

АНВАР ОБИДЖОН

АЛАМАЗОН ВА ГУЛМАТ

*Ҳажвий қиссалар,
шеърӣй ҳангомалар*

ҒОШКЕНТ «МАЪНАВИЯТ» 1998

Таниқли адабиётшўнаслардан бири ўз мақоласида Анвар Обиджоннинг 80-йилларда битилган Мешполдон ҳақидаги қиссасини «карим давлатнинг болаларига тارقатилган озодлик варақалари» деб баҳолаган эди. Адибнинг Аламазон туркумидаги қиссалари тўғрисида ҳам айнан шу фикрни айтиш мумкин. Айниқса, биринчи қиссада этакли «дохий»га (дастлабки қўлёзмада «Худо»га) айлангириб олган Исқиртлар салтанатидаги етти пушти покиза халқни юксак маънавиятидан, жонанжон қадриятидан жудо қилиш йўлидаги шафқатсизларча найранглар усталик билан фойдаланилган. Кечаги мазлумлигимиз жароҳатларини эслатиб, бизда бугунимиз ва ёрқин келажакимизга янада муҳаббат уйғутувчи бу асарлардаги бироп-бир жумлага қалам тегизилган нозик дуб билдик.

Қувноқ юмор ва аёвсиз сатирага бой булган ушбу Антобга машҳур Уста Гулматнинг жуда тағдор, ўта самимий қаҳқаҳалари яқин ясайди.

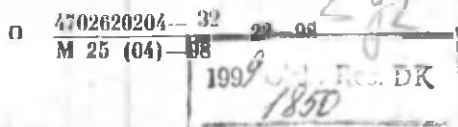
0—14

Обиджон, Анвар.

Аламазон ва гулмат: Ҳажвий қиссалар, шеърӣ ҳангомалар. —Т.: «Маънавият», 1998.—288 б.

Ю 27958
282

Уз2

© «Маънавият», 1998 й.

Ю

Дамазон

Баучини
продолжение

*Она юртимнинг жасур
фозилларига бағишлайман*

Тоштақалик қиличбоз ёки муқадди ма

Тоштақа қишлоғи Елкантоғининг тик ва забардаст қоялари билан уч тарафдан қуршаб олинган. Юқоридан туриб қарасангиз, қишлоқ афсонавий девлар тулпоридан тушиб қолган баҳайбат тақанинг ўртасида турганга ўхшаб кўринади.

Тақанинг очиқ қисмини Қўчқорсойнинг асов тўлқинлари кескир шамширдек тўсиб турар, бу сой кунчиқардаги қоя устидан таралиб тушадиган шаршаранинг давоми бўлиб, кунботардаги ўркан остига етганда айлана ҳосил қилганча шимолга томон бурилиб кетарди. Жаннатариқдан оқадиган бир тегирмон сув шаршара бўлиб пастга тушгач, бирдан улкан сойга айланиб қолиши қишлоққа биринчи марта келганларини қаттиқ ҳайратга солар, шаршара остидан биқиллаб булоқ чиқиб туриши фақат шу ерда яшайдиган кишиларгагина маълум эди.

Қишлоқнинг пастқам иморатлар тобора сиёраклашиб борган жанубий қисмида Елкантоғ этакларига қадалувчи барра яйлов ўтхўрлар олдига ёйиб қўйилган улкан дастурхондек ястаниб ётарди. Тоғ чўққилари остига қўйилган пиллапояни эслатувчи ўркачларнинг биринчиси пистазор бўлиб, унинг кунгай жойларида исириқлар гужғон бўлиб ўсар, бу ернинг ҳар бир гнёҳи шифобахш эди.

Иккинчи ўркачга кўтарила борганингиз сари, ёлғиз ёрти арчалар учраётгандек туюлади, лекин нафасни ростлаб олиш учун бир оз тўхталиб, атрофга назар солган пайтингизда қални ўрмон ичига кириб қолганингизни сезиб, бирдан ҳайратга тушасиз. Энгашволиб юқорига кўтарилишнинг мана шунақа ғалати сеҳри бор.

Бу ўркачларга қадам босган киши ер юзиде тобора камайиб бораётган популдор ҳиллоқликларнинг тиниқиб сайрашини эшитиб, ҳузур қилганича беихтиёр айиқтовонлар оғушига ястанади. Кекса овчилар бу ноёб парранда галаси Жандағорда қишлаб, ўша жойда болалашса керак деб тахмин қилишар, чунки ғор ичида ҳиллоқликларнинг рангдор патлари тўзғоқдек сочиллиб ётарди.

Ундан кейинги ўркачни тоштақаликлар «кашта» деб аташади. Ўркачда қизил, сариқ, пушти лолалар оила-оила бўлиб очилар, бодроқдек гуллаган чечаклар кўк мато устига сочилган турфабўёқ қоғоз тангачаларни эслатар, ҳатто бу ернинг капалаклари ҳам ранго-ранг эди. Елкантоғнинг ям-яшил ўркачлари узра қад кўтариб турган кумуш чўққилар «кашта»дан янада кўркем бўлиб кўринар, бу манзарага маҳлиё бўлган кишининг кўз ўнгида сокин денгиз уфқини қамраб олган сонсиз елканли қайиқлар тизмаси намоён бўларди.

Мустаҳкам қалъани эслатувчи бу жаннатмакон қишлоққа фақат битта йўл орқали кириш мумкин эди. Қўчқорсой устига қурилган кўҳна осмакўприк Тоштақанинг фахрий дарвозаси ҳисобланади.

Биз ўзимизни ўша осмакўприкда тургандек фараз қилайлик. Кўприкдан бир оз нарироқдаги япасқин ҳарсанг устига ўтириб олиб, кўпиктил тўлқинларга оёқларини обжувоз тўқмоқларидек галма-гал чапиллатиб ураётган қийғиркўз бола қиссамизнинг бош қаҳрамони Аламазондир.

«Аламазон» тоштақаликлар шеvasида гуркираб ёнаётган гулханнынг англатади. Тўй ва базмларда уйқусизликдан гандираклаб юрувчи қишлоқ болалари учун

давра ўртасидаги гулханга мой сепилган чоғда «аламазо-о-он, гулдирамазон» деб чапак чалиб ирғишлашдан ортиқроқ завқ бўлмас, бу қийқириқлар мунтазам равишда қиссамиз қаҳрамонининг жиғига тегиб келар, шу туфайли у бирон баҳона топиб, бу анъанавий маросимни оммавий шапатибозликка айлантириб юбориш пайида юрарди.

Аламазон учта нарсани хуш кўради: биринчиси — футбол ўйнаб чарчагач, чўзилволиб китоб ўқиш; иккинчиси — китобда ўқиганлари ҳақида санғиб хаёл суриш ва хаёл суришдан жунбушга келган туйғуларини қоғозга тўкиб шеър машқ қилиш; учинчиси — оқ қоғозга термулишдан кўзи тинганда дунёдаги барча ташвишлардан воз кечиб, силласи қуригунча яна тўп тепиш. Лекин киши ўз истакларига осонликча эришганини ҳали ҳеч ким кўрмаган. Бу фикрни жумладан Аламазон ҳам тасдиқлаши мумкин. У тўп тепавериб, тупроққа беланиб қайтган пайтда аясида «қулоқчўзма» олади; ёшига тўғри келмайдиган китобларни ўқигани учун акаси тирақайлатиб қувиб қолади; хилватроқ жойга пусиб олиб шеър машқ қилиш ва узоқроққа чўзилган санғишлар эса дадасининг шимдан камар суғуриши билан якунланади. Бу етмаганидек, болакайнинг аллақачон тўқсонни уриб қўйган бувиси ҳар учала ҳолатда ҳам «бу маҳмадонинг тизгинини тортиб қўйиш керак», деб тергагувчиларга далда бериб туради. Ўзингиз сезиб турибсизки, қаҳрамонимизнинг меъдасига тегиб кетган нарса меҳрибонлари томонидан қилинадиган таъқиблардир.

Ҳаммадан ҳам одамларга ўхшаб хоҳлаган китобини танлаб ўқиёлмаслиги Аламазонга жуда алам қиларди. Бола фақир Чиполлино, Буратино, Том Сойер, Гек Финн, Равшанбек, Алпомийш каби қаҳрамонлар билан «Алифбе»ни ёд олгандан буён олишади. «Робинзон Крузо» билан «Маугли»ни азбаройи бошқа дурустроқ китоб йўқлигидан уч-тўрт марта лаб ўқиб чиқди.

Охири бир кун таваккал қилиб, акасининг китоб тахмонига ҳужум бошлади. Тахмоннинг Аламазон учун тақиқлаб қўйилган қисмидан «Ўтган кунлар» деган китобни шартта суғуриб олди-ю, уч кун деганда маза қилиб ўқиб чиқди. Бу воқеа бундан роппа-роса икки йил бурун, у бешинчи синфни тугаллаб, худди ҳозиргидек таътилга чиққан пайтда юз берган эди.

Кунлар ўтаверди. У акасида ҳадиксирай-ҳадиксирай «Сароб», «Чолиқуши» ва «Эл қизи»ни ўқиб чиқди.

«Анна Каренина»нинг биринчи қисмини тугаллай деб турганда ниҳоят ўша хунук воқеа юз бериб, акаси беҳос уни қўлга туширди. Бу — қаҳрамонимизни келгусида кутаётган ўнлаб кўргуликларининг бошланғичи эди ҳолос.

Болалар учун ёзилган китоблардан Аламазон одамларга яхшилик тилашни ўргатган, ҳақиқат ва эзгулик ёлгон ва олчоқлик устидан ғалаба қилиши муқаррарлигини тушуниб етган эди. Катталарга аталган китобларни ўқиган сайин унда одамларга бевосита яхшилик қилиш истаги кучая борди, ҳақиқат ва эзгуликнинг ғалаба қозониши учун ёлгон ва олчоқликка қарши курашни лозимлигини тобора чуқурроқ англай бошлади. У одамларга иложи борича йирикроқ яхшилик қилиш ва унинг бу иши кам деганда бутун бир мамлакат миқёсида катта «шов-шув»га сабаб бўлишини истарди.

Аламазоннинг яна бир ғалати хислати шу эдики, бирон-бир китобни ўқиб чиққач, ундаги бош қаҳрамонга беихтиёр тақлид қила бошларди. Масалан, у «Гамлет»ни ўқиб юрган пайтида бир оз паришонхотир ва босиқ бўлиб қолди. Муаллимлар, «шумтакага инсоф кирганга ўхшайди», деб севиниб юришганда у «Шум бола»ни ўқишни бошлаб юборди-ю, яна айниб кетди. «Спартак»ни тугатгандан кейин эса ёғоч қилич билан синфдоши Карим кўчирмачининг бошини ёриб қўйгани ҳақида бутун қишлоққа «миш-миш» тарқалди. Бундан хабар топган мактаб қиличбозлик тўғарагининг раҳбари, «менга мана шунақа тиришқоқ талаба керак эди», деб уни зўрлаб тўгаракка аъзо қилди.

Дадиллик ва чапдастлик Аламазоннинг туғма қобилияти эди. Кўп ўтмай у ўзи истамаган ҳолда (унинг кўнгли ҳамон футболни тусарди) мактабдаги энг моҳир шамширчи бўлиб қолди. Бошланғич синфдаги болалар уни кўришганда, «ана, энг зўр қиличбоз келяпти», деб ўзаро шивирлашиб қўйишарди. Лекин қиличбозликдан қанча обрў-эътибор топган бўлмасин, рақибга «укол» санчиш ўзгалар дарвозасига тўп киритишчалик завқ беролмасди унга. Шу боисдан бўлса керак, Аламазон бора-бора тўгаракдаги машғулотларга номунтазам келадиган бўлиб қолди. «Алвидо, қурол!» деган китобни ўқиб чиққандан кейин эса, қиличбозликдан бутунлай воз кечиб, яна футболга берилиб кетди.

Янглишмасам, сиз билан биз ҳозирча Кўчқорсой устидаги осмакўприкда турибмиз. Уёқ-буёқни кузатишда давом этайлик. Аламазондан тўрт қадамча нарида сўп-

пайиб ўтирволиб, сой ёқасида шигил-шиғил пишган ит-узумларни кафтлаб ютаётган лавоққина бола бош қаҳрамонимизнинг инжиқ пиедаси Эшмат ишма бўлади.

Эшмат ўзини ортиқча уринтириб юрадиган лақма болалардан эмас, фақат битта нарсани хушлайди ва бор-йўғи битта нарсанигина ёқтирмайди. У яшашни тўйиб-тўйиб овқатланиш деб тушунади ва шу нуқтан назардан кавшанишни ҳаддан зиёд яхши кўради.

Мактабга қабул қилинмасдан аввал Эшмат бирон нарсани астойдил ёмон кўрмаган. Лекин синфга «Арифметика» ўқитувчиси кириб келган биринчи кундаёқ дунёда одамларнинг асабини эговлаш учун атайлаб яратилган ёвуз воситалар мавжудлигини у дарҳол фаҳмлаб етди. Қитмир арифметик рақамлар мужмал алгебраик белгиларга айлана боргани сари Эшматнинг математикага бўлган муносабати тобора совуқлаша бошлади, охири бу фанни инсониятнинг душмани деб билди.

Энди осмакўприкдан аста узоқлашайлик-да, келгусида гаройиб воқеаларни бошдан кечириши лозим бўлган қаҳрамонларимизни ўз ҳолларига қўяйлик.

Эшматнинг Френсис бўлгани

— Нималарни ўйлаяпсан, вей, Аламазон? — ит-узумни кафтлаётиб сўради Эшмат.

— Хазинани.

— Ие-ие, қанақа хазина?

— Қанақа бўларди, ростакани-да, — оёғини сувдан олиб шериги томонга ўгирилди Аламазон. — Нима, китобни ўқиб бўлмадингми ҳали?

— Ўқиб кўрдим.

— Шундан кейин ҳам хазина тўғрисида ўйламаяпман дегин?

Аламазон таътилнинг дастлабки кунларида Жек Лондоннинг «Уч қалб» деган китобини ўқиб чиққан, қоронғу ёр ваҳималарининг заррача писанд қилмайдиган, ҳатто ўлим даҳшатида ҳам титрамайдиган қувноқ ва қайсар хазина қидирувчилар жасорати уни қаттиқ ҳаяжонга солганди. Шундан сўнг «Уч қалб»ни мақтаб-мақтаб Эшматнинг қўлига тутқазди. Қизиқ! У китобни ўқиб тугатибди-ю, баринбир ит-узумдан бошқа нарсани ўйламаяпти.

— Йўқ нарсага бошимни оғритиб жинни бўпман.

ми? — кавшанганича жавоб қилди. Эшмат. Сунг лун-
жидагини ютиб, қўшиб қўйди. — Очигини айтсам, ўша
хазина ахтарадиғонларинг менга ёқмади. Тилла топа-
ман деб ўлиб кетишларига бир баҳя қолди-я. Тагин оч
қопкетишганини айтмайсанми.

— Бир ўйлаб кўргин-а, — жаҳлини ичига ютиб, ило-
жи борича силлиқроқ гапиришга тиришди Аламазон, —
ҳиндунинг ғорида хазина бўлади-ю, ўзбекникида бўл-
майдими? Қулоғимия гаровга тикиб айтаманки, ўзимиз-
нинг Жандағорда ҳам хазина бижиб ётибди. Уни топа-
диган одам йўқ, холос.

Аламазоннинг офтобда қорайган юзларида кулдир-
гич ўйнади.

— Ўша хазинани топиб олсак борми, ҳей-ҳей, одам-
ларга қанча яхшиликлар қилиш мумкин бўларди-я!

Қейин у, асосан, қандай яхшиликлар қилиш мумкин-
лигини санай бошлади. Биринчи галда яйлов этагига
ўн минг кишилик стадион қуриладиган бўлди.

— Ие-ие, — таажжубдан кўзлари олайди Эшмат-
нинг, — қишлоғимиздаги одам жа борса икки мингтадир.
Бошингга урасанми мунақа стадионни?

— Кейинчалик одам кўпайиб кетади, — сира икки-
ланмай башорат қилди Аламазон. — Масалан, Ориф
тоғанинг ўн битта боласи бор. Унинг ҳар қайси боласи
яна ўн биттадан бола кўради. Болаларининг болалари
яна ўн биттадан. Ҳисоблаб кўр-чи.

Эшмат ўзини математика дарсида ўтиргандек ҳис
этиб, афтини бужмайтирди. Аламазон ўзинча хомчўт қи-
либ кўрса, бунақада одам жуда кўпайиб кетаркан. Қиш-
лоқда эса жой тор. Шунда у топилиши мўлжалланаёт-
ган хазина ҳисобидан бирмунча кўлқаватли уй қуриб
ташлаш керак деган қарорга келди. Мармар деворли
каттакон чойхона қишлоқ қариялари кўп тўпланадиган
гузарда қад кўтарадиган бўлди. Ҳамма кўчаларга ас-
фальт ётқизилиб, Қўчқорсой устидаги кўприк янгилани-
ши керак эди. Кўприкнинг панжалари соф қумушдан
бўлармиш. Эшмат шу тўполонда қишлоққа битта ду-
рустроқ ошхона ҳам қуриб қўйиши кераклигини қисти-
риб ўтди.

— Аҳмадали отага атаб терак бўйи ҳайкал ўрната-
миз. — қатъий аҳд қилди Аламазон.

Бутун умри бошланғич синфларга дарс бериш билан
ўтган Аҳмадали Обидий бундан икки йилча бурун, пен-
сияга чиқишига бир ойгина қолганда қўққис вафот
этганди. Унинг собиқ ўқувчиларидан иккитаси урушда

қахрамон бўлган, биттаси ҳозирда вазир, яна биттасини шаҳардаги ёғ заводида директор дейишади. Узоққа бориб ўтирмайлик, шахсан Аламазоннинг ўзини ҳам биринчи синфда Аҳмадали ота ўқитган.

«Яна нима қилсам экан? — ўйлашиб қолди Аламазон. Сўнг ўзича қўл силтаб қўйди. — Ҳа, майли, хазина топилгандан кейин дурустроқ ўйлаб кўрарман. Мирзақанд пиён вайсаганидек, пуlining кўнайган сари сарфнинг ҳам ошиб бораверади».

— Борамизми, ошна? — Эшматнинг кўзига тикилди Аламазон.

— Қаяққа?

— Қаёққа бўларди, хазинани топганим-да.

— Ўзинг боравер, — ияк отиб минғирлади Эшмат. — Форда пишириб қўйибдимми?

— Қўрқоқ! Тагин сени Френсис деб чақирмоқчи бўлиб юрибман-а. Хайф сенга бу ном.

«Уч қалб»даги хазина қидирувчилар орасида икки асосий қахрамон бўлиб, улардан бирининг исми Генри, иккинчисиники Френсис эди. Френсис! Агар имконини топса, Эшмат ўзининг «Ишма» деган хосиятсиз лақабини жон-жон деб Френсисга алмаштирган бўларди. У ўйлашиб қолди.

Эшматга бу номни ваъда қилишдан олдин Аламазон ҳам анчагина бош қотирганди. Унинг фикрига кўра Эшмат на Генриликка лойиқ эди, на Френсисликка. Иккала номга ҳам фақат Аламазоннинг ўзигина муносиб эди. Аммо инсоф юзасидан биттасини барибир Эшматга беришга тўғри келарди.

«Майли, унга биттасини бераман, — кўнглидан ўтказди Аламазон. — Лекин мендан ортганини олади».

У аввал Френсисликни танлади. Френсис — ақлли, ботир. Бунинг устига аслзода. Генри-чи? У ҳам мард ва жасур бўлса-да, Френсисдек сермулоҳаза эмас.

Шу пайт китобдаги бир воқеа дабдурустан Аламазоннинг эсига тушиб қолди. Унда, енгилганнынг қулоғини кесиб олиш шарти билан бўлган олишувда Генри Френсисдан ғолиб келган ва у рақибининг қулоғини кесмай олижаноблик қилган эди. Биргина шу нарса Френсиснинг афзалликларини сариқ чақага чиқариб қўйди. Аламазон Эшматдан кўра маданиятсизроқ бўлишга чидаши мумкин эди, аммо олишувда келиб-келиб шу ишкамбадан мағлуб бўлишдек иснодни ўз гарданида кўтариб юролмасди. Хуллас, у Генриликни танлади.

— Дарров жирракилик қилавурма-да, — дабдабали

лақабни ўзлаштириб олиш умидида кескин мулойимлашди Эшмат. — Жандағорнингда тилло бормикин ўзи?

— Бор. Ишонмасанг, қулогимни гаровга қўяман. Форнинг охирида Зимистонсарой деган жой бор дейишди. Хазина ўша ерда бўлиши керак.

— Сен олволадигон нарсаларимизни лўнда таппирмаяпсан, — горга боришга рози эканлигини билдириш билан бирга, нафси учун қайғуришни унутмади Эшмат. — Нима, қорнимиз очмайдими?

— Ташвишланма, мен пиёдаларимнинг ғамини еб қўйганман. — Аламазон шундай дея харсанг устига чиқиб, қаддини ростлади. Кейин бошини баланд тутиб, тантанавор оҳангда эълон қилди. — Тайёрлан, Френсис! Муқаддас юришини бошлаймиз. Олдинда — Жандағор!

Улар эртаси кунни барвақт сафарга отланишди. Пистазордаги чангалларга бет-қўлини таталатиб юрмаслик учун Аламазон Эшматни кунчиқардаги қояларга тирмашган илонизи сўқмоққа етаклади. Улар шаршара ёнидан юқорига кўтарилиб олишгач, Жаннатариқ ёқалаб Елкантоққа чиқа бошлашди. Бу ариқ Жандағорнинг шундоққина устидан оқиб ўтарди.

Зимистонсарой

Форнинг ичи совуқ ва намхуш эди. Ўзидан кучлироқларга ем бўлган ҳайвонларнинг қоқмоч суяклари оёқ остида қалашиб ётар, ҳилолкакликларнинг тўзғоқ патлари киши нафас олаётган пайтда гоҳ лабга келиб ёпишар, гоҳ бурунни қитиқларди.

Тугмачироқларни ёқиб олган хазина қидирувчилар горга сарбоялардек кеккайиб киришган бўлса, бир оз ўтгач энгашиб, кейинроқ букчайиб юришга мажбур бўлишди. Охири циркдаги қизиқчиларга ўхшаб эмаклай бошладилар.

— Ке, ошна, нича тамадди қилволайлик, — янча эмаклашгач, туйнукнинг кенгроқ жойида тўхталиб деди Аламазон. — Балки бунақа қулай жой бошқа учрамас.

Эшмат ҳансираганча, индамай ёнбошлади. Аламазон тугмачироқни ёқиб, кавакдаги тоқчага қўйди-да, осмақопчиқининг оғзини очди. Қаттиқ нонга қўшиб озгинадан калла гўшти ва тухум ейишди. Кейин сувдонга ёпишишди.

Овқатланиб бўлишгач, форнинг тобора торайиб, туй-

нукка айланиб бораётганини назарда тутган Аламазон осмақопчиқни шу ерда қолдириб кетиш керак деган қарорга келди.

— Сувдонни олиб, чўнтакларга озгинадан қаттиқ нон солволамиз, — деди у буйруқ оҳангида.

Эшматнинг Френсисликдан кунгли тобора совиб бораётганиди.

Бу ерда бекордан-бекор эмаклаб юриш гирт аҳмоқлик эканлигини очиқ гапиришга ботинолмаган Эшмат қурбақага ўхшаб ўзимизни хор қилиб юрамизми, деган маънода гап бошлади ва силлиққина қилиб орқага қайтиш ҳақида таклиф киритди.

— Галварс! — шу заҳотни уни жеркиб ташлади Аламазон. — Биз орқага қайтсак, Аҳмадали отага ким ҳайкал ўрнатади? Стадион-чи?

— Жичча шошилмасанг, давлатнинг ўзи бизга келишган битта стадион қуриб берарди.

— Давлатга ўлигингни ҳам ортвол, — ўшқирди Аламазон. — Сендақа текинхўрлар кўпайиб кетса, давлатнинг уйи куйди деявер. Кимлигингни айтайми ҳозир?

Эшмат «керакмас» дегандек нохуш қўл силтади. Агар Аламазон истаса, хоҳлаган одамини ҳар қандай йўл билан айбдор қила олишини у яхши биларди. «А» синфда ўқийдиган Бўтавой деган боланинг бўйнига йўқ нарсадан айб қўйганини Эшмат ўз кўзи билан кўрганди.

Ушанда Аламазоннинг беҳига отган тоши қайтиб тушиб, дарахт тагида турган Бўтавойнинг пешанасини ғурра қилган эди. Агар суриштирадиган бўлсангиз, девонадан тортиб донишмандгача гуноҳ Аламазонда деб айтади. Аламазон эса, Бўтавойни юпатиш ўрнига бирдан унга дағдаға қилиб қолса бўладими!

— Нега физикани ўқимайсан? — дея дўқ ура бошлади у Бўтавойга. — Нега дарс вақтида анқайиб ўтирасан?

Бўтавой дарс пайтида анқайиб ўтирадими, йўқми — бунисини билмаймиз-у, лекин Аламазоннинг гапидан кейин у ҳақиқатан ҳам анқайиб қолди. Эшмат ҳам ғурра бўлган бошга физиканинг қандай дахли бўлиши мумкинлигини тушунолмади гаранг эди. Ҳар ҳолда дахли бор экан.

— Ўқишим билан нима ишинг бор? — кўзёшини арта гуриб чийиллади Бўтавой. — Нима демоқчисан?

— Физикадан балони ҳам билмайсан демоқчиман.

— Бекорларни айтибсан! — айтаётган гапи ўз бошига кулфат бўлиб ёғилишини хаёлига ҳам келтирмай

шанғиллади Бўтавой. — «Беш»га биламан ўша физикангни.

— Бундан чиқди, ернинг тортиш қонунини ҳам билар экансан-да, — баттардан қизишди Аламазон. — Вой, муғамбир! Вой, муттаҳам! Тепага отилган тошнинг ерга қайтиб тушишини биларкансан-ку!

Бўтавойнинг тили гўлдираб қолди. Бундан фойдаланган Аламазон пўписани янаям кучайтириб юборди.

— Нега дарахтнинг тагидан қочмадинг? Нега мен отган тошнинг тагига қасддан бурнингни тикасан? Ё менн дадамга калтаклатмоқчи бўлувдингми? Ниятинг шумиди ҳали?

Бечора Бўтавой ўшанда нима дейишини билмай, кўзи гўлайганича туриб қолувди.

Эшмат ана шуларни ҳисобга олиб, Аламазон билан баҳслашиб ўтирмади.

— Ёе-ёе, дарров қизишавурма, — деди у ювоншланиб. — Шундай... Бир айтдим-қўйдим-да.

Ғор тобора торайиб борди. Улар энди эчкиэмар сингари қоринларини ерга ишқаб эмаклай бошладилар. Бунинг устига тоза ҳаво камлиги туфайли нафас олиш анча оғирлашиб, хазина қидирувчиларнинг кийим-бошлари қуйилиб келаётган тердан шилта бўлиб кетди.

— Ке, энди қайтоврайлик, — яна илтижо қилди Эшмат. — Бу туришда бирор жойда қисилиб қопкетмайлик тагин.

— Қўрқма, туйнук ҳали кенг, — деди Аламазон. — Хазина энди унча узоқ бўлмаса керак.

— Мени ҳалиям анчагина лақиллатдинг, — ниҳоят кўнглидагини очиқ-ойдин тўкиб солди Эшмат. — Мунақа сассиқ жойда тилло бўларканми?

— Сен худбинсан!

— Нима десанг диявур, мен қайтаман.

— Сотқин! — Аламазоннинг жазаваси тутиб қолди. — Хайф сенга Френсислик, сен Эшмат ишмасан!

— Френсисингни пишириб егин!

— Шунақами? Унда жўнайқол! — бақириб берди Аламазон. Сўнг олдинга эмаклашда давом этаркан, қўшиб қўйди. — Тезроқ кет, қорангни бошқа кўрмайин. Ўзи ҳаво етишмай турибди, сен уни баттар бузаясан.

Эшмат орқага қайтишини ҳам, олдинга эмаклашини ҳам билмай, иккиланганича анча вақт туриб қолди. Олдинга эмаклаш хатарли, орқага ёлғиз қайтиш эса ваҳимали эди. У ночор олға силжиди.

Туйнукнинг охири шунақаям тор эдики, калласини

Зимистонсарой томонга чиқарганича, замбаракка солинган ўқдек қисилиб қолган Эшматни Аламазон зўр-базўр ичкарига суғуриб олди. Бу ер кишининг баҳр-дилини очадиган даражада салқин ва баҳаво эди. Эшмат тўйиб-тўйиб нафас оларкан, каламушнинг инидек тор туйнукда ҳаво йўқлигидан бўғилиб ўлмаганининг сабабини ниҳоят тушуниб етди.

— Гувиллаётган нима? — хавфсираб сўради у, шилинган елкаларин силаётиб. — Чироғингни ёқвор-чи. Меники анани торт-тортда мажақланиб кетди.

— Бу сувнинг гувиллаши, — Аламазон тугмачироқ нурини улкан гор шифтидан гувиллаб тушаётган шалоллага тўғрилаган пайтда, у кумуш нарвондек ярқираб кетди. Фордаги оромижон муҳитнинг сабабчиси — ана шу зилол шалола ҳосил қилган серкўлик ҳовуз бирдек лимиллаб турар, ортиқча сув қаерга сизиб кетаётганини билиб бўлмасди. Деворлари пўпанак босиб ётган бу гор ўзининг шифтга бориб тақалган арчасимон тош устунлари, хоналарни эслатувчи сон-саноқсиз ковак-кандиклари билан ҳашаматли ва ҳувиллаган саройга ўхшаб кетарди. Теварак-атрофда ярқираган бирон нарса кўрнмагач, Эшматнинг диққати ошди.

— Тилло қани? — сўради у ҳовлиқиб.

— Саройни топдик, униям топамиз, — бепарво жавоб қилди Аламазон.

Ҳазина қидирувчилар дуч келган кавакни бир бошдан тимирскилашга тушишди. Қалла суқилмаган каваклар сони камайган сари Эшматнинг тўйиб-тўйиб йиғлашга бўлган хоҳиши шунча кучая борди. Охириги кавак ҳам диққат билан титкиланиб, безовта қилинган калта-кесакнинг зорланиб чириллаш эшитилган пайтда унинг кўзларидан ёш еиза бошлади.

— Ҳеч бўлмаса, битта пачоқ қумғон толганимиздаям алам қилмасди, — пиқиллади Эшмат. — Энди нима деган одам бўлдик?

— Бунча пўнгиллайсан, ҳей, ишма! — ўшқириб берди Аламазон. Тошларни титкилайвериб кўчиб ва қонаб кетган тирноқларидаги оғриқ зўрайиб, шу топда унинг жаҳли чиқиб турганди.

Шундан сўнг у Зимистонсаройнинг чағир деворларини тугмачироқ нури билан қайтадан кўздан кечира бошлади. Туйнукнинг қарама-қарши томонидаги пастдан шифтгача чузилган ёриққа кўзи тушиб, яқинроқ борди. Аламазон чироқ нурини ичкарига қаратди ва бир қарич кенгликдаги бу ёриқ икки қулоч жойгача торайиб бор-

гандан кейин эшикдек жиһслашиб қолганини кўрди. Ёшлигида бувисидан эшитган Али Бобо ҳақидаги эртак қўққис едига тушиб, икки-уч қадам орқага тисарилди-да: «Сим-сим, оч эшигингни!» — деб қичқирди. Тош ўрпидан силжимагандан кейин ҳам Аламазон умидсизликка тушмади.

— Биласанми, хазина қаерда, — қайсарлик билан Эшматни шалола тарафга етаклади у. — Ана шу ҳовузнинг таги тиллога тўлиб ётипти. Ишонмасанг, қулоғининг гаровга қўяман.

Ҳужум қилувчиларнинг фикрига кўра тахминан Эпистонсарой урамида ётган хазинани ўлжа қилиш учун эрта тонгда Жандағор оғзидан бошланган жангу жадал энди ҳовузда давом эттирилди. Мазкур вазият ўпкага иложи борица кўпроқ ҳаво тўплаб, мумкин қадар чуқурроқ шўнғишни талаб этарди. Охири шу нарса аниқландики, ҳовуз тубидан олиб чиқилган бир неча ҳовуч «намуналар» ташқи кўринишдан Қўчқорсойдаги шагалларга жудаям ўхшаб кетаркан.

Муздек сувга шўнғийвериб дилдираб қолган хазина қидирувчилар шоша-пиша кийимларига бурканишди.

— Энди дорини ишга соламан, — охирги ўқи қолган жангчидек асабий қиёфада чўнтагини кавлай бошлади Аламазон. — Балки тоғам мендан хафа бўлар, лекин бошқа иложим йўқ.

Машҳур профессор Оғабек Турконий Аламазонга тоға бўларди. Профессор дам олгани Ҳиндистонга кетаётиб, синглисини йўқлаб ўтиш учун кеча Тоштақага келганди. Чамаси, у эртага кечки пайт шаҳар аэропортига етиб боришим керак, деяётгандек бўлувди.

Аламазон кеча ёрға бориш ҳақида Эшмат билан келишиб олгандан сўнг, уйга қайтиб, тоғаси билан анча гаплашиб ўтирди. Бир вақт профессор чўнтагидан кумуш қутича чиқариб, уни аста тоқчага қўйди. Аламазон унинг нима эканлигини сўради.

— Дори, — деди тоғаси ва жилмайганича қўшиб қўйди. — Уни ичган киши худди эртаклардагидек ният-мақсудига етади.

— Дўхтир тоғангда ана шунақа ажойиб дорилар бор, — кулди Аламазоннинг ойиси. — Шунинг учун ҳам ишлари доимо олдинга юради.

Аламазоннинг алламаҳалгача уйқуси келмади. Унинг миёсида, «ўша дорини ичиб олсанг, хазинани, албатта, топасан», деган сўз қайта-қайта такрорланар, ичига бир

жуфт сарғиш тугмадори солинган кумуш қутича кузи олдида суратдек қотиб турарди.

«Ҳар эҳтимолга қарши дориларни олволсаммиқан?— ўйлади у. — Ё сўрамай олганим учун тоғам хафа бўлармикин? Бе-е, дўхтирларда нима кўп, дори кўп».

— Ие-ие, — кўзлари жовдираб, Аламазоннинг қўлидаги сарғиш тугмачаларга тикилди Эшмат. — Нима бунинг?

— Дори деяпман-ку. Буни ичган ниятига етади.

— Зап опқочасан-да.

— Ишонмасанг, ўзингга. Мен ҳозир ичаману ниятимага етаман.

Бирон нарсани тотиб кўриш имкониятини шу вақтгача қўлдан бой бермай келган Эшмат, тугмачаларга суқланиб қаради.

— Иккаласиниям ўзинг ичворасанми, Аламазон?

— Биттасини сен ичасан, — кўнглингдагини сезиб турибман, дегандек унга муғамбирона кўз ташлади Аламазон. — Чунки, иккаламизнинг ниятимиз бир.

Улар дориларни ичиб олишгач, мурод-мақсадларига етишдан олдин ҳовуз бўйида ёнбошлаб, бир оз ҳордиқ чиқармоқчи бўлишди.

— Узиям роса чарчабмиз-ей, — пишиллади Эшмат. — Чўзилиб ётиш бирам хуш ёқяптики.

Бу пайтда Аламазон ҳам ўзини сархуш ҳис қилаётган эди. Унинг этлари ёқимли жимирлаб, пайлари тобора бўшашиб борар, бутун вужудини тўйиб-тўйиб ухлаш истаги қамраб олаётганди.

Қонхўр қоялар

Момақалдиरोқни эслатувчи гулдироқ товушдан Зинистонсарой ларзага келди.

— Ие-ие, — қулогини динг қилиб, Аламазоннинг пинжига суқилди Эшмат. — Ер қимирлаяптими?

Аламазон тугмачироқ нуруни гулдироқ товуш келаятган томонга тўғрилади ва боя ўзи: «Сим-сим, оч эшигингни!» деб қичқирган жойдаги харсанглар икки томонга силжиб бораётганини кўриб, донг қотиб қолди.

Харсанг силжишдан тўхтагач, момақалдироқ ҳам тиниб, унинг ўрнини зириллоқ товуш эгаллади. Бу товуш бўш пақир ичига тушиб қолган саратон қўнғизнинг зўр бериб қанот қоқишини эслатарди.

Хазина қидирувчилар силжувчи харсангларга яқин-

роқ боришиб, бу жойда бир киши зўрға сиғадиган торгина йўлак пайдо бўлганини кўришди. Йўлакнинг ҳар икки томонидаги қояларда камалакранг нурлар жилоланиб турарди.

— Гавҳар шунақа товланади, — тажрибали заргарлардек ишонч билан гапирди Аламазон. Сўнг ҳаяжондан товуши титраб, Эшматни олга юришга даъват этди. — Муқаддас юриш давом этади, тўлпоқ пиёдам. Олдинда — хазина!

Эшмат оёғи тортиб-тортмай унга эргашди. Улар олдинга юрганлари сари йўлак кенгайиб борди, аynи чоғда зириллоқ товуш тобора авжга минаётганди.

«Бу ўша очкўз ўрманчик! — “Уч қалб”даги қонхўр ўргимчакни эслади Эшмат. — Товушига қараганда, оғзи тандирдан кичик бўлмаса керак».

Йўлак ичидаги ҳарорат қадамма-қадам ошиб бораётгани боис улар терга ботиб кетишди, бора-бора иссиқлик этни ачиштирадиган даражага етди, яна бир оздан сўнг улар сочлари жизиллаб қуяётганини ҳис қилишди. Нафас олини жуда оғирлашиб кетди.

— Яна ўн қадам юрсак, сарёққа ўхшаб эриб кетамиз, — иссиқдан юзлари қизариб қичқирди Эшмат.

Аламазон енги билан пешанасидаги терларни артиб, юқорига — зириллоқ товуш келаётган томонга қаради. Чамаси, иссиқлик ҳам ўша тарафдан уфураётганди. Деворларда товланаётган камалакранг нурлар гавҳарлардан эмас, балки жуда баланд жойда зириллаб ёнаётган қандайдир нарсадан таралаётганини у бирдан англаб етди. Девор терак бўйи юксакликкача тик бориб, кейин ўнг томонга оғиб кетгани туфайли нур таратаётган нарсани пастдан туриб кўриб бўлмасди. Аламазон умидсизликдан бўшашиб, аста деворга суянди ва шу заҳоти «ух» деганча елкасини чангаллади. Девор офтобда қолган темирдек жизгин эди.

— Бу жаҳаннамдан тезроқ жилиш керак, — жизгин ва тап-тақир жаҳаннам ҳақида бувисидан эшитган гапларни эслаб, Эшматнинг дилидагини айтди Аламазон. — Жаҳаннамда гавҳар бўлмайди.

Шу пайт зириллоқ товуш кескин сусая бошлади. Девордаги жилотор нурлар ҳам аста-секин хиралашиб, иссиқлик пасайиб бораётгандек туюлди. Хазина қидирувчилар нима воқеа юз бераётганини англаб улгурмай, яна момақалди роқ бошланди. Тепадан майда тошчалар дўлдек қуйила бошлади. Эшмат сувдонни ташлаб юбориб, иккала қўли билан бошини тўсди. Деворнинг юқори

қисми унғ томонга оғиб кетгани учун тош ёмғирлари фақат чап девор бўйлаб ёғилаётганди. Бу қулайликдан фойдаланган Эшмат биринчи бўлиб ўнғ девор ёқалаб қочишга тушди.

Ландавурлик кишига ҳар қадамда панд беради. Олдинда дулла-дуруст шаталоқ отиб бораётган Эшмат бирдан тошга қоқилиб кетиб, ерга чалпак бўлиб йиқилди. Бунинг устига шошилишда, Аламазон унинг қоқ белидан босиб ўтди-ю, эндигина ўрнидан қўзғалаётган Эшмат яна ерга қапишиб қолди.

— Сенга нима бўлди, Эшмат? — Аламазон тугмачироғини ерга қўйиб, унинг қўлтиғидан кўтарди. — Қани, турақол. Ҳадемай Зимистонсаройга етволамиз.

Эшмат инқиллаб ўрнидан тургач, бир қўли билан бошини пана қилиб, иккинчи қўлини жароҳатланган тиззасига тираган кўйи оқсоқланиб олдинга юрди. Аламазон энгашиб, тугмачироққа қўл чўзди-ю, ҳайратдан серрайиб қолди. Деворга қадалиб турган тугмачироқ тош қуйқумларини сурганича аста судралиб бораётганди. Аламазон деворларга диққат билан разм солди. Икки забардаст қоя бир-бирига тобора яқинлашиб келаётганини кўриб, юраги орқага тортиб кетди. Йўлакнинг боши аллақачон беркилиб қолганлигини пайқагандан кейин юраги баттар гупиллаб, «нима бўлсаям, ичкарига, ичкарига қараб юриш керак», деган фикр бошида қуюндек чарх ура бошлади.

— Эшмат, қайт орқага! — жон-жаҳди билан қичқирди у. — Қайт! Уласан!

«Уласан!» деган сўздан қаттиқ таъсирланган Эшмат ҳақкалаганича дарҳол ортга қайтди.

— Вей, нима деяпсан? — сўради у гезариб. Аламазон вазиятни лўнда қилиб тушунтираркан, икки тарафдан қисиб келаётган қоя Эшматнинг кўзига баҳайбат оғзини имиллаб ёпаётган қонхўр махлуқ бўлиб кўринди.

Улар ҳаллослаганларича яна ичкарига қараб юришди. Оқсаётган Эшматнинг қўлтиғига кириб олган Аламазон уни судрагудек бўлиб жадал юришга ундар, тезроқ ҳаракат қилиш лозим эди.

Аламазон ерда ётган сувдонни кўрмай даңғиллатиб тепиб ўтаркан, боя ўзи жаҳаннам деб атаган жойга етиб келишганини англади. Бундан бир неча дақиқа олдин бу ерда арава сиққулик йўлак бор эди, энди эса бир қулочча жой қолганди холос.

Хазина қидирувчилар чангдан йўтала-йўтала тўхтовсиз олға интилишар, қаёққа бораётганларини ўзлари

ҳам билишмас эди. Улар дунёдаги жамини лаззатлардан минг марта ширинроқ бўлган ҳаёт илминжида бутун онг ва вужудлари билан олдинга, фақат олдинга интилишаётганди.

Ажал панжасида

Кутилмаганда, юқоридан дўлдек қуйилиб турган тошчалар оқими аста-секин тўхтаб, майда-майда илиқ сув томчилари тома бошлади ва бир оздан сўнг расман ёмғирга айланди. Чанг сепсилиб, нафас олиш анча енгиллашган шароитда хазина қидирувчилар янада жадалроқ ҳаракат қила бошладилар.

Ёвуз қоялар эса ҳамон уларни икки тарафдан қисиб келаётганди. Ёппа-ён юришнинг иложи қолмагач, Эшматга ёрдам бериш имкониятидан маҳрум бўлган Аламазон подачидек орқага ўтволиб, «чаққонроқ юр, чаққонроқ!» дея ярадор пиёдасини қисташга тушди.

Улар йўл-йўлакай умид билан олдинга тикилишар, лекин йўлакнинг охири кўринмасди. Бир-бирига жудаям яқинлашиб қолган қоялар орасида кўндаланг юришга мажбур бўлишган пайтда, «энди тамом бўлдик», деб ўйлади Аламазон юраги дукиллаб.

— Ғорда ўладигонга ўхшаймиз! — нафаси бўғзига тикилиб хирқиради Эшмат ва бўғин-бўғинларидан бўшашиб, ўзини ерга ташлади.

— Нега ётволдинг? — Эшматнинг елкасидан тортиб қичқирди Аламазон. — Турсанг-чи, тўнка!

— Тиллоларингга қўшилиб гумдон бўл энди, — Эшмат бир силтаниб, унинг қўлидан чиқиб кетди. — Менга тегма! Тегма!

Аламазон йиғламас, лекин ўлим даҳшати уни ҳам анча мадорсизлантириб қўйганди. Омадсиз Генри ёмғирлар совитиб қўйган деворга суяниб, жон талвасасида ҳиқиллаб ётган сохта Френсисга дил-дилидан ачиганича туриб қолди. Бу пайтда шундайиннам жуда хиралашиб кетган камалакранг нурлар батамом сўниб, горни қоронғулик қоплади. Бу янада ваҳимали эди.

Аламазон тугмачироқни ёқиб, ўзининг поёнсизлиги билан уларни ўлимга маҳкум этаётган бераҳм йўлакка мунгли назар ташлади. Чироқ нури қоялар остини ёритган дамда унинг қийғир кўзлари сўнги умид учқунидан олмосдек чақнаб кетди. Бир-бирига яқинлашиб келаётган қояларнинг пастки қисми шувшиган бўлиб, бу ковак

қадамма-қадам юқорига кенгайиб, ичкарига чуқурлашиб борганди. Аламазон бир қарашдаёқ қоялар жипслашганда уларнинг остида туйнук ҳосил бўлишини англаб етди.

«Бу ерда ҳосил бўладиган туйнукка одам сиғмайди, — ўйлади у, — тезроқ олдинга силжиш керак».

— Биз тирик қоламиз, ошна! — бутун горни бошига кўтариб қичқирди Аламазон. — Жонингдан умидинг бўлса, олдинга юр!

Эшмат жонидан умидвор эди. У ярадорга хос булмаган чаққонлик билан ўрнидан туриб, тўпигига чиқиб қолган сувни шалоплатганича олдинга ҳақкалади.

— Тезроқ, тезроқ! — унинг елкасидан тинмай турткилай бошлади Аламазон. — Лаллаймасанг-чи, ишма!

Бу бўралашлар ўз фойдасига айтилаётганини ҳис қилган Эшмат турткилардан хафа бўлмай, жон-жаҳди билан ликонглаб борарди. Қоялар хазина қидирувчиларнинг кўкрак ва куракларига яқинлашиб қолган чоғда Аламазон Эшматнинг елкасига қаттиқ мушт урди.

— Ёт!

Эшмат гурсиллаганича ўзини ерга ташлади.

— Нега чалпак бўлиб олдинг? — яна куюкди Аламазон. — Эмакла! Бошингни кўтармай эмакла, тўнка!

Улар тобора кенгайиб бораётган коваклар бўйлаб эмаклай кетишди. Ниҳоят момақалдиروқ кучайиб, иккала қоя қарсиллаганича бир-бирига урилди. Ёмғир таққа тўхтаб, ҳаммаёқ бирдан жимжит бўлиб қолди. Шу сукунат ичида ўзининг тирик эканлигини ҳис қилган Эшмат севинганидан яна йиғлаб юборди.

Туйнук кенгая бориб, охири киши тик юрса бўладиган горга айланди. Бир оз юришгач, горнинг бир четидан тарнов бўлиб тушаётган сувни кўришиб, чанқовбости қилишга ошиқинди, лекин сув негадир қайноқ эди. Уларнинг ҳафсаласи пир бўлди. Аламазон чўнтагини кавлаштириб уч дона қаттиқ нон қаламчасини топди, иккитасини Эшматга берди.

— Менимча, Елкантоғ орқасидаги биронта дарадан чиқсак керак, — деди у нонни ҳузур қилиб сўраркан.

— Бу томонлардаям чўпон-мўпонлар бордир, — энди унча оқсоқламай бораркан, оғзи сувлашиб минғирлади Эшмат. — Бир пишлоқхўрлик қиладигон бўлди, а?

Аламазон насия гапларга ҳеч қачон «ҳа» деган эмасди, бу сафар ҳам пндамади.

«Бу ишкамбага овқат бўлса бас, — нонни шимиб бо-

раётиб, хаёлидан ўтказди у. — Шундан бошқа шерик қуриб кетувдими менга?»

Аламазон кўпинча Эшматдан нолиб юришига қарамай, бўш вақтининг талай қисмини у билан бирга ўтказарди. Бунга сабаб, биринчидан, Аламазон яшайдиган оила қишлоқ марказидан анча четда жойлашган етти хонадоннинг бири бўлиб, бу атрофда унинг Эшматдан бошқа тенгдоши йўқ эди. Иккинчидан, спартакликка иштиёқи баланд қаҳрамонимиз ўзининг итоаткор пиёдаларига эга бўлишни туну кун орзу қилар, Эшматнинг гўл ва бўйсунувчанлиги унинг учун айти муддао эди.

Эшмат иккинчи қаламчани ҳам ямлаб бўлган пайтда ғор ёруғлаша бошлади. Бора-бора тугмачироқ ёқиб юришга ҳожат қолмади. Балон қазолардан омон қолиб, бу мудҳиш ғордан соғ-саломат чиқиб бораётганига қарамай Аламазоннинг кўнгли ғаш эди.

«Тайёр ғордан хазина тополмай қайтишимиз-а, — алам билан ўйлади у. — Ҳе, аттанг, энди ҳамма иш давлатнинг гарданига тушадиган бўлди».

Тиртиқ ва Шиллиқ

Улар ғордан чиқибоқ, ҳайратдан анграйганларича тўхтаб қолишди. Аламазон ўзини юзлаб прожекторлар нури қалашиб кетган улкан саҳна қаршисида тургандек ҳис қилди. Агар бу чинданам саҳна бўлса, у шунчалар зўр маҳорат билан безатилган эдики, кўриниб турган нарсаларнинг ҳаммаси табиий эканлигига кишининг ишонгиси келарди. Уфққа илоҳий тус бериб турган қизғиш туман, туман остидан сийлиқиб чиққан пастқам адирлар ва бу адирлар қуршовида ястаниб ётган кўм-кўк водий кишини оҳанрабодек бағрига чорлар, Аламазон ўзи сезмаган ҳолда бу фусункор оғушга тезроқ отилишни истаб турарди.

Ғордан бир оз четроқдаги баҳайбат харсанг устидан тушаётган шовванинг гувиллаши, шовва остидан бошланиб, адирнинг бир парча камалакранг туман бутунлай тўсиб қўйган қисмига сингиб кетувчи сой сувининг жимирлаши ҳам табиий эди. Фақат саҳна устида чарақлаб турган сон-саноқсиз юлдузларнинг сохталиги яққол сезилиб турар, бу юлдузлар орасида ойнинг йўқлиги номаълум саҳна безатувчининг бирдан-бир хатоси эди.

Сеҳрлангандек қотиб қолган хазина қидирувчилар ногаҳон шилдирай бошлаган тошлар товушидан сеска-

ниб ўзларига келишди. Ғорнинг ўнг тарафидаги жарликдан қуролланган икки сипоҳи чиқиб келди ва найза ўқталганларича уч-тўрт қадам нарида тўхталишиб, уларга бошдан-оёқ разм солишди.

«Қаерга кепқолдик ўзи? — баттар ҳайратланиб ўйлади Аламазон. — “Ўрта асрлар тарихи”-ку бу!»

Сипоҳилардан бири девсифат қомати борлигидан талтайганича болакайларга ғудайиб боқар, унинг оёғи тагида ўралашиб қолмасликка тиришаётган паканаси эса, қизил чопон ичида килдираб, каттакон сариқ салла остида букчайиб турарди. Новчасининг лаби тиртиқ, паканасининг кўзи шилпиқ эди.

— Хих, тфу!

Ўчрашув маросими ҳеч бир миллий луғатда қайд этилмаган, лекин барча миллатга бирдек тушунарли бўлган ана шу «халқаро сўз» билан очилди.

— Қимирлама, хўп-па! — тупуриб бўлгач, тумшуғи нлгакдек қайтарилган этигини ерга дўпиллатиб буйруқ берди Тиртиқ.

— Хўп-па! — такадек иргишлаб, чийиллади Шилпиқ ҳам.

— Ашқол-дашқолингни ташла, хўп-па!

— Хўп-па!

Аламазон гап унинг қўлидаги тугмачироқ устида бораётганини фаҳмлаб, «қурол»ини аста ерга ташлади.

— Кимсан иккаланг? Хих, тфу! Нима қилиб юрибсанлар бу ерда?

— Нима қилиб юрибсанлар, жунбошлар?

Ранги бўздек оқариб кетган Эшмат мунғайганича ғўлдиради:

— Шундай, айланиб...

«Қочоқлар! Ёш болаларни қўрқитиб, хумордан чиқишмоқчи, — ғижиниб ўйлади Аламазон. — Сенларга майна бўлиш учун атайлаб ғордан ўтиб келадиган аҳмоқ энди туғилади».

Кир-чир уст-бошларга бурканиб олган иркит сипоҳиларнинг аҳволини кўриб, булар ўрдани ташлаб қочган аскарлар бўлса керак, дея ўзича тахмин қилиб қўйганди у.

— Бундан баландроқ дўқларни ҳам эшитганмиз, — сипоҳиларнинг кўзига тик боқди Аламазон. — Ўзларинг ким бўласизлар?

Тиртиқ бароқ қошларини нақ тўрт энли юқори кўтариб, мушукнинг думидек келадиган узун мўйловини силаганича Аламазонга ўқрайиб қаради. Шилпиқнинг

қизғиш кўзлари Тиртиқ билан болалар ўртасида ти-
нимсиз ғилдирар, чамаси у шеригининг ҳукмини кута-
ётганди.

Чақчайган кўзлар бир оз қисилиб, бароқ қошлар
томдан пўстак ташлагандек яна ўрнига қайтиб туш-
гач, Тиртиқ «хеҳ» деб кулиб қўйди. Бу ерга келгандан
бери расмийатчиликка кўниколмайд бетоқат жилпанглаб
турган Шилпиққа кўнгил ёзиб олиш учун ниҳоят баҳо-
на топилди.

— Хих-хих хий-й-й, — Аламазонга бармоғини бигиз
қилиб қийқирди у. — Бу жунбош бизнинг кимлигимизни
сўраяпти. Энди сен саволга жавоб беришинг керак. Ва-
а-а...

У қорин қучиб куларкан, бақатўн босган ҳовузни
эслатувчи кўзларидан итбалиқдек липанглаб ёш тома
бошлади.

Аламазон эса қўққис берилган иккинчи зарба билан
уларнинг хашагини очиб ташлашга уринди.

— Иккалангиз ҳам қочоқсиз!

Шилпиқнинг кулгиси томоғида тикилиб қолди. Ле-
кин Тиртиқ бу сафар пинагини ҳам бузиб қўймади. У,
«ҳийла овсар борсан-ов», дегандек Аламазонга диққат
билан пича тикилиб турди.

— Яхшиямки, қорним тўқ, — бурнини жийириб, мас-
хараомуз гап бошлади у. — Йўқса, сен зумрашани
сизга тортардим-да, бир ўтиришда хомталаш еб таш-
лардим. Вох-хох-хо...

— Қорним оч бўлганда, мен ҳам битта-яримтангни
еб қўярдим, — тўтиқушликни давом эттирди Шилпиқ.
Сўнг ўзини ваҳший кўрсатишга тиришиб, асирларга
тиш ғижирлатди. Ранги ўчиб кетган Эшматнинг кўзига
боқиб кўнгли сал таскин топган бўлса, Аламазоннинг
ҳамон гердайиб турганини кўриб хўрлиги келди.

— Сенга гап таъсир қиладими, сурбет? — қўрқма-
гунингча қўймайман дегандек жирракилик билан Ала-
мазонга яқинлашди у. — Ҳазиллашяпти деб ўйлаяп-
сан-да, а? Шартта еб қўйсам, аттанг қилиб юрмагин
тагин.

— Э-э-э, — бепарво қўл силтади Аламазон, — бари-
бир еёлмайсиз.

Шилпиқ найзасини жаҳл билан ерга дўқиллатиб, сур-
найдай шанғиллади:

— Нега еёлмас эканман, жунбош?

— Одам одамни емайди-да.

Чиндан ҳам одамни еёлмаслиги Шилпиққа жудаям

алам қилди шекилли, асабий типирчилаб, айюҳаннос солди:

— Мен... одаммасман! Мен... ейман одамни! Мен... мен...

— Юм огзингни, хўп-па! — калваклингни билан менинг обрўйимни ҳам икки пул қилдинг дегандек, шеригини жеркиб ташлади Тиртиқ. Сўнг ўша жаҳл билан Аламазонга юзланиб, жиддий қиёфада сўради:

— Қаёқдан келяпсанлар, ярамаслар?

Тиртиқнинг совуқ кўзларида ҳақиқий ёвузлик белгиси яққол акс этиб турарди. Аллақачон тиззаси қалтирай бошлаган Эшмат, «жон ошинажон, шулар билан ўчакишмагин», дегандек Аламазонни аста туртиб қўйди.

«Робинзоннинг Жумавойини тириклайин емоқчи бўлганлар ҳам одамлар эди, — ўйлади Аламазон. — Ҳарҳолда сал-пал эҳтиёт бўлиш керак».

У бирдан мулойимлашиб, Тиртиққа самимий жиймайиб қаради.

— Мана, сиз билан яйраб гаплашса бўлади, — «похол солиш»ни бошлаб юборди у, — чунки анави чийиллоққа ўхшаган пандавоқи эмассиз.

Шилпиқ аламдан увлаганича кўк белбоғига қистирғилиқ турган ханжарга қўл чўзди-ю, шеригининг «Кишт!» деганини эшитиб, дарров шанитидан қайтди. Тиртиқ ўз шахсига қаратилган мақтовнинг давомини эшитиш мақсадида Аламазонга умидворлик билан кўз қадади.

— Зўр одамлигингизни шунданам билса бўладики...

«Маугли»даги лаганбардор чиябўри Табоқига тақлид қила бошлаган Аламазон Тиртиқни зўр бериб шиширишга тушди. Тиртиқ бошидан дўлдек ёғилаётган пойма-пой мақтовларни ҳеч бир ўнғайсиэланмасдан қабул қилар, Шилпиқнинг эса ҳасаддан кўзлари сузилиб бораётганди. У «қўрмайин ҳам, куймайин ҳам» дегандек, мақтовхўр шеригидан аста узоқлашиб, теваракда бир зум ивирсиб юрди. Эшматни секингина ёнига имлади. Эшмат оёғи қалтираганича унга яқинлашди.

— Мендан қўрқасанми, йўқми? — кўзларини соққадек ўйнатиб, паст товушда ўдағайлади Шилпиқ.

Эшмат елкаси ёнидан Аламазон тарафга мўралади. У авваллари ҳам, яъни математика ўқитувчиси қалтисроқ савол берган пайтда, Аламазонга ана шундай умидворлик билан қараб қўярди. Ҳамроҳининг Тиртиққа «похол солиш» билан овора эканлигини кўрган Эшмат, бўйинини қисганича аста минғирлади:

— Қўрқаман.

Ундан ҳам қўрқадиган одам борлигидан севиниб кетган Шиллиқ шоша-пиша яна бир поғона юқори кўтарилди.

— Сени еб қўйсаммикин?

— Мени еманг, жон тоғажон!

— Майли, емайман, — дарров мурувват қила қолди Шиллиқ.

— Раҳмат, тоғажон. Жудаям яхши одамга ўхшаянсиз,

Аламазоннинг Тиртиққа тинмай узатиб турган «массаллиғи»га нисбатан анча таъмсиз бўлса-да, бу ҳам ҳарҳолда мақтов эди. Шиллиқнинг чехраси ёришди.

Яхши гап билан итнинг оғзидан суякни олиш мумкинлигига ишонч ҳосил қила бошлаган Аламазон бу вақтда Тиртиқни ҳаддан зиёд ялпайтириб ташлаганди.

— Ёмон болага ўхшамайсан, — мамнун лаб ялаб қўйди, мақтовлардан қорни тўйган Тиртиқ. — Лекин, хафа бўлма-ю, барибир сизларни хуфия ишлар бошлиғи Фисқиддин Макру Маразнинг ихтиёрига топширишимиз керак. Вазифамиз шунақа, хих, тфу!

— Нега энди?

— Чунки иккаланг Аждарободдан юборилган жосуссанлар. Айтмасанглар ҳам ақлим етиб турибди.

«Аждаробод яна қаер бўлди? — ўйлади Аламазон, — «Ўрта асрлар тарихи»да бунақа жой йўқ эди шекилли».

— Яна уч кундан кейин ўрнимизга бошқа соқчилар келишади, — давом этди Тиртиқ. Кейин ғорнинг қуйроғидан бошланган чакалакзор ўртасида элас-элас кўзга ташланиб турган кулба томонга қўл чўзиб деди:

— Унгача ҳў ўша ҳужрада, Ҳумо Хартум билан яшаб турасанлар.

— Ким у... Ҳумо Хартум?

— Жиннироқ бир чол, — хиёл тиржайиб қўйди Тиртиқ. — Бир пайтлар ҳамма унга эгилиб салом берарди. Кейин, омади кетди-ю, ҳамма уни масхара қиладиган бўлди. Хих, тфу! Сенларни унга қўшмаслик керак эди-ю, бошқа илож йўқ. У жиннининг алжирашларига қулоқ солманглар.

Тиртиқ шеригини пойлоқчиликда қолдириб, тутқуиларни сўқмоқдан настга бошлади.

— Қани, кетдик, хўп-па!

— Хўп-па! — қувлик билан унинг гапини такрорлади Аламазон ва Эшматга қараб қичқирди:

— Шимни баландроқ кўтар, тўлпоқ, пиёдам. Муқаддас юриш давом этади. Олдинда — Ҳумо Хартум!

Хумо Хартум

Хумо Хартум деганлари мирзатеракдек новча ва пингичка бир чол экан. Унинг ноқсимон калласи бўйин устида эмас, елкалари орасида қистириглик турганга ўхшарди. Сипоҳи болаларни эргаштириб ҳужрага кириб борганда у қандайдир жулдур китобни шоша-пиша таҳмон устига қўяётган эди.

— Қалайсан, чол? — дўриллади Тиртиқ. — Аждарободлик жосусларни ушладик. Кулбангда кун кўриб туришар. Кейин буларни Тандирга олиб кетамиз.

«Тандир» сўзини эшитиб капалаги учган Эшмат кўзи жовдираб Аламазонга қаради, унинг бепарво турганини кўриб гаши келди.

Чол жосусларга разм солмоқчи бўлди-ю, лекин очиқ эшикдан тушиб турган нурдан кўзи қамашиб, уларнинг афт-ангорини туслаб ололмади.

— Сенга айтиб қўяй, буларнинг жуфтакни ростлаб қоладиган бўлишса, кетидан қувиб юрадиган аҳволим йўқ, — жавобгарлиқни бўйнидан соқит қилди Хумо Хартум.

— Қаёққа қочишарди, — «хих» деб қўйиб, қаёққа тупуришини билмай тургач, бир ютиниб, сўзда давом этди Тиртиқ. — Иссиққорнинг оғзида биз турибмиз. Аждарободга борадиган биттаю битта йўл—Қоратуйнук. У ерни пошшолликнинг камончилари қўриқлашапти.

Чол қовоғини уйиб, бошини қуйи солди. Чамаси, жосусларни сақлаб беришдан кўра зарурроқ ишлари кўп эди.

Тиртиқ болаларни ташқарига чиқариб юбориб, чолга тугмачироқни узатди.

— Жосуслардан ўлжа олдик. Сандиққа сопқўй. Сипоҳи чиқиб кетгач, чол тугмачироқни қизиқиб кўздан кечира бошлади. Уни аввал қулоғига яқин тутиб силкиб кўрди, сўнг шишасини авайлаб чертди, охири ботиниб-ботинмай тугмачани босди. Ҳужра деворида чақмоқ чақнагандек бўлди-ю, чол чироқни қўлидан ташлаб юборди. Пича ўйланиб тургач, миясида қўққис пайдо бўлган фикрдан қаттиқ ҳаяжонга тушиб, ҳаллослаганича ташқарига чиқди. У болаларни сичковлик билан бошдан-оёқ кўздан кечирди, кела солиб Эшматнинг қўйлак ва шимини сийпалади, унинг оёғидаги ботинкага бутун диққатини бериб тикилди.

— Қаёқдан келдиларинг? — Эшматга мурожаат

қилаётган онда унинг хира тортган кўзлари бир лаҳза ёрқин чақнаб кетгандек бўлди.

— Биз... биз... — гўлдиради Эшмат. — Шундай...

— Сизга айтишди-ку, — Эшматнинг жонига оро кириб, гапга аралашди Аламазон. — Аждарободлик жосуслармиз.

— Ёлгон! — Аламазонга ўгирилиб қичқирди чол.

Аламазон Тиртиқ билан суҳбатлашиб ўтирган пайтдаёқ ўрта аср тимсолидаги қандайдир бошқа бир оламга келиб қолишганини англаб етган, масала равшанроқ бўлгунга қадар ўзимиз ҳақда ҳеч нарса гапирмай туриш керак деган қарорга келиб, буни йўл-йўлакай Эшматга ҳам шипшитиб қўйганди.

— Бўлмаса, қаерданмиз? — наҳотки бу телба бирон нарсани пайқётган бўлса, дегандек хавотирланиб сўради Аламазон.

— Ёлгон гапиряпсан! — узун ва қалтироқ бармонини Аламазонга бигиз қилди чол. — Сизлар ёруғ дунёнинг одамларисиз!

— Қизиқ-ку, — жилла пинак бузмай, зарбани даф қилди Аламазон. — Ёруғ дунё деганингиз нимаси?

Эшмат ҳам қатордан қолмаслик учун «ие-ие» деб қўйди, сўнг кўзини чолдан олиб қочиб, устма-уст бурун тортди.

— Салламно-о-о! — ёқа ушлаб Аламазонга термилди чол. — Шу ёшингда-я? Бошинг омон бўлса, сендан ё номдор арбоб, ё бедаво каззоб чиқади. Тошасаб ва сурбетлигинг шундан далолат бериб турибди.

Аламазоннинг аллақачон тўқсонни уриб қўйган бувиси, «бу маҳмадана қирқ ёшли одамнинг гапини гапирди-я», деб куйикишида жон бор эди. Кексақари бу болакай «тақиқланган» китоблардан бирмунчасини ўқиб чиқишга улгургани, хатти-ҳаракати ва нутқида ўша китоблардаги қаҳрамонларга тақлид қилишни ёқтиргани учун бўлса керак, кўпинча ўзини вазмин, салобатли тутар, ёшига хос бўлмаган баландпарвоз гапларни кўп ишлатарди. Лекин ўйинқароқлик ва хаёлпарастлик бари бир унинг болалигини ошкор қилиб қўярди.

Ҳумо Хартум қовоғини уйиб, секин орқага бурилди. Туядек лўкиллаб ҳужрасига кириб бораркан, остонада бир зум тўхталиб яна ортга ўгирилди-да, аламзадалик билан деди:

— Марҳум отамни чақимчи сифатида ҳамма ёмон кўрарди. Отам қолдирган мерослардан фақат унинг шу хислатинигина олмаганман. Яширгиларнинг келаётган

бўлса, менинг ҳам ҳеч кимга индамаганим бўлсин. Лекин сизларнинг ёруғ дунё одамлари эканлигингиз Опалдузнинг боқийлиги каби ҳақиқатдир.

Шундай дея, у ичкарига кирди ва қоронғи ҳужра ичида бир лаҳза кўзга чалиниб тургач, тош девор қаърига шарпа мисол сингиб кетгандек туюлди.

— Вой, жинни-ей, ёруғ дунёдан келгансизлар дейди-я, — мингирлади Эшмат. — Нима, ҳозир у дунёда юрибмизми?

— Биз томонларни булар «ёруғ дунё» деб аташса керак, — деди чолнинг кетидан паришонхотир тикилиб қолган Аламазон. — Лекин бу чол жинни эмас.

— Гапирасан-да, — қўл силтади Эшмат, — кўрмадингми, сал бўлмаса ботинкамни ечволарди.

— Тўнка! — Эшматнинг анқовлигидан аччиқланди Аламазон. — Гамлетни ҳам эси кўпчилиги учун жинни дейишган. Чолдан кечирим сўраш керак, билдингми?

У шеригининг жавобини кутиб ўтирмай, ҳужрага қараб юрди. Эшмат шумшайганича унга эргашди.

— Бизни кечиринг. Ҳумо Хартум, — деди Аламазон, останада ҳатлаётган Эшматни ҳам қаторга қўшиб. — Биз...

— Мени исмим Ҳумо Хартум Али Абдурахмон, — уни гапини бўлди чол. — Сен мени «ҳазрат Ҳумо» деб чақир. Чунки мен шу мамлакатдаги жамики ўрмалаган зоту уларнинг подшоҳидан ҳам минг карра ақллиман.

Эшмат, «айтмовдимми», дегандек Аламазонга маънодор қараб қўйди.

— Биз ёруғ дунёнинг фарзандларимиз, — фахр билан маълум қилди Аламазон. — Сиз тўғри топдингиз, ҳазрат Ҳумо.

Чол ярқ этиб болаларга қаради. Чамаси қайсарпадарларнинг бунчалар тез инсофга келишини кутмаганди. Ҳаяжондан кўзларига ёш келган ҳазрат Ҳумо тутқунларни қайта-қайта қучоқлаб, галма-гал ўпа кетди. У ёруғ дунё, қуёш, ой, кўм-кўк осмон ва чиройли булутлар ҳақида пала-партиш саволлар берар, гоҳ меҳр тўла кўзларини болаларга қадаганича бирпас жимиб қолар, ора-сира, «ишқилиб, мен мияси суйилган қарияни алдамаяпсизларми», дея сўраб қўярди.

— Шу ғордан бир кунмас бир кун ёруғ дунё одамлари келишини билардим, — чол кўз остидаги эжинларга тўпланиб қолган тиниқ ёшни артиб, мунгли жилмайди. — Шу боис, қувғинди бўлганимдаёқ тўғри шу ерга — Иссиқғорга яқинроқ жойга кўчиб келдим. Лекин

ёруғ дунё одамларини кўриш менга насиб қилмай қолишдан қўрқардим. Ахир неча замонлардан бери бу ғордан биз томонга ҳеч ким ўтиб келмаган.

— Мана, биз келдик, — бошқалар эплай олмаган ишни биз уддаладик деган оҳангда гап қотди Аламазон.

— Доҳий эшакка салламо, — деб қўйди чол товуши қалтираб ва шу заҳотиёқ қўл силтади. — Тил қургур ўрганиб қолган-да. Мен ҳам бошқалардек аҳмоқ бўлиб, бир умр шу зоти паст махлуққа сиғиниб келибман-а.

— Қанақа махлуққа? — Аламазон чолнинг оғзига тикилди.

— Эшакка-да.

Ҳазрат Ҳумоннинг эс-ҳуши жойиндалигига ҳануз шубҳада бўлган Эшмат, унинг бу гапидан кейин «энди ишонгандирсан» дегандек Аламазонга зимдан қараб қўйди.

— Эшакка дейсизми? — Эшматнинг ишорасига парво қилмай, таажжубланиб сўради Аламазон.

— Бизнинг Юлдузистонда ҳамма эшакка сиғинади. — афсус-надомат билан бош тебратди чол. — Бизнинг бо-бокалонларимиз дастлаб бу ерга кириб келишган пайтда ўз дини ва худосини чала-чулпа танийдиган ёшда бўлишган...

Чол гапини тугатмай, ўрнидан кўзгалди.

— Ҳа, майли, бу тўғрида кейинроқ гапириб берарман. Аввал сизларни меҳмон қилишим керак. Атайлаб ёруғ дунёдан келиб, Ҳумо Хартум Али Абдурахмоннинг зиёфатида бўлмаслик — уят.

Меҳмонлар ҳам бу маросимни орзиқиб кутишаётганди. Дастурхонга нон, яхна гўшт, туршак ва мева қоқи тортилиб, учта бўш коса билан жигарранг суюқлик тўлдирилган кўза келтириб қўйилди. Ҳазрат Ҳумо чой деб узатган совуқ ичимлик лимонли қандчойни эслатарди.

Зиёфат давомида меҳмонлар чурқ этмай ўз вазифаларини сидқидил ва кутилганидан бирмунча тез уддалашди. Уларни узлуксиз равишда чой билан таъминлаб турган мезбон болаларнинг исм-шарифларини сўраб олишга зўрға ботинди. Бир оздан сўнг дастурхонда ушоқ, суяк ва данакларгина қолди. Ёруғ дунёликлар мевақоқиларни ҳеч бир чиқиндисиз танаввул қилишди.

— Ҳазрат Ҳумо, ишқилиб, бор-шудингизни таламон-тандир қилмадикми? — корни тўйгандан кейинггина чолнинг иқтисодий аҳволи билан қизиқди Аламазон.

— Жулдур чопонда бўлсам ҳам, сизларга ўхшаган меҳмондан яна ўнтасини боқишим мумкин, — косадаги

чойни ҳўплаётиб кулиб қўйди чол. — Ҳозир сизларни ўзимнинг ҳўжалигим билан таништираман. Кейин Юлдузистон тўғрисида гаплашсак ҳам бўлади.

Болалар чолга эргашиб ташқарига чиқишди. Улар чакалакзор оралаб боришаркан, ҳазрат Ҳумо шакар-қамишга ўхшаган ўсимликни кўрсатиб, унинг чой эканлигини айтди. Бу ўсимликнинг бир парчаси совуқ сувга ташлаб қўйилса, бутунлай эриб, тап-тайёр чой ҳосил бўларкан.

Пича юришгач, чакалакзор тугаб, буғдойзор бошланди. Қизиги шундаки, бу мамлакатда экин суғориш, дон сочиш деган гаплар йўқ экан. Буғдойлар ўзи униб чиқиб, ўзи пишиб ётавераркан.

Орқага қайтиб келишгандан кейин чол ҳужра ёнидаги қўлтегирмонда буғдой тортиб кўрсатди. Қўлтегирмондан бир оз нарида қайноқ булоқ бўлиб, юлдузистонликлар гўштни тўғридан-тўғри шу булоқда пиширишар, хамирин ҳам унинг сувида қоришаркан. Булоқнинг суви салгина шўр бўлгани учун масаллиғнинг тузини ўзи ростлаб қўя қоларкан.

— Мамлакатда юзлаб мана шунақа булоқлар бор, — изоҳ берди чол. — Булоқ қаерда кўп бўлса, ўша жойда одамлар зич яшашади.

Булоқнинг ёнгинасига қўйилган кўктошнинг ажойиб хусусияти бўлиб, у кечқурунлари или-милк тура, кундузи эса ҳаддан зиёд қизиб кетар, юлдузистонликлар нонни шу тошга ёпар эканлар. Бундай тошларни ўша Иссиққорнинг тепа қисмидан кўчириб келишаркан.

«Бу тошга гўшт ёпиб есанг, росаям мазза бўлади», деб ўйлаб қўйди Эшмат, сўнг ўша масаллиғнинг манбаини суриштирди.

— Гўштни қаттан оласиз, ҳазрат Ҳумо?

— Чорвам йўқ, — жавоб қилди чол. — Лекин бу ерда паррандалар кўп. Уларга тузоқ қўяман.

Чол қўли билан сой тарафни кўрсатиб, қўшиб қўйди:

— Бу томонлар мевазор. Бекорчиликда бир айланиб келарсизлар.

— Бу ерда ҳеч ким оч қолмас экан, — атрофга ҳавас билан қараб қўйди Аламазон. — Фақат қишга кўпроқ дон ғамлаб олишингиз керак, ҳазрат Ҳумо. Хоҳласангиз, биз ёрдам берворамиз.

— Қиш? Нима у? — сўради чол.

«Наҳотки, бу ерда қиш ҳам бўлмаса?» — дея таажубланиб ўйлади Аламазон ва дарс бераётган муаллим.

дек ўзини эркин тутиб, завқ-шавқ билан тушунтира бош-лади:

— Қиш, бу — қаҳратон. Ҳаво совиб кетади, ер муз-лайди, экин у майсалар қуриydi, дарахтлар ёппасига барг ташлайди. Одамлар беш қаватдан кийим кийиб олишсаям, тишларини такиллайтиб дилдирайверишади, дилдирайверишади.

— Бизда совуқ ва иссиқ сув бор, аммо совуқ ҳаво йўқ, — ўз мамлакатини номидан гапирга бошлади чол ҳам, — Юлдузистонда ҳеч бир экин ёппа қуриб кетмайди, ҳеч бир дарахт буткул яланғочланиб қолмайди. Бугдойзорда битта поя қуриса, ёпидан бошқаси униб чиқади, дарахт-дан қовжираб узилган барг ўрнини эндигина янги уриб келаётган янги куртак эгаллайди.

«Зап ғалати мамлакат экан-да, — ўйлади Аламазон. — Ёруғ дунё одамлари буни сезиб қолгудек бўлиш-са, қулоғимни гаровга тикиб айтаманки, ёпирилиб ке-лишади. Ана ўшанда ҳатто меҳмондўст ҳазрат Ҳумо ҳам бир пайтлар гор оғзида уларнинг йўлини пойлаб ўтирганидан қаттиқ пушаймон бўларди».

Аламазон бу гаройиб мамлакат ҳақида тўлароқ та-саввурга эга бўлишга ошиқар, чол айтиб беришни ваъда қилган Юлдузистон мавзуидаги ҳикоянинг бошланишини сабрсизлик билан кутарди.

Ҳазрат Ҳумо ёруғ дунёликларни ҳужрага таклиф қилди.

Қўтирлар сулоласининг инқироzi

Ҳумо Хартум шаҳаншоҳ Қўтир Тўртинчининг ҳукм-ронлик даврида туғилиб вояга етди. Унинг отаси саройда бош айғоқчи лавозимини эгаллаб тургани учун, улар машҳур лаъл қасрнинг шинам хоналаридан бирида исти-қомат қилишар ва шаҳаншоҳлик томонидан яратилган қатор имтиёзлардан баҳраманд эдилар. Ҳумо ҳукмдор-нинг яккаю ягона ўғли Қўтир Бешинчи билан тенгдош бўлиб, улар саройда бир устоддан таълим олишар, бўш вақтларини донмо бирга ўтказардилар.

Қўтир Бешинчи йигирма бир ёшга тўлган пайтда отаси оғир касалликдан вафот этди, ўғил тахтга ўтир-ди ва эртаси куниёқ Ҳумо Хартум Али Абдурахмон бош вазирлик мансабига тайинланди. Подшоҳ кўпчилик билан кенгашмай туриб, мамлакат миқёсида ҳеч бир янги амалга оширмасди. Ўзининг мулоҳазалини ва

тадбиркорлиги билан кейинчалик ҳазрат Ҳумо деб ном олган бош вазир унинг биринчи маслаҳатчиси эди.

Қўтир Бешинчининг қирқ йиллик ҳукмдорлик даврида юрт фаровонлашиб, вилоятлар кўркамлашди, илму фан соҳиблари қадр топиб, маърифат юксалди, маъмурчилик ошиб, қурилишлар авж олди.

Юлдузистон икки йirik вилоятдан иборат бўлиб, шулардан бири — Тандир ўзининг олтин сарой ва лаъл қасрлари, кўркам кумуш бинолари, гавҳар фавворалари, сон-саноқсиз мармар ҳайкаллари билан ажралиб турарди.

Иккинчи вилоят — Аждаробод эса асосан Қўтир Бешинчининг ҳукмдорлик даврида кенгайди ва ободонлашди. Бу хушманзара жойдаги пастқам тошканалар ўрнида ярақлаган кумуш ва мармар бинолар қад кўтарди. Яйлов ва чакалакзорларда тарқоқ ҳолда яшаб келаётган оилаларнинг асосий қисми марказ атрофида тўпланиб, вилоят аҳолиси кескин кўпайди.

Баланд ва сип-силлиқ қоялар тизмасидан иборат баҳайбат девор Тандир билан Аждарободни бир-биридан ажратиб турар, вилоятдан-вилоятга фақат Қоратуйнук деб аталувчи улкан туйнук орқалигина ўтиш мумкин эди.

Дон, гўшт, мева ва каноп мамлакатнинг асосий бойлигини ташкил этиб, асосан Тандир шаҳри атрофида уйилиб ётган лаъл, олтин, гавҳар сингари йирқироқ тошлардан сарой ва қасрларни безаш, тақинчоқлар ясаш учунгина фойдаланиларди. Юлдузистоннинг энг қадрли моли каноп эди. Каноп Аждаробод ва Тандир вилоятларининг жуда кичик қисмида ўсар, бирор ўсимликни кўчириб экиш, экин майдонини кенгайтириш бу мамлакатда ҳали одат тусига кирмаганди. Бўзчилар канопдан юпқа ва қалин газламалар тўқишиб, уларни турли гиёҳлар ёрдамида ҳар хил рангларга, жумладан, оқ рангга ҳам бўяр эдилар.

Аҳолининг асосий қисмини деҳқон, чорвадор ва соҳибкорлар ташкил этар, бу юртнинг косиб-ҳунармандлари бўзчи, меъмор, наққош, мисгар, дурадгор, кулол, этикдўз, бичиқчи кабилардан иборат эди. Созанда, хонанда, шоир, сураткаш, ҳайкалтарош, айниқса табиблар эл ичидан энг нуфузли кишилар ҳисобланишарди.

Қўтир Бешинчи узоқ вақтгача фарзанд кўрмади. Унинг хотини малика Мاستон бош лашкарбоши Бурбуллит Идрис Иброҳимнинг опаси бўлиб, жудаям устомон ва муғамбир бир аёл эди.

Шаҳаншоҳ охири Аждаробод вилояти ҳокими Нодимнинг ёш ва сулув синглиси малика Рузвонга уйланди. Саройда ёш келин пайдо бўлгандан кейин, тақдирнинг тақозоси билан малика Мастон ҳам кутилмаганда ҳомиладор бўлди ва малика Рузвоннинг кўзи ёришидан уч кун аввал уни ҳам тўлғоқ тутди. Шундай қилиб шаҳаншоҳ бирин-кетин иккита ўғил кўрди. Қаттасини Фонуc, кичигини Феруз деб аташ бошладилар.

Малика Мастон шундан кейин бошқа фарзанд кўрмади, малика Рузвон эса яна битта қизлик бўлди. Унга Ҳазина деб исм қўйишди.

Қари ва жоҳил малика Мастоннинг ҳаддан зиёд талтанглатиши натижасида шаҳзода Фонуc ишёқмас, инжиқ ва овсар бўлиб улғая бошлади. У юз-қўлини ювиш, ечиниш-кийиниш, ҳатто, бурнига келиб қўнган пашшани ҳайдашга ҳам эринар, муаллимлардан юз димоғ-фироқ билан сабоқ олар, камон отиш ва қиличбозлик машқларидан умуман бош тортарди.

Шаҳзода Феруз, аксинча, босиқ, одобли ва тиришқоқ эди. Унинг суҳандонлиги ва зеҳн-фаросатининг ўткирлиги сарой олимларини ҳайратга соларди. У ўн ёшидаёқ камон ўқини ҳалқага беҳато санчадиган бўлди, ўн бир ёшида қиличбозлик санъатини пухта эгаллаб, устодларини ҳам қойил қолдирди. Унинг аниқ ва чаққон ҳаракатлари бир пайтлар Юлдузистондаги энг шоввоз қиличбоз ҳисобланган Барри Барақанинг такорланмас услубларини эслатарди.

Синглиси Ҳазина эса ўзининг қўғирчоқдай ёқимтойлиги, ширинсуханлиги ва покиза хулқ-атвори билан саройдагилар меҳрини қозонганди.

Ўғиллари ўн икки ёшга тўлганда Қўтир Бешинчи қўққисдан вафот этади. Шундан сўнг тож-тахт талашиншлар бошланди. Шаҳаншоҳ тахтни Ферузга васият қилиб қолдирган бўлишига қарамай, бош лашкарбоши Бурбулит Идрис Иброҳим ўз жиясини ёқлаб чиқиб, Феруз Фонуcдан уч кунлик кичик, мамлакат тақдирини муштдек болага ишониб топшириш ақлдан эмас, деган даъвои илгар сурди.

Бош вазир Ҳумо Хартум Али Абдурахмон, Аждаробод вилояти ҳокими Нодим Улуг ва шу вилоят лашкарбошиси Палахмон полвонлар шаҳаншоҳнинг васияти бузилмаслиги кераклигини талаб қилишди. Лекин хуфия ишлар бошлиғи Фисқиддин Макру Мараз, бош айғоқчи Исом Итту Искартопар, Тандир вилояти ҳокими Ҳошим Ҳезиддин Хум ва ана шу вилоят лашкарбо-

шини Шаламон Шилдир кабилардан иборат нуфузли кучларни ўз атрофига тўплаб олган Бурбулит охири ғолиб чиқиб, тахтни шаҳзода Фонус эгаллайдиган бўлди.

Вундан қаттиқ ранжиган Нодим Улуғ синглиси ва жиянларини олиб Аждарободга жўнади. Палахмон полвон ўз лашкарлари билан унга эргашди. Шу тариқа Юлдузистон ўз тарихида ilk бор икки ҳокимликка бўлиниб, Тандир ва Аждаробод вилоятлари ўртасида қўриқланадиган чегара пайдо бўлди.

— Мана, икки йилдирки, кунимиз ўша инжиқ гўдакка қолган, — чуқур хўрсиниб қўйди Хумо Хартум. — Бу давр ичида оддий авомнинг аҳволи жуда оғирлашиб кетди. Янги подшоҳ энг серҳосил мевазорларни, энг серўт яйловларни, энг бўлиқ буғдойзорларни ўз арбоб-уламоларига тақсимлаб берди. Саройдаги бир тўп лаганбардор машшоқ ва шоирларни ҳисобга олмаганда, илму фан аҳли хор бўлиб, санъаткорларни ҳеч ким қадрламай қўйди. Юртимизнинг пок ўтмишини ўзида мужассамлаштирган шоҳона санъат асарларини ўқиш ва ўқитиш тақиқлаб қўйилди. Юрт ифлос хандаққа, етти пушти покиза ўтган халқ ирkit махлуққа айланди. Хуллас, Иқирт Биринчининг пойқалами эл-юрт учун қутлуғ келмади.

— Иқирт Биринчи дедингизми? — сўради Аламазон. — Ким у?

— Бу ўша Фонуснинг янги дабдабали исми, — захархандалик билан сўз қотди чол. — Мамлакатнинг тобора гуллаб-яшнашига сабабчи бўлган Қўтирлар сулоласи тугаб, юртга фақат пуштенизлик ва иснод келтирувчи Иқиртлар даври бошланди.

— Етти пушти покиза ўтган халқ! — чолнинг бояги ганиши алоҳида ургу билан таъкидлаб, ўйлашиб қолди Аламазон. — Етти пушти покиза...

Иқиртлар мамлакати

Тож-тахт учун бошланган можаро Бурбулит тарафдорлари фойдасига хал бўлган кун и қувончдан ўзини саройга сиғдиролмай қолган малика Мастон омадли шаҳзода Фонусни ўлиб-ялаб эркалашга тушди.

— Эртага эрталаб санга тож кийдиришади, ширингиам, — рўмолчаси билан эндиликда Қўтир Олтинчига айланган Фонуснинг буриини арта туриб гап бош-

лади малика.—Энди олдингда ҳамма етти букилиб таъзим қилади, сан бўлсанг кеккайиб тураверасан. Кеккайиб тургин, хўпми?

— Тоғам ҳам манга таъзим қиладими?—завқланиб минғирлади Фonus.

— Бурбулитми?—ўз укасининг номини назар-писанд-сиз тилга олди малика.—Буюрсанг, оёгингни ялайди.

Шундан сўнг малика унга ҳаммомда яхшилаб ювиниб олиши лозимлигини айтди. Фonusнинг капалаги учиб, бунга ўлса ҳам рози эмаслигини маълум қилди. Малика одамларнинг кўзига шу аҳволда кўриниш уят эканлигини уқтириб, ҳеч бўлмаганда юз-қўлини ювиб олишинг керак, деб туриб олди. Фonus маликанинг юрагига гўлгула солиб, «ювинадиган бўлсам, подшоҳлик қилмайман», дейишгача бориб етди. Бу можаронинг устига Бурбулит кириб қолди.

— Ювин дегандан кейин, ювингни-да, — хотин билан эркакнинг гапи ўртасида от билан эшакча фарқ борлигини опасига кўрсатиб қўйиш учун жиянини дабдурустдан ўдағайлашга тушди у.—Эртага тож киясан-а, тирмизак!

— Бор, тошингни тер! — кутилмаганда унга шанғиллаб берди Фonus.—Тож кийганимдан кейин санга оёқларимни ялашни буюраман.

Булбулит Идрис Иброҳимдек такаббур ва совуққон банда бу гапни эшитиб, ҳийла довдираб қолди. У ўзининг қаршисида тирмизак бўлишига қарамай, агар истаса, эртага чиндан ҳам кир оёқларини ялатиши мумкин бўлган ҳукмдор турганини чуқур ҳис қилди.

— Нималар деяпсиз, жиян? — тездаёқ ҳовридан тушиб, жиянини умрида биринчи марта сизлай бошлади Бурбулит. — Шунчаки жигарчилик қилиб айтдик-қўйдик-да. Хоҳласангиз ювининг, хоҳламасангиз...

— Хоҳламайман!

— Балли! Мана бу ҳақиқий шаҳаншоҳнинг зардаси, — Бурбулит сохта тиржайиш билан малика Мас-тонга юзланди. — Ҳали кўрасиз, опа, жиянимдан шундай бир ҳукмдор чиқадики, бунақасини ҳали кўҳна Юлдузистон кўрмаган, қайтиб кўрмайди ҳам.

Бу гапдан сўнг Фonus анча юмшади.

— Сизни бош вазир қилиб олсам керак,—деди у Бурбулитга нописанд боқиб.

— Вой, «олсам керак» деганинг нимаси, ширингинам? — ўғлини енгил-елпи тергаб қўйди малика. — Сани тахтга ўтқизгунча тоғанг озмунча куйиб-пишдими?

Ювиниб ол, дегани — санга жон тортишгани. Саройдагилар жиянимнинг исқиртлигидан кулишмасин деяпти-да.

— Кулишади? — хонани бошига кўтаргудек бўлиб шапгиллади Фонус. — Унда ман ўшаларининг ўзлариниям ёппасига исқирт қиламан!

Эртаси кунни у ишни шундан бошлади. Тож кийдириш маросими тугагач, тахтга дурустроқ ўрнашиб улгурмай, ўзининг дастлабки фармонини эълон қилди. Фармон жуда қисқа бўлиб, унда: «Вилоятдаги ҳамма ҳаммомлар аямасдан мажақлаб ташлансин!» дейилган эди. Шаҳаншоҳликнинг бу кескин тадбири туфайли мамлакатга келадиган наф нимадан иборат эканлигини тушунолмай қолган арбоб-уламолар ўзаро висир-висирин бошлаб юборишди.

— Жим! — тахтдан йиқилгудек бўлиб қичқирди янги хоқон. — Ҳамманг билиб қўй, бугунча индамайман, эртадан бошлаб кир-чир юрмаган одам саройда кўзимга кўринмасин. Бу — биттаси. Иккинчиси — ман энди шаҳзода Фонус ҳам, Қўтир Олтинчи ҳам эмасман. Ман — Исқирт Биринчман. Ҳамманг шўнақа деб чақирасан. Хўш, қайсинингда гап бор?

Ҳеч ким чурқ этмади. Эндиликда бош вазирлик лавозимини эгаллаб турган Бурбулит Идрис Иброҳим ранги оқариброқ кетган бўлишига қарамай, хоқонга си-поллик билан таъзим қилди.

Саройнинг эртанги кунидан кўнгли тўқ хоқон энди мамлакатдаги авомни тартибга солиш ҳақида қайгура бошлади. Бир оздан сўнг ўилаб жарчилар бозор ва гузарларда шаҳаншоҳликнинг янги фармонини овоза қилишга тушишди:

— Ҳе-ҳе, ҳе-с-с-ей! Эслилару нодонлар, хафалару шодонлар, гўнг ҳидлаган чўпонлар, гул ҳидлаган жу-вонлар, эшитмадим деманглари-о-в! Исқирт Биринчи падари олийлари мамлакат аҳолисига катта ғамхўрлик кўрсатиб, бугундан эътиборан уларни ювиниш ва чўмилишдек мушкулотдан бутунлай озод қиладилар. Авомга берилган бу улгуржи имтиёздан баҳраманд бўлмай, ўзининг пок бадани билан шаҳаншоҳликнинг саховатини ҳақорат қилган юрт ғанимлари дарҳол қамоққа олиниб, тавбасига таянгунича дўппосланади. Қасддан ювинаётган ёки чўмлаётган пайтда қўлга туширилган балиқпадарлар эса хавфли ғалаёнчи сифатида ачиган зиндонга ташланадилар. Ҳе-ҳе ҳе-с-ей!!!

Сарой арбоблари тунни билан ухламай чиқишди.

Улар шошилнч равишда иложи борица дурустроқ ир-
китлашин чораларини кўра бошладилар. Чунки улар
ўзларини қанчалар расволаштиришса, хоқон олдида
шунча кўп эътибор қозонишларини сезиб туришарди.
Биринини кўм-тупроққа юмалар, иккинчисини бадани-
га елим суртиб кейини устидан чап тўзгитар, яна бош-
қа бирови уқаланадиган қоратош билан вужудини иш-
қалашга киришганди. Аслида, аввал сувга шўнғиб олиб,
сўнг қоратош суртилса, иш анча осон кўчган бўларди.
Лекин у ҳали қоратош суртишга улгурмай туриб қўл-
га тушгудек бўлса, чўмилаётган хавфли ғалаётини си-
фатида зиндонга ташланиши турган гап эди. Шаҳан-
шоҳлик дастурхонидан тегадиган улгуржироқ сарқит
эвазига ўз онасини бадном қилишдан ҳам қайтмайдиган
сотқин айбоқчилар ҳар қадамда изғиб юришарди.

Арбоб-уламолар эртаси кун ахлат титиб чарчаган
пўмқарғалардай қаторлашиб, хоқон ҳузурига кириб
қилишди.

— Мана энди ҳаммамиз бир хилмиз, — тумшуғини
юқори чўзганча, бўридек ушлаб кула бошлади Искирт
Биринчи. — Энди бир-биримиздан куладиган жойимиз
қолмади. Ув-ув-ув-ув...

Таомилга кўра, келибоқ хоқоннинг ўнг ёнбошидан
жой олган Бурбулит Идрис Иброҳим қоратош тимда-
лаган дўрдоқ лабларини ишшайтириб, тавозе билан
бош эгди. Бошқалар шатмоқ бурунларини ерга теккиз-
гудек бўлиб таъзим қилишди. Шундан сўнг бир кеча-
даёқ қораялоққа айланиб улгурган сарой шоири Ду-
торий уч-тўрт қадам олдинга чиқиб, шаҳаншоҳга қай-
тадан таъзим бажо келтиргач, хезланиб деди:

— Агарким жониз десалар, сумапрухсор шаҳаншо-
ҳимизнинг нусрати ҳувайдоларига бағишлаб хижо қил-
ган ғазалимни ўқиб берурдим.

— Қани, ўқи-чи, — талтайганича рухсат берди Ис-
кирт Биринчи.

Дуторий ҳошиядор салласига қистириғлик қоғозини
олиб ўпгач, ғазалини ўқишга киришди:

«Ювилмаган бетингиз мунча чиройли...»

Шоир ўз одатига кўра бир оз тўхталиб, четдан ёғи-
ладиган рағбатларни кутди. Лекин бу ҳақоратомуз
мисра арбобларнинг энсасини қотириб қўйган бўлса
керак, улар миқ этмай туришаверди. Биринчи бўлиб
ҳушини йиғиб олган Бурбулит: «Офарин!» дея хитоб

қиларкан, дадилроқ бўлсаларнинг-чи, дегандек пастдагиларга ўқрайиб қўйди.

Дуторий иккинчи мисрани ўқиди:

«Могор босган этингиз мунча чиройли...»

— Баракалла! — хириллади бош айгоқчи Исом Ит-ту Искартопар.

— Ҳай-ҳай-ҳай! — деб тебранди лашкарбоши Шаламон Шилдир.

Бундан кўнгли кўтарилган Дуторий кейинги байт-ни завқ-шавқ билан куйлади:

*«У ёнингиз кир эрур, бу ёнингиз кир,
Олдингиз ва кетингиз мунча чиройли...»*

Арбоблар бу сафар анча уюшқоқлик ва дадиллик билан хитоб қилишди:

— Офарин!

— Тасанно!

— Ҳай-ҳай-ҳай!

Асилзодалар янги тартибга жуда тез мослашди. Аммо ўша киборлар «қаланғи-қасанғилар подаси» деб атовчи оддий авомни ирkitликка кўниктириш анча мушкул кўчди. «Маданийлаштириш»нинг дастлабки пайтларида қамоқхона ва зиндонлар маҳбусларга тўлиб кетди. Тавбасига таянганлар зудлик билан озод қилиниб, уларнинг ўрнига қайсарларнинг янги туркуми ҳайдаб келинар ва беаёв калтакланарди.

Орадан бир йилча вақт ўтгач, аҳолининг асосий қисми шаҳаншоҳликнинг янги имтиёзидан тўла-тўқис фойдалана бошлади. Дуч келган тақдирга тан беравермайдиганлар тонфаси эса ҳануз қамоқ ва зиндонларда азобланиб ётишарди.

— Сиз Нодим Улуғ билан Аждарободга кетсангиз бўларди-ку, — таажжубланди Аламазон.

— Кетавурмабсиз-да, ҳазрат Ҳумо, — гап қистирди Эшмат ҳам.

— Бирга кетамиз, деб Ферузнинг менга ёпишиб олганини кўрсангиз эди, — ўша сонияни ғамгин ёдга олди чол. — Мен бўлсам, унга бу ерда қолаётганимнинг сабабини айтилмай қийналардим.

Чол ўрнидан туриб, токчадаги сарғайиб ва титилиб кетган жулдур китобни олди. Китобнинг варақлари ўта дағаллигига қараганда, у кишилар ҳали дурустроқ қоғоз ясашни билмаган даврларда ёзилган эди.

— Мени бу ерда қолишга мажбур этган нарсa мана шу китоб, — дея чуқур ҳомуза тортиб қўйди чол. — Бунн ёруғ дунёдан илк марта Юлдузистонга кириб келган бобокалонларимиздан бири Мажибдин Равшаний ёзган.

Биринчилар

Қўтир Бешинчининг вафотидан бир ҳафта олдин, Ҳумо Хартум сарой ҳаммомидан чиқиб келаётган чоғда гўлаҳ унга мана шу жулдур китобни тутқазди.

— Эски тошкапани бузаётнб топиб олдим, — деди гўлаҳ. — Жуда қадимий китобга ўхшайди.

Бош вазир Ҳумо Хартум Али Абдурахмон китобнинг дастлабки бетига кўз югуртибоқ: «Салламин-о-о!» деб қўйган бўлса, эртаси кунн гўлаҳни чақиртириб, унга сарпо кийдирди.

Ҳумо Хартум даставвал китоб билан батафсил танишиб чиқиб, пухта мушоҳада қилиб олгач, ўзини айрим саволларга жавоб қайтаришга қодир деб билгандан кейингина, бу ноёб топилма ҳақида шаҳаншоҳга гап очишни мақсад қилган эди. Бевақт ўлим туфайли Қўтир Бешинчи бу сирдан воқиф бўлолмай қолди.

Бу китоб топилгунга қадар барча юлдузистонликлар каби Ҳумо Хартум ҳам ўзи туғилиб ўсган мана шу улкан горни олам деб тушунарди. Кейинчалик у ўзини баҳайбат қўйхона ичида ивирсиб юрган бефаросат махлуқдек ҳис қила бошлади.

Болакайлар билан ёруғ дунё ҳақида, уларнинг Жандағор оғзидан бошланиб, Иссиқфорда давом этган саргузаштлари тўғрисида гаплашгандан сўнг чолнинг бу китобга бўлган эътиқоди янада ортди. Ёруғ дунёнинг табнати, Жандағорнинг тузилиши, иссиқфордаги силжувчи харсанглар ҳақида болалар берган маълумот Мажибдин Равшанийнинг китобида баён этилган гапларга деярли мос тушарди, лекин ёруғ дунё одамларининг турмуш шароити тўғрисидаги янги ва эски маълумотлар ўртасида жуда катта тафовут бор эди.

Равшанийнинг «Ғурбатнома» китоби тинч ва обод Тоштақа қишлоғига бир гала очкўз хорижийларнинг бегона тилда шовқин-сурон кўтарганларича қўққиш бостириб кириши тафсилоти билан бошланган эди. Унинг дастлабки саҳифаларида ўркач устида пода боқиб юрган қишлоқи болаларнинг босқинчилар таъқиби ости-

да Жандағорға қараб қочғанликлари, курак ва оёқларига камон ўқи санчилиб йиқилганларнинг зорланиб чинқиришлари, улардан бор-йўғи тўққиз нафари горға соғ-омон етиб кела олгани тасвирланганди.

Кейинги саҳифаларда баён қилинишича, ёвнинг таъқибн давом этаётганини сезган болалар даҳшатдан эслари оғудек бўлиб, тобора горнинг ичкарисига қараб қоча бошлашибди. Гор туйнукдан ўтиб, бир томонда шалола гувиллаб турган улкан горға киришгач, деворларида камалакранг нурлар жилоланувчи йўлакни учратишибди. Қасрдандир келаётган зириллоқ товушга бирпас қулоқ солиб турнишгач, жон илинжида яна олдинга қараб югуришибди.

Омон қолганларнинг йўл бошловчиси ўн бир ёшлар чамасидаги Жаброил исмли бола эди. У ўз тенгдоши, Руқия деган қизнинг тўрт ёшли укаси Мадумарни опичлаб олган, қолганлар — ёшлари тўққиз-ўн атрофидаги ўғил-қизлар эса иссиқдан нафаслари бўғилганича унинг кетидан чопиб боришарди.

Яна бошқа бобларда ҳикоя қилинишича, Юлдузистонни кашф этганлар дастлабки ойларда жуда қийналишибди. Улар асосан мева, хом бугдой ва ёввойи паррандалар тухуми билан овқатланишар, тандирдан янги узилган нон тез-тез тушларига кириб тураркан. Онасининг кенжатоғи бўлгани учун ҳанузгача эмиб юрган Мадумар: «Бувимга бораман, бувимга», — дея ҳар куни тиқилинч қиларкан.

Болалар қайноқбулоқ ва кўктошнинг хусусиятини билиб олганларидан кейин ишлари бирдан юришиб кетибди — уларнинг дастурхонига пиширилган гўшт, қайнатилган тухум ва энг муҳими нон келиб қўшилибди.

Шунга қарамай улар аллақачон кўлтенага айланган қишлоқларини соғинишар, ваҳшийларча қириб ташланган ота-оналари ва болаларни эслашиб эзлишар, бундай пайтда эл-юртни душманлардан сақлай олмаган лаидавур подшоҳларини аямай қарғашга тушишарди.

— Бизнинг пошшомиз ҳам йўқ, — деб қолибди бир куни болалардан бири. — Дунёда бунақа мамлакат бўлмаса керак.

Шунда тили чучук Мадумар гердаийб туриб: «Мен пошшоман», — дебди. Ҳамма кулиб юборибди.

Бир вақт Жаброил ғалати таклиф киритибди.

— Келинлар, шуни пошшо қилиб қўя қолайлик, — дебди у. — Бари бир уни боқишимиз керак.

Шундан кейин ҳаммага эрмак топилиб қолибди. «О, подшоҳим, тустовуқ овлашга ижозат берсалар!» — унинг қаршисида тиз чўкиб ёлғондан илтижо қиларди бири. «Балиқни хомича ейсизми, пиширибми?» — бош эгиб сўрарди бошқаси ва шоҳнинг: «Пишириб бер», — деган жавобини эшитиб, қотиб-қотиб кулишарди.

Қизлар баъзида уни харсанг устига ўтқизиб, атрофида ҳолдан тойгунча рақс тушишар, сўнг, «энди пича дам олсак майлими, шоҳим», дея қиқирлашганича рухсат сўраганларида тугма овсар Мадумар қовоғини очмасдан аста бош қимирлатиб қўярди.

Охири ҳазилнинг таги эил бўлиб чиқибди. Мадумар ўз номини ўзи топиб ейдиган ёшга етгандан кейин ҳам тахтдан тушишни истамабди. Тоштақадаёқ муштум-зўрлиги билан донг таратган Жабронл унинг опаси Руқияга уйлангандан кейин эса, бошқаларнинг подшоҳга тобелиги янада ортиб, натижада Юлдузистоннинг биринчи ҳақиқий шаҳаншоҳи пайдо бўлибди.

Равшаний бундан кейинги саҳифаларда Юлдузистонга келганига йигирма йилдан кўпроқ вақт ўтгач, ўттиз белгидан иборат ҳарфлар мажмуасини тузиб, ўзининг ва бошқаларнинг фарзандларини саводли қилишга бел боғлаганини айтиб ўтган эди.

Улар бунга қадар ёруғ дунёга қайтиш умидида Юлдузистоннинг барча ковак-кандикларини тимирскилаб чиқишибди. Озодликдан умидларини узиниб, тақдирга тан берганларида сўнг, келажак авлод бу ердан чиқолмагани ҳолда нурафшон оламга армон билан талпиниб яшамасликлари учун болаларига ёруғ дунё ҳақида сўзламасликка онт ичишибди.

Мамлакатда қачонлардир ёруғ дунё сари йўл оча оладиган қудратли кучлар юзага келишига умид қилган Равшаний ўзининг узоқ зурриётига аталган бу китобни Юлдузистондан ташқарида инсон орзусидек бепоён олам борлиги, улар яшаб турган юрт эса ўша чексизлиkning буғдой донасидек кичик бир зарраси эканлигини маълум қилиш билан якунлаган эди.

Мажиддин Равшаний йиллар ўтиб тириклик, севги ва хоҳиш замирида вужудга келадиган юзлаб оилалар эҳтиёжи учун бу митти маскан торлик қилиб қолишидан жиддий ташвишланган, Юлдузистон фарзандларининг келажаги учун қайғурган биринчи инсон эди.

Эшмат ишманинг кашфиёти

— Демак, ёруғ дунё сари йўл ҳозирча битта, — Мажиддин Равшанийнинг «Ғурбатнома»сини ёпиб, уйга чўмди Ҳумо Хартум. — У ҳам бўлса — Иссиқғор.

— Тўғри, йўл бор эди, — ноумид бош силкиб деди Аламазон. — Энди беркилиб қолди.

— Иссиқғор равшанийлар ўтгандан кейин ҳам беркилиб қолган эди, — деди чол. — Сизларга қайтадан очилди. Бу йўл ўн икки йилдан кейин яна очилади.

Эшматнинг энсаси қотиб, кўзлари олапиб кетди.

— Вой, ву-у-й! Яна икки ойларда биз мактабга борадиғонмиз-ку, ҳазрат Ҳумо.

— Қаёққа шошиляпсан? — мийигида кулди Ҳумо Хартум. — Ўн икки йилдан кейин Иссиқғор очилди ҳам дейлик. Аммо бу ёруғ дунёга йўл тайёр деган гап эмас-да.

Иссиқғор устидаги кўктош ҳар ўн икки йилда бир марта куярди. Бу ҳодиса рўй берадиган кунни сарой олимлари «Мажиддин жадвали»га асосланиб аниқ айтиб беришар, лекин аҳоли кўктош куядиган кунни олимларнинг жадвалисиз ҳам яхши биларди. Чунки тошқуйди бошланишидан пича олдин мамлакатдаги борлиқ ҳайвон ва паррандалар жон ҳаллида ўзларини пана жойларга ура бошларди. Улардан ўртак олган одамлар зудлик билан уй-уйларига тарқалишиб, бу безарар ёнғиннинг тугашини бетоқат кутиб ётишарди.

Мамлакат осмонидаги энг нурафшон юлдуз — Она-юлдузнинг нур устун одатда сойнинг юқори қисми томон силжиб бориб, шоввадан бир оз юқори кўтарилган пайтда бирдан сўниб қоларди. Кўктош куядиган кунда эса, бу нур янада юқорироқ кўтарилиб, Иссиқғорнинг устки қатламигача етиб борарди. Шундан кейин мамлакат шунақаям чароғон бўлиб кетардики, бу ҳодисани биринчи марта кузатаётган ёш болаларнинг айримлари борлиқни бирдан аланга қоплади деб ўйлаб, додлаб юборишарди. Бир неча дақиқадан сўнг Юлдузистонни қамраб олган нурафшонлик аста-секин сўна бошларди.

— Иссиқғор устидаги кўктош нега фақат нур тушган паллада куяди? — таажжубланди Ҳумо Хартум. — Қояларни икки тарафга суриб юборадиган куч наҳотки ўша кўктош бўлса?

— Тўғри! — қичқирди Аламазон. — У иссиқдан кен-

гаяди. Қулоғимни гаровга қўйиб айтишим мумкинки, тагидаги қояларни ўша кўктош силжитади.

— Иссиқдан кенгаяди? — ҳайратланди чол.

— Ҳа, кенгаяди, — такрорлади Аламазон. — Кейин, совуқдан тораяди. Масалан, тахтачага орасидан танга бемалол ўтадиган қилиб мих қоқамиз. Кейин тангачани қиздирсак, у бояги михлар орасига сиғмай қолади...

Ҳумо Хартум «Физика»дан бир оз таҳсил кўргач, унинг қаршисида ёруғ дунёнинг болакайи, лекин Юлдузистоннинг етук олими ўтирганини пайқаб қолди.

Кекса ва ёш олим алламаҳалгача қизғин суҳбат қуришди, ёруғ дунё фани ютуқларига таянган ҳолда айрим-айрим ғаройиб ҳодисаларнинг сирини очиб, Юлдузистон ҳақида пложи борица аниқ тасаввур ҳосил қилишга муваффақ бўлишди. Эшмат эса математика дарсида ўтиргандек аввал эснай бошлади, сўнг пишиллаб уйкуга кетди.

Кейинчалик Юлдузистон номини олган бу улкан ғорда инсонлар кириб келмасдан бир неча асрлар илгари ҳам ҳаёт мавжуд бўлиб, бундай муҳитнинг юзага келишига асосан Онаюлдуз ва сув сабабчи эди. Онаюлдуз — ғор шифтида қачонлардир ҳосил бўлган туйнук, у ғорга қуёш нурини олиб кирган. Туйнук қуёш йўналишига нисбатан тасодифан жудаям қулай жойдан ўпирилган бўлиб, ундан тушиб турган нур Юлдузистондаги сой сувлари юзасидан Иссиқғор тарафга қараб бир неча соат давомида ҳаракат қиларди ва ҳаргал тепадаги кўктошлар қатламига яқинлашган пайтда бирдан йўқолиб қоларди.

Туйнук ғорга қуёш ва ой нурини олиб кирган бўлса, сой уни ёруғликка айлантирди. Онаюлдуз нури сув сатҳида жиловланиб турган маҳалда Юлдузистон шифтидаги йирқироқ маъданларда (балки, олмослардир) минглаб призмалар ҳосил бўлиб, ўша кучсиз нур қудратли ёруғлик даражасига етарди.

Онаюлдуздан қуёш нури тушиб турганда мамлакат уфқи қизғиш товланар, ой нуридан эса кулранг тусга кирар, ёруғ дунёда тимқоронғи бўлган пайтда Иссиқғор устидаги кўктош ўзида тўпланган ёруғликни юрт билан баҳам кўрарди.

Ёруғликка ўта таъсирчан бўлган бу номаълум маъдан — кўктош ўзига палк бор ёруғлик нурини қабул қилган давридаёқ бениҳоят катта куч билан «керишиб», атрофидаги тош қатламларини қаттиқ ларзага солганди. Қуёш нури сўниб, торая бошлаган дамда устки

қатламдан ажралиб, остки харсангга дўшпидек кийилиб қолган эди. У ёнига кенгайган пайтда ўша остки харсангни тарс иккига бўлиб юборган, натижада табнатининг мўъжизаси билан маълум бир вақтда очилиб-ёпилиб турадиган баҳайбат тош дарвоза ҳосил бўлганди.

Тош дарвоза очилган тақдирда ҳам бу ёқдан ёруғ дунёга ўтишининг иложи йўқ эди. Чунки кўктош дарвозанинг Юлдузистон тарафдаги қисмига жойлашган бўлиб, бу томондан борган киши ҳали ғорга кириб улгурмаёқ жизғанақ бўлиб қолиши турган гап эди. Ёруғ дунёдан келувчиларни ҳалокатдан сақлаб қоладиган омилнинг биринчиси кўктошнинг узоқлиги бўлса, иккинчиси — Аламазон билан Эшмат ажал чангалидан қутулиб қолгандан кейин учратган ғор деворидан тарнов бўлиб тушаётган ўша иссиқ сув эди. Чамаси, қояларининг силжиши натижасида юқоридан, харсанглар оралиғидаги асрий тарновчалардан сизиб келиб, Иссиқ-Ғор ёнидаги шоввада бирлашувчи ўйлаб ирмоқлардан бири беркилиб қолар ва қасрдадир улкан ҳавза бўлиб тўплана бошларди. Тош дарвоза ёпилаётганда эса тўпланиб қолган сув тошқин ҳосил қилганича кўктош устига ёприлар ва унинг одатдагидан тезроқ совушига сабабчи бўларди. Бу тошқиннинг бир қисми тош дарвоза деворларини юйиб оқа бошлар, қизиб ётган харсангда пешма-пеш буғланаётган сув қоянинг пастки қисмига ёмғир томчилари сифатидагина етиб келарди. Ҳамма нарса ўз ўрнига қайтгач, ирмоқ яна аввалги ўзанини топиб оларди.

Босириқиб қолган Эшмат чўчиб кўз очган онда Хумо Хартум билан Аламазон қуёш нури кўктошга нега фақат ҳар ўн икки йилда бир марта урилиши устида бош қотиришаётганди.

— Бувам раҳматли одам ҳар ўн икки йилда бир мучал яшайди деб айтувди, — уйқусираб туриб гап қистирди Эшмат. Сўнг «бор гапим шу, ўртоқлар», дегандек яна бошини буркаб олди.

Аламазон ярқ этиб Эшмат тарафга ўгрилди ва беғам шеригининг нафас олишига монанд кўтарилиб-пастлаётган кўрпачага тикилганича бир зум ўйланиб қолди. У бундан бир неча ой олдин ёруғ дунёдаги бир қўшини гузарда ўтирган чолларга мучал ҳақида нималариндир уқтираётганини тасодифан эшитиб қолувди, ҳозир ўша гапни эслашга ҳаракат қилди.

«Илгариги одамлар ҳам анойи бўлишмаган, — деганди ўшанда қўшини, — улар мучални ҳар ўн икки

йилда такрорланадиган тартибда тузишган. Орадан юз йиллар ўтиб маълум бўлдики...

— Сен катта кашфиёт қилдинг, Эшмат! — қайтадан хуррак ота бошлаган шеригини турткилаб қичқирди Аламазон. Сўнг, шоша-пиша кўзларини ишқалаётган Эшматга парво қилмай, Ҳумо Хартумга юзланди. — Ҳар ўн икки йилда Юпитер Қуёшнинг атрофида бир марта айланиб чиқади. Тушуняпсизми, ҳазрат Ҳумо?

— Тушундим ҳам дейлик, — ушнинг сўзини бўлгиси келмай жавоб қилди чол. — Ҳўш, кейин нима?

Аламазон пешанасини тиринштирганича бош қашиб қўйди.

— Кўктошнинг ҳар ўн икки йилда куйини шундан-микни, деб турибман. Тагин, ким билади, балки бошқа сабаби бордир?

Ётишдан олдин Аламазон ташқарига чиқиб, бир оз сайр қилди. Ой-пурининг кичик бир парчаси билан улкан горни чароголлаштириб турган Онаюлдузга термулиб, ёруғ дунё нафасини ҳис этди-ю, бадан-баданлари ёқимли жимирлаб кетди. Юлдузистондаги мавжуд тошларининг ҳаммасини бир жойга қалаганда ҳам бу олис туйнукка етиб бўлмасди.

«Наҳотки ёруғ дунёга борадиган бошқа йўл йўқ? — ўйлади Аламазон. — Паррандалар бу ерга Онаюлдуз орқали кириб келишган деб тахмин қилайлик. Лекин қўй-эчкилар, айниқса, эшак қаердан пайдо бўпқолдиркин? Балки бир замонлар каттароқ гор-йўл мавжуд бўлиб, кейинчалик зилзилалар натижасида беркилиб қолгандир...»

Сой томонидан балиқларнинг шапир-шупур сакрашлари эшитилди, ҳилолкакликлар тиниқиб сайрай бошлашди.

Эшакнинг доҳий бўлгани

Ҳумо Хартум меҳмонлари билан нонушта қилиб ўтирганда ташқаридан Тиртиқнинг анъанавий «хих, тфу»си эшитилди.

— Тезроқ йнгиштирининглар, зумрашалар, — ҳовлида туриб буйруқ қилди у, — ҳозир Тандирга жўнаймиз.

Аламазон билан Эшмат биттадан тугун орқалаб ташқарига чиқишди. Уларнинг кетидан китобларини қўлтиқлаб олган Ҳумо Хартум кўринди.

— Мен Тандирга кўчиб кетаяпман, — дея ўз мақ-

садини тантанавор эълон қилди чол. Энди унинг Иссиқ-гор яқинида қиладиган иши қолмаганди.

Тиртиқ жосуслардан олинган ўлжани (тугмачироқни) суриштирган эди, чол, «тағин бу одамни заҳарлайдиган нарса бўлмасин», деб ўйлаб, уни сойга ташлаб юборганини айтди.

— Хих, тфу! Шунақаям қўрқоқ бўласанми, чол?— жаҳл билан тўнғиллади Тиртиқ ва уларни олдинга ўтишга имлади.—Қани, кетдик бўлмаса, хўп-па!

— Хўп-па! — шанғиллади Шиллиқ ҳам.

Улар сой ёқалаб йўлга тушишди. Чакалак, мевазор ва буғдойпояларни ортда қолдириб, Қоратуйнук яқинига келишгач, шохлари тарвақайлаган чинорсимон букри дарахт остига ўтириб, ҳордиқ чиқара бошладди.

Шунда Эшмат Тиртиққа мурожаат қилиб, аста мингирлади:

— Майлими, анави дўнгликнинг орқасига ўтиб келсам?

— Дўнгликнинг орқасида пишириб қўйибдимми? — жеркиб берди Тиртиқ.

Эшмат кўзларини бўзрайтириб, тарвузпусха қорини силади.

— Майда-чуйда ишим бор демайсанми, жунбош,— унга қараб тиржайиб қўйди Шиллиқ.—Борақол, хўп-па.

Эшмат дўнгликнинг орқасига ўтиб улгурмай, хумдек бошига моғор салла чандиган пакана киши қиличнинг учини ерга судраганича уларнинг ёнига келди. У Қоратуйнук яқинидаги камончи-чегарачилар сардори Кандир Қалта эди. Сипоҳилар дарҳол ўринларидан туриб, унга таъзим қилишди-да, аждарободлик жосусларни Тандирга олиб кетишаётганини айтишди.

— Халиям тирик эканлар-да, — бемалол ёнбошлаб ётган Хумо Хартумга қараб бурнини жийирди Кандир Қалта.—Киши ҳазар қиладиган тоза оёқлар билан қаёққа кетяптилар? Зиндонгами? Унда, кўрпа-ёстиқ ортиқчалик қилмасмикан?

Хумо Хартум чегарачилар сардорига масхараомуз назар ташлади.

— Товушинг анча таниш,— дея гап бошлади у.—Адашмасам, бундан икки йил олдин оёғимни уқалаб ўтириб, мени роса мақтаган эдинг.

— Ҳей, чол! — қиличининг сопига қўл югуртиб қичқирди Кандир Қалта, лекин негадир уни қинидан су-

ғиришга журъат этолмай, лаблари титраганича сүзсиз туриб қолди.

— Шу жиһини билан ўчакишиб нима қиласиз, сардор,— Кандир Қалтага хушомадгўйлик билан таскин берди Тиртиқ, сўнг «хих тфу» деб четга бўйин чўзди.

— Жинин — жиһини-да, — ялтоғланди Шилпиқ ҳам.

Кандир Қалта ўзини босиб олиш учун қўлидан носқовоқ чиқариб, нос кафтлади, «ма, чеквол», дея қовоқни Тиртиққа узатди. Тиртиқ носни отиб олгач, атрофига кунгурадор садаф қадалган қовоқни завқ билан кўздан кечирди.

— Уста Халил беаганим дейман буни? — сўради у ғўлдираб.

— Ҳа, яқинда ясаб берди, — унинг гапини тасдиқлади сардор. — Аввалгисини қўлимдан сойга тушириб юборсам бўладими.

Аламазон худди шунга ўхшаган носқовоқни илгарини ҳам қасрдадир кўрган эди. У яна бир оз ўйланса, қарда кўрганини аниқ эслаб олиш мумкин эди, лекин чегарачилардан бирининг жонҳолатдаги қичқирғини унинг фикрини бўлди.

— Оғайнила-а-ар, қаранглар, қаранглар! — қўли билан дўнг томонни кўрсатиб, айюҳаннос сола кетди чегарачи. — Доҳийни миниб юрибди!

Ҳамма дўнг томонга қараганича донг қотиб қолди. Эшмат дайди эшаклардан бирининг ёлига маҳкам ёпишиб олганича устида зўр-базўр илашиб турар, бундай ҳақоратга кўникмаган «доҳий» эса ўзини шаккок бандадан хориж қилиш мақсадида тинмай шаталоқ отарди. Охири Эшматнинг оёғи осмондан бўлиб, гурсиллаганича ерга йиқилди. У лат еган чиғаноғини силаб, аста ўрнидан тураркан, пастдан ўзига ҳайрат ва ғазаб билан тикилиб турган ўнлаб кишиларга кўзи тушди-ю, жойида серрайиб қолди.

— Ушланглар муттаҳамни! — қатъий буйруқ берди Кандир Қалта.

Шунда Шилпиқ бир қадам олдинга чиқиб, қўлларини икки томонга ёйганича қичқирди:

— Тўхтаглар, хўп-па! Биз уни жаноб Фисқиддин Макру Маразининг қўлига тирик топширишимиз керак.

Хуфия ишлар бошлиғининг исм-шарифи тилга олингандан сўнг, Кандир Қалта шаштидан қайтди.

— Майли, унга тегманглар, — дея қўл силтаб қўйди у. — Унинг ўзи парвардигорнинг қаҳрига учрайди.

Энди бу ерда узоқ туриб бўлмасди, яна йўлга ту-

шишди. Кўм-кўк яйлов бошланиб, улар сийлиб юрā бошлашган пайтда Аламазон Хумо Хартумни четроққа имлади.

— Эшак қанақасига доҳий бўлиб қолган ўзи? — елкасидаги тугунчани бир силтаб олиб сўради у.

Чол кинояли жилмайиб, мошкичири соқолини силаганича бир неча қадам индамай йўл босди, сўнг аста ҳикоя қила бошлади.

Мажиддин Равшанийнинг «Фурбатнома»сида баён этилишича, улар Юлдузистонга кириб келган дастлабки кунлардан бирида ёш Мадумарнинг яйловда ўтлаб юрган қари эшакни эмаётганини кўриб қолишибди-ю, болакайнинг ҳам, эшакнинг ҳам роса таъзирини беришибди. Мадумар улғайиб, подшоҳ бўлгач, бу йсоддан қутулниш учун эшакни доҳий деб эълон қилибди ва муштумзўр поччаси Жабронининг ёрдамида бошқаларни ана шу махлуққа сиғинишга мажбур этибди. Эшак доҳий бўлгач, уни эмган Мадумарни авлиё деб атай бошлабдилар.

Хумо Хартум ҳикоясини тугаллаган маҳалда минглаб юлдузлардан ҳосил бўлган нурлар тумани аро деворлари турли рангда ярақлаб турган муҳташам сарой ва бинолар ғира-шира кўзга чалина бошлади. Улар Тандирга жуда яқинлашиб қолишганди.

Йўловчилар шаҳарга кириб боришдан олдин яна бир марта дам олволиш учун чўпонлардан қолган ташландиқ тошкана ёнига чўзилишди.

— Бу аҳволда сизларни саройга олиб боришгайм уялади киши, — тўнғиллади Тиртиқ. — Баданларинг топтоза. Сал одамга ўхшаб олсанглар-чи. Кирликларинг ҳурмати балки зиндонга ташлашмай, шунчаки қамаб қўйишар. Хих, тфу!

— Зиндон нималигини биласанларми, жунбошлар? — ваҳимали оҳангда гап қотди Шилпиқ. — Айтиб қўяй, ҳов, зиндон — зах ва қоп-қоронғу бир жой.

— Шаҳарга яқин қолдик. Ўзимни қанақасига дарровда кир қилволаман? — зиндонни кўз олдига келтириб, пўкиллаб қолган Эшмат Аламазон билан маслаҳатлашиб ўтирмай, ўз жони учун қайгура бошлади.

— Бу қийинмас, жунбош, — жонкуярликни давом эттирди Шилпиқ. — Мана бу майсаларни баданнингга ишқаласанг, бир зумда биздан ҳам чиройлироқ бўп қоласан.

Эшмат озгина майса юлиб олиб, уни билагига сур-

тиб кўрган эди, билагининг бир қисми лўпаланг босган ошқовоқ тусида товланди.

— Зиндонда овқатниям мундайроқ беришмаса керак, — мунгли қиёфада Аламазонга юзланди у. — Озгина тасқара бўлволсак нима қипти? Хўп десанг, сенга ўзим майса суркаб қўярдим.

«Бу қўрқоқ бари бир уларга сотилиб кетади, — йигламсираб турган Эшматга боқиб ўйлади Аламазон. — Ишқилиб, мени сотмай турса бўлди. Усиз ҳам бир куним ўтар».

— Биламан, сен овқат емасанг жудаям қийналиб кетасан, — аччиқланганини сездирмай гап бошлади у. — Сен суркайвер. Мен... Қани, кўрамиз-да.

Эшмат бир оз иккиланиб турди, сўнг кўйлагини ечиб ишга киришди. Салдан кейин кулранг маймун қиёфасига кириб олгач, Аламазонга қараб, «хоҳламасанг, ўзингдан кўр», дея пўнғиллаб қўйди. Аламазоннинг кулгиси қистади, айни пайтда негадир унинг Эшматга раҳми келди.

Улар йўлга чиқишга шайланишган чоғда Хумо Хартум Тандирга бормай, мана шу тошкапада қолишга қарор қилганлигини билдирди.

— Бир куним ўтиб турар, — деди у Аламазон билан хўшлашаётиб. — Ажабмаски, яхши кунларни кўриб ўлсам.

Еруғ дунё фарзандининг руҳи баланд эди.

— Яхши кунларни кўрасиз, ҳазрат Хумо, — қувлик билан жилмайди у. — Қулоғимни гаровга қўйиб айтаманки, етти пушти покиза халқни кирликдан мен қутқараман.

Хумо Хартум софдил ва довюрак болакайга бир дақиқа меҳр билан тикилиб турди.

— Қийин ва хатарли бўлса ҳам, сени бу йўлдан қайтаришга ҳаққим йўқ, — Аламазонга умидвор боқиб гапирди чол. — Энг аввало, нима қилиб бўлсаям, авомнинг олдида Исқирт Биринчининг обрўйини тўкиш керак. Ўз хоқонини масхаралашга ботинган халқ уни тахтдан ағдариб ташлашдан ҳам тоймайдиган бўлади.

— Майли, ишни шундан бошлайман, — Юлдузистон аҳли унинг фармонларига мунтазир тургандек бамайлихотир сўзлади болакай. Сўнг Хумо Хартум билан қучоқлашиб хайрлашди.

«Одамларни зўравонлардан қутқариш қандай яхши нарсая, — йўл-йўлакай юраги тўлқинланиб ўйлаб бо-

рарди Аламазон.—Мен энди ҳақиқий Спартак бўлман. Мен—Спитаменман!»

Қалбини саркардалик нашидаси чулғаб олган Аламазон бутун бир халқни озодликка олиб чиқиш қандайдир хазиналар билан бир тўп кишиларга яхшилик қилишдан миллион карра фахрлироқ эканлигини умрида биринчи марта юрак-юракдан ҳис этаётганди.

— Бошингни баландроқ кўтар, шатмоқ пиёдам,— хомуш одимлаб бораётган Эшматнинг елкасига туртиб қўйди у. — Муқаддас юриш давом этади. Олдинда — Тандир!

Исқирт Биринчи

Аждарғорлик икки жосуснинг ҳибсга олингани тўғрисидаги хабар Фисқиддин Макру Маразни беҳад қувонтириб юборди. Чунки, эндиликда мамлакат аҳолисининг асосий қисми ирқитланиб бўлган, айрим покизаларнинг майда-чуйда хуружлари ҳақидаги хабарлар хоқонни ортиқча ташвишга солмай қўйган, хуфия ишлар бошлиғининг фаолияти тобора эътибордан четда қолиб бораётганди.

— Мана бу бошқа гап, — қўлларини бир-бирига ишқади Фисқиддин. — Салтанат хавфсизлиги учун нақадар керакли одам эканлигимни фақат хоқонга эмас, бутун сарой аҳлига ҳам билдириб қўяман энди.

Ҳозир бу ишни амалга оширишнинг айна пайти эди. Саройдаги ишратхонада шаҳаншоҳга озиқ тиш чиққан муносабати билан катта базм бўлаётганди.

У шоша-пиша ишратхонага кириб келган дамда шоир Дуторий шаҳаншоҳга атаб ёзилган ғазалнинг сўнгги байтини ўқиётган эди:

*«Эй Дуторий, онангга суйканмагил кўл,
Сенинг пуштипаноҳинг — Исқирт Биринчи».*

Ишратхона атрофига ёзилган дастурхонлардаги нознеъматларни тинимсиз кавшаб ўтирган сарой арбоблари — ғазални эшитганлару эшитмай қолганлар таомилга кўра «Офарин!», «Тасанно!» дея бир-бир жавраб қўйишди.

Хуфия ишлар бошлиғининг, «юрт бошига катта фалокат тушиб турибди-ю, сизлар айш-ишратдан бўшамайсизлар», деган маънони англатувчи зардали қиёфада шоҳ сари йўналганини кўриб, дутор-ғижжагини но-

лага шайлаган созандалар, шўҳи-кофар хониш олдидан томоқ қириб турган хонандалар, хиромонга эндигина қадам жуфтлаган раққосалар бирдан тисарилиб қолишди. Арбоб-уламолар овқат чайнашдан тўхташиб, Фисқиддин Макру Маразнинг навбатдаги совуқ хабаридан огоҳ бўлиш учун қулоқларини динг қилишди. Жиянининг ёнида гердайиб ўтирган Бурбулит Идрис Иброҳим силамоқчи бўлган мўйловининг бир томонини бармоқлари орасига қистирганича ҳаракатсиз туриб қолди. У хуфия ишлар бошлиғига: «Наҳотки менинг иштирокимсиз шаҳаншоҳга бирон янгиликни айтишга журъат қилган бўлсанг», дегандек хўмрайиб қараб турарди. Бош вазир билан зимдан кўз уриштириб олган Фисқиддин унинг нигоҳидаги ана шу таънани дарров уқиб олди. У тахт олдидаги пиллапоёга қовоқ бошини теккизгудек бўлиб хоқонга таъзим бажо келтиргач, кўзларини чақчайтирганича бурро-бурро қилиб гап бошлади:

— Салтанатимиз бобокалонлари бўлган жамики ҳукмдорларнинг энг одили ва энг доноси Сиз падари олийларига Муқаддас эшакдан омад тилаб, бир неча калима сўз айтишга ижозат сўрайдурман.

— Майли, — деди Исқирт Биринчи, бурнини енгига арта туриб. — Гапир-чи.

— Мамлакатимиз оройишининг буюк жонкуяри бош вазир Бурбулит Идрис Иброҳим жанобларининг махфий топшириғига биноан ҳар эҳтимолга қарши Иссиқғор яқинига пистирма қўйган эдим. Зукко ва тадбиркор бош вазирнинг Аждарғордан Иссиқғор тарафга лаҳим қазилиши мумкинлиги тўғрисидаги тахмини исботланиб, айнан ўша жойда икки хавфли жосус ҳибсга олинди.

Хуфия ишлар бошлиғи гапни тугатиб, Бурбулитга муғамбирона қараб қўйди. Кўнгли таскин топиб, ниҳоят мўйлабини силай бошлаган бош вазир унга миннатдорчилик билан кўз сузди. Бундан: «Мен учун шу ёғи етади, энди ўзингни ўйлайвер», — деган маънони аниқлаган Фисқиддин Макру Мараз бўрттирмани янада кучайтирди:

— Алоҳида таълим ва тайёргарлик кўрган икки фидойи сипоҳи ўта муғамбир жосусларни устомонларча қўлга тушириб, мамлакатни бесаранжом қилиши мумкин бўлган катта офатнинг олдини олгани ва шаҳаншоҳлик йўлида мислсиз қаҳрамонлик кўрсатганли-

ги учун уларнинг ҳар бири ўттиз бошдан қўй билан мукофотланишга лойиқ деб ҳисоблайман.

Исқирт Биринчи кўзлари жавдираб Бурбулитга қаради. Бурбулит хуфия ишлар бошлиғи иккала «фидойи» сипоҳига биттадан қўй бериб, қолганларини ўз подасига қўшиб юборишини пайқаб турган бўлса ҳам, розилик берган маънода бош ирғади.

— Бўпти, берамиз, — бурнини тортиб қўйди Исқирт Биринчи. — Ўша жосусларни кўрсат-чи бизга.

Хуфия ишлар бошлиғининг ишораси билан сарой ясовуллари жосусларни турткилаганча ичкарига олиб киришди. Исқирт Биринчи уларни қизиқиш билан кўздан кечираркан, Эшматга боқиб чехраси очилгандек бўлди ва ундан сўради:

— Кўринишдан дуруст болага ўхшайсану, нега унақа... жосуслик қиласан? Бошқа иш қуриб кетувдимми санга?

Эшмат дам Аламазонга, дам шаҳаншоҳга қараб тили гўлдираб турган пайтда Бурбулит уни жеркиб берди.

— Падари олийлари сенга сўз исроф қиляптилар. Жавоб бер, ҳароми!

— Ҳали шуни жосус деяпсизларми? — Эшматга бармоғини бигиз қилиб, бирдан қаҳ-қаҳ отиб кула бошлади Аламазон. — Бу Эшмат ишма-ку! Шатмоқлиғи билан Аждарободда ҳаммага масхара бўлиб юарди. Юввош бола бўлгани учун раҳм қилиб, ўзибоп мамлакатга етаклаб келдим.

— Айтдим-ку, биттаси яхши болага ўхшайди деб, — билагонлигидан фахрланиб чийиллади Исқирт Биринчи. — Нима, мани каллам ишламайдими?

Шаҳаншоҳнинг аҳмоқона мурувватидан безовтала на бошлаган Фисқиддин Макру Мараз, «биттасини қўлдан чиқарганим ҳам етар», дегандек шоша-пиша Аламазонга дағдаға қила кетди:

— Хўш, ҳали ўзим ҳам жосус эмасман дерсан? Сенга ишониб бўпмиз, аблаҳ покбадан.

— Мен жосусман, бу — тўғри.

Хуфия ишлар бошлиғи енгил нафас олиб қаддини ростлади ва айни пайтда Бурбулитга умидвор қараб қўйди.

Фисқиддин жосуслардан бирининг қўлдан чиқиб кетганига қаттиқ ачинаётганини сезган Бурбулит шаҳаншоҳ тарафга эгилиб, ўз рўмолчаси билан унинг бурнини артаркан, Эшматни кўрсатиб деди:

— Бу сурбет бизни лақиллатаётган бўлмасин тагин. Жосуслар жудаям туллак бўлишади.

— Унинг қирлигини қаранг, тоға, — Эшматни ёқлаб инжиқланди Исқирт Биринчи. — Кўришиб турибди, у ўзимизникилардан.

Яна пича жаҳлини чиқарса, жиянининг ҳўнграб йиғлаб юборишидан чўчиган Бурбулит тезда тўнини тескари кийди.

— Гапингиз тўғри, падари олийлари. Ҳар ҳолда бир синаб кўрайлик дегандим-да.

— Ҳа, бўпти, уни синаб кўрамиз, — Исқирт Биринчи тоғасига розилик билдириб, Эшматнинг кўзига тикилди. — Қани, манга айт-чи, Эшмат Ишма, ҳалиги... Нодим Улуғ қанақа одам?

— Уми? — ер остидан Аламазонга қараб, бирпас чайналиб қолди Эшмат. Аламазоннинг, «буёғини боплайвер энди», дегандек боқиб турганини кўриб руҳи кўтарилди. — У... У — ҳаммомга тушган така!

— Ув-ув-ув-ув, — тиззасига уриб кула бошлади Исқирт Биринчи.

Сарой арбоблари бирин-кетин унга жўр бўлишди:

— Ҳи-ҳи-ҳи-ҳи.

— Ваҳ-ҳаҳ-ҳаҳ-ҳа.

— Хўх-хўх-хўх-хўў.

— Қий-ёв!

Исқирт Биринчи кулгидан ўзини базўр тўхтатиб, гердайданича сўради:

— Энди айт-чи, ман кимман, ман?

— Сиз... Сиз — Юлдузистондаги энг зўр, энг эси кўп, энг яхши боласиз, — дастлабки муваффақиятдан янада руҳланиб, баралла сайрай кетди Эшмат. — Сиз менга ўхшаган мусофирларга одамгарчилик қиптура-сиз. Акамсиз!

— Нима дединг, хароми? — ҳали ҳам ишни чаппасига айлантириб юбориш мумкинлигидан умид қилиб, Эшматга ўшқирди Бурбулит. — Забардаст заковати билан бутун бир мамлакатни тебратиб ўтирган шаҳаншоҳга сен ялангоёқ ўзингни ука қилиб кўрсатмоқчимсан ҳали?

Лекин Эшмат ҳаддан зиёд расво афт-ангори билан шаҳаншоҳни ўзига тамоман мафтун қилиб олганди.

— Тегманглар мусофирга! — ўжарлик билан чинқирди Исқирт Биринчи. — Бечора манга суяняпти. Шундай ажойиб болани зиндонга ташлаб бўладими?

— Сиз гоят мурувватлисиз, офарин! — яна тездан шаронгга мослашиб олди Бурбулит.

Теваракдан ҳам «Офарин!», «Тасанно!», «Ҳай-ҳай ҳай!» деган хитоблар янгради.

— Ке буёққа, Эшмат Ишма, — карами беқиёслиги билан бошқаларни янаям қойил қолдиришга тиришиб, Эшматга қучоқ очди шаҳаншоҳ. — Ке, ошна бўламиз.

Эшмат Аламазонга ўнғайсизланиброқ қараб қўйгандан сўнг, қўпол ҳаракатлар билан шаҳаншоҳнинг бағрига отилди.

— Фақат, ўпишмаймиз, — Эшматни огоҳлантирди Исқирт Биринчи. — Бетимиздаги кирлар эриб кетмасин тагин.

Хоқон мусофир ошнасици оёғи остидаги гиламчанинг бир четига ўтқазиб, чап қўлини унинг ўнг елкасига тираганича хуфия ишлар бошлиғига юзланди.

— Энди анови жосуснинг ниятини билайлик-чи.

Фисқиддин Макру Мараз терговни жосуснинг исм-шарифини сўрашдан бошлади. Унинг исмини билиб олгач: «Қонун бўйича тўлиқ айт!» деб ўшқирди.

— Аламазон-гулдирамазон, — ўйланиб ўтирмай жавоб қилди қув болакай.

— Ҳа-а-аш, падари лаънати Аламазон Гулдирамазон, — тишларини омбурдек ғижирлатиб сўради хуфия ишлар бошлиғи Фисқиддин, — ювиниш ва чўмилишдан озод этилган бахтиёрлар мамлакатига қандай ёвуз ниятлар билан келгансан?

— Мен шаҳаншоҳнинг тожини ўғирлашим керак эди, — бир зумда «ният»ни ҳам тўқиб ташлади Аламазон.

— Буни сенга ким буюрди?

— Шаҳзода Феруз.

— Ферузга... Ферузга — чўпоннинг қалпоғи! — иршайиб чийиллади Исқирт Биринчи. — Ув-ув-ув-ув!

Дастурхон атрофида ўтирганлар шу заҳоти унга жўр бўлишиб, қийқириқ кўтарганларича маза қилиб кулишди. Хуфия ишлар бошлиғи ҳам кўпчиликка қўшилиб илжайиб қўйган бўлса-да, яна дарров жиддийлашиб, жосусни тергашда давом этди. У Аламазондан бу ишни қандай амалга оширмақчи бўлганини сўради. Аламазон ҳамма ширин уйқуда ётган пайтда сарой ясовулларининг кўзини шамғалат қилиб, тожини ўмариб кетишни мўлжаллаганлигини айтди.

— Жосуснинг нияти нақадар хатарли эканлигини энди англаб етгандирсиз, жаноб арбоб-уламолар, — гу-

рур билан қошларини кериб, атрофдагиларга мурожаат қилди Фисқиддин Макру Мараз. — Бахтиёрлар мамла-
кати ҳукмдори тожсиз қолишининг ўзи оламшумул
фалокатдир. Лекин бу ўша мудҳиш кечада рўй бериши
мумкин бўлган бошқа бир фожиа олдида ҳеч гап эмас.
Бу писмиқ жосус, ҳатто, шаҳаншоҳнинг ўзини...

Фисқиддин гапни шу ерда пича тўхтатиб, шаҳан-
шоҳга зимдан бир қараб қўйди. Сўнг яна арбоб-ула-
моларга юзланиб, сўзлашда давом этди.

— Ҳа, у ҳатто шаҳаншоҳнинг ўзини чавоқлаб кети-
ши мумкин эди.

— Зиндонга! — даҳшатдан кўзлари олайиб, асабий
ҳолатда чинқирди Исқирт Биринчи. — Тезроқ зиндонга
ташланг уни!

Аламазон икки барзанги ясовулнинг напзалари ора-
сида ишратхона эшигидан чиқиб бораркан, унинг орти-
дан термулиб қолган Эшмат йиғлаб юборишдан ўзини
зўрға тийиб турарди. Уни қанча балоларга гирифтор
қилган бўлмасин, у ўша жасур дўстини бари бир яхши
кўрарди.

Аламазоннинг сағир пиёдалари

Ясовуллар арқоншотини ишлатиб ўтиришга эрини-
шиб, зиндоннинг панжара қопқоғини очибоқ Алама-
зонни пастга итариб юборишди. У гурсиллаганича нам-
хуш похолнинг устига тушди ва бир оз қайишиб тур-
гач, лат еган тиззасини аста ишқалай бошлади.

Аламазоннинг кўзи қоронғуликка кўникиб улгур-
май, шундоққина ёнгинасидан хириллоқ товуш эши-
тилди.

— Кимсан, вей турхат?

Аламазон бутун Юлдузистонга машҳур номни тилга
олаётгандек кеккайиб ўз исмини айтди.

— Войвў-ў-ўй, ўзинг зиндонда бўлсанг ҳам бурнинг
осмонда-ку, — деворга чапланиб турган шарпанинг кал-
ла қисмида бир жуфт кўз чақнади. — Қани, маҳмадана-
чилик қилмай, берироқ кел-чи. Айтмоқчиманки, уви-
шиб кетган оёқларимни бир уқалаб қўйсанг.

— Аввал ўзимнинг тиззамни уқалаб олай, — қай-
сарлик билан бамайлихотир жавоб қилди Аламазон.

Қоронғуда мушукникидек ёниб турган кўзлар ости-
да энди тиржайиш шаклида йилтиллаётган тишлар
ҳам пайдо бўлди.

— Қўнишни билмасанг, учиб нима қилардинг?

Зиндонда қийқириқ кўтарилди. Эндиликда қоронғуликка кўзи анча мослашиб қолган Аламазон ортга ўгирилиб, бу тарафда ҳам икки маҳбуснинг чўзилиб ётганини кўрди. Бу ердагиларнинг ҳаммаси тахминан ўзи қатори болалар эканлигини сезган Аламазон уларга қўшилиб бирга-бирга кула бошлади. Сал ўтмай апоқ-чапоқ бўлиб кетишгач, Аламазон уларнинг исмини суриштирди.

— Етимчада исм нима қилади, — деди боя оёғимни уқалаб қўй деган бола. — Мени ёшлигимдан Шалпанг деб чақиришади. Чунки, бурним пучуқ бўлсаям, қулоқларим каттагина. Булар ака-ука созандалар. Каттасининг лақаби Шиппак, кичкинасиники — Масалан. Ҳаммамиз етимчамиз.

Бу етимчалар тўйма-тўй юрадиган саёқ яллачилар бўлиб, ташландиқ тошкапада бирга яшашиб, топганларини ўртада баҳам кўришаркан. Бир куни баданлари ҳаддан зиёд қичишқоқ бўлкетиб, сойда ҳам бирга чўмилишаётган пайтда ҳар ерда ҳозир нозир айғоқчилар уларни қўққис тутиб олишибди.

— Бизни зиндонга ташлашган маҳалда бу ер одамларга лиқ тўла эди, — ижирғаниб эслади Шалпанг. — Айтмоқчиманки, оғзинг сувлашса, ўрнингдан туриб ўзинг ўтирган жойга тупуришга тўғри келарди. Хайрият, улар бирин-кетин тавба қилишиб, бизга жой бўшатиб кетишди.

— Сизлар-чи? — сўради Аламазон. — Нега тавба қилиб қўя қолмадиларинг?

— Эшитишимизга қараганда, Искірт Биринчининг оёғини ўпмасанг, тавбанг ижобат бўлмасмиш, — дея четга туфлаб қўйди Шалпанг. — Ўша ифлос мушукнинг терисини ялаш бизга зарур кептими!

Болаларнинг қайсар ва довюраклиги Аламазонга ёқиб қолди. «Бунақа пиёдалар билан ҳеч қачон доғда қолмайсан», деб ўйлаб қўйди у. Айниқса, кичкинтой Масалан ниҳоятда ёқимтой бўлиб, ҳақиқатанам ҳар икки гапнинг биттасида «масалан» деган сўзни қўшиб гапирар, қувноқ ва очиққўнгил эди. У захга кўниколмай, бир оз бетоб бўлиб қолган, тунлари ўқчиб-ўқчиб йўталар, шунга қарамай шерикларининг биркесарлигидан нолишни хаёлига ҳам келтирмасди.

Шиппак бадқовоқ бўлса ҳам, дадил ва тўғрисуз эди. Шалпангнинг айтишича, унинг бирон даврага келиб қўшилгани ёки туриб кетганини ҳеч ким пайқамай қо-

лар, шарпасиз юришга одатлангани туфайли Шиппак деган лақаб орттирган экан.

Аламазон туни билан ўйланиб чиқди. Қандай бўлмасин, бу мамлакатнинг содда ва бўйсунувчан аҳолисини тезроқ оёққа турғазини, асрлар давомида фаришталардек пок ва ҳалол яшаб келган элатнинг қонига ирkitлик микробларини юқтира бошлаган зўравонлар салтанатини таг-томири билан қўпориб ташлаш лозим эди. Аламазон бу ҳолни соддагина қилиб, «етти пушти покиза ўтган халқни кирликдан қутқариш», деб таърифларди ўзинча.

«Энг олдин Исқирт Биринчининг обрўйини тўкиш керак, — Ҳумо Хартумнинг хушлашув олдидаги насихатини эслади Аламазон. — Аввал одамларни унга қарши қайраб кўрайлик-чи, қолгани бир гап бўлар».

Эрталаб у ўзининг сағир дўстларига бир илож топиб бу ердан қочиш зарурлигини айтди.

— Қочганинг билан қаёққа борардинг? — Аламазоннинг таклифини нохуш қарши олди Шалпанг. — Узоғи билан бир ҳафтада айғоқчиларга ем бўласан. Айтмоқчиманки, мамлакатда яширинадиган дурустоқ жой йўқ.

— Нега беркинадиган жой йўқ дейсан? — гапга аралашди кичкинтой. — Масалан, хў ҳалиги ўрақудуқчи?

— Ақлингга балли, Масаланвой! — бирдан севиниб кетди Шалпанг. — Дарров эсимга келмаганини қара-я!

Саёк яллачилар бир куни тўйдан қайтишаётиб, сой бўйидаги тошлоқ жойга келишганда Шиппакнинг бир оёғи қандайдир тешикка тушиб кетибди. Қарашса, битта одам зўрға сиғадиган бу тешикнинг тағи беш-олти киши бемалол узала тушиб ётиши мумкин бўлган ўра экан. Болалар ўшанда ўрақудуқ тешигини катта чағир тош билан ёпиб кетганларича, у томонга қайтиб йўллари тушмаганди.

— Ўшандай зўр жой турганда, бу оғилхонада нима қиламиз? — шерикларининг юрагига ўт ташлади Аламазон. — Зиндондан тезроқ кавушни судраб қолиш керак.

Улар қандай қилиб қочиш ҳақида бош қотиришди. Тирноқлаб лаҳим кавлаб бўлмасди. Мабодо бирон асбоб топилган тақдирда ҳам бу жуда узоқ вақтга чўзиладиган иш эди.

Кутилмаганда Аламазоннинг калласига ғалати бир фикр келиб қолди.

— Топдим! — деб қичқирди у Шалпангнинг биқи-

нига туртиб. — Сен Шиппак полвоннинг елкасига минасан, мен сенинг елкангга минаман.

— Мақсадингга тушунаётган бўлсам ўлай агар, — дея анграйиб боқди Шалпанг. — Айтмоқчиманки, нега энди менинг елкамга минаркансан?

— Хоҳласанг, мени елкамга минақол, — кулди Аламазон. — Лекин, билиб қўй, қанча баландда бўлсанг, шунча шалошлаб йиқиласан.

Буни кесатиқ деб тушунган Шалпанг жилмайиб қўйди. Аслида, ғаройиб ҳўққабозлик ўйинини бошлашга шайланаётган Аламазон унга гапнинг тўппа-тўғриси айтиб қўя қолганди.

Бу — жазоланувчилар кўпайиб кетган пайтларда шошилишч қурилган қўшимча зиндонлардан бири бўлса керак, унчалар чуқур эмасди. Аламазоннинг мўлжалига кўра, агар уч киши ҳўққабозлардек бир-бирининг елкасига миниб олса, энг тепадаги одамнинг панжара-қопқоққа бемалол бўйи етиши мумкин эди. Ясовуллар уни зиндонга ташлашаётганда панжара-қопқоқнинг ҳеч қанақа қулфи йўқлиги ва панжара гирдига боғланган арқоншоти қопқоқнинг шундоққина ёнига турмаклаб қўйилганини Аламазон яхши эслаб қолганди.

— Энг тепадаги ҳўққабоз арқоншотини панжарадан секин ичкарига тортиб олса, бўлди, — уқтирди Аламазон. — Кейин шотига ўрнашиб олиб, панжара-қопқоқни бемалол кўтариш мумкин.

Ҳўққабозлар ўйинини томоша қилиш жудаям хузурбахш эса-да, ҳўққабоз бўлиш, аксинча бениҳоят машаққатли иш экан. Дастлабки машқлар бошлаб юборилгандан кейин орадан бир соат вақт ўтмаёқ бандиларнинг аъзойи бадани моматалоқ бўлиб кетди. Улар деворга суяниб туриб, бир-бирларининг устига чиқиб олишгандан сўнг зиндон шифтининг қоқ ўртасида жойлашган туйнукка қараб юра бошлардилар. Лекин уч қадам юрмаёқ, учга бўлиниб кетишарди. Бундай пайтда энг тепада ўтирган Аламазон кўпроқ жабрланар, ўрта ҳалқадаги Шалпанг эса Шиппакдан баландроқда эканидан ошкора нолиб, Аламазондан пастроқда эканлигидан пинҳона севинарди.

Кечга яқин улар мувозанат сақлашни анча ўрганиб олишди. Яна бир неча бор ҳаракат қилинса, туйнуккача йиқилмай боришга эришишлари мумкиндек туюла бошлади. Лекин ҳаддан зиёд шалпайиб қолган ҳўққабозлар ҳансираганларича похолнинг устига чўзилишди.

— Кулоғимни гаровга қўяман, яна пича машқ қил-
сак, ҳамма иш жойида бўлади, — жабрдийдаларнинг
руҳини кўтаришга тиришди Аламазон. — Биз озодлик-
ка чиқамиз, сағир пиёдаларим!

Шу тобда уларга четдан қараган киши зах ва бад-
бўй зиндонда сулайиб ётган бу мажолсиз бандилар ора-
дан кўп вақт ўтмай бутун бир мамлакатни остин-устин
қилиши мумкинлигини хаёлига ҳам келтирмаган бў-
ларди.

Дуторийнинг хавфли рақиблари

Малика Мастонни кўпдан бери азоблаб келаётган
кўкйўталнинг бир оз тийилиши шарафига саройда кат-
та зиёфат берилишини эшитиб, Эшматнинг аввал ишта-
ҳаси, кейин чехраси очилди. «Бурнимдан чиққунча бе-
данакабоб ейман», дея сўлак ютиб ўйлади у. Кейин
шаҳаншоҳнинг қабулхонасига кириб, одатдагидек унинг
оёқлари остидаги гиламча четидан жой олди ва зиё-
фат ҳақида хаёл суришни давом эттирди. Бир маҳал,
калнинг кўнгли тароқ тусабди деганларидек, базмда
мен ҳам ўзимни кўрсатиб қўйсам бўларди, деб ўйлаб
қолди. У на соз чертишни, на қўшиқ айтишни билар,
ҳатто, ўйин тушишни ҳам уддалай олмасди. Охири мня-
сига келган бир фикрдан қувониб, шаҳаншоҳга юз-
ланди.

— Падари олийлари, — аста шивирлаб мурожаат
қилди у, — бугун зиёфат вақтида битта шеър ўқивор-
сам, қалай бўларкин?

Исқирт Биринчи икки томонда қаққайиб турган ясо-
вулларга кўз қирида қараб қўйиб, Эшматнинг қулоғига
пичирлади:

— Шеър ёзишни эплар экансан, нега олдинроқ айт-
мадинг? Манга ҳам ўргатиб қўйсанг-чи, Эшмат Ишма.

— Майли, — сира иккиланмай розилик билдирди
Эшмат. — Ётоқхонага боравурайлик бўлмаса.

Исқирт Биринчи Эшматга ўз ётоқхонасидан жой аж-
ратган эди. Улар хонага кириб келибоқ, қоғоз-қаламга
ёпишишди, кейин ифлос кўрпаларга чўзилиб олишиб,
шоирона қиёфада хаёлга чўмганларича жиддий бош
қотира бошладилар.

— Мен айтиб тураман, — бармоғи билан қоғозни

кўрсатиб, беихтиёр ёш хоқонга буйруқ қилди Эшмат.

— Сиз ёзиб тураверинг.

У шу пайтгача ўзида намоён бўлмаган оташин истеъдод билан шаҳаншоҳга тумтароқ бир шеър ўргатди. Сўнг ўзи учун бундан ҳам тумтароқроқ мисралар битиб, уни Исқирт Биринчига бағишлаб қўйди.

— Айниқса, маники зўр чиқди, — қўлидаги шеърга қайта-қайта кўз югуртираркан, оғзи қулоғига етгудек бўлиб севинди Исқирт Биринчи. — Буни ўқиб бериб, Дуторийни росаям ўсал қиламан.

Арбоб-уламолар ҳар галгидек зиёфатга ўз вақтида етиб келишди. Созандаларнинг ғат-ғути, хонандаларнинг оҳ-воҳи, раққосаларнинг тўс-тўполони, томошабинларнинг қий-чуви ишратхона деворларини яна ларзага солди. Чайналаётган овқатларнинг чапиллаши, ғажилаётган суякларнинг ғарчиллаши, симирилаётган ичимликларнинг хўриллаши ҳам ўзига хос бир оҳанг касб этган эди.

Икки киши гаплашиб турганини кўрса, ўзининг янги битилган ғазали билан суҳбатга файз киритиш пайида бўладиган шоир Дуторий бундай катта анжумандан четда қолиши мумкин эмасди. У ҳар сафаргидек суюлиб жилмайганича ўртага чиқиб, шаҳаншоҳнинг ижозати билан салласига қистириғлиқ қоғозни оларкан, энсаси қотган арбоб-уламолар унга сохта илтифот билан кўз қадашди. Шоир паришон қиёфада бир оз шифтга тикилиб тургач, янги тўқилган ғазалини қироат билан ўқий бошлади:

*«Ҳаммомингга кирмайман, виждоним бордир,
Ўлдирсанг ҳам кўнмайман, имоним бордир...»*

Ғазалнинг охириги байти қўйидаги янгреқ мисралар билан якунланган эди:

*«Кечиб совун-лунгидан, менман бахтиёр,
Эй Дуторий, ажойиб замоним бордир».*

Одатдагидек чор атрофдан қалбаки рағбатлар ёғилди:

— Ҳай-ҳай-ҳай!
— Офарин!
— Тасанно!

Базмда ўтирганлар Дуторийдан қутулганларига шукр қилишиб, эндигина эркин нафас олишаётганида шаҳаншоҳ: «Навбат — дўстим Эшмат Ишмага!» — дея

дафъатан янги хуружни бошлади. Даврадагилар ўлганининг кунидан қийқириб қўйишди.

Эшмат иложи борича олифтанамо қадам ташлаб ўртага чиққач, тартиб бўйича Исқирт Биринчига таъзим қилди-да, чўнтагидан буклоғлиқ қоғоз чиқариб, уни шошилмасдан очаркан:

— Шаҳаншоҳимиз ва паноҳимиз Исқирт Биринчига бағишлайман! — деди.

Яна енгил-елпи қий-чув кўтарилди. Эшмат қўлидаги қоғозни очиб бўлгач, «ие-ие» деб уни дарҳол қўйнига тикди ва чўнтагидан бошқа қоғоз олиб, ниҳоят шеърни ўқишга киришди:

*«Яшасин Исқирт Биринчи,
Биринчи Исқирт яшасинлар!
Тоза юрган хумбошларни
Қамоққа, гулдургун, ташласинлар!
Яшасинлар!!!»*

Арбоблар Дуторийнинг ҳасаддан куйиб ўлишини ишташаётгандек, Эшматнинг бошидан аямай рағбат ёғдиришди. Олқиш ва мақтовлар тўлқини пасайгач, Эшмат тантанавор оҳангда эълон қилди:

— Падари олийлари ҳам бўш қолганларида шеърпер ёзиб турадилар. Мана энди навбат Исқирт Биринчининг ўзларига!

Гулдурас олқиш тўс-тўполонга айланди. Шаҳаншоҳ ўтирган жойида жилмайганича юқорига қўл узатиб, салласига карнай қилиб қистирилган қоғозни суғураркан, фахр билан устма-уст бурун тортди. У қоғозга синчиклаб кўз қадаб тургач: «Ўзимга бағишлайман!» деди чайналиб ва биринчи мисрани таталай кетди:

«Битта зўр бола бор...»

Пик...

— Офарин, офарин! — рўмолча билан шаҳаншоҳнинг бурнини арта туриб, хитоб қилди Бурбулут Идрис Иброҳим.

«Ўша бола — шаҳаншоҳ...»

— Ажаб-бо-о! — «такрорланмас гўзал» мисралардан ҳайратланди лашкарбоши Шаламон Шилдир.

«У дрим кир юради,

Чунки ақди хун, э-воҳ...»

— Ҳай-ҳай-ҳай! — роҳатланиб кўзини юмди бош айғоқчи Исом Итту Искартопар.

*«Уша бола соғ бўлсин,
Тозаларнинг юраги доғ бўлсин!»*

Хуфия ишлар бошлиғи Фисқиддин Макру Мараз билан эндиликда қозикалон бўлиб олган Ҳошим Ҳезиддин Хум баб-бараварига наъра тортишди: «Тасанно!»

Гарчи: «Бағоят гўзал! Бағоят нафис!» дея қичқириб қўйган бўлса ҳам, шоир Дуторийнинг юраги тобора зил кетаётганди. Бу икки сурбет шахс қалами ўткирлиги билан эмас, ўз мавқелари билан ҳар қандай номдор шоирни оёқости қила олар, зеро уларнинг бири шаҳаншоҳнинг тувакбардори, иккинчиси эса шаҳаншоҳнинг ўзи эди. «Бағоят хавфли!» дея ичида ўйлаб қўйди Дуторий.

Исқирт Биринчи ҳашаки шеърни пийпалаб чиққач, саройда кўтарилган оммавий қийқириқ узоқ-узоқларга акс-садо бериб, ҳатто Қоратуйнук яқинида турган чегарачиларни ҳам бир зум безовта қилди. Бу қий-чувни сойдан кечиб ўтиб, ўрақудуққа яқинлашаётган Аламазон ва унинг сағир пиёдалари ҳам эшитишди.

Хавфли жосус ва уч нафар тартиббузарнинг зиндондан қочиб кетгани ҳақидаги хабар Исқирт Биринчининг қулоғига базм охирлаб қолганда етиб келди.

— Лапашанг! — йиғлагудек бўлиб, хуфия ишлар бошлиғи Фисқиддин Макру Маразга ўшқирди шаҳаншоҳ. — Манга бунақа ишларинг кетмайди!

— Мен уларни тутиб келтирдим, — балони ўзидан соқит қилишга шошилди Фисқиддин. — Уларни чуқурроқ жойда сақлаш бош айғоқчи жаноб Исом Итту Искартопарнинг масъулига киради.

— Иккаланг ҳам меровсан! — чинқирди Исқирт Биринчи. — Энди қидириб топ иккаланг. Топмай кўринглар-чи!

Аламазон аллақачон жуфтани ростлаб қолганини эшитиб, Эшматнинг беихтиёр кўнгли ёришиб кетди.

„Бай-бай-бай“ ансамбли

Аламазон бошлиқ сағир пиёдалар ўрақудуққа кнрибоқ, ҳансираганларича ўзларини ерга отишди. Сурункали хўққабозлик машқлари ва зиндондан чиқиб

олгандан кейинги тинимсиз югурншлар уларнинг тинка-мадорини қуритиб ташлаганди.

— Иккала зиндонбон ҳам уйқуни жа запларканда, — завқланиб гап бошлади баданига тобора роҳат қуйилаётган Шалпанг. — Айтмоқчиманки, бунақалар бурнини кесиб кетганингни бошқалардан эшитиб билишади.

— Агар Масаланвой ҳалиги пахмоқсоқолнинг оёғига чалишиб кетмаганда, улар шу тобдаям туш кўриб ётишган бўларди, — кулиб қўйди Аламазон.

Шиппакнинг эса жаҳли қўзиди:

— Одам деган шарпасиз юришни билнши керак-да энди!

Ўрақудуқ, ҳатто, тепадаги туйнук очиб қўйилган пайтда ҳам зиндондан беш баттар қоронғу бўлса-да, лекин зиндондек зах ва сассиқ эмасди. Болалар бир қучоқдан буғдойпохол олиб келишиб, тағларига тўшаб олишгач, бу махфий кулба янаям ҳузурижон бўлиб кетди.

Исом Итту Искартопарнинг айғоқчилари нинга кесак отилган арилардек ҳамма жойда тўзиб юришар, уларнинг товуш ва шарпалари гоҳи ўрақудуқ атрофида ҳам эшитилиб қолар, ўша исковучлардан бири, ҳатто, туйнук оғзига суриб қўйилган тошни дўқиллатиб босиб ўтганди. Бундай чоғда болалар соатлаб ўрадан чиқмай ётишар, яқин орада айғоқчи йўқлигига тўла ишонч ҳосил қилганларидан кейингина аста ташқарига чиқишиб, тирикчилик ташвишига тушишарди. Шалпанг сойдаги камарларга қўл тиқиб, зоғорабалиқларни тутиб оларди-да, уларни яқин орадаги қайноқбулоқлардан бирида пишириб келарди. Аламазон диққат билан атрофга аланглаб мева-чева тераётганда кичкинтой Масалан тустовуқларни ҳуркитиб, уларнинг тухумини йиғишга киришарди.

Шиппакнинг узоқ йўқ бўлиб кетганидан хавотирлана бошлаган болалар унинг бир даста нон қўлтиқлаб келганини кўриб, қувониб кетишди. Улар нонни жуда соғиниб қолишганди. Шиппак вилоят четидаги маҳаллалардан бирига бориб, одамларнинг кўктошга ёпиб қўйган тайёр кулчаларидан бир қисмини йиғиштириб келганини айтди.

— Биз одамларни вақтинча талайпмиз, — Шиппакнинг хатти-ҳаракатини оқлаб, нонга биринчи бўлиб қўл урди Аламазон. — Қулоғимни гаровга тикиб айтаманки, биз уларни бахтиёр қилиб, қарзимизни узамиз.

Аламазон, асосан, пусиб ётиш билан ўтаётган бу

қимматли вақтларни беҳуда кетказмади. Исқирт Биринчини масхараловчи «Бай-бай-бай» деган шеър ёзиб, уни пиёдаларига ёд олдирди. Ака-ука созандалар ташландиқ тошкапада қолиб кетган чирманда ва сурнайни олиб келишгач, шеърни куйга солишиб, айғоқчилар таъқибидан хориж пайтларида паст товушда куйлаб ўргана бошладилар. Қўшиқни Шалпанг айтар, Аламазон билан Масалан эса унинг «бай-бай-бай» деган қисмига жўр бўлиб туришарди. Шиппак қўшиқнинг ана шу нақаротида сурнайни янада чинқиртириб юбориши керак эди.

— Ансамблимизни қўшиқнинг номи билан атай қолайлик, — қўшиқ тайёр бўлгач, таклиф киритди Аламазон. — «Бай-бай-бай» ансамбли. Зўр, а?

— Аждарободликларнинг кийими ғалати десам, гапийам бошқачароққа ўхшайдими? — тўнғиллади Шиппак. — Ансамбул деганинг нима?

— Яллагилар бир жойга тўпланса, ансамбл-да, — ўйлаб ўтирмай жавоб қилди Аламазон.

Шундай қилиб, Исқирт Биринчига дастлабки руҳий зарбани беришга аҳд қилган Аламазон ўз пиёдаларини биринчи жангга тайёрлай бошлади.

Бош айғоқчи Исом Итту Искабтопар соҳилдан топилган қалпоқчага асосланиб, ҳолдан тойган жосус ва унинг шериклари шошилишда ўзларини сойнинг нишаб жойига отиб, мушукларча чўкиб ўлганликларини каромат қилган куннинг ўзгинасида «Бай-бай-бай» ансамбли куппа-кундузи вилоят бозорларидан бирига кириб келди. Улар зиндонда қиёмига етказилган ҳўқ-қабозлик ўйинини бозор ўртасидаги супада давом эттиришди. Бир зумда оломон йиғилгач, Масалан «бак-бака, бўм-бўм»га уриб турган чирманда оҳангини «дака-дунг, дака-дунг»га ўзгартирди. Унинг ёнига сурнай овози қўшилгандан кейин, Шалпанг ёқимли товушда куйлай бошлади:

*«Ана Исқирт Биринчи,
Аҳволини кўринг-чи,
Бай-бай-бай!»*

*Бошда ифлос салласи,
Ишламасмиш калласи,
Бай-бай-бай...»*

Даставвал одамлар уёқ-буёққа жаланглашиб, хаво-

тирланганларича бир оз серрайиб туришди, кейин аста-секин илжая бошлашди. Қўшиқ эса давом этарди:

*«Шоҳнинг битта сири бор,
Етти қават кири бор,
Бай-бай-бай!»*

*Бурбулитга улфатдир,
Эл бошига кулфатдир,
Бай-бай-бай!..»*

Олдинда турганлардан бири қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Бошқалар ҳам анча жонланиб, «ҳиринг-ҳиринг»лар эшитилди. Бундан руҳи кўтарилган Шалпанг янада баралла куйлай кетди:

*«Керилиб гап сотармиш,
Бурнин биров артармиш,
Бай-бай-бай!»*

*Ҳаддан ошди тирмизак,
Унгламайди урмасак,
Бай-бай-бай!»*

Қўшиққа берилиб кетиб, айғоқчилар ҳақида ўйламай қўйган оломон энди қийқириб кула бошлади. Саёқ яллачилар бирдан қаёққадир ғойиб бўлиб қолганларидан кейин ҳам одамлар тарқалишмай, бу фавқулодда томошани ҳазил-мutoйиба сўзлар билан муҳокама қилиб туришди.

Шундан сўнг «Бай-бай-бай» ансамбли ўз гастролларини сурункали давом эттирди. Айғоқчилар қарийб икки ҳисса кўпайтирилганига қарамай, саёқ яллачилар кутилмаган жойда пайдо бўлишар ва жуда усталик билан изни чалғитиб кетишарди.

Қўп ўтмай бу қўшиқ мамлакатнинг ички ва ташқи сиёсатини сариқ чақага олмайдиган жирраки болаларга бутунлай ёдаки бўлиб кетди ва улар катталарнинг кулгисини қистатиб, кўча-кўйларда минғирлаб куйлаб юришарди.

Салтанат ва унинг шаҳаншоҳини таҳқирловчи ҳақоратомуз қўшиқ сарой арбобларининг тобора ғазабини ошириб, уни мамлакат репертуаридан бутунлай чиқариб ташлаш юзасидан кескин чоралар кўрила бошланган кунларда саёқ яллачилар бирдан зим-зиё бўлиб кетишди. Туллакиларнинг туллаги ҳисобланган Бурбулит Идрис Иброҳимнинг таъбирича, бу жуда шубҳали

бўлса ҳам, Исқирт Биринчининг кўнгли анча таскин толди. Исом Итту Искабтопарнинг айғоқчилари шаҳар кўчаларида камроқ изғийдиган бўлиб қолишди. Фақат Эшматгина кутилмаганда жимиб кетган Аламазоннинг тақдиридан хавотирлана бошлади. Аламазоннинг сағир пиёдалари бу пайтда ирkitлар салтанатига қарши қақшатқич зарба ҳозирлаётганидан у бутунлай беҳабар эди.

Жасоратга ундовчи хат

Аламазон тошкапа остонасидан ўтибоқ чолга салом берди. Хира кўзларини пирпиратиб турган Ҳумо Хартум уни товушидан таниб, ўзида йўқ қувониб кетди. Улар қуюқ кўришиб, бир-бирларидан ҳол-аҳвол сўраб бўлишгач, кўрпачага ёнбошлаганларича гуруннга зўр беришди. Аламазон Тандирга келиб кўрган-кечирганларини бир бошдан сўйлаб берди.

— Салламно-о-о! — деди Ҳумо Хартум ҳайратдан ёқа ушлаб. — Бундан чиқди, каламушларнинг нинга ҳам чўп суқиб юрган айғоқчилар сизларни ахтаришган экан-да?

— Улар бу ергаям келишдимми?

— Кунига ўн марталаб тумшук тикишарди. Ҳайронман, кейинги вақтда дараклари йўқ.

— Сизни...

Тозалигингиз учун нега сизни қамаб қўйишмади, деб сўрашга Аламазоннинг тили бормади.

— Сизга тегишмадимми?

— Менга тегишмайди, — кинояли жилмайиб қўйди чол. — Ахир, уларнинг назарида мен жинниман-ку! Бизнинг мамлакатда жинниларгина ўз покдамонлиги билан соғлардан ажралиб туришади.

Аламазон чолнинг аламноқ қиёфада жимиб қолганини кўриб, гапни унинг қалбини кемирмайдиган мавзуга кўчирди.

— Олдингизга битта иш билан келувдим, — деди у. — Менга ёрдамингиз керак бўпқолди, ҳазрат Ҳумо.

Бу гапдан кейин чолнинг чехраси ёришиб кетгандек бўлди. Чамаси, одамлар учун бутунлай яроқсиз жуссага айланиб қолмаганини шу тобда қайтадан ҳис қилганди.

— Хўш?

— Сиз менга арвоҳларнинг башараси қанақа бўлишини айтиб беролмайсизми?

— Буни Муқаддас доҳий билади, — кулди чол.

— Ўша доҳийваччалардан биттаси тошкапанинг орқасида турибди, — улардан бир иш чиқармиди, дегандек қўл силтаб қўйди Аламазон. — Мен уни миниб келдим.

Аламазон ҳақиқатан ҳам бу мамлакатдаги эркатой эшаклардан бирини ўзига бўйсундириб олишга муваффақ бўлган, унинг сағир пиёдалари эса яна ўнтача «улуғ доҳий»ни тўплаб олиб, уларни думида икки боғдан похол судраб юришга ўргатишаётган эди.

— Унда, ҳеч йўқ, сал ваҳималироқ гаплардан беш-олтитасини ўргатиб қўйинг менга, — жиддий қиёфада илтимос қилди у. — Масалан, Мадумар авлиёнинг арвоҳи ҳозир шу қапага кириб келса, гапни қаердан бошлаган бўларди?

Чол Аламазоннинг гапларини кула-кула тинглагач, одамларнинг арвоҳлар ҳақида тўқиб чиқарган ривоятларидан бир нечтасини сўзлаб берди. Кейин: «Булар сенга нега керак бўлиб қолди?» — деб сўради таажжубланиб.

— Бунинг таърифи узоқ, — ҳуққабозликдан ҳам ажойиброқ ўйин бошлашга шайланаётгани болакайнинг кўзларидан яққол сезилиб турарди. — Яқинда ўзингиз ҳаммасини кўрасиз.

— Шошма, — қайтишга тараддудланган Аламазонни тўхтатиб, тошкапа қавакларидан бирини тимиреккалай бошлади чол. — Омонатингни олиб кетсанг бўларди.

Чолнинг қўлида ярқираб турган тугмачироқни кўриб, Аламазоннинг севинчдан кўзлари чақнаб кетди.

— Дарёга ташлаб юбордим демаганмидингиз? — тугмачироқни қўлига оларкан, ҳовлиқиб сўради у. — Тиртиқни лақиллатган экансиз-да?

— Бу чақмоғингни ўзинг орқалаб келган кўрпанинг астарига тиқиб қўювдим, — чол одамзодга хизмат қила бошлаган доҳийни ўз кўзи билан кўриш учун Аламазон билан бирга ташқарига қараб юрди. — Қани, бўлмаса сени кузатиб қўяй-чи.

Аламазон ўрақудуққа қайтиб келгач, унинг сағир пиёдалари тугмачироқни қизиқиб томоша қилишди.

— Исқирт Биринчини суваракка ошна қилганимиздан кейин, масалан, шу нарсани менга беролмайсанми? — сўради кичкинтой.

— Майли, ўшанда сенга совға қиламан, — қатъий ваъда берди Аламазон. — Лекин олдин сен битта зўр топшириқни бажаришинг керак.

— Нима, яна эшак тутиб келаманми? — Аламазоннинг кўнглидагини топишга ҳаракат қилди Масалан.

— Йўқ, бу сафар эшакмиялар яшайдиган саройга борасан, — деди Аламазон. — У ерда битта шилдирвоқи ошнам бор. Мана бу хатни ўшанинг қўлига тутқазасан.

Кечки пайт сарой олдидаги майдонда ивирсиб юрган Эшмат ўзига ўхшаб баданини майса суртиб кирлатган гадой болага йўлиқди.

— Мен ҳамма нарсани биламан, — кемшик тишларини кўрсатиб илжайди гадой. — Сен Эшмат шилдирвоқисан.

— Йўлингдан боравур! — ўшқирди унга Эшмат. — Сенга айтиб қўяйин, аччигим чиқса, ичагингни ара-лаштирвораман!

— Нега мени ҳайдаяпсан? — овсарлик билан бурнини жийирди гадой. — Масалан, сенга хат олиб келган бўлсам-чи?

Гадой Эшматнинг қўлига эҳтиёткорлик билан қис-тирган мактубда қуйидагилар баён қилинганди:

«Салом, ошна! Охири сенга ҳам ишим тушиб қолди. Қўшинларимнинг ҳужумга ўтиши учун чойшаб, дастурхон сингарии матоҳлар етишмай турибди. Сен буларни саройдан ўмаришинг керак. Матоҳлар иложи борича ранг-баранг бўлсин. Хатни олиб борган пиёдам хизматингда бўлади. Кўришгунча хайр, деб: дўстинг Аламазон».

Аламазоннинг соғ-саломатлигини билиб, Эшматнинг қувончдан тили осилиб кетди.

— Саройнинг орқасига ўтиб, какликдек пусиб тургин, — уёқ-буёққа жалаңглаб, гадой қиёфасидаги Масаланга уқтирди у. — Мен сенга қубба ёнидаги олтин дарчадан тугун итқитаман. Тушундингми, пиёда?

Кейин у салобат билан қадам ташлаб, саройга қараб юрди. Қаердалиги ва сон жиҳатидан қанчалиги номаълум бўлган қўшиннинг ҳужумга ўтиш-ўтмаслиги ҳозирга келиб Эшматнинг қаҳрамонлик кўрсатишига боғлиқ бўлиб қолган, умрида илк марта «катта жасорат»га бел боғлаётган Эшмат эса бундан ҳақли равишда фахрланаётган эди.

Мадумар авлиёнинг арвоҳи

Аламазон бет-қўлига ун чаплаб, ясама соқол-мўйловни иякдан бошига тортиб боғлаб олгач, устига оқ чойшаб ёпиниб, бўйнига ҳарир кўк рўмол чандиди. Шалпанг каттакон ола-була дастурхонни дид билан унинг бошига ўраб, сўйилган таканнинг узун бурама шохини салланинг икки четига маҳкам қистириб қўйди.

— Сен эшакни ясантир, — Шиппакка қип-қизил ҳарир матоҳни узатиб буюрди Аламазон. — Бунни устига ёп. Кейин тўрттала почасига сариқ латта ўра.

— Масалан, жуда қизиқ томоша бўларкан-да, а? — Аламазоннинг ҳам ваҳимали, ҳам кулгили қиёфасига завқ билан тикилиб сўради Масалан.

— Авлиё билан дохий томоша кўрсатмайди, — кичкинтойни тергади Шалпанг. — Айтмоқчиманки, улар томоша кўришади.

Бунни эшитиб, мамлакатда ўзини «авлиё» деб эълон қилиш арафасида турган Аламазон кулиб юборди. Кейин пиёдаларига тайинлади:

— Кўпроқ темир-терсак йиғиб қўйиш керак. Эрка-талтанг эшаклар думида енгилгина похолни судраб юришгани етар. Уқдиларингми, сағир пиёдаларим?

Сағир пиёдалар Аламазоннинг фармонларига ҳеч қачон бўйин товлашмас, бу топшириқлар одамлар номидан берилаётганини доимо юракдан ҳис қилиб турарди.

* * *

Онаюлдузнинг симобранг нур устунни ҳаддан зиёд хиралашиб кетган, сойнинг боя сутранг ҳимарилаётган тўлқинлари эндиликда қорамтир товланаётган, нариги соҳилдан унча узоқ бўлмаган Қоратуйнук кўзга элас-элас чалинаётган сокин кечада чегарачилар қароргоҳи ёнида даҳшатли бир шарпа пайдо бўлди. Уни биринчи бўлиб букри дарахт остида ётган қоровуллар кўришди ва «Буви!» деб бақиришга ҳам мажоллари етмай, жойларида сўлжайиб қолишди.

Бошдан-оёқ оппоқ товланиб турган шохдор махлуқ қизғин туманга ўралган сариқлоча Улуғ дохийнинг устига миниб олиб, уларга тобора яқинлашиб келар, унинг бўйнига илондек ўралашиб олган кўк туман эса туғ каби ҳилпираб турарди. Шохдор махлуқ қоровул-

лардан бор-йўғи беш қадамча нарида тўхталиб, тустовуқнинг оппоқ тухумига ёпиштирилган садафни эслатувчи кўзларини чақнатганича хитоб қилди:

— Ҳей, сиз — тўппа-тўғри йўлдан адашган кир-чир бандалар, таниб қўйинг, мен Мадумар авлиёнинг арвоҳиман. Уғри мушукдан тарқаган Исқирт Биринчининг ноғорасига ўйнашни тўхтатмасаларинг, қулогимни гаровга қўйиб айтаманки, қўлимдаги манави юлдузнинг нурлари билан кўзларингизни ўйиб оламан.

У шундай дея, оппоқ қўлларини олдинга чўзиб, тугмачироқ нурини қоровулларнинг кўзига тўғрилади. Утакаси ёрилаёзган қоровуллар юзларини шоша-пиша четга буришди.

Шундан сўнг арвоҳ ота эс-ҳушларини йиғиб олиб, Исқирт Биринчига хизмат қилишдан воз кечишлари, тоза кўнгил ва пок бадан билан яшашга қайтишлари учун уларга тўрт кун муҳлат бериб, кўзларини мўлтилатиб турган сариқпоча доҳийни йўрғалатганича кўздан ғойиб бўлди.

Чегарачилар қароргоҳида эрталабдан бошланган шов-шув кечга яқин ваҳимали васвасага айланди. Мадумар авлиёнинг арвоҳи ҳақидаги ҳикояни у билан тўқнашганларнинг ўз оғзидан эшитишга иштиёқмандлар сони кўпая боргани сари тобора қадри ошаётган тунги қоровуллар ўзларини янада вазминроқ тутишга ҳаракат қилишар, бу ҳикоя қанча кўп такрорланса, шунча узайиб ва ваҳималашиб бораётганди.

— Кўзим илинай деб турган экан, бир пайт анави дўнгликнинг тепасидан каттакон, оппоқ нарса отқулоқдек ўсиб чиқаётганини пайқаб қолдим, — дея ҳикоя қила бошлади биринчи соқчи. — Бу ўнгимми, тушимми — англаб улгурганим йўқ эдики, ҳалиги шарпа қўққисдан устимизга юриш бошлади. Шундан кейин Тўйчи билан Жуманин уйғотдим.

— Яхшиям Хабар уйғоқ экан, — дея гапни илиб кетди Тўйчи. — Бир маҳал сонимдан чимчилаб қолди. Кўзимни очиб қарасам, тўрт бошли кўм-кўк аждарҳони бўйнига ўраб олган қўшмуғузали махлуқ қўлидаги юлдузни ўйнатганича, бизни ютишга чоғланиб турибди. Бу Мадумар авлиёмизнинг арвоҳи эканлигини унинг ўз оғзидан эшитиб билдим.

— Авлиё ота ҳазрати олийлари табаррук эшакнинг елкасига миниб олган эдилар, — дея сиполик билан ҳикояни давом эттирди Жуман. — Қип-қизил туманга бурканиб олган бемисл доҳиймиз муқаддас думини ел-

пуғичдек тебратиб, сариқ почаларини ерга уриб-урмай, хавода текис сузиб келарди.

Улуғ эшакнинг елкасига миниб олган Мадумар авлиё отанинг арвоҳи эртаси куни ярим кечада Тандирнинг қоқ марказида пайдо бўлди. У ҳеч бир тап тортмай лашкарлар ўрдасининг соқчиларига яқинлашди-да, уларга ҳам узундан-узоқ маъруза айтди. Жумладан, ўрда лашкарларининг эс-ҳушларини йиғиб олиб, ҳақ йўлга ўтишлари учун уч кун муҳлат берилиши ҳақида гапираркан, қулоқларини чимириб олган зукко доҳий-вачча соқчиларга бу гаплар қай даражада таъсир қилаётганини диққат билан кузатиб турарди.

Индинига худди шу пайтда эса сур авлиёнинг арвоҳи вилоятдаги бадавлат хонадонлардан бирида бўлаётган тўйга бостириб кирди.

— Яна икки кундай кейин ўша қасмоқ босган Олтинсаройнинг кулини кўкка совураман, — гапни тантанали ваъда беришдан бошлади у. — Ювуқсиз арбоб-уламоларни яхшилаб савалашда бизга ёрдам бериш учун ҳамма одам биттадан таёқ йўниб қўйиши керак. Тагимдан сизга қараб турган Муқаддас зотнинг номидан айтаманки, бизга эргашмаган иккиюзламачиларни бир қарғашда кўзини кўр, оғзини маймоқ қилиб ташлаймиз.

Узоқдан қондошларидан бирининг овозини эшитиб қолган бўлса керак, қизил чойшаб ёпинган эшак ер депсиниб ҳанграй бошлади. Атрофдагилар икки қўлларини кўксига босганларича итоатғўйлик билан таъзим бажо келтиришди.

Мадумар авлиёнинг арвоҳи билан боғлиқ миш-мишлар оғиздан-оғизга, қулоқдан-қулоққа ўтиб, мамлакатдаги борлиқ тирик жоннинг юрагини така-пука қилди, ўзининг аҳмоқона ишлари билан доҳийлару азиз-авлиёларни ҳам безовталантираётган Ишқирт Биринчи оломоннинг оммавий қарғишига дучор бўлди. Салтанатга қарши жангга авлиё отани елкалаб олган даҳо зотнинг ўзи шахсан бошчилик қилишини эшитган халқ, арвоҳнинг васиятига кўра, дарҳол таёқ йўнишга киришди.

Иркитлар салтанатини жиг-жигидан ларзага солишга муваффақ бўлган Аламазон ва унинг сағир пиёдалари сўнгги — ҳал қилувчи жангга жиддий тайёргарлик кўра бошладилар.

Нотинч кун

Исқирт Биринчи саройда хонама-хона қочиб юрганмиш, ёппасига таёқ билан қуроолланган оломон уни зинғиллатиб қувиб келаётганмиш. Бир қарашда, одамлар жуда имиллаб чопишаётганга ўхшар, лекин ёш ҳоқон қанчалар жон-жаҳди билан югурмасин, бари бир улардан олислаб кетолмасмиш. Охири у ишратхонага кириб, эшикни ичкаридан тамбалаб олибди. Бир пайт орқага ўгирилса, қўшмуғузли ўша арвоҳ қип-қизил туманга ўралган эшаквойни миниб олганича, унинг қаршисида ваҳимали тиржайиб турганмиш. Бу орада оломон эшикни пачақлаб ташлаб, «ур-ҳо, ур!» билан ичкарига ёпирилибди.

— Шошманглар, одамлар! — дея оломонга қараб қичқирибди арвоҳ. — Аввал мен унинг кўзларини ўйиб оламан, ана ундан кейин савалайверасизлар.

У шундай дея, қўлидаги чақноқ юлдузнинг нурини унинг кўзига тутибди.

Исқирт Биринчи томоғи йиртилгудек бўлиб, «Буви-жо-о-он!» деб қичқирган эди, «мен бувингиз эмас, ошнангиз Эшмат Ишмаман», деган товушдан уйғониб кетди.

Қабулхонага ланж ва мотамсаро қиёфада кириб келган Исқирт Биринчи ҳали тахтга ўтириб улгурмай, Бурбулитга қараб ўшқирди:

— Нега хўшшайяпсиз, тоға? Авлиёларингиз мени тинч қўядими, йўқми?

— Буларнинг ҳаммаси қуп-қуруқ васваса, — шаҳаншоҳни юпата бошлади Бурбулит. — Мен олди-қочди гап тарқатаётганларни ҳибсга олишни, уларга ишонаётган ҳаромиларни аямай калтаклашни буюрдим.

— Яна-чи? — бу тадбирлардан кўнгли тўлмай сўради ҳоқон.

— Қолаверса, ўша авлиёнинг бевош арвоҳини гумдон қилиш чораларини кўряпмиз, — тап тортмай гапирди Бурбулит. — Бу ҳақда хуфия ишлар бошлиғи Фисқиддин Макру Маразга, бош айғоқчи Исом Итту Искабтопарга, лашқарбоши Шаламон Шилдирга махсус топшириқлар бердим. Кандир Қалтага махфий хат жўнатдим.

Чегарачилар сардори Кандир Қалта бош вазирнинг мактубини эрта тонгдаёқ олган эди. Мактубда бундай дейилганди:

«Мадумарнинг арвоҳи қароргоҳинга яна тумшуқ суқадиган бўлса, камончиларинг билан дарҳол қуршаб, у безбетни ғалвир қилиб ташлашингни буюраман. У туллакнинг ёнини олиб тўполон қилган ёки қаттиқ ҳанг-раган тақдирда, салтанатимиз шавкати йўлида Аҳмоқ доҳийни ҳам дангал қиличдан ўтказ. Айтганларимни бажарсанг, мартабанг улуғ бўлади.

Бурбулит Идрис Иброҳим».

Сардор мактубни ўқиб бўлиб, ўйланиб қолди. Бурбулитнинг Авлиёга қўшиб доҳийни ҳам қатл этишга ундовчи совуқ гаплари унинг эъсасини қотирди. Лекин «мартабанг улуғ бўлади» деган охириги жумла юрагига дадиллик бағишлади.

«Балки бош айғоқчи бўларман, — тўлқинланиб ўйлади у. — Э, бор-е, дейишса, лашкарбоши бўл кетишим ҳам ҳеч гапмас».

Мансабпарастлик Кандир Қалтанинг туғма касали эди. Ҳозир у ўша касаллик йиситмасида алаҳсираб ўзи шу дамгача сиғиниб келган илоҳий сиймоларга бўлган ҳурматини нафрат билан алмаштирди ва қиличнинг сопида чангаллаганича: «Ўлдираман уларни», дея чираниб қўйди.

Бу пайтда тўрт кундан буён ҳаловат нималигини билмай қолган чегарачилар ўртасида баҳс тобора кучайиб бораётганди. Ҳақ йўлга ўтиб олиш учун уларга авлиё отанинг арвоҳи томонидан берилган муддат бугун кечқурун тугаши керак эди.

— Арвоҳ билан жанг қилсақ, обрўйимиз икки пул бўлади, — дерди биринчи камончи, — унга қилич ҳам ўтмайди, ўқ ҳам.

— Борди-ю, авлиёимизга отган ўқнинг хато кетиб, Муқаддас зотнинг ўзига тегадиган бўлса, унда нақ энангни кўрасан, — дея, шошилишда юз бериши мумкин бўлган фожиали хатони олдиндан каромат қилди иккинчиси.

Бошқаси эса уларни калтабинликда айблаб деди:

— Камонни мўлжалга олгунингча арвоҳ бечора лалайиб тураркан-да! Қўлидаги юлдузнинг нури билан кўзингни ўйволади, ҳов!

— Кандир Қалтанинг гапига кириб, ўлиб кетадиган аҳмоқ йўқ, — ниҳоят дадиллик билан биринчи бўлиб мақсадга кўчди Хабар. — Жонидан тўйган бўлса, арвоҳ билан подшоҳнинг ўзи уришсин. Бизга ўзи нима кераги бор ўша Исқиртнинг? Тўғрим, Жуман?

Жуман иккиланганича пича ўйланиб қолди. Кейин бошини қашиб туриб гўлдиради:

— Гапинг тўғрику-я, Хабар... Лекин нонкўрлик бўлмасмикин? Нима бўлгандаям, Исқирт Биринчи падари олийлари ҳозиргача қорнимизни оч қолдиргани йўқ. Масалан, ўзимни олайлик, бола-чақаларим тўқ яшаяпти.

— Шунақа дегин? — келиб-келиб дардимни сенга гапирдимми дегандек Жуманга ҳафсаласизлик билан қаради Хабар. — Агар биз фақатгина қорнимизнинг тўқлигидан қувонадиган бўлсак, унда эчкилардан фарқимиз йўқ экан-да? Ҳайвонларнинг қорини тўйдириб қўйсанг бас, шилта гўнгнинг устида ётиб ҳам маърашмайди.

Кейин атрофдагиларга юзланди:

— Бир ўйлаб кўрсаларинг-чи, биродарлар, — зорланиб мурожаат қилди у. — Наҳотки қўй-эчкилардан афзалроқ жойимиз бўлмаса? Агар биз ҳайвонларга қараганда кўпроқ нарсани хоҳламасак, нега унда ўзимизни одам деб атаяпмиз?

Пойтахтдаги ўрдада ҳам васваса авжига минганди. Бутунлай тарқалиб кетишга юраги бетламай, ҳаяжонланганларича ивирсиб юрган сипоҳилар: «Улуғ эшак ҳамма нарсани кўриб-билиб туради, биз унга ўқ отмасак, у биринчи бўлиб бизга ёмонлик қилмайди», — дея ўзаро шивирлашиб қўйишарди. Лашкарбоши Шаламон Шилдир ўрдада интизомни мустаҳкамлаш учун жон куйдираётгандек кўринса-да, аслида нодон сипоҳиларнинг авлиё отага ҳамла қилиб, ишнинг пачавасини чиқариб қўйишлари мумкинлигидан қаттиқ хавотирланаётган эди.

Дуч келган васвасачини дарҳол зиндонга тиқишга ваколатли айғоқчилар ўз бошлиқлари Исом Итту Искабтопардан ўртак олишиб, салтанат муҳри кимнинг қўлига ўтиши номаълум бўлган бу алғов-далғов кунда бировга озор беришдан ўзларини тийиб туришарди. Улар ҳўжакўрсинга кўча айланиб юришар, ҳатто, уларни эрмаклаб, орқаларидан ҳуштак чалиб қолганларга ҳам парво қилишмасди.

Айғоқчиларнинг бир гуруҳи Чилтонариқ кўпригига яқинлашиб қолганида, тиржайганича уларни кутиб турган Ҳожимат жиннини кўришиб, энсалари қотди.

— Қелинглар, қувлаш ўйнаймиз, — одатдаги хуружини бошлади жинни. — Ҳей, эшиттиларингми?

Ҳеч ким индамагач, у лўкиллаганича бориб, айғоқчилардан бирига суйканди.

— Ке, кувлаш ўйнаймиз. Қўлга тушсанг, бурнингга чертаман. Ваҳ-ваҳ-ваҳ...

— Нарн тур-чи, — уни четга туртиб, йўлида давом этди айғоқчи.

Ҳожимат эса унинг кетидан эргашиб, инжиқланганича қистай бошлади. «Ўйнайсан, ўйнайсан...»

— Йўқол кўзимдан! — унинг кўкрагидан итариб ташлади айғоқчи.

Ҳожимат аразчи боладек бўйинини қисиб ортга қайтаркан, унинг қилиқларидан ичкалари узилгудек бўлиб кулаётган одамларга йиғламсираган қиёфада юзланиб, мингиллаганича айғоқчининг устидан шикоят қилди:

— Ўйнамади...

Айғоқчилар кўприкдан ўтиб, Жанжалмаҳаллага кириб боришгач, бу ердаги ғайритабиий осойишталикдан таажжубга тушишди. Чунки бу маҳаллада муштлашув бўлмаган кунни яқин-атрофдаги бирон-бир қария аниқ эслолмасди. Кўчанинг ўнг ва чап тарафида яшовчиларнинг иккига бўлиниб жиққамушт бўлишлари учун кўчанинг у томонида яшовчилардан бири бу томондагилардан биттасининг жиғига тегиши кифоя эди. Шапалоқ базмида маҳалланинг етти ёшдан етмиш ёшгача бўлган аҳолиси тўлиқ иштирок этар, гоҳ чол болани, гоҳ бола чолни юмдалар, аёллар эса бундай пайтда томларга чиқиб олишиб, «ўзлариники»ларга қий-чувлар билан далда бериб туришарди. Ур-йиқитлар баъзан ярим кечагача чўзиллиб кетар, охири у ёки бу томоннинг мағлуб бўлиши билан якунланарди. Голиб келган томондагилар мабодо ёқалашиб ҳали хумордан чиқмаган бўлишса, шартта иккига бўлинишиб, ўзаро муштлаша бошлардилар. Ўзаро олатасирдан ҳам қониқмаган охирги жанжалкаш эса ўзини ўзи дўппослагига тушарди.

Бугун кўчанинг ҳар икки тарафидагилар маҳаллий низони вақтинча унутишиб, бутун мамлакат миқёсида бўладиган катта жанжалга иштаҳа сақлаб туришар ва бу «сол-сол»ни бошлаб берадиган Мадумарнинг етиб келишини сабрсизлик билан кутишмоқда эди. Мамлакатдаги барча аҳоли сингари улар ҳам авлиё отанинг амрига кўра биттадан таёқ йўниб қўйишган, айрим эҳтиёткорлар бу илоҳий қуролни эрталабданоқ белбоғларига қистириб олишганди.

Хонасида пишиллаганича бемалол ухлаб ётган Эшматни ҳисобга олмаганда саройдаги муҳитни ҳам осойишта деб бўлмасди. Бу паллада шахсан Исқирт Биринчининг ўзи, «авлиёларнинг манда қанақа қас-

ди боракан», дея малика Мастоиннинг линжида йиглаб ўтирарди.

Қозикалон Ҳошим Ҳезиддин Хум саҳардаёқ ишга киришиб, яхшилаб йўнилган таёқ ва деҳқонча кийим-бошни аллақачон тайёрлаб қўйганди. У тўс-тўполонда кўпчиликка қўшилиб, авлиё ота қўлидаги юлдузнинг шафоатидан баҳраманд бўлиб қолгани мўлжаллаётганди.

Арбоблар ичида энг туллаклардан ҳисобланган хуфия ишлар бошлиғи Фисқиддин Макру Мараз иложи борица саройдаги ишларга аралашмай туришнинг энг осон йўлини топди. У кеча кечқурундан бошлабоқ ўзини бетобликка солиб олган ва ишнинг нима билан тугагини ўғри мушукдек пойлаб ётарди.

Шоир Дуторий эса хонасини ичкарисидан тамбалаб олиб, янги ғазал битиш билан овора эди. У эртага шу пайтда саройда бошқа бир хоқон зиёфат бериши эҳтимолдан холи эмаслигини бор вужуди билан ҳис қилиб турар, ёзиб тугалланаётган оташин мадҳия ўша номаълум зотга аталган бўлиб, қўйидаги мисралар билан бошланарди:

*«Келди пок, гулгун замон, ҳаммомга бошланглар мени,
мени»*

Ё суви лим-лим ҳовуз, ё жомга бошланглар мени...»

Лекин бош вазир Бурбулит Идрис Иброҳим ҳар қачонгидек совуққон ва дадил кўринар, унинг қаттиқ асабийлашаётганини хонада тинмай уёқдан-бўсққа юриб туришидангина пайқаб олиш мумкин эди. У Мадумарнинг арвоҳи ҳақидаги ваҳимали гапларга ҳозир ҳам ишончсизлик билан қарар, бу гаройиб ишларнинг ҳаммаси қандайдир муғамбирнинг жуда усталлик билан қилаётган найранглари эканини фақат угина сезиб турарди.

Тандирнинг ишғол қилиниши

Чегарачилар сардори Кандир Қалта арвоҳлар фақат кечалари изғий олишларини назарда тутиб, Онаюлдуз хиралаша бошлагандан кейингина камончиларини илоҳий жангга сафлади.

— Дадил бўлинглар, азамат такаларим! — бир учи ерда судралиб юрган қиличининг сопини ушлаб, камон-

чиларга далда берди у. — Уша арвоҳ кўзимга кўринди дегунча, сомсабон қилиб қиймалаб ташлайман.

Қамончилар, «қўйиб беринглар, ўзидан кўрсин», дегандек бир-бирларига маънодор кўз қадашди. Сардор садафгул қовоқдан нос кафтлаб олгач, камончилар сафи бўйлаб уёқдан-буёққа юра бошлади. Ора-сира: «Бунақа арвоҳларнинг кўпини кўрганмиз», «Мен уни шундай шарманда қилайинки», — дея кўкрак керганича ғўлдираб қўярди.

Ғазотга чиққан авлиё отанинг шамойили намоён бўлишдан илгари борлиқни унинг ваҳимаси қамраб олди. Дўнглик ортидан даставвал жангира-жуңгир овозлар эшитилиб, кейин унга сурнайнинг қайғули ноласи ва чирманданинг «дака-дунг»ти қўшилди. Бирон-бир марднинг биринчи бўлиб қочишни бошлаб беришига мунтазир турган камончилар ён-веридагиларга умидвор жалаңглай бошладилар. Кутилмаганда сардорнинг тиззасига ҳам қалтироқ кирди. Лекин «Мартабанг улуғ бўлади» деган сеҳрли сўз унинг миясида тинимсиз такрорланиб турар, ўзини иложи борича дадилроқ тутишга ҳаракат қиларди.

Шовқин-сурон борган сари кучайиб, охири дўнг ортидан ўша шохдор махлуқнинг оппоқ жуссаси аста-секин балқиб чиқа бошлади. Унинг кетидан думида алланарсаларни судраб келаётган зангбоз доҳийваччалар сафи кўринди ва ниҳоят, бири сурнай пуфлаб, иккинчиси чирманда урганича, пиёда келаётган яна иккита оқ арвоҳ пайдо бўлди. Ҳанги даҳо бошчилигидаги бу тўполончи гала аралаш-қуралаш садолар остида дўнгдан пастлаб келаркан, мақтанчоқ Кандир Қалтанинг няғи шақиллаб, илигидан мадор кетди ва аста-секин орқага тисарилиб, камончилар сафига чапланиб қолди.

Мадумар авлиёнинг арвоҳи бир-бирига қапишиб турган камончилар тўдасига яқин келиб, салобат билан доҳий ҳазратларининг юганини тортди. Орқадаги зангбоз доҳийваччалар ҳам ҳаракатдан тўхтаб, сурнай ва чирманда садолари бирдан тинди.

— Нега қаторлашиб турибсизлар, мушуклар? — гапни жуда қалтис бошлади арвоҳ. — Сизларни менга қарши қайраган бароқ қани?

Ҳамманинг нигоҳи беихтиёр Кандир Қалтага қадалди. Ваҳимали садолар эшитила бошлаган пайтда оғзидаги носни туфлаш ҳам эсига келмай қолган сардор, уни «ғўлқ» этказиб ютиб юборди.

— Таппа босинг уни! — қичқирди авлиёнинг арвоҳи.

Аламзада Хабар биринчи бўлиб ўзини сардорнинг устига отди. Кейин бошқалар ҳам Мўғтабар азиз-авлиёнинг кўзи олдида савобга қўл уришга шошилишди. Қандир Қалта хаш-паш дегунча қуролсизлантирилиб оёқ-қўли чандиб бўлингач, унинг оғзига латта тикиб қўйиш лозимлиги ҳақида Мадумардан қўшимча буйруқ олинди.

Бир неча дақиқадан сўнг ўз кўшинини юз нафар камончи ҳисобига мустаҳкамлаб олган Аламазон шўру-шар садолар остида Тандирга юриш бошлади.

«Қадамни каттароқ олинглар, пиёдаларим, — ён-верига кўз қирида мамнун боқиб, ўзича шивирлади Аламазон. — Муқаддас юриш давом этади. Олдинда — жанг!»

Бу пайтда аллақачон Қоратуйнукдан ўтиб олган Шалпанг Аждарғор маркази томон чопқиллаб борар, у Нодим Улуғни сўнгги янгиликдан тезроқ хабардор қилишга шошилаётганди.

Шаҳар четидаги ялангликда тўпланиб турган жанжалмаҳаллаликлар Мадумар авлиёнинг арвоҳини биринчи бўлиб кутиб олишди. Аввалига улар асир тушган камончиларни авлиё ота бизга калтаклатиш учун ҳайдаб келаётган бўлса керак деб ўйлашиб, жуда севиниб кетишди. Вазият ойдинлашгандан кейин, камончилардан ҳам олдинроққа ўтиб олишиб, таёқларини қиличдек ўйнатганларича шаҳарга қараб юришди. Йўл-йўлакай уларга бошқа маҳаллаларнинг одамлари ҳам қўшила бориб, бақир-чақирлар кучайгандан кучайиб кетди. Тарафдорларнинг тобора кўпайиб бораётганидан руҳланган арвоҳ созандалар янада шўхроқ куйни бошлаб юборишди. Эшакларнинг думига боғлаб қўйилган темир-терсаклар эса шаҳарнинг тошлоқ кўчаларида майсазордагига нисбатан ўн баравар кучлироқ данғиллай бошлади.

Деҳқонча кийиниб олган Ҳошим Ҳезиддин Хум жанжалмаҳаллаликлардан бирининг бўш қолган ҳовлисига кириб олиб, кўча дарвозаси ортида биқиниб турар, у тобора яқинлашиб келаётган оломонга қўшрилиб кетиш учун қулай фурсат пойламоқда эди. Шу вақт елкасига кимнингдир оғир панжаси тушганини сезиб, сесканганича орқага ўгирилди. Тиржайиб турган Бурбулитни кўриб, тили гулала бўлиб қолди.

— Сарупо муборак бўлсин, — Бурбулит унга бош-

дан-оёқ масхараомуз назар солди. — Қарангки, ниятимиз бир бўлгани учун, иккимиз ҳам битта ҳовлига беркинибмиз.

— Қанақа... Қанақа ният? — гўлдиради қозикалон.

— Фарогатимизни бузиб, обрўйимизни оёқ ости қилгани учун зоти паст Мадумардан қасос олишингизни билардим, — босиқлик билан муғамбирона қиёфада гап қотди Бурбулит. — Азбаройи сизга бўлган зўр ҳурматим туфайли жасорат кўрсатиб, катта шуҳрат қозоншингизга халақит бермайман. Истасангиз, ҳатто камонимдан фойдаланишингиз мумкин.

— Сиз... нималар деяпсиз, жаноб Бурбулит?

— Демоқчиманки, авлиёларни қўлингиздаги таёқ билан уриб ўлдириш жуда мушкул. Жонини гаровга қўйиб, оломоннинг қуршовига кириб юрасизми?! Мана, яхшиси камонимни ола қолинг.

— Қўйсангиз-чи, — Ҳошим Ҳезиддин Хум кўзлари косасидан чиққудек бўлиб, камонни ўзидан нари итарди. — Ахир, бу...

— Менга қара, Хум! — Бурбулит қозикалоннинг ёқасидан тутиб, ханжарини унинг бўғзига қадади. — Камонни олиб, дарров томга чиқ. Мадумар етиб келгунча пусиб ёт. У ёнингдан ўтиб бораётганда салтанатимиз номидан ўқ узасан. Тушундингми, ҳароми?

Ҳошим Ҳезиддин Хум бошини қимирлатса ханжар бўғзига кириб кетишидан қўрқиб, «ҳа, тушундим», деган маънода кипригини пирпиратди.

— Мана бу бошқа гап, — Бурбулит қозикалоннинг ёқасини қўйиб юбориб, унинг қўлига камонни тутқазди. — Нишонга олаётганингизда қўлингиз қалтирамаслиги керак, муҳтарам қози. Сиз отаётган пайтингизда авлиё ота ҳаракатда бўлади, шу туфайли мўлжални бир қарич олдироқдан олинг. Мен анави орқадаги томга чиқиб олиб, гумбаз ортидан сизни дуо қилиб тураман. Мабодо, ўқингиз хато кетса, унда манави ханжарим сизни қувиб етади.

Бурбулит Идрис Иброҳим отган ханжар нишонга бехато санчилишини Ҳошим Ҳезиддин Хум бошқалардан кўра яхшироқ биларди. У ханжарга қўрқа-писа кўз қирини ташлади ва Бурбулитнинг ёрдамида индамай томга кўтарилди.

Томга қапишиб олган қозикалон кўча бошига кириб келаётган муғуздор арвоҳнинг оппоқ жуссасига даҳшат билан назар солганича миқ этмай пусиб ётар, гоҳи-гоҳида орқадаги томнинг гумбазига хавотирланиб қа-

раб қўярди. Ёвуз Бурбулитнинг аллақачон жуфтак ростлаб қолганидан у тамома хабарсиз эди.

Оломон яқинлашган сари Ҳошим Ҳезиддин Хумнинг юрагига тушган ғулғула орта бошлади. Таёқ ушлаган одамлар ва ҳамон сафни бузмай текис келаётган камончилар у турган том ёнидан ўта бошлаганда қозикалоннинг юраги бежо уриб, ўзини беҳол ҳис қилди. Шу тобда у дуч келган томонга қараб қочиш имкониятидан баҳраманд одам дунёдаги энг бахтиёр зот эканлигини англади.

Бу пайтда Мадумарнинг арвоҳи у турган томнинг ёнига яқинлашиб қолганди. Ҳошим Ҳезиддин Хум ҳали замон орқасига келиб санчилиши мумкин бўлган ханжарнинг совуқ тиғини хаёлан тасаввур қилиб, баданлари увишиб кетди ва қўли титраб камонни ўқлади. У муқаддас арвоҳни нишонга олганича бир оз туриб қолди. Ипни қўйиб юборишга юраги бетламас, авлиё отага ўқ теккан заҳотиёқ қозикалоннинг эғнидаги кийимлар ўт олиб, уни бир зумда жизғанақ қилиб ташлайдигандек туюлаётганди.

Айни фурсатда ханжарни отишга шайланаётган Бурбулитнинг ёвуз башараси унинг кўз ўнгиди намоён бўлди-ю, бош вазирни шахдидан қайтариш мақсадида камоннинг таранг тортилан ипини қўйиб юборди. Уқ Мадумарнинг калласига бориб санчилганини кўриб, ваҳимадан кўзлари олайиб кетди, нафаси бўғзига тикилганича ўзини томдан ташлади. У шалоплаб қандайдир суюқ аланганинг ичига тушгандек бўлди ва жизиллаб куя бошлаган баданидаги оғриқнинг зўридан телбалардек қичқира кетди. «Авлиёнинг лаънатига учрадим, тириклайин жаҳаннамга тушдим», деган ўй унинг хаёлида тинимсиз такрорланар ва жон-жаҳди билан ўзини уёқдан-буёққа уриб, бор овозда дод соларди.

Томдан сакраб, шошилишда ҳовлидаги қайноқбулоқнинг ичига тушган Ҳошим Ҳезиддин Хум бир зумдаёқ қайнатилган гўштдек ғужанақ бўлганича қотиб қолди. Энди у на авлиёларнинг қаҳридан, на Бурбулитнинг ханжаридан қўрқар, энди уни ҳеч ким, ҳеч нарса бевозта қилолмас эди.

Мадумар мугуздорнинг арвоҳи сифатида оломонни Тандирга етаклаб бораётган Аламазоннинг боши ногаҳоний бир зарбадан қаттиқ силкиниб кетди. У юқорига қўл узатиб, салласига санчилган ўқ-ёйни силтаб суғуриб олди. Саллани ҳаддан зиёд катта қилиб ўрагани учун шу топда у Шалпангдан жуда миннатдор эди.

Ўғри мушукдек ҳар томонга жаланглаб юриш авлиё ота арвоҳининг шаънига тўғри келмасди. Шу туфайли Аламазон ўқ узилган тарафга ўгирилиб қарашдан ўзини тийиб, гердаиганича олдинга юришни давом эттирди. Лекин иккинчи ўқ унинг орқа курагига санчилиши эҳтимолидан холи эмасди. Шунини ўйлаб, юраги сал жимирлаб кетди.

«Муҳими — ўқ теккан пайтда қичқириб юбормасам бўлгани, — ўзини чидамлироқ бўлишга ундади Аламазон. — Оғриққа чидашим, ҳеч нарса бўлмагандек олдинга бораверишим керак. Саройга етиб олгунча йиқилмасдан боролсам, қолган ишни пиёдаларим менсиз ҳам боплашади».

Хайриятки, унга иккинчи марта ўқ узишмади.

Сипоҳларини сарой олдидаги кенг майдонга тизиб қўйиб, талвасага тушганини сездирмаслик учун қовоғини уйиб олганича аскарлар сафи олдида айланиб юрган лашкарбоши Шаламон Шилдир узоқдан келаётган ҳайқирик ва «дангир-дунгир» садоларни эшитиб, қулоғини динг қилди. Бир оздан сўнг уларга таёқ дўлайганича олд-кетига қарамай ёпирилиб келаётган оломон кўринди. Оломон тўлқини узра авлиё отанинг ваҳимали оппоқ жуссаси кўзга чалинган маҳали у аввалига бир оз иккиланиб турди, кейин лашкар сафини чаққонлик билан ёриб ўтиб, номаълум томонга қараб пойга қўйди. Унга доимо содиқлик билан эргашиб келган сипоҳилар бу сафар ҳам қўмондонларини ёлғиз қолдиришмади.

— Улар қочиб кетишяпти, оғайнилар! — куюкиб қичқира кетди Жанжалмаҳалланинг оқсоқоли. — Улар билан муштлашмасдан қайтиб кетадиган аҳмоқ йўқ.

— Ана, қочишди, — севиниб чапак чалди оломон ичида ўралашиб юрган Ҳожимат жинни. — Энди ҳамма қувлаш ўйнайди, ваҳ-ваҳ-ваҳ...

Оломон юзлаб таёқларни ҳавода ўйнатганича, лашкарнинг кетидан қувиб кетди. «Ур, сол!», «Ур-ҳа, у-ра!» деган бақириқ-чақириқлар бутун мамлакатни ларзага солди.

Шиппак хабар етказган палладаёқ жадал йўлга чиқиб, авлиёнинг пиёдалари билан изма-из шаҳарга кириб келган Палахмон полвон бошлиқ Аждаробод қўшинлари Тандирни ҳеч бир талафотсиз ишғол қилишди.

Ҳожимат жиннининг таклифи

Покпадар юрт иркитлик иснодидан бутунлай халос бўлган қутлуғ кун тонгида Онаюлдуз ҳам одатдагидан равшанроқ чақнади. Тандир шаҳрининг қуйи қисмидаги Йилтироқдалада шағалдек ёйилиб ётган дуржавоҳирларнинг камалакранг жилоси уфқни яна товус латидек тўсиб қўйди.

Олтинсарой саҳнидаги мармар майдон эрталабданоқ одамга лиқ тўлиб кетди. Оломон майдон ўртасидаги шоҳсупа остида чумчуқдек ҳурпайиб турган Исқирт Биринчи ва унинг арбоб-уламоларига мушт ўқталиб, асабий қиёфада тинмай ҳайқирар, бундан сал олдин ўз жиянлари билан биргаликда шаҳарга етиб келган Нодим Улуғ, кўзи тириклигида яхши кунларни кўришга муяссар бўлган Ҳумо Хартум Али Абдурахмон ва довюррак саркарда Палахмон полвонлар шоҳсупа устида ниманидир ўзаро муҳокама қилиб ўтиришарди.

Чамаси, бу тантананинг асосий қаҳрамонлари ҳисобланган жасур болакайларнинг кеча тўполонда бирдан ғойиб бўлиб қолганларича ҳануз бедарак юрганлари, шунингдек, ҳибсга олинган сарой арбоблари орасида бош вазир Бурбулит Идрис Иброҳимнинг йўқлиги уларни жиддий ташвишга солаётганди.

Бу орада шовқин-сурон янада кучайиб, халойиқ арбоб-уламоларнинг қаттиқ жазоланишини талаб қила бошлади.

— Уларни тошбўрон қиламиз, тошбўрон! — қичқирди кимдир.

— Ўзлари қурган зиндонда ўзлари сулайиб ётишса яхши бўларди, — шахсий фикрини билдирди яна бошқа биров. — Бир ачиган ювинди ичиб кўришсин-чи!

— Яхшиси, уларни бизга қўйиб беринглар, — маҳалладошлари номидан гапирди Жанжалмаҳалла оқсоқоли, — ўша бўйни йўғонлар билан яккама-якка солишамиз.

Оқсоқолнинг невараси эса бобосининг пинжида туриб, ўзидан бир-икки ёш каттароқ бўлган Исқирт Биринчига қараб хўмрайганича чинқирди:

— Биттага битта чиқасанми?

— Ҳей, одамлар, келинглар, уларни қувлаймиз, — дўпписини яримта қилиб, қулоғига хашак қистириб олган Ҳожимат жинни ҳам ўз навбатида таклиф кирит-

ди. — Унисини ушлаб бурнига чертамыз, бунисини ушлаб бурнига чертамыз... Мазза, а? Ваҳ-ваҳ-ваҳ...

Одамларнинг фикри ҳар хил бўлиб, Ҳожимат жиннидан тортиб Жанжалмаҳалла оқсоқолигача — ҳамма энг тўғри таклифни мен киритяпман деб ўйлаётган эди. Нодим Улуғ аста Ҳумо Хартумга ўгирилиб: «Ўзингиз бирон нарса денг энди», — дея ундан илтимос қилди. Чол супанинг четроғига бориб, бир қўлини юқори кўтарганича ғала-ғовур босилишини бир оз кутиб турди, сўнг салмоқли қилиб гап бошлади:

— Сизларни тушуниб турибман, сизга қийин, — одамларга мунгли қиёфада термулиб қолди у. — Халққа жуда қийин. Шунинг учун қийинки, у — муштипар она, мамлакат эса унинг йўрғагидаги гўдакдир. У ўзи ҳолдан тойиши мумкин, лекин гўдагини бари бир бағрида опичлаб юраверади. У ўзи оч қолиши мумкин, лекин гўдагини бари бир эмизаверади. У ўзи юпун юриши мумкин, лекин гўдагини бари бир ясантираверади. Халқсиз қолган мамлакат онанинг сути ва меҳридан жудо бўлган гўдак каби ўлимга маҳкумдир. Халқсиз қолган мамлакатнинг хоқони ҳам, арбоб-уламоси ҳам, майда-чуйда амалдори ҳам гўдак вужудидаги кичик аъзолар сифатида у билан бирга ҳалок бўлади. Зеро амалдор мамлакатнинг қўл-оёғи, кўзи ва қулоғидир. Ношуд амалдорлар мамлакатнинг кўзини кўр, қулоғини қар, қўл-оёғини шол қилиб қўяди ва бу ногирон гўдакка она қанчалар меҳр қўймасин, уни қанчалар тўйдирмасин, у бари бир тирик мурдалигича тураверади. Бу тирик мурданинг вақтинча юраги ураётганидан ҳам чексиз завқлана оладиган она, қанчалар ногирон ва бенаф бўлмасин, ўз гўдагини ҳеч қачон бўғиб ўлдирмайди, бегуноҳ гўдакни унинг заиф аъзолари ҳалок қилади.

Ҳумо Хартум шоҳсупа остида бошларини қуйи солганича ҳурпайиб турган арбоб-уламоларга ғазабнок кўз қадаб, сўзлашда давом этди:

— Мана бу текинхўрлар тамоман бенафлиги билан гўдакнинг заиф аъзоларига айланиб қолишганди. Бу билан улар бутун бир мамлакатни ҳалокат ёқасига келтириб қўйишди. Лекин бахтимизга гўдак ҳалок бўлмади. Энди у қайтадан оёқ-қўли бут, кўзи равшан гўдакка айланди, она халқ меҳри унга шифо берди. Оқибатда, манави гўрсўхталар гўдакнинг бармоқларидан кесиб ташланган ортиқча тирноққа айланиб қолишди. Мана шунинг ўзи булар учун энг даҳшатли жазодир.

Ҳумо Хартум Ферузни ёнига чорлади ва қўлларини унинг елкаларига қўйганича яна халққа юзланиб, маърузасига якун ясади:

— Янги шаҳаншоҳ бир нарсани умрбод ёдида сақлашини истардим. Она қанчалар тўқ ва бахтиёр бўлса, гўдак шунчалар кўркам ва соғлом улғаяди. Гўдаксиз қолган она ғам-ғуссадан адо бўлади, онасиз қолган гўдак эса қаровсизликдан нобуд бўлади.

Кўзларида ёш томчилари йилтиллаб бошлаган Ҳумо Хартум оломонга тикилганича бир зум туриб қолди.

— Минг қатла шукроналар бўлсинким, гўдак ва гўдакдек азиз тупроқ она билан она халқнинг мислсиз меҳридан абадий баҳраманддир. Ҳаммамиз учун арзанда бўлган бобомерос мамлакатимизнинг мавжудлиги ва боқийлиги ҳам ана шунда.

— Бу ажойиб сўзларни бир умр эсдан чиқармайман, ҳазрат Ҳумо, — қасамёд қилаётгандек чолнинг кўзларига қатъийлик билан термулди Феруз, сўнг халойиққа қараб қичқирди:

— Она халқим, азизларим, мен сизни яхши кўраман!!

Халойиқ тўлқинланиб ҳайқира кетди ва минглаб юраклар риштасини ларзага солган бу ҳаяжонли сонияда майдоннинг бир четидан сурнай ва чирманданинг шўх садоси янгради. Бу таниш оҳангни эшитган кишиларнинг лабига беихтиёр табассум қўниб, аста жимиб қолишди, ҳибсага олинган арбоб-уламоларнинг эса афти буришди.

Дарз кетган муздек икки тарафга ажралиб, уларни қизгин олқишлай бошлаган оломон ўртасидан тўғри шоҳсура сари йўл олган «Бай-бай-бай» ансамбли ўзининг машҳур қўшиғини сўнгги бор куйлаб келаётганди:

*«Ана Исқирт Биринчи,
Аҳволини кўринг-чи,
Бай-бай-бай!..»*

Шу пайт дурустгина кийиниб олган лавоқ юз болакай халойиқ пичдан сирғалиб чиқиб, «Аламазо-о-он!» деб қичирганича ўзини қувноқ яллагилардан бирининг бағрига отди. Бу узоқ айрилиқдан сўнг қаҳрамон юртоши билан қайта дийдор кўришишга муяссар бўлган бахтиёр Эшмат эди.

Бурбулитнинг қасоси

Икки вилоят ўртасидаги чегара йўқолиб, Юлдузистон аввалгидек яхлит мамлакатга айланди. Палахмон полвон Аждарободга, Нодим Улуғ эса Тандир вилоятига ҳоким этиб тайинланди. Ҳумо Хартум Али Абдурахмон яна бош вазирлик лавозимини эгаллади. Саройда бош айғоқчи ва хуфия ишлар бошлиғи деган мансаблар бекор қилинди. Сарой учун ясовуллар ажратиб олиниб, қолган лашкар тарқатиб юборилди.

Шаҳзода Феруз тахтга чиққан дастлабки кундаёқ халқ қатор имтиёзлардан баҳраманд бўлди. Исқирт Биринчининг арбоб-уламолари эгаллаб олган ерлар одамларга бўлиб берилди, яйлов ва мевазорлар ҳамманинг мулкига айлантирилди, мамлакатда кўплаб ҳаммомлар қуриш учун улгуржи маблағ ажратилди. Туғилгандан бери ювиниш нямалигини билмай улғаяётган гўдакларнинг эркини бўғиб, уларни мажбуран жомга ботиришга тўғри келганини ҳисобга олмаганда, иркит авом пок баданга тоза кийим кийиб, қичишқоқ азобидан батамом хориж бўлди. Буларни амалга оширишда ёруғ дунё фарзанди берган маслаҳатлар Ферузга жуда қўл келди.

Аламазон сарой аҳли билан биргаликда Палахмон полвонни Аждарободга кузатиб қўйгач, ўзининг сағир пиёдаларини етаклаб, сарой ишратхонасига олиб кирди.

— Мана шу хона энди сизларга, — деди у данғиллама кошонани анқайиб томоша қилаётган болаларга қараб. — Шалпанг сизларга бошлиқ бўлади, маҳаллалардан яллачиликка ишқибоз болаларни топиб, катта тўғарак тузасизлар. Сарой яллачилари эндиликда шаҳаншоҳга эмас, авомга томоша кўрсатадиган бўлади.

— Шуларнинг ҳаммаси бизгами? — ишонқирамай сўради Шалпанг. — Айтмоқчиманки, олтин деворлару зумрад дарчаларга тегишмайдами?

— Деворларни бузиб, дарчаларни кўчириб кетишадиган бўлса, сен ялангда қоласан-ку, галварс, — Шалпангнинг пешанасига чертиб қўйди Аламазон.

— Тўғри. Дарров эсимга келмаганини қара-я!

Сағир пиёдалар янги қароргоҳларининг жавоҳир шифтини кўздан кечиришаётганда Эшмат ўртоғини турткилаб, аста маслаҳат сўради:

— Сен нима дейсан, шуларга қўшилиб гижжак-пижжак ишқаб туравурайми, а?

— Гижжакни ўйнаб нима қиласан? — ҳазиллашди

Аламазон. — Қулоғимни гаровга қўйиб айтаманки, сендан оғир вазнли ажойиб карнайчи чиқади.

Шу маҳал ташқаридан кимнингдир: «Аҳ, баттол!» — деган товуши ва гурсиллаб ерга йиқилгани эшитилди. Аламазон югурганича зумрад дарчанинг ёнига бориб, ташқарига қаради ва сарой ортидаги майсазорда орқасига ханжар санчилган Хумо Хартумнинг мукка тушиб ётганини, узоқда — майсалар бўлиқ ўсган жойда кимнингдир энгашволиб қочиб бораётганини кўрди. Аламазон чаққон сакраб, дарчадан ташқарига чиққан дамда юқоридан шахзода Ферузнинг: «Нима гап, ҳей Аламазон», — деган овози эшитилди.

— Қиличнингни буёққа ташла, Феруз, — қичқирди Аламазон, — ҳазрат Хумони пичоқлаб кетишди.

У ёш хоқон ташлагаи қилични ҳаводаёқ олиб олиб, «ҳазрат Хумога пойдам бўлинглар», деганича сой тарафга қараб чолиб кетди.

Бу пайтда аллақачон Йилтироқдалага чиқиб олган қотил оёқ остида қалашиб ётган жавоҳирларни ғирчиллатганича сой ёқалаб қочиб борар, гоҳ марваридлар уюмига дуч келиб, сирғалиб йиқилар, уни таъқиб этаётганларини кўриб тургани учун яна тезда оёққа қалқиб, югуришда давом этарди. У олтин харсанглар орасига кириб борган вақтда қадам олиши янаям сустлашиб, таъқиб этувчи эса харсанглардан чаққон-чаққон сакраганича тобора унга яқинлашиб келаётганди.

Сой тугаб, олдинда Юлдузистон осмонига туташиб кетган лаъл девор пайдо бўлгач, қаёққа қараб қочишни билмай қолган қотил потирлагудек бўлиб ноилож орқага ўгирилди.

— Манз, қотил ким экан! — енгил ҳансираб қичқирди, изма-из етиб келган Аламазон. — Жонингдан умидинг бўлса, ўзингни ҳимоя қил, Бурбулит!

— Эшакка минг қатла шукрки, ўзинг панжамга тушдинг, — атрофга аланг-жалаиғ боқиб, қиличини қинидан суғурди Бурбулит. — Қани, берироқ кел-чи, ҳароми..

Аламазон қиличини ҳавода бир-икки визиллатиб қўйгач, хотиржамлик билан Бурбулитга яқинлашди. Иккала рақиб бир-бирларининг кўзига тикилиб олганларича бир жойда давра қуриб айлана бошлашди.

— Биламан, бу ғалваларнинг ҳаммасига Хумо жинни билан сен сабабчисан, — рақибини чўчитиш учун ҳемаки ҳамла қилиб, тишларини ғижирлатди Бурбу-

лит. — Муғамбир калланг танангдан алоҳида қилиб қўйилса, сен жосус жуда безарар бўлиб қоласан.

У шундай дея, зарб билан қилич селпиди. Аламазон ҳозиржавоблик кўрсатиб ўзини ҳимоя қилган чоқда, икки қилич ўртасидан чарсиллаб учқун сачради. Аламазон биринчи зарбани усталик билан қайтарган бўлсада, рақибига нисбатан жисмонан кучсиз эди. Унинг суяк-суяклари зинғиллаб кетди ва муваффақият қозониш учун кейинги зарбаларга илож борица чап бериб, аввал рақибни батамом чарчатиб олиш лозимлигини англади. Шундан кейин у олтин харсанглар устидан сакраб-сакраб қоча бошлади, Бурбулит «ана санчдим, мана янчдим» билан уни қадамма-қадам таъқиб қила кетди. Лекин аниқ мўлжал билан селпиган қиличи ҳар сафар рақибининг бирон жойини ялагудек бўлиб ўтар, бундан мувозанатини йўқотган Бурбулит гоҳ ўрнида чирпирак бўлиб айланар, гоҳ муккаси билан ерга йиқиларди. У ўрнидан туриб, қайта ҳамлага ташланаркан, бу сафар уни албатта чопиб ташлайман деб ўйларди-ю, яна ноумид қоларди.

Аламазон аста-секин чекина бориб, сой суви варақлаганича лаъл девор остига кириб кетаётган гирдоб ёқасидаги олтин харсанг устида тўхтади. Яна бир қадам орқага юргудек бўлса, томоғи тақиллаб турган гирдобга ем бўлиши мумкинлигини тушунди.

— Охири қўлга тушдинг-ку, ҳароми, — ўпкаси оғзига тикилаёзган Бурбулит тиржайганича унга яқинлаша бошлади. — Янаям орқага сакраб кўр-чи.

У бор кучини жамлаб рақибининг қаншарига қараб қилич тортди. Аламазон бу сафар ҳам совуққонлик билан ҳимояланиб, боши устида визиллаган қилични осонликча четга сирпантириб юборди. Лекин кутилмаганда қиррали харсанг устида мувозанатини йўқотиб, бир дақиқа ҳимоясиз қолди. Бу — болакайнинг бутун жанг давомида йўл қўйган бирдан-бир хатоси эди. Мана шу бир лаҳзалик қулай имкониятни кўпдан буён зориқиб кутаётган Бурбулит бор диққатини рақибининг кўкрагига жамлаб, ўлжага ташланаётган йиртқич ҳайвонга хос ўкирик билан олдинга отилди ва қиличининг зарб билан мўлжалга ниқтади. Қилич қобирғаларни мажақлаб ўтиб, «ҳаёт, ҳаёт, ҳаёт», дея тинимсиз зорланиб турган ўша бегона юракка санчилиши керак эди, негадир санчилмади. Ҳимоясиз ўша кўкрак қиличдан тилка бўлишига бир баҳя қолганда, Бурбулитнинг кўз ўнгидан қўққис ғойиб бўлди ва Бурбулит қандай жоду-

гарлик рўй берганини англаб улгурмай, ўзини ёвуз гирдобнинг чангалида кўрди.

Болакайнинг навбатдаги найрангига лаққа тушган Бурбулит бор баста билан олдинга сапчиган пайтда Аламазон қушдек енгил сакраб, ён томондаги харсанг устига ўтиб олди-да, мақтанчоқ рақибининг сойга қандай калла ташлаётганини бемалол кузатиб турди. Даҳшатдан кўзлари олайиб кетган собиқ бош вазир қичқириққа оғиз жуфтлаган онда унга аллақачон бўғма илондек чирмашиб олган гирдоб уни зудлик билан домига тортди, кейин гўё ҳеч нарса кўрмагандек, яна ўз маромида буралиб-буралиб ўйнай бошлади.

«Тапир-тупур» қадам товушларини эшитиб, Аламазон кескин ортга ўгирилди, ёрдамга ошиққанларича ҳарсиллаб чопиб келаётган сарой ясовулларини кўриб, беихтиёр ҳамлага шайланган қиличини аста пастга туширди.

— Қойил, жаноб Аламазон, баракалла! — эндиликда ясовулча кийиниб олган Тиртиқ кечагина эски гинакудуратларини унутиб, у билан пича чақчақлашиб олган эски танишидан бир оз нарида тўхталиб, пишиллаганича ҳайрат изҳор қилди. — Хих, тфу! Биз югуриб келаётиб, барини кўриб турдик. Қойил-е!

— Ҳа, кўриб турдик, — гирдоб тарафга бўйланиб, одатдагидек кўпира кетди Шилпиқ. — Сиз у жунбошни бошингиздан ошириб, сойга улоқтирдингиз. Ҳатто, машҳур қиличбоз Барри Барака ҳам бунақа жанг қилолмаган бўларди.

Учинчи ясовул нафасини ростлаб олиш учун харсанглардан бирига ўтириб, қўйнидан садаф гулли носқовоқни чиқарди-да, зўр иштаҳа билан нос қафтлади. У, Қоратуйнук ёнидаги унутилмас тўқнашувда авлиё ота арвоҳининг амри билан ўз сардори Кандир Қалтанинг устига биринчи бўлиб отилган ўша шаддод камончи эди. Аламазон унинг қўлидаги носқовоққа яна қизиқиб қаради ва «бир кўрсам майлими», дея аста қўл узатди. Бу пайтда ниманидир ўйлаб ўтирган ясовул унинг гапларини эшитмай қолди.

— Ҳей, Хабар, — унга қараб ўшқирди Тиртиқ, — жаноб Аламазон носқовоғингни сўраяптилар. Қани, иргит-чи, хўп-па!

— Хўп-па! — шанғиллади Шилпиқ ҳам.

Аламазон гулдор носқовоқни ҳавас билан кўздан кечираркан, аввал ҳам худди шунга ўхшаган қовоқни

қаерда кўрганини эслашга ҳаракат қилди. Эслади-ю, бирдан юраги ҳапириқиб кетди. Улар ҳали Жандағорга юриш бошламасларидан бир неча кун илгари Қўчқорсойда чўмилиб юрган болалар сувдан худди шунга ўхшаш носқовоқ ушлаб олишганди.

— Буни қаердан олдингиз? — ясовулдан сўради Аламазон.

— Кандир Қалтадан эсдалик бу, — нос ачиштираётган тилини килдиратиб жавоб қилди Хабар. — Очиғини айтсам, қовоқни ундан шилиб олганман. У чаласаводга бунақа чиройли нарсалар хайф.

Шунда Кандир Қалтанинг битта носқовоқни эҳтиётсизлик қилиб сойга тушириб юборгани ҳақида илгари Тиртиққа айтган гаплари ҳам Аламазоннинг ёдига тушди.

«Бундан чиқди, Қўчқорсой мана шу гирдобнинг давоми экан-да», дея, ҳозир шу ердан шўнгиса, зум ўтмай Тоштақа шаршараси остидаги булоқдан чиқадигандек қувониб ўйлади у.

Бу ёруғ дунёга олиб чиқиши мумкин бўлган учинчи йўл эди.

Ёруғ дунё ҳақида қўшиқ

Аламазон савол назари билан тикилиб турган Нодим Улуғга ҳамма иш жойида деган маънода бош қимирлатиб қўйиб, Ҳумо Хартум ётган ўриндиқ ёнига тиззалади. Чол зўриқиб-зўриқиб нафас олар, табиб унинг ярасига гиёҳ сувини томизган чоғда зорланиб ихрар, дам-бадам кўзини очиб, атрофдагиларга маъносиз назар ташларди. Унинг юзларидан тинимсиз қўйилиб келаётган терни малика Рузвон пешма-пеш артиб қўйар ва пешанасига бармоқларини босиб, унинг иситмасини чамалаб кўрарди.

Бу ерга киргандан бери фикру ёди чол билан банд бўлган Аламазон мунчоқкўз Хазинанинг анчадан буён миқ этмай унга тикилиб тургани, ҳар бир ҳаракатини диққат билан кузатаётганини сезмади ҳам.

— Жароҳат унчалик хавфли эмас, — деди табиб, Ҳумо Хартумнинг ярасини боғлаб бўлиб, — лекин кўп қон кетган. Қария буни кутара олармикан?

Сўнг, дори-дармонларини йиғиштириб халтачага соларкан, «унга Муқаддас зотнинг ўзи шифо берсин», дея илтижо қилди. Бечора табиб ўша олий зотнинг энг яқин-

ларидан бири бўлган Мадумар авлиёнинг арвоҳи ўзидан бор-йўғи бир қадам нарида турганлигидан беҳабар эди.

Аламазон лоҳас одим ташлаб саройдан ташқарига чиқиб бораётган пайтда «Аламазон» деган ипакдай майин ва ёқимли товушни эшитиб, сеҳрлангандек тўхтаб қолди.

— Аламазон, — Хазина қўнғир сочларини селкилатганича дириллаб келиб, унинг ёнида тўхтади. — Ҳазрат Ҳумони ким чавақлабди? Тутдиларингми уни?

«Қанийди, шу қиз яқин ўртоғим бўлса», — майин товушидан самимийлик, порпироқ кўзларидан меҳрибонлик акс этиб турган хуштабиат қизга бир лаҳза тикилиб ўйлади Аламазон. Хазина ўзининг нозик жуссаси, гулдай юзи ва бежирим хулқ-атвори билан Аламазоннинг ёруғ дунёдаги синфдоши Азизага жудаям ўхшаб кетар, фақат маликаларга хос башанг кийим-бошию, ярқироқ тақинчоқлари билангина фарқланиб турарди.

— Қотилни ушлолмадик, — юришда давом этиб, нохуш жавоб қилди Аламазон, — нариги дунёга қочиб қолди.

Улар сарой майдонидан чиқишиб, мармар ҳайкаллар қаторлашиб турган майсазор томон юра бошладилар.

— Нега хафасиз, Аламазон? — боядан бери ниманидир ўйлаб, жим одимлаб келаётган Аламазонга синчковлик билан кўз қадади Хазина. — Соғиняписизми... ёруғ дунёни?

— Ҳа!

Хазина ёруғ дунё ҳақида унга турли-туман саволлар бера бошлади. Унинг саволлари шунақаям содда, шунақаям жўн эдики, Ҳумо Хартумнинг аҳволи оғирлигидан қўнғили ғашланиб турган Аламазоннинг беихтиёр кулгиси қистаб кетди. Айниқса, Хазина: «Ёруғ дунёга чиқсак, акам ўша ёқда ҳам шаҳаншоҳ бўладими», — деганида, у қаҳ-қаҳ отиб юборишдан ўзини зўрға тийиб қолди.

— Феруз жуда эсли бола, — сир бой бермай жавоб қилди Аламазон. — Балки кейинчалик министр бўпкетар. Лекин дастлабки пайтларда маҳаллага оқсоқоллик ҳам қилолмайди.

Шунда Хазина министрнинг кимлигини сўради. Аламазон министрнинг катта одам эканлигини, телефонда узоқ-узоқларга буйруқ бериши мумкинлигини тушун-

тирди. Буни эшитиб, Хазинани телефон қизиқтириб қолди. Охири унинг фикри айқаш-чуйқаш бўлиб кетиб, ёруғ дунёда ғаройиб тилсимотнинг кўплигидан ташвишлана бошлади.

— Ёруғ дунёга чиқсак, росаям бошимиз қотиб қолмасмикан, Аламазон?

— Зарари йўқ, ўқитамиз, ўргатамиз.

— Керакмас, — зарда билан қўл силтади Хазина. — Кейин сиз янқовларни биз донолар одам қилдик деб мақтанишга тушасизлар.

— Қўйсанг-чи, Хазина, — ранжиб, юришдан тўхтаб қолди Аламазон. — Наҳотки сен бизларни шунақа пасткаш одамлар деб ўйласанг?

Шу вақт сарой тарафдан Шиппакнинг дўриллаган овози эшитилди:

— Хў-хўй, Аламазон!

— Нима? — гапнинг белига тепдинг-ку, дегандек жаҳл билан жавоб қилди Аламазон.

— Ке, бизнинг ишимизни ҳал қилиб бер.

Аламазон: «Сен ҳазрат Ҳумога бирпас пойдам бўлиб тур, мен кейинроқ кираман», — дея Хазинани кузатиб қўйиб, сағир пиёдаларнинг ёнига йўналди.

— «Бай-бай-бай» энди эскириб қолганмиш, — Аламазон ҳали етиб келмай туриб жаврашни бошлаб юборди Шалпанг. — Айтмоқчиманки, булар ансамбулнинг номини ўзгартириш керак дейишяпти.

— Янги ном топдиларингми? — сўради Аламазон.

Шалпанг «йўқ» деган маънода бош қимирлатганини кўриб, Масаланнинг жаҳли чиқиб кетди.

— Сен топмасанг, мана мен топганман, — қичқирди у гердайиб. Сўнг Аламазонга юзланди: — Масалан, шундай деб атасак-чи: «Авлиё отанинг арвоҳига эргашиб, мамлакатни қирликдан қутқариб қолган шоввоз ансамбул».

— Йе-ие, — сиполик билан илжайиб қўйди Эшмат, — чаласавод одам мунақа номни бир йил ўқийди-ку.

— Унда, қисқароқ номни ўзинг топ, — Аламазон совға қилган тугмачироқни қўйнида пайпаслаб туриб гапирди Масалан. — Менга деса «Шарақапачақ» деб атагин.

Кейин у Эшматнинг кўзларига масхараомуз тикилиб, қувлик билан пичнинг қотди:

— Ёки, масалан, «Шилдирвоқи» десакмикан?

— Ўтган сафар хат бераётганингдаям жиғимга тегувдинг, — кичкинтойни қорни билан туртиб, жириллай

кетди Эшмат. — Сенга айтиб қўяйин, яна аччиғимни чиқарадигон бўлсанг, сулайтириб қўяман.

— Топдим, топдим! — бошланиб келаётган жанжалга барҳам беришга интилиб, шоша-пиша гапирди Аламазон. — Ансамбилимизга «Ёруғ дунё» деб ном қўямиз.

— Тушунмадим, — қулоғини динг қилди Шалпанг. Сўнг Шиппак билан Масаланнинг ҳам кўзи гилдираб қолганини кўриб, энди кўпчилик номидан такрорлади:

— Тушунмадик! Айтмоқчиманки, нима у... ёруғ дунё?

Аламазон Эшматга зимдан кўз ташлади. Устида қуёш чарақлаб турувчи бепоён оламнинг номини Шалпанг ҳеч бир ҳис-ҳаяжонсиз тилга олаётгани Эшматга оғир ботган бўлса керак, унинг яна афти буришди.

Аламазон содиқ пиёдаларига бор ҳақиқатни айтиш лозимлигини, айтмаса кейинчалик улар ўз қўмондонларидан қаттиқ ранжишлари мумкинлигини ҳис қилди. Лекин ҳозир лақиллаб ўтиришнинг вақти эмаслигини сезиб, ишни бир оз кечроққа суришни маъқул топди. У Ҳумо Хартумнинг аҳволидан хабар олишни керак эди.

— Ёруғ дунёми? — ҳақиқатга яқинроқ жавоб топиш учун хиёл ўйланиб қолди Аламазон. — Ёруғ дунё, бу — Онаюлдуз! Мен унга атаб битта шеър ёзиб бераман.

У пиёдаларини эндигина ичкарига бошламоқчи бўлиб турганда «Ҳей!» деган мулоҳим товушни эшитиб, аста орқага ўгирилди. Юлдузистоннинг энг қувноқ бандаси бўлган Ҳожимат жинни улардан пича нарида бармоғини тишлаганича тиржайиб турарди.

— Юринглар, қувлаш ўйнаймиз, — болаларни қизиқтириш учун турган жойида бир шаталоқ отиб қўйди у. — Кимни ушласак, бурнига чертамыз. Ваҳ-ваҳ-ваҳ...

Болалар кулганларича ичкарига қараб юришди.

Соғинчдан илҳоми жўшиб кетганидани, Аламазон ёруғ дунё ҳақидаги шеърни жуда тез ёзиб тугатди. Уни болаларга ёд олдиришни Эшматнинг зиммасига юклаб, ўзи Ҳумо Хартумдан хабар олгани жўнади.

Ҳумо Хартум ҳануз беҳуш ётарди. Шундай бўлса ҳам, унинг боягидан анча текис нафас олаётганини кўриб, Аламазоннинг кўнгли сал таскин топди. Бу орада хонага сарой табиби кириб келиб, беморнинг жароҳати-

га яна малҳам қўя бошлади. У ҳам уолнинг аҳволи яхшиланаётганини мамнун таъкидлаб ўтди.

Табиб чиқиб кетгач, Аламазон олтин дарча пардаларини кенг очиб қўйиб, Йилтироқдаланинг камалакранг уфқига сингиб кетаётган суронли сойнинг шовуллашига қулоқ солганича узоқ-узоқларга термулиб туриб қолди.

— Нималарни томоша қиляпсиз, Аламазон? — унга яқин келиб, ўша ёқимли товушда сўради Хазина.

— Ҳў, сой тугаган томонга қарагин-а, Хазина, — қўли билан ўша ёқни кўрсатди Аламазон. — Лаъл деворни кўряпсанми?

— Ҳа, кўряпман, — аввалда ҳам минг марта кўрган ўша йилтироқ қояларга бу сафар негадир диққат билан тикилди Хазина.

— Қизиқ, а?

— Вой, унинг нимаси қизиқ?

— Шуниси қизиқки, ўша деворнинг орқасида лаъл ва жавоҳирлардан ҳам чиройлироқ Ёруғ дунё бор. Лекин ярқироқ тошлар уни кўзимиздан тўсиб турибди. — Ҳумо Хартум бир пайтлар Мажиддин Равшанийнинг «Ғурбатнома» китобидан ўқиб берган жумлани такрорлади у.

Хазина бир оз жимиб қолди. Кейин уларнинг бу мамлакатга нима сабабдан келиб қолганликларини сўради. Аламазон ғорлар ичида бекиниб ётган хазинани топоқчи бўлганликларини айтди. Хазина дейилганда Юлдузистонда фақат одамнинг исми тушуниларди. Шу туфайли: «Ким у... Хазина?» — деб савол берди қиз ва бирдан қизариб кетди. Аламазон ўз ёнида турган қизнинг исми ҳам Хазина эканлигини шундагина эслаб, аста жилмайганича, «у — сенсан», деди.

— Мени алдаяпсиз, Аламазон, — қувониб кетгандек кўринган бўлса-да, Аламазоннинг лофчилигини авайлаб юзига солди Хазина. — Сиз мени илгари кўрмагансиз-ку!

— Кўрмаганман, тўғри, — том маънода рост, кўчма маънода ёлгон гапира бошлади Аламазон. — Лекин Хазина шу тарафда бўлса керак деб тахмин қилганман. Ишонмасанг, Эшматдан буёққа нима учун келганимизни сўраб кўр. Агар у: «Хазинани қидириб келганмиз», — демаса, қулоқларимдан кечганим бўлсин.

— Ёруғ дунё ҳаққига қасам ичинг-чи.

— Ёруғ дунё ҳаққига қасам ичиб айтаманки, мен буёққа хазинани топиш учун келганман.

Хазинанинг ҳаяжондан кўзлари пирпираб кетган паллада пастдан ёқимли мусиқа садоси янграб, унинг алаловчи оҳанги бутун сарой хоналари буйлаб тарала бошлади. Аламазоннинг шоввоз пиёдалари унинг ёруғ дунё ҳақидаги шеърини басталаб бўлишиб, энди уни юрак-юракдан баралла куйлаётган эдилар:

*Олисдаги чақинсан,
Ҳей, Еруғ дунё!
Кўнглимизга яқинсан,
Ҳей, Еруғ дунё!*

*Форларга нур тутиб тур,
Ҳей, Еруғ дунё!
Бизни бир оз кутиб тур,
Ҳей, Еруғ дунё!..*

Ноеб дори ёки хотима

Қиссанинг дастлабки бобларидан бирида Аламазон билан Эшмат профессор Оғабек Турконийнинг сеҳрли дорисини ичганларича Зимистонсаройда ухлаб қолишганди. Яна ўша жойга қайтишга тўғри келади.

Ширин табассум билан аста кўзини очган Аламазон ўзини Зимистонсарой ичида кўриб, сесканиб кетди.

«Бу ерга қандай келиб қолдик, — бирдан юраги хижил тортиб, атрофга аланглаганича ўйлади у. — Бошқалар қани?»

Дунёни сув босса менга нима, дегандек бемалол пишиллаб ухлайётган Эшматнинг тинимсиз оғиз чапиллаётгани унинг баттар жаҳлини чиқарди. Эшмат лунжини шишириб яланганича, «энди кавобни опкелавур», деб ҳирқираган пайтда, у ортиқ чидаб туролмади. «Мабодо шапалоқ есалар қалай бўларкин», дея ғижиниб ўйлади Аламазон ва Эшматнинг бўғзидан ушлаб, қаттиқ силтай бошлади.

— Қани, тур ўрнингдан, тур деяпман сенга! Улиб қолганмисан? Кўзингни оч, ҳей! Кўзингни очсанг-чи, ишма!!!

Кўзини ғира-шира очган Эшмат бирдан алаҳсираб валдирашга тушди:

— А? Нима? Қўйвор! Нимага бузаяпсан, ярамас? Бузма ошхонани!

— Ҳалиям овқатнинг дардида юрибсанми, ишкамба? — уни силташда давом этди Аламазон. — Феруз билан Ҳазина қани? Ҳумо Хартум-чи?

— Нималар деяпсан ўзинг? — кўзлари олайиб ўшқирди энди анча ўзига келиб қолган Эшмат. — Қандақа хартум?

— Мана бунақа хартум деб гарданингга қараб тортайми ҳозир? — куюкиб кетди Аламазон. — Нима, танимай қолдингми уни? Сен билан қўшиқ айтаётган сағирларим қани? Ҳали уларни ҳам билмайман дурсан?

— Қилар ишни қип қўйиб, гапни бошқа яққа бурма. Олдин менга айт-чи, нимаичун ошхонамни бузиб ташладинг?

Улар бир-бирига бақира-чақира, туйнукдан соғ-омон ўтиб олишиб, бу ерга дастлаб киришаётганда ярим йўлда ташлаб кетишган осмақопчиқларини унутиб қолдирганларича Жандағордан чиқиб келишаётганда ҳам бир-бирларини бўралашда давом этишди.

Дом-дараксиз кетган бу икки дайдини қидириб, туни билан мижжа қоқмай чиққан қишлоқ аҳлининг бир қисми бу маҳалда тоғда изиллаб юришганди, болаларнинг товушини эшитишиб, ҳаллослаганларича улар томонга югуришди. Болалар эса уларга парво ҳам қилмай, жанжаллашганларича қишлоқ тарафга боришарди. Яйлов этагида ивирсиб юрган одамлар ҳам узоқдан уларнинг қорасини кўришгач, ғала-ғовур билан юқорига қараб чопишди. Иккала сарёқ бир зумда оломоннинг қуршовида қолди.

Фигони фалакка чиққан ота-оналар бесаранжом бўлган бутун қишлоқ аҳли номидан бу икки бевошни боплаб таъзирини бериб қўйишга тиришаётганда ҳам Аламазон билан Эшматнинг ўртасидаги даҳанаки жанг қизғин давом этаётганди.

— Менга тегмай туринг, — аллақачон камарини шимдан суғуриб олган дадасининг қўлидан силтаниб чиқиб, Эшматга бўйин чўзди Аламазон. — Бу ишкамба, ҳатто, ҳазрат Ҳумони танимай қолганмиш.

— Мунақа туҳмат қиладигонни биринчи кўришим, — иккала муштини кўксига тираб қичқирди Эшмат. — У каттакон ошхонамни бузвориб, энди гапни айлантиряпти.

— Сотқин! — унинг сурбетлигига тоқат қилолмай, жон-жаҳди билан ўшқирди Аламазон. — Исқирт Биринчининг ювиндихўри!

Профессор Оғабек Турконий буларга тегманглар, ҳаммаси ўтиб кетади, дегандек одамларга маъноли қараб қўйиб, ўзи жиянининг елкасидан ушлаганича бо-сиқлик билан сўради:

— Хўш, жиян, қаёқларда сайр қилдинг? Нималарни кўрдинг?

Аламазон дунёда ҳақиқатни суриштирадиган одам ҳам бор экан-ку, дегандек тоғасига ювошланиб кўз қадади ва жиддий қиёфада, аламзадалик билан деди.

— Мен Юлдузистонда бўлдим, тоға, У ердаги одамлар қуёш нималигини билмай яшашяпти. Улар тўқ, ҳам-маёқда дур-жавоҳирлар сочилиб ётибди, лекин у ерда қуёш йўқ. Дўстларимга сизларни Ёруғ дунёга олиб чи-

қаман, деб ваъда берган эдим. Улар қоронғу ғорда қолиб кетишди. Мен ёлғончи бўлиб қолдим. Уларга яхшилик қилолмадим, тоға.

Аламазон гапни тугатиб, тоғаси ва одамлардан секин-аста узоқлаша бошлади. У бошини дароз тутганича қишлоқ кўчаларини кесиб ўтиб, тўғри сой тарафга қараб юрди. Соҳил яқинида қўй боқаётган Усмон подачининг ёнида тўхталиб, «мабодо, сойдан биронта ўлик оқиб ўтмадими», деб сўради.

— Йўғ-э, йўғ-э, — шайтонлагудек бўлиб жавоб берди Усмон подачи. — Лекин, худо ёлғончи қилмасин, ҳаром ўлган қўйнинг оқиб ўтганини кўрувдим.

— Алдаётган бўлсам, қулоғим гаровда турибди, — подачининг кўзларига совуқ нигоҳ ташлади Аламазон. — Сиз Бурбулитнинг ўлигини кўргансиз. Ўлгандан кейин ҳамма одам ҳам қўйга ўхшаб кўринади, деганди Аҳмад гўрков.

Тутуриқсиз бошланиб, мужмал тугаган бу совуқ гаплардан Усмон подачининг эти жунжикиб, шаршара тарафга қараб йўл олган Аламазоннинг ортидан хўшшайганича кузатиб қолди.

Аламазон шаршара остига етиб боргач, тиззасигача сувга тушиб, юлдузистонликларнинг ҳайқирғидек бетиним шарқираётган улкан булоққа термулганича узоқ сукут сақлаб турди. Кейин муқаддас жойга сиғинаётган каби аста шивирлай бошлади:

— Мен сизни оғир пайтда ташлаб кетдим, мени кечиринг, ҳазрат Ҳумо! Феруз, Хазина, менинг қадрдонларим, сизларнинг олдингизда ёлғончи бўлиб қолдим, мени кечиринглар. Хушчақчақ сағир пиёдаларим, сизларга Ёруғ дунё ҳақида гапириб беришга улгуролмадим, кечиринглар мени.

Сўнг янгроқ товушда қичқира кетди:

— Азизларим, менга ишонинг, мен бари бир сизларни ёлғиз қолдирмайман. Сизларни, сиз билан бирга Юлдузистондаги ҳамма одамларни қоронғу ғордан етаклаб чиқаман. Ҳаммангиз қуёшни кўрасиз, қуёшни! Ҳе-ҳе, ҳе-е-ей, эшитяпсизларми, мен Ёруғ дунё номидан гапиряпман!

Унинг ложувард булоққа армон билан тикилиб турган чақноқ кўзларидан бола қалбидек топ-тоза ёш томчилари қуйилиб кела бошлади. Бу кўзёшлар асов Қўчқорсой сувларига тонг шабнамидек ярқираб-ярқираб томчилар ва далли тўлқинларга қўшилиб ғалаён кўтарди.

Аламазоннинг тайини йўқ дур-жавоҳирлар ҳақида алжираганича сой тарафга қараб жўнаб қолгани, Эшматнинг қандайдир бузиб ташланган ошхона тўғрисида тўхтовсиз валдираётгани ҳаммани дол қилиб қўйганди.

— Вой, худо-ей! — бошини чангаллаб, йиғлашга тунди Эшматнинг онаси. — Доногина болам галдир бўлиб қолса, нима қиламан?

— Ваҳима қилмасангиз-чи, ахир! — бир оз асабийлашиб илтимос қилди Оғабек Турконий. — Айтаяпман-ку, улар дори ичишган, ҳадемай ўзларига келиб қолишади.

Профессор Турконийнинг археолог дўсти Афросиёбда қазилма ишлари олиб бораётган пайтда намхуш тупроқ ичида безавол ярқираб турган кумуш қутича топиб олган эди. Гугурт қутисидан сал каттароқ бўлган бу мўъжаз безакнинг қопқоғига ўйиб ёзилган ҳарфлар унинг эътиборини жалб этиб, лупа ёрдамида ҳижжалаб ўқий бошлади: «Ичгилу, мақс...гил». Қутича қопқоғининг бир четига ўша қадим вақтларда қандайдир нарсанинг зарби теккан бўлиб, ўйиб битилган ҳарфларнинг бир қисми чаплашиб кетганди. Шунга қарамай, кейинчалик у қопқоқ устига ёзилган сўзларни тўлиқ тиклаб олишга муваффақ бўлди ва бу сирли сўзлар даъвати билан қутичадаги тўрт дона доридан биттасини ўзи ичиб кўрди. Ичиб кўрди-ю, ғаройиб сариқ тугмачалар жодусидан ҳайратга тушиб, уни ўзининг энг яқин дўсти бўлмиш профессор Оғабек Турконийга кўрсатишга аҳд қилди.

Агар кекса археологнинг гапи рост бўлса, бу сариқ тугмачалар яқин келажакда бутун медицина оламини ларзага солиши мумкинлигини тушунган профессор Турконий табобатнинг номаълум алломаси бундан бир неча аср илгари кашф этган ноёб дорининг хусусиятини катта қизиқиш билан ўргана бошлади. У дорининг турли касбдаги одамларга қандай таъсир қилиши мумкинлигини текшириш, қолаверса, унинг сеҳрига қатъий ишонч ҳосил қилиш учун тугмачалардан бирини истеъдодли ёш архитекторга ичириб кўрди. Архитектор ўн беш соатдан кўпроқ миқ этмай ухлади ва уйқудан уйғонибоқ, ҳали сархушлиги тарқамай туриб, кейинчалик меъморчиликнинг мислсиз ютуғи деб тан олинган улкан ва шинам замонавий бинолар суратини чизишга киришди.

Маълум бўлишича, дорини ичиб уйқуга кетган ар-

хитектор минглаб ғаройиб бинолар қад кўтариб турган номаълум шаҳарда гўё бир неча ҳафта сайр қилганмиш. Уша бинолардан бир нечтасининг мукаммал тузилиши унинг хотирасида мустаҳкам сақланиб қолганлиги ажабланарли ҳол эди.

— Бу ер югурлар шундай қимматбаҳо дорини индамай ичиб қўйишганига куяймй, — тақдирга тан бериб уйга қайтиб келишгач, дорининг ноҳўя исроф бўлганига ачина кетди Аламазоннинг ойси.

Аламазоннинг акаси эса бошини чайқаб туриб: «Уни дори эмас, китоблар хароб қилди», — дея китобтахмон тарафга зимдан назар солди.

Тўқсонни уриб қўйган кампир ҳам одатдаги хуружини бошлади:

— Болани эркалатсанг, мана шунақа бўлади. У маҳмадонанинг аллақачон тизгинини тортиб қўйиш керак эди.

— Бизнинг Аламазон ғорда қандайдир одамлар бор дегандек бўлдимй? — қайтадан шимга ўтказиб олган камарини бир пайпаслаб қўйиб, профессордан сўради Аламазоннинг дадаси. — Яна, тилла-марваридлар сочилиб ётибди дейдимй-ей. Ё униям гапида жон бормикан, а?

— Одамлар хусусида бир нима дейиш қийин, — бир оз ўйланиб жавоб қилди профессор. — Лекин олтинлар масаласига келсак... Геологлар Жандарғор атрофини яхшилаб текшириб кўришса чакки бўлмасди.

— Бундан чиқдики...

— Ҳа, рост бўлиши мумкин, — поччасининг сўзини бўлди Огабек Турконий. — Масалан, археолог дўстим ўша доридан биттасини ичиб олгач, тушида навқирон Афросиёбга бориб қолибди, ҳатто, қўққис бостириб келган душманларга қарши жангда ҳам иштирок этибди. Бир пайт у заррин чопонга бурканган кексароқ одамнинг сарой девори остига қандайдир сандиқча кўмаётганини кўриб қолибди. Дўстим уйқудан уйғонгандан кейин археолог шерикларига тушида кўрган ўша жойни кавлашни буюрибди. Харобага айланган сарой девори остидан зеб-зийнатга лиқ тўла сандиқча топилганда, у ҳайратдан беҳуш йиқилаёзибди.

Яна бирпас суҳбатлашиб ўтиришгач, профессор Турконий шофёрига машинани йўлга ҳозирлашни буюрди.

— Ҳиндистонга отланиб турган эдим, — деб қўйди у костюминини кияётиб. — Мен ўша дорини нишопурлик

дўстим доктор Радҳа Кришанга кўрсатиб, фикрини бил-моқчи эдим.

— Бу бевош бола биздан кўра кўпроқ сизни куй-дирди, — ноёб дориларнинг исроф бўлганига ачинишда давом этди Аламазоннинг ойиси. — Энди бунақа дорини топиб бўлмайди денг?

— Йўқ, — аста бош тебратди профессор. — Биз унинг таркибини аниқлаб улгуролмадик.

Профессор Оғабек Турконий шляпасини бошга қўн-дириб, эшик сари йўналаркан: «Бу мендан Аламазонга эсдалик», дея кумуш қутичани токчага қўйиб қўйди. Бўм-бўш бу қутича эндиликда ўзининг ноёблигини йўқо-тиб, оддий бир безак шаклига кирган, унинг қопқоғига ўйиб ёзилган жимжимадор сўзларнинг ҳам ҳеч қандай сеҳри қолмаганди. Қопқоқ устига «Ичгилу, мақсадга етгил» деган сўзлар битилган эди.

1976—1978 йиллар, Олтиариқ.

Япония

Тудма

Шаҳар бедарвоза эмас.

Ўзбек мақоли.

Таваккал ҳужум ёки муқаддима

Жумлан жаҳонни зир титратган соҳибқиронлару соҳибқиронликка даъвогарлигича армонда кетган ҳад-ҳисобсиз хашаки забткорлар ўзларининг дағдағали юришларини бугдой ўримидан кечиктирмай бошлашни мақбул деб билганлар. Шахсин мулоҳазаюига кўра нафақат маҳалласида, балки қўшни қишлоқларгача донг таратиб улгурган ва энди вақтни вилоятда танилмоққа исроф қилиб ўтирмай, шеърпарастлар қалбини бир йўла тарихий Мовароуннаҳр миқёсида ишғол этишга бел боғлаган Аламазоннинг нисбатан беғалва сафари эса 1976 йилнинг кеч кузига тўғри келди. Бухоро амири Насрулло ҳам бир пайтлар Қўқонни турп пишиғида қамал қилганини ҳисобга оладиган бўлсак, бу — юқоридида айтиб ўтилган кўҳна анъананинг сўнгги бир ярим аср мобайнида иккинчи марта бузилиши эди.

— Ҳечқисм йўқ! — ўзига ўзи тасалли берди Аламазон. — Менда на совуқдан қириладиган лашкар бор, на лойга ботадиган замбараклар. Ҳатто, охириги пиёдамниям қишлоққа ташлаб кетяпман.

Унинг илжик ва содиқ пиёдаси Эшмат ишма шу тобда уч гилдиракли «Муравей» мотоциклини ўттегирмон янглиғ галдиратиб текис ҳайдаб борар, дамо-дам ортга ўгирилиб, кузовда бирдай гўдайиб келаётган «қўмондон»га маъносиз илжайиб қўярди. Бу манзарани

узоқроқдан кузатган киши, ўта эҳтиёткор ҳайдовчи мотоцикл кузовида, одамдан кўра, бироқта тарих музейи учун Алимқул шернинг ҳайкалини олиб кетяпти, деб ўйлаши ҳақиқатга яқинроқ эди.

Мотоцикл вокзал майдонини яримдонра шаклида кезиб чиқиб, четроқдаги бақатерак остида тўхталган чоғда, тутунпуркагич таратган пақиллоқ товушдан шохлардаги охирги япроқлар дув тўкилиб тушди. Бир қисмида «...таянч пункти» деган сўзларгина қолган синиқ номлагич ёнидаги очиқ эшикка эндигина тумшуқ суқаётган саёқ кўппак бир потирлаб олиб, темир ахлатдонни даранглатиб ағдарганича ура қочди.

— Колхоздан янгироқ аравача ундирсанг-чи, — Аламазон виқор билан ерга тушиб, ялтироқ тугмали курт-касига қўнган намхуш гардларни рўмолчасида қоқа бошлади. — Тўртта боқчага омборчисан, ахир.

Чийиллаб зорланишни ёқтирадиган Эшматга баҳона топилди.

— Матасекилни гапирасан-а. Бошимда раисникидан кўпроқ галва борлигини билиб туриб, моянамни кўпайтиришмайди-ю.

— Хуноб бўлма, тўллоқ пиёдам, — одатдагидек болохонада туриб гапирди Аламазон. — Катта газетага ўрнашволай, раисингга бир оғиз шипшитсам, ишинг юришиб кетади.

«Қўмондон»и, ҳатто, мотори ажриқ билан ишлайдиган эшакнамо автобус ихтиро қиламан деса ҳам, бунга миқ этмай ишониш «содиқ пиёда» учун қисмат эди. Эшмат зарра иккиланиб ўтирмай, мунғайиб бош қимирлатди.

— Биттаю битта таянадағоним сенсан. Биласан-а ўзинг?

— Агар билмасам, ўшанда сени Юлдузистонга ташлаб кетвормасмидим. Ҳе, галварс!

— Яна эски эртагингни гапиряпсанми? — хўмрайиб пишқирди Эшмат. — Қалака қилавурмагин мени.

Аламазон лабига сигарет қистириб, мисчақмоқда тутатгач, салмоқли одимлаб, вокзал биноси сари юрди. Эшмат кузовдаги каттакон қора жомадонни олиб, зудлик билан унга эргашиди. Фанер жомадон зил-замбил эди — нима бало, машқ қиладиган тошларниям хуржунга урганми бу хумпар?

Вокзал биносининг пиллапоясига етганларида Эшмат юкни гурс этказиб ерга ташлади, улкан ойнали деразалардан бирига оғзи очилгудек бўлиб тикилди.

— Ие-ие!..

Аламазон аввал жўрасига, сўнг унинг нигоҳи қадалган томонга қаради. Дераза кесакисига суяниб олган Азиза кўк муқовали китобчага термилганича, ишқий мактуб ўқиётган Лайлидек паришонланиб турарди.

Яна ўша китоб! «Ёшлик девони». Дунёда бошқа китоблар ҳам борлигидан хабардормикин бу қиз?

Эндигина қош қорая бошлаганига қарамай, бино ичидаги чироқлар ёлпасига ёқиб ташланган, билет дардида ғимирлаб юрган йўловчилару диққинафас бурун жийириб турган кутувчилар ташқаридан рангли кинодаги каби равшан кўзга чалинади. «Экран» ичкарироғидаги жинс ва башаралар тез-тез алмашинар, фақат дераза супасида ташқарига орқа қилиб ўтирган болакай билан мутолаадаги Азизагина ҳануз миқ этишмасди.

— Оббо-о...

Аламазон шу тобда ўзини муҳаррирнинг захчил ҳонасида, хулқи муҳокама этилаётган мажлисда ўтиргандек ҳис қилди-ю, қовоғини уйиб, пайсалланганича туриб қолди. Эшмат сал хушёр тортди, кўзлари синовчанликдан чақчайиб, лунжи баттар шишди.

— Ҳа, вей, нима бўлди?

Аламазон индамади. Устма-уст тамаки тортиб, бор дардини тутунга аралаштириб ҳайдамоқчидек, жаҳд билан пуфлади. Эшмат эса Отабекнинг йўқ гуноҳини фош этишга шайланган Мусулмонқул қиёфасига кириб ундан жавоб кутаётганди.

— Калланг зўр-да, Эшмат, — деди Аламазон заҳарханда қилиб. — Бизга ўхшаган пандавақилар севгипевги деб ўтказадиган вақтни сен бола кўришга сарфлаб қўя қолдинг.

Эшмат ниманидир ғира-шира англагандек бўлиб сесканиб кетди, феъли Бекобод шамоли сингари тез ўзгарадиган «қўмондон»ининг кўзига энди жавдираб боқди.

— Вей, менга қара. Азиза минан... муомаланг айланиган бўлмасин тагин?

— Дунёни ишлари чалкаш, — Аламазон шу гапни айтди-ю, бирдан осойишта тусга кирди. — Мен шоирман, у — машинистка. Мен ихтиро қиламан, у нусха кўчиради. Кўряпсанми, биз бошқа-бошқа сайёралармиз. Сайёралар тўқнашиши мумкиндир, аммо бирлашмайди.

— Бирлашасан! — гўдакчасига зарда қилди Эш-

мат. — Мабодо, жиндек аразлашиб қолган бўлсанг, ни-
ма, ҳаммаси тамомми энди?

— Тамоминг нимаси? — гезариб боқди Аламазон. —
Илгари... бирон нарса бошланганмиди ўзи?

Эшмат сўррайиб қолди. Пешанасидан чиққан совуқ
терни енгиди артиб, шалвираганича юзини секин четга
ўгирди.

— Хафа бўлмагин-у, сенда инсоф йўқ, Аламазон, —
деди у йиғламсирагудек бўлиб. — Азиза сенга илакишиб,
бош буголтиримизни ўғлигаям тегмади. Тегса масковуч
мошинда катайса қиб юрган бўларди. Сени деб пиёда
қолса-ю, шуми оқибат?

Оқибат? Ҳа, дарвоқе, оқибат! Ҳамма гап шунда-да!

Раҳбарлар билан ора-сира ўчакишиб келгани тўғри.
Ходимлар билан эса оға-инидек эди чамаси — уларга
бирон марта хусумат билан қараганмиди? Йўқ! Бирон
марта ёрдамини аяганмиди? Йўқ! Улар бўлса, на сафса-
тачи ўринбосарга қарши бир оғиз сўз айтишди, на му-
ҳаррирнинг юзаки бетарафлигини пайқай олишди. Гўё
ҳозир кимдир устиларидан совуқ сув қўйиб юборади-
гандек, қунишганларигача жим ўтираверишди.

Азиза-чи? Ахир у Аламазоннинг редакцияга қанча-
лар хизмати сингганини бошқалардан кам билмасди-ку.
Наҳотки уям Аламазоннинг нафратидан кўра, муҳар-
рирнинг қаҳридан кўпроқ қўрқса? Наҳотки ўртамиёна
бир лавозимдан айрилиб қолиш Аламазонни «дўл»га
якка ташлаб қочишдан даҳшатлироқ туюлса унга? Лоа-
қал мажлисдан кейин таскин беришга ярамади. Ваҳо-
ланки ўша пайт Аламазонда на бугун қўлдан кетган
курсичанинг захми, на эртанги саргардонликнинг таш-
виши бор эди, у фақатгина кимнингдир, «барибир сен
ҳақсан», дейишини, биргина шу сўзнинг пичирлаб бўл-
са-да, айтилишини кутаётганди.

Энди билса, Аламазоннинг ўша куни ўзгалардан
маҳтал бўлиб кутгани «оқибат» деб аталувчи одмигина
нарсаси экан. Математиклар тили билан айтганда, «БА-
РИБИР СЕН ҲАҚСАН» деган узундан-узул жумланинг
умумий йиғиндиси мазкур вазиятда «ОҚИБАТ»га тенг
экан. Бу теорема кашф этилишига Эшматнинг навбат-
даги валдирашларидан бири сабаб бўлиши кимнинг
хаёлига келибди дейсиз? Тўкилиб турадиган оддий
олмалардан бири ниҳоят Ньютоннинг бошига тушди!..

— Сен... Ньютон бўлишинг мумкин эди, — дея Эш-
матнинг елкасига урди Аламазон.

— Э, бор-э, ҳали Френсис дейсан, ҳали Ньютон дей-

сан... — Эшмат бир силтаниб, елкасини панжадан халос қилгач, шилқ этиб жомадонга ўтирди, кафти билан пешанасини ишқадди. — Отаси йўқ бир етимчани хор қиляпсан-а? Урсанг ҳам айтавураман, сенда инсоф этишмайди.

— Биринчидан, Эшмат, — туйқус тутақиб кетган Аламазон гапимни эшитяпсанми дегандек, жомадонни тўқиллатиб тепди, — севги бу... етимчага бериладиган садақа эмас. Иккинчидан, Эшмат, — пиёдаси тумтайганича ҳануз бош эгиб турганини кўриб, яна жомадонни тепди у, — нимага хафалигимни айтганим билан, сен галварс икки дунёдаям тушунмайсан.

Эшмат тиззасига тиралган қўллари кўмагида сапчиб ўрнидан турди.

— Вей, мени мунча камситавурдинг? Бизни бўйинга ошқовоқ уланибдими? Ошқовоқдан соч чиқмайди, вей! — бир ловиллаб кетди-ю, Аламазоннинг ўқдек қадалиб турган нигоҳига дош беролмай, ҳийла шаштидан тушди, кўзини четга олиб, таъна қилишда давом этди: — Азиза сени минг йилдан бери яхши кўради. Мактабдаям математикасини битта сенга кўчиртирарди, мен ёнғоқ бераман десамам унамасди. Ҳарбийга кетганингда аянгга қарашиб юрган ким? Газетгаям сенга илашиб ишга кирди. Агарда шуларни билмасанг...

— Кўр бўласан, демоқчимисан? — унинг гапини илиб кетди Аламазон. Сўнг яна сокин кайфиятга кириб, Эшматнинг бўйнига дўстона шапатилаб қўйди. — Ишқамбалигингга қарамай, жуда оқкўнгилсан-да. Эшмат. Шунанга пайтда сени янаям яхши кўриб кетаман.

— Қўйгин энди! — хафагарчилиги бу сафар анча жиддий эканлигини билдириб қўйишга тиришди Эшмат. — Мени ёш бола қилавурма.

Аламазон эса ўсмоқчилашдан тийилмади.

— Оббо, чатоқ бўлди-ку. Биламан, қаттиқ ранжидингми — тамом, бир-икки соат овқат емаям қўяверасан.

— Агарда мени ҳурмат қилсанг, — Аламазоннинг бўш кела бошлаганидан ҳаволаниб, ўз кўкрагига мушт уриб чиранди Эшмат, — агарда ҳақиқий ошнам бўлсанг, Азизани ўксинтирма. Ҳеч бўлмаса, мени олдимда бунақа қилма. Ўқдингми?

— Шу холосми? — кулимсираб боқди Аламазон. — Бу иш телевизорни иккинчи программага бурашдек гап... Қани, ўпкангни босвол-чи.

У бир чертки билан сигаретини чирпиратиб улоқтиргач, саҳнага чиқмоқчи бўлган артистдек сочини сий-

палади, курткасининг ёқасини тузатиб, енгларини тарафга тортди, ниҳоят карнайпоча шимини ҳилпира-тиб пиллапоядан кўтарила бошлади. Эшмат жомадонни бели майишгудек аҳволда ердан узиб, яна унинг ортидан юрди.

Ёзги саёҳатлар мавсуми аллақачон тугаган, кутиш залида одам анча сийрак эди. Шу боис эшикдан парад майдонига минутага бир юз йигирма қадам ташлаётган аскардек тарсиллаб кириб келган ялтироқ тугмали дароз йиғит дарҳол кўпчилиكنинг эътиборини тортди. Навбатдаги миждонни аврамоқчи бўлиб турган лўли хотин уни кўриб қўлидаги фикон кўйлакни шошиб қўйнига тикди, бурчакроқда давра қурган йиғитчалар олдиларидаги шашқолни эҳтиёт шартдан йиғиштириб қўйишди.

Аламазон ўратароқда тўхтаб, курашчиларнинг «бизга тараф борми», деб туришини эслатувчи сиеқда атрофга аламлиди. Азиза билан кўзи тўқнашгач, унинг бу ердалигини эндигина кўргандек, таажжубланиб чимчилди, шошилмасдан оидлаб, ўша тарафга йўналди. Азиза ҳам китобни бағрига босганича унинг истиқболига икки-уч қадам юрди-ю, яна тисарилгудек туриб қолди.

— Азиза? — Аламазон атайин узокроқда тўхтаб, унга бошдан-оёқ разм солди. — Салом! Йўл бўлсин ўзларига?

— Аламазон... — Азиза журъатсизгина оид ташлаб, унга яқинлашди. — Кетаётганингизни эшитиб...

— Ие-ие! — юки оғир паровоздек пишиллаганича етиб келган Эшмат жомадонни бу гал авайлаб ерга қўйди. — Азизабонуям келибдилар-да? Аламазон иккаламиз ҳозиргина эслаб ўтувдиг-а. Тўғрими, вей?

— Менга қара, Эшматжон, — ички чўнтагига қўл югуртиб, сиполик билан мурожаат этди Аламазон. — Патгани ўзинг ташкил қилворасанми дейман-да...

Эшмат қўлини қалқонсифат кўтариб, астойдил ранжиган бўлди:

— Кавланма! Кавланма деяпман! Шуми оқибат?

У кирза этигини попиллатиб касса тарафга кетгач, иккаласи гапни нимадан бошлашни билмай, бир оз каловланиб туришди, Ҳайтовур Аламазон биринчи бўлиб тилга кирди:

— Нима қилардинг овора бўлиб?

— Овораси борми? Энди... қачон келасиз?

— Катта редакцияларда бирон йилсиз отпуска тег-маса керак.

Шу чоқ яғир парпашабеқасамга бурканиб, кавказча кепканинг айвонини ўнг қулоғига бостириб олган машҳур Мирзақанд пиён гандираклаганича келиб, орага тумшуқ суқди.

— Ойликкача йигирма тийин қарз берилсин энди! — дея шифтга ғилайланиб боқди у.

Аламазон, аввал мени дурустроқ кўриб ол. демоқчидек, ундан озгина чекиниб, намойишкорона қад ростлади.

— Кўзингни катта оч! Наҳотки чўнтагида чақа юрадиган одамга ўхшасам? — сўнг пиёнистага шартта орқа ўгириб, Азизага юзланди. — Хуллас, редакторингга кимлигимни кўрсатиб қўяман ҳали.

— Нуқул «редактор» дейсиз. Ахир, бу ғалвани...

— Ҳа, ўринбосар бошлади, — маъқуллади Аламазон. — Лекин ундан хафаям бўлганим йўқ, аксинча раҳим келди. Тирикчиликни деб бошлиққа қўғирчоқ бўлиш осонмас.

Суҳбатни яна бўлишга тўғри келди. Қадрини ўта баланд тутувчи бир пўримваччанинг обрўйига яраша гап айтмай, қалтис хатога йўл қўйганини ниҳоят англаб етган Мирзақанд пиён толеини қайта синаб кўришга аҳд қилганди.

— Худони йўлида зангорисидан узатворсинлар, хотамтой.

Бу муомаладан қониқиш ҳосил қилган Аламазон бармоғига туфлаб олиб, ички чўнтагига қўл тикаётган вақтда Азиза билагидаги сумкачадан бир сўмликни суғуриб, безбет тиланчига узатди.

— Зангорисидан сўралувди шекилли? — луччак шафтолидек бўлиб тиржайди Мирзақанд пиён.

Сабри тугай бошлаган Аламазон унга бир дақиқа ҳафсаласиз тикилиб тургач, кўкрак чўнтагидаги қизил муқовали телефон дафтарчасини хиёл суғуриб, қирини кўрсатди.

— Мабодо, қизилидан керакмасми?

— Биз таслиммиз, — иккала қўлини кўтариб ҳиринглади Мирзақанд пиён, сўнг оёқлари чалишгудек бўлиб нари кетди.

Аламазон суҳбат қаерда узилганини эслашга урингандек, бир муддат чайналиб турди ва лоқайдлик билан пичинг отди:

— Шундай қилиб, редакторнинг адвокати сифатида яна нималар демоқчисан?

— Аламазон! — Азизанинг кўзлари чақнаб, бир лаҳза донг қотиб қолди. — Наҳотки сиз мени...

Ташқаридан тепловознинг чўзиқ чинқириги янгради. Тошкент поезди пўлат изни дўмбира қилганича станцияга кириб келаётганди.

Аламазон купе эшигига қўл узатган онда ичкаридан итнинг зўр бериб акиллаши эшитилди. «Ие-ие», деб қўйди ортда турган Эшмат. Нарироқдаги купедан қорни тиззасига осилган сўқимнусха киши чиқиб йўлакда келаётган навбатчига ўшқирди:

— Хў, правадний ука. Вагонда итга нима бор?! Кулоқни батанг қилворди-ку! Министрга ҳисоб бергани кетяпман мен.

— Тушунган одамга ўхшаяпсиз, акахон, — бепарво жавоб қилди навбатчи. — Ҳозир нима кўп, сўққабош одам кўп. Хотиндан безган эркак нима қилади, ит боқади. Қўйинг, ўша шўрпешаналарга тенг бўлмайлик.

Қия очиқ эшикдан ичкаридаги воқеани кўриб турган Аламазон бу гапни эшитиб, жилмайиб қўйди. Улар купега киришганда ҳозиргина бемаврид ҳуриб қўшнларни безовта қилган тепакал «кўппак» пиёлага лимиллатиб қуйилган арақни ютишга шайланмоқда эди. Ундан тўрроқдаги олакўз қиз қартага шилов берар, қарши томондаги жингалаксоч йигит эса қоқбалиқ парчасини сўриб ўтирарди.

— Хонада биттагина бўш жой бор, жигарларим, — ичимликни дастурхонга қўйиб, мулойим тарзда гапирди тепакал.

— Тошканга борадигон манави, — дея бошмалдоғида Аламазонни кўрсатди Эшмат. — Бизга уэр энди.

У жемадонни эшик тепасидаги кандикка жойлагач, поезднинг аста силкинганидан безовталаниб, хайр-маъзурни қисқа қилганича ташқарига йўналди. Аламазон хонадан чиқиб, ойнакдан перронга бўйланди, ошнасининг ерга эсон-омон қўниб олганини кўриб, унга салобат билан кафтини қимирлатди. Эшмат ҳам байроқчани ҳилпиратаётган боладек жўшиб қўл силкитди, кейин куюнчак қиёфада ўзидан нарироққа ишора қилди. Аламазон ўша тарафга юзланиб, қунишиб турган Азизани кўрди. У вагон ойналарига маъюсланиб боқар, ҳатто, этагининг енгил шабададан ҳилпирашида ҳам аллақандай мунг яширингандек эди. Вагон ойналаридан тушаётган нур қизнинг юзини галма-гал ёритиб ўтар, унинг қуюқ киприкларида нимадир йилтираб-йилтираб қўярди.

Шоирга азоб беришади-ю, яна йиғлашади. Шоир азоб чекади-ю, йиғламайди...

Станция тез ортда қолиб, яримьяланғоч ғўзапоялари қоронғиликда қаққайиб кўринаётган далалар бошланди.

Бор-шудини бериб бўлишди шўринг қурғурлар!

Аламазон кириб жойига ўтириши биланоқ олакўз қиз уни гапга тутди:

— «Дурак»ка тобингиз қалай? Тарафма-тараф ўйнасак, қизиқроқ бўларди.

— Унда сиз шеригим бўласиз, — кўнгли ғашроқ эканига қарамай, даврага тезроқ мослашишга ҳаракат қилди у: — Мени отим Аламазон.

— Мен Одилман, — балиқ сўришдан тўхталиб дўриллади жингалаксоч йигит. Сўнг қиз тарафга ишора қилди: — Бу — Эйседора. Қейин, «меҳмонга қуймайсанми, Лакис», дея бир йўла тепакални ҳам таништирган бўлди.

Қартавозлик узоққа чўзилмади. Бир зумдаёқ Аламазон билан Эйседоранинг қўли баланд келиб, қиз қувониб чапак урди:

— Ҳозир эшакнинг ҳанграшини эшитамиз, Аламазон.

Одил қўлидаги қартани кеккайганича четга отиб, Лакисга кўз қирида сузилиб боқди.

— Биласан, ангинам бор. Ҳанграш соғлиғимга тўғри келмайди.

— Ҳай, бунисиниям ўзимиз қойиллатамиз, — илжайди Лакис. — Асли ўзи итликдан эшакликкача бир қадам холос. Пх-х-х...

Лакис мушукнамо мириқиб кулиб олгач, панжаларини боши устида қулоқдек диккайтириб, кўзини олакула қилганича ҳанграшга тушди. Кўнгилхуш томоша тугаб, навбатдаги ўйинга киришилаётганда эшик зарб билан очилди, бояги сўқимнусха киши қорнига эргашиганича ичкари кирди.

— Эшак шу хонада ҳангради, правадний ука, — дея кўз ўйнатиб хириллади у. — Нима, бу обший вагонмидики эшак чиқарилса!

Навбатчи унинг ёнидан зўр-базўр суқилиб кириб, паст-баландга жаланглаб боқди, сўнг ўтирганлардан сўради:

— Эшакни овози машу жойдан чиқмадими?

— Эшак шу хонада, — пинагини бузмасдан жавоб қилди Аламазон. — Лекин... уни паттаси бор.

Ғойибдан келган ассистент

Вагондаги мудраш нечоғлик узоққа чўзилмасин, ҳеч қачон уйқунинг ўрнини босолмайди — хуррак ота-ётганингда ҳам миянг бозордан келтирилатган қатикдек чайқалиб туради, поезддан тушгач, уззукун гарансиб юрасан. Буни кўп бор бошдан кечирган Аламазон меҳмонхонага жойлашиб бўлибоқ, ўзини кўрпага урди. Шунчаки мизғиб олиш қарийб уч соатга чўзилди.

Ғира-шира очилган киприклар орасидан шуваланиб кўринаётган қизил қандилга уйқусираб боқаркан, аввалига у қарда ётганини дарҳол илғаб ололмади. Илғагач, кўзи ярқ этиб очилди, эсноқ аралаш керишди, туриб бориб духоба пардани сурди. Қаллан саҳарлаб поезддан тушган чоғида ҳали ювиниб-тараниб улгурмаган танноз шаҳар олис қишлоқдан келган хомтама забткорни дурустроқ таниб олмақчидек, энди зеболаниб деразадан мўралаб турарди.

Аламазон лоҳасгина ортга бурилиб, башанг ва ҳайбатли хонани шошилмай кўздан кечираркан, ўзини сунқасддан чўчиб, қасрдаги ҳашаматли хилватхонада ёлғиз ухлашга мажбур бўлган Абдуллатифдек ҳис этди-ю, юраги увишиб кетди. Умр бўйи сербола ҳовлида яшаб, тақдирнинг тақозоси билан гоҳ гавжум казарма, гоҳ каравотзор ижарахона, баъзан ғала-ғовур умумётоқда кун кечириб кўрган киши учун ҳашамат ичра танҳо қолиш ваҳимали туюлар экан.

Кеча Аламазон йўлдаги станциялардан бирида арақ олиб чиққач, текинини кўрибоқ мазахўрак кучукдек жилпанглаб қолган Одилининг қўлидан шунақа ишлар келиши кимнинг тушига кирибди дейсиз — ўшанинг вокзалдаги автомат-телефондан айтган бир оғиз гапи билан доврўғли меҳмонхона ноиби уни биродарларча қучоқ очиб кутиб олди. Қўлига алоҳида хонанинг калитини тутқазаётиб, баҳоси қимматлиги учун кечирим ҳам сўради.

Қизиқ, шунча улфатчилик қилишибди-ю, бир-бирларининг касб-корниям суриштиришмабди. Одил: «Хў, командировкачи, биронта ҳужрачага жойлаб қўяйми?» — деб сўраганига қараганда, улар Аламазонни шунчаки келиб-кетувчилар тоифасига қўшган кўринишади.

Ҳарқалай, ким бўлди экан ўша Одил? Наҳотки меҳмонхоналар бошқармасида ишласа?

Аламазон ювиниб келгач, бугун-эрта қиладиган иш-

ларини хаёлида режалаб олмоқчи бўлиб, гиламни тепалаганича уёқдан-буёққа юра бошлади. Биринчи навбатда университетга боришим, қишлоқдан ёзиб жунатган синама ишларнинг натижасини билишим керак, деган қарорга келди у.

Уф-ф, сиртқи ўқишим қуриб кетсин!

Хўш, ундан кейин-чи? Кейин, редакцияга бориб... Дарвоқе, қайси редакцияда ишласа экан? Буни кечқурун бафуржа ўйлаб кўргани дуруст.

У бошини кўтариб, деразининг қарама-қарши томонидаги деворга осылган каттакон суратга тикилди. Ундаги чипор този дунёдаги барча хом сут эмган бандаларни эрмак қилаётгандек иршайганича тилини осилтириб турарди. Аламазон ҳам тишини тиржайтириб, тозига ириллай бошлади-ю, «биров четдан кузатаётган бўлса-я», деган ўй-миясига урилиб, хижолатомуз аланглаб қўйди. Хона аввалгидек ҳувиллаб турар, ҳашамат ичра у ҳануз ёлғиз эди. Аста бориб, диванга ястанди.

Ё тавба! Қап-катта йигит ит билан тенг бўлиб ўтирибди-я!

Энди унинг диққатини диван ёнидаги қутича устида турган телефон тортди, бенхтиёр дастакни кўтарди. Нима мақсадда қўлга олганини тушунолмаي пайсалланиб тургач, мийиғида кулиб, уни қулоғига тутди. Бармоғини худди номер тераётгандек паррак устида сирғантириб, димоғида сўзланди:

— Алло... Министрликми бу? Ҳаммага билдириб қўйилсин — овчилар жамиятининг аъзоси Аламазон пойтахтга келди. Ҳозирча люксда оч ўтирибди. Қабул вақти соат йигирма тўртгача. Вассалом!

У дастакни қўяётиб, деворга ўрнатилган мўъжазгина сариқ тугмачага кўзи тушди, «умм» дея лаб жириди — буниси нима бўлдийкин энди? Хонани иситадиган аппарат шу ердан уланармикин? Балки... Ҳай-ҳай! Уни босишинг билан хонанинг бирон қавагидан катта ашула бошланиб кетса-я: «... таралло-о қилгани-и келдик». Ҳа, дўст!

Аламазон сеҳрли шамчироққа дуч келган Оловидиндек эҳтиёткорлик билан қўл чўзиб тугмачани босди, қутича гирдида турган намахтажон папша лапанлаганича учиб келиб унинг бурнига урилганини ҳисобга олмаганда, ҳеч қандай мўъжиза рўй бермади.

Шуям тилсим бўлди-ю! Лоақал сигаретингга гугурт-пугурт чақворса экан...

Ҳа-я, оламда сигарет деган улфат ҳам бор — асабингни аллалаб туриб жонингни кемиради.

У диван четидаги курткасининг чўнтагидан «Ту-134»ни олиб, ичи бўм-бўш эканлигини кўргач, ҳафсаласи пир бўлди. Уни ғижимлаб, қаёққа ташлашни билмай турган пайтида тўсатдан эшик тақиллаб қолди.

— Бемалол! — овозини иложи борича салобатлироқ чиқаришга уринди Аламазон. Сўнг кўҳликкина жувон ловиллаганича кириб келганини кўриб, ирғиб ўрнидан турди. — Марҳамат, марҳамат... Қани, мана буёққа ўтирсинлар...

— Раҳмат, безовта бўлманг. — шамчиरोқдан чиққан фариштадек итоаткорона қўл қовуштирди жувон. — Хизматдаминз... ҳозирча.

— Ахир... бунақа тик туриб...

Хизматчи жувон нафис имо билан сариқ тугмачани кўрсатди.

— Чақирдингиз шекилли? Нима буюрадилар?

— А-а... — гап нимада эканини эндигина пайқаган Аламазон аввалига каловланиб қолди. Қутилмаганда қўлидаги ғижимлоғлиқ қороз жонига оро кирди. — Шу... сигарет топилмайдими?

— Қанақасини хоҳлайдилар?

— Масалан... «БТ» дейлик.

Буюрди-ю, «бундақасини топиб бўлсан», деб қўйди ўзича. Жувон эса гап гўё тарновдан оқиб турган сув ҳақида бораётгандек, «жоним билан», дея бамайлихотир жавоб қилиб, ўшандай ловиллаганича хонадан чиқиб кетди.

— Ана тилсимнинг қудрати! — қойил қолиб бош қашлади Аламазон, — демак Осиёдаги энг йирик нашриёт директорини ҳузуримда кўриш учун сариқ тугмачани яна бир марта босишдан эринмаслигим керак.

Тушликни университет ошхонасида қилишга тўғри келди. Шаҳарда йўл-йўлакай тамаддиланиш заҳматларини орқаворатдан эшитиб юрган киши Тошкентдек тикилинч масканда овқатланиш бу қадар арзонга тушадиган жой борлигини асло тасаввур этолмаган бўларди. Айни пайтда, бу ерда овқатланган киши хамири ўта бўш лағмон қандай таъмга эга бўлишини ҳам аниқ биллиб олиши мумкин эди.

Юборган синама ишларининг биронтасигаям қониқарсиз баҳо қўйилмаганини эшитиб, методист ҳузуридан кайфи чоғ чиққан Аламазоннинг иштаҳаси очилгандан очилиб бораётганди. Лағмондан сўнг гўштнинг мазаси

сезилиброқ турган бир лycop котлетни ҳам пок-покиза тушириб, компотни мириқиб симирди, стаканга ўрта бармоғини тикиб, ивиган олчаларни битта қолдирмай териб еди.

Ташқарига чиқиб, кўнгли янаям ёришиб кетди — бадқовоқ кулранг булутлар узоқ-узоқларга чекиниб, Аламазон учун азалдан жуда-жуда севимли бўлган қуёшжон тилло соатдек ярақлаб турар, ўйинқароқ чумчуқлар акас шохларида ёздаги каби базм қуришганди.

У лабидаги «БТ»дан кўкимтир дуд таратиб зинаподан битта-битта босганича тушиб боргач, ўнгга бурилди, ёвуз қишни қилич яланғочлаб қарши олаётган япроқсиз дарахтлар оғушидаги йўлкадан ўша маромда юриб кетди. Музсарой ёнига етганда пича тўхталиб, хоккей эълонига чала-чулпа кўз ташлади, аммо фигурали учиш мусобақаси ҳақидаги суратли афишани синчиклаб кўздан кечирди. Кейин кўчани кесиб ўтиб, бекатда турган зангори ҳошияли ўн олтинчи трамвай сари яқинлаша бошлади.

Ҳадрада эса айни шу фурсатда телевидениенинг умидли режиссёрларидан бири дастлабки йирик ишга қўл уриш арафасида турар, бетиним ҳаяжонланар, бу ҳаяжон ҳадемай ўтиб кетажagini олдиндан башорат қилаётган бўлса-да, тез орада ном қозонишга орзуманд бошқа бир тенгдоши шалоғи чиққан трамвайда ўзи сари аста-секин яқинлашиб келаётгани, етиб келгач, барча режаларини остин-устун қилиб юборажигидан ҳали беҳабар эди. Ўз навбатида Аламазон ҳам шунчаки сандироқлаб юриш учун нега айнан шу кўналгани танлаётгани ҳақида бош қотириб ўтирмай, Ҳадрада трамвайдан тушгач, сал нарироқда ажабтовур тасодифга йўлиқажagini хаёлига келтирмаган ҳолда цирк биноси томон йўл олди. Фақат фавворага яқинлашган пайтдагина майдондаги ғала-ғовурни кўриб, нималигидан қатъи назар, бу ерда содир бўлаётган воқеага шахсан унинг иштироки етишмай турганини тезда ҳис қилди.

Ўзгаларнинг ишига аралашиш учун, энг аввало, уларнинг нима қилаётгани ёхуд нима қилмоқчи эканини аниқлаб олиш лозим бўлади. Аламазон ҳам ишни шундан бошлади — суриштириб кўрса, машҳур «Дутор-гитар» ансамбли ҳақида фильм-концерт суратга олинаётган экан. Демак, масаланинг бир томони равшан, энди иккинчи томонини ўйлаб кўриш керак — хўш, бу хайрли

тадбирни амалга оширишда Аламазоннинг бирон фойда-
си тегиши мумкинми ёки индамай йўлидан кетавер-
синми?

Пича мулоҳаза юритгач, ниҳоят узил-кесил бир қа-
рорга келиб, томошабинлар деворига ортдан ҳужум
бошлади — «кечирасиз, ойимқиз», «узр, гражданлар»,
«э, мундоқ турсангиз-чи», дея ҳар кимнинг ўзига яраша
муомала қилиб оломонни ёриб ўтди, олдиндаги мили-
ционер йигитларга, «салом, шоввозлар», деб қўйиб ас-
боб-анжомини созлаётган ансамбль тарафга одимлади.

Ўзини майдончанинг мутлақ ҳокими деб билиб, со-
занда ва хонандаларга такаббурлик билан йўл-йўриқ
кўрсатаётган ёш режиссёр ёнгинасида янада ғўдайган-
роқ соя пайдо бўлганидан ғаши келиб, тумтайганича
орқага қайрилди, ялтироқ тугмали нотаниш олифта ун-
га бурнининг учидан боқиб турганини кўриб, баттар
жаҳли чиқди.

— Кимсиз? Сизга нима керак?

— Аксинча, — ғам емай жавоб қилди олифта, — бу
ерда ўзларига мен керакка ўхшайман.

Режиссёр «суҳбат»га шартта нуқта қўйишга ошиқ-
ди:

— Биродар, ишимга халақит беряпсиз?!

— Шунақами? — олифта энди унга солинчоқ сочла-
ри орасидан кўз қадади. — Унда, билганингиздан қол-
манг. Шундоққина кўриниб турган камчиликни вақтида
тузатишдан эринаётган бўлсангиз, на илож, фикримни
матбуотда айтарман. — Сўнг режиссёрнинг бир лаҳза
иккиланиб қолганидан фойдаланиб, кутилмаганда ун-
га самимият билан қўл узатди: — Танишиб қўяйлик —
Аламазон. Журналистман.

Қизгин тарзда ўтган қисқа фикр алмашувдан кейин
улар офтобда қатиқ ялашган қадрдонлардек аҳил иш-
га киришиб, юзакилиги яққол сезилиб турган куюнчак-
лик билан қандайдир режалар туза бошлашди. Четдан
қараган киши улардан қай бири бошлиғу ким-кимга ақл
ўргатаётганини фарқлаб олиши мушкул эди.

Охири бир битимга келишди, иккови тенгдан бош
ликиллатиб, ҳушнуд жилмайишди.

— Ансамбль сиз айтгандай, биринчи планда қола-
веради, — деди Аламазон, — аммо фонда бугунги ҳаёт
гуркираб туриши керак.

— Бўлди, бўлди... келишдик, — дея яна бош ликил-
латди режиссёр. — Фақат, объективни олдида ўзингиз-
ни табиий туюлсангиз бўлгани.

Гап орасида томошабинлар тарафга жавдираб-жавдираб қўяётган Аламазоннинг нигоҳи кўчма прожекторнинг ёнгинасида турган атлас кўйлакли хушқомат қизга келганда тўхталиб қолди. Яшил жункамзул кўйлакка шунақаям ярашибдики!

— Мендан ташвишланманг, — дея ҳануз қиздан кўз узмай режиссёрни тинчлантирди у. — Ишқилиб, ёрдамчиларим панд беришмасин-да. — Кейин томошабинлар томонга ишора қилди. — Хуллас, сиз миллийроқ кийинган қарияни ахтариб кўринг. Қизни ўзим топаман.

Бу орада бекор қолган ансамбль вақтни беҳуда ўтказмаётганди. Гитарачи-йигитлар бир тарафга, дуторчи қизлар иккинчи томонга туриб олишиб, бир оздан сўнг ижро этиладиган қўшиқни паст овозда хиргойи қилишаётган эди.

— *Богда гулим очилди, читтигул,*

Ерга иси сочилди, читтигул.

— *Билса қалам қошлигим, читтигул,*

Гулда яшар ёшлигим, читтигул.

— *Ҳайюв, читтигул!*

Ҳайюв, читтигул!..

Бийронгина Бийрон

— Ҳайюв, читтигул! Ҳайюв... Ие-ие!!!

Ҳануз куни кеча телевизорда кўрсатилган фильм-концертнинг гашти билан яшаётган Эшмат мотоцикли йўл ёқасидаги ариқча кириб кетганини ёўла гавдаси руль устидан учиб ўтаётган чоғдагина пайқади. Сувга шалоплаб тушгач, пича инқиллаб ётди, яқин атрофда ёрдамга келиши мумкин бўлган киши йўқлигига ишонч ҳосил қилганидан сўнг ноилож ўрнидан туриб, оғзидаги лойқани туфлади.

Ариқ ҳийла чуқур бўлиб, Эшматнинг филдек кучи билан ҳам мотоциклини қирғоққа судраб чиқиш амри-маҳол эди. «Манави ҳақиқий авария! — ўзининг соғ қолганини ўзига бўрттириб кўрсатиб, «Муравей»нинг олд томони мажақланганига ортиқча куюнмасликка тиришди у. — Қишлоқда бунақаси ё бўлган, ё бўлмаган».

Ҳаво ҳар кунгидан илиқроқлигига қарамай, зум ўтмаёқ Эшматнинг тиши тишига тегмай қолди. Эрталаб устарада қирдирган хумдай калласи зиянгилаб қақшай бошлаган пайтда шоша-пиша атрофга жаланглади. Қуён-

тери телпаги қайиқдек тўнкарилганича узоқда оқиб бо-
раётганини кўриб, увлаб юбораёзди.

Яхшиямки бу фалокат маҳаллага яқин жойда рўй
берди, агар далароқ ердаги зовурга ағанаганида қиш-
лоқнинг ярим йўлидаёқ пальтоли музқаймоққа айланар-
ди қоларди. Унда шўрлик боқча болаларининг ҳоли ни-
ма кечарди — ахир, тўртта омборнинг калити унинг чўн-
тагида бўлса!

Эшмат узоқ ўйлаб ўтирмай, маҳаллага киравериш-
даги биринчи хонадон — Азизаларнинг уйи тарафга қа-
раб югурди. Этигини шалоп-шулуп қилиб етиб боргач,
дарвозани тепиб очиб, ичкарига отилди.

Томорқа ёқдан чиқиб келаётган кампир қировли оп-
поқ кийимга бурканиб, қирмизи калласини ялтиратгани-
ча ўзи сари яқинлашаётган махлуқни кўриб, қўлидан
обдастаси тушиб кетди, «э, қудратингдан», дея орқага
тисарилди.

— Ас-с... ассаломалайкум...

— Ҳой, Эшматмисан? — товушни таниб, хира кўзла-
рини пирпиратганича тикилди кампир.

— Жуда катта авария бўлди. Сувга йиқилиб, соғ
қолдим.

— Ҳа, шўринг қурсин-а, — кампир лўкиллаб бориб,
дарвоза ёнидаги меҳмонхонанинг эшигини очди. — Тез-
роқ буёққа кир.

Бир пайтлар Эшмат, «ёнида газ печка турганда, бу
тошбақага бало борми», дея кампирни масхара қилган-
ди, энди ўша сандал ўзига асқотиб қолди. У қия очиқ
эшикдан кийимларини бирин-кетин ташқарига улоқтир-
ди-ю, ҳаял ўтмай энг ибтидоний кўринишга кириб, роҳа-
тижон кўрпа остига кўмилди.

Кампир шалаббо уст-бошларни четроққа олиб қўя-
ётган дамда Азиза ишдан келиб қолди. У ҳайрон бўл-
ганича: «Булар нима?» деб эндигина гап бошлаган эди-
ки, ичкаридан Эшматнинг чийиллоқ овози эшитилди:
«Холажон, бобомиздан иштон-пиштон қолмаганмиди?»
Кампир: «Йўғ-а, болам», дея товушни титраб жавоб
қилди.

— Вой, нима бўпти Эшматга? — ҳаяжонланиб сўра-
ди Азиза.

— Сувга йиқилиб тушибди, боёқиш.

— Бу сенмисан, Азиза? — қизнинг товушини илғаб
олди шекилли, ичкаридан Эшматнинг навбатдаги чин-
қириғи янгради.

— Ҳа, менман.

— Бориб, келинаянга хабар қип қўй.

Азиза жилмайганича бошини сараклатиб, индамай кўча томонга йўналди. Бир оздан сўнг қайтиб келиб, деразининг ёнига борди-да, «келиная»си болани етаклаб, онасини йўқлашга кетганини айтди.

— Мендан бир оғиз сўрамайдиям! — жаҳл қилган бўлди Эшмат. — Ҳали келсин, кунини кўради.

Унинг хотини «кунини кўриш» учун етиб келгунича орадан икки соатча вақт ўтди. Азиза қўшниларга аҳволни тушунтириб қўйгани учун, унинг қўлида каттакон тугуни ҳам бор эди.

Хотини ичкарида пайдо бўлган ҳамони Эшматнинг захри қайнади. «Қаерларда санғиб юрибсан, вей?» дея қўлини даскалладек ўйнатиб беихтиёр ўрнидан кўтарила бошлади. Хотини: «Вой ўлай!» деганича деворга қапишиб қолганидан ўзига келиб, тезда жойинга ўтирди, белига кўрпа тортди: «Тугунни чўз буёққа! Ҳе, дайди!»

«Қатта авария» баҳона бўлди-ю, Азизанинг уйида бир-икки пиёла чой ичишга тўғри келиб қолди. Кўп ўтмай, гап мавзуи «Дутор-гитар» ансамблининг концертига бориб тақалди.

— Маъракадан кеч келиб, шуни кўролмай қопманда, — афсусланди кампир. — Аламазон чиққанмишми? Эшматнинг бирдан лунжи ёйилиб кетди.

— Чиққанда қандоқ, холажон! Бир маҳал қарасам, ўзимни ошнам юрибди... тугмасини чарақлатиб. Тошканиям тепалавор-е, азамат, деб бақирворибман.

— Умид билан кетувди, боёқиш, — астойдил қувонди кампир. — Илойим иши ўнгидан келсин.

Хотини: «Қўлтиғида десангиз қаймоқдай бир қиз...» — дея гап бошлаган пайтда Азизанинг тўсатдан ранги оқариб кетганини кўриб Эшмат: «Э, нимаси қаймоқ? Шунчаки, ула-эликка бўялиб юрадирғон артист-да», — деб уни жеркиб ташлади.

Кампир Эшматга танбеҳ берган бўлди:

— Ундақа демагин, болам. Артистларам бир бандаи мўминга фарзанд.

— Тўғри, уларниям ҳар хили бор, — деди бундан кўнгли кўтарилган Эшматнинг хотини. — Сиз валдирамай туринг, дадаси. Ошнангиз ўша қизни етаклаб кеп қолса, нима деган одам бўласиз?

Азиза бир қалқиб кетгандек бўлди. Қўли титраганича чойнакни олиб, шошиб ўрнидан турди: «Мен ҳозир... чой совиб қопти», — дея ташқарига йўналди.

— Чойни қўявур энди, — унинг ортидан қичқирди

Эшмат, сўнг хотинига бир чақчайиб қўйиб, кампирга юзланди. — Биз энди турсак девдим, холажон.

— Корректорлик денг? — Аламазоннинг дафъатан пешанаси тиришди. — Беш юз чақирим жойдан шу мартабани ахтариб кепман-да? Кулгингиз қистамаяптими?

— Сираям! — босиқлик билан кесатди муҳаррир ўринбосари. — Аввало, гап обрўли газетада ишлаш устида кетяпти. Қолаверса, тажрибангизга ишониб, сиздан диплом талаб қилаётганим йўқ.

— Зап ўйлаб топишган-да шу қоғозни. Ундан кўра ким нимага қодирлигини биладиган компьютер яратишса, ҳамма жойда иш юришиб кетарди.

Муҳаррир ўринбосари бу гудранишга ортиқча эътибор бермай, «яхшилаб ўйлаб кўринг, йигитча, бугун битта ўрин бөр, эртага... билмадим», деб қўя қолди.

— Тўғри, ўйлаб кўриш керак буни, — дастурхонни тугалай йиғиштираётгани унинг авзойидан аниқ сезилиб турарди. — Меҳмонхонага бориб, сариқ тугмани босамиз-у, олимларни тўплаб маслаҳатлашамиз... Яхши қолсинлар.

Муҳаррир ўринбосари бундай шарттакиларни кўра-вериб дийдаси қотган шекилли, бепарво жилмайганича секин бош қимирлатиб қўйди.

Ҳарқалай, буниси сал одамижон экан. Ярим соат илгари бир қават юқоридаги редакцияга кирганда бош муҳаррир унинг таржимаи ҳолини чала-чулпа эшитиб, «шу кунларда бизда олий маълумотлиларгаям ўрин йўқ», дея суҳбатга шартта арра тортганди. Ҳа, илму фанимизнинг беқиёс тараққиёти билан мақтанамиз-у, ширинсўз кишиларни етиштириб берувчи туғруқхоналар яратишга ҳануз ожизмиз. Шу гапни силлиқроқ қилиб айтсаям бўларди-ку. Сотти сатанг, «молни олгинг келмаса, ундан камчилик қидирмай, нархини пастлатворсанг бас», дерди.

Шошма, шошма! Анави ўринбосар худди шу усулни ўзгинангга қўллаган бўлмасин тагин?

Айтгандай, Аламазон нега унга зарда қилди ўзи? Ялтироқ тугмали йигитга атаб дурустроқ лавозимни сақлаб турмагани учунми?

У хаёлга чўмганича зина ва остонани ортда қолдириб ташқарига чиқди, тротуардан астагина одимлаб, йўлида давом этди. Бир пайт ўзини Навоий театри қаршисида кўрди-ю, бу ерга қаёқдан кириб келганини аниқлаб олмоқчидек, ён-верига аланглади. Нариги четни чор-

раҳага бориб қадалган чўзиқ супа остидаги узункурсилардан бирида ёлғиз китоб ўқиб ўтирган қизни кўргач, бу ерга бежиз келмаганини англади: Бийрон билан шу жойда учрашмоқчи бўлишувди. Соатига бир қараб олиб, китобсевар қиздан беридаги узункурсига бориб чўкди, мисчақмоқда сигарет тутатди.

Янами? Кейинги вақтда намуноча кўп чекадиган бўлиб қолди?

Шуни ўйлаб, бир ижирғаниб қўйди, аммо сигаретни улоқтиришга саботи етмади.

Ие, анави аёлни қаерда кўрган эди? Эҳа, ўша артист-ку, баъзан телевизорда чўзиб хониш қип туради. Қоматни қаранг! Шу ерда ишлар экан-да? Лекин театрийам жуда ўхшатиб қуришган-да. Опера ва балет! Навоий!

Журналларнинг рангли саҳифаларида сурати тез-тез босилиб турадиган машҳур фавворанинг энди суви тўхтаган, ҳовуз кўпдан ювилмаган сопол косадек чатнаб турар, ёз чоғида ярим кечагача гавжумлигини йўқотмайдиган майдоннинг чайир узункурсилари бугун бўм-бўш эди. Китобсевар қиз билан Аламазон тротуардан ўтиб бораётганларга шу бўшлиқнинг мудроқ соқчиларига ўхшаб кўринаётган бўлса ажаб эмас.

Нағали бўшаган туфлининг шиқирлашини эшитиб, Аламазон супа тарафга ўгирилди. Чорраҳа яқинидаги зинапоядан тушиб келган олабайроқ курткали йигитча мутолаадаги қизга тикилиб пича тўхталиб қолди, атрофига бир аланглаб олгач, жинси шимининг олдинги чўнтагига қўл тикқанича унга яқинлашди, узункурси четига жойлашиб, мазмундор томоқ қирди. Қиз эса шу тобда сел келсаям китобни варақлаганича оқадиган кайфиятда эди. Йигитча бундай ҳурматсизликдан ранжигандек, олдин бурун жийирди, сўнг туйқус хоксор қиёфага кириб, илтижо қилди:

— Бунча қийнайсиз одамни?

Қиз унга ҳайрон бўлиб боқди, елка қисиб қўйиб, яна мутолаага берилди.

— Таннмадингиз-а? Мен бўлсам, биринчи кўрганим-даёқ... Шундан бери ҳар куни ўйлайман сизни.

Қиз китобдан кўз узмаган ҳолда унга орқа ўгириб олди.

— Ўша куни жиннидек эргашиб юрдим, — барибир бўш келмади йигитча, — гапиришга юрагим бетламади. Кейин шунақаям аттанг қилдим...

Қиз китобни ёпиб, ўрнидан қўзғалишга чоғланганда, йигитча шартта туриб, йўлини тўсди.

— Кетманг! Яна йўқотсам, қайтиб тополмайман, — сўнг, қиз ҳануз талпиниб турганидан безиллаб, тиз чўкиб арз қилмоқчидек ўнг тиззасини узункурси устига букди. — Сизсиз яшолмайман. Улай агар!

Қиз уни турткилагудек бўлиб таъқибдан қутулиб чиқди-ю, чорраҳа яқинидаги ўша зинапоя томонга ошиқди.

— Шошмасангиз-чи, ахир! — қаддини ростлаб зорланди йигитча. — Майли, ака-сингил тутинамиз.

Қиз ҳеч нима эшитмагандек узоқлашиб бораётганини кўргач, шаштидан тушиб, тиззасидаги чангни қоқди, бир лаҳзада боягидек хонтақлид қиёфага кирди. Ортга бурилиб Аламазоннинг ёнидан ўтиб бораркан, ўзича ғўдранди:

— Жуд-даям уста экан паразит. Илинмади.

Аламазон унинг кетидан заррача ажабланмай бир қараб қўйгач, яна соатига кўз ташлади — Бийрон кечикяпти. Атайлаб кечикади булар.

Тасодифни қарангки, Аламазон ўша кунги съёмкага худди оддиндан танийдигандек артистликка ўқиётган қизни танлабди. Исковуч бўлкет-э!

Бийрон ўшанда Аламазоннинг бирон жойда ўтириб пича суҳбатлашиш борасидаги таклифини кескин рад этди. Кейин уни ортиқча хафа қилгиси келмади шекилли: «Бугун иложим чатоқ, истасангиз пятница кунини учрашсак», — деб чиройли жилмайдн. Артист-да, жилмайишним қотиради, жозибатор қилиб гапиришним. Ушанда у «иложим чатоқ» деган гапни шунақанги ишва билан айтдики! Бунисиниям қўйиб турунг, одимлашини кўрмабсиз — бамисоли какликнинг ўзгинаси. Қанийди, қизлар ҳандалакнамо нарса бўлса-ю, шунақаларининг уруғини олиб, ҳаммаёққа экиб ташласанг.

Тоқати тоқ бўла бошлаган Аламазон секин ўрнидан қўзғалиб, майдон ёқалаб кезишга тушди. Енгил совуқ шабада эсиб турар, пурвиқор чинорга борлиқ кўркини бахшида этиб бўлган қувғинди япроқлар энди такаббурликда чинорлар билан баҳслашса баҳслашгудек йигитнинг хром пойабзали атрофида ўралашиб юрар, баъзилари буткул топталишдан чўчиётгандек пизиллаб қочар, четдаги буталар остига яшириниб улгуришса-да ҳамон қалт-қалт титрашарди.

«Аслида, пўстинимниям олиб келсам бўларкан, —

жунжикиб ўйлади Аламазон. — Яқин-орада қишлоққа боролмайдиганга ўхшайман».

Пўстинни унга овчилар ва балиқчилар жамияти совға қилганди. Бўри отиб келгани ёки кўпроқ тулки териси топширгани учун эмас, туман газетасида овчилик қонун-қоидаларини ёритиб туришдаги хизматлари эвазига!

Ўзига қолса-ку, ўша пўстинни бундақанги беҳарорат курткаларнинг тўрттасигаям алмаштирмаган бўларди. Бунга уни шаҳар мажбур қиляпти. Бу ерда товуқни эмас, товусни олқишлашади.

— Сало-о-м!

Аламазон ортга ўгирилди, кўзларига ишонмай қарши-сидаги қизга қайта-қайта бошдан-оёқ назар солди — ўша Бийронми шу? Пистонли вилвет шим, ўсиқ тивитли камзул, чап чўнтагига лотинча ҳарфлар битилган қундузёқа нимча, нозик қирраларининг бир чети тим-қора холга туташган бурунчаси устида занжирли кўкиш кўзойнак. Ўша кун нафис қилиб турмакланган соч энди елкаси билан битта бўлиб, белига қуйилиб турибди.

— Аҳволлар қандай, артист йигит? — Бийрон кўзойнагини олиб, аста қўйиб юборган эди, у бўйнидаги занжирга осилганича туриб қолди. — Шунақа чақирсам, хафа бўлмайсизми? Ёки бошқа чинлари борми?

Аламазон шу заҳоти бош ирғади:

— Бор! Овчилар жамиятининг аъзосиман.

Бийрон иягини юқори кўтариб, ўша-ўша тароват билан чарақлаб кулди.

— Тўғриси айтинг, мени аввал танимадингиз.

— Қўйсангиз-чи, — эътироз билдирди Аламазон. — Агар битта соч толангизни кўрсатишсаям, дарровда танирдим.

— Вей-вей-вей, — хушомадга жавобан бармоғини ликиллатиб карашмаланди Бийрон. — Журналистлар осособенно хавфли бўлади.

Аламазон бир кулиб қўйиб, гапни жиддийроқ томонга бурди.

— Очиғини айтсам, тунов кун тамоман бошқача кўринувдингиз.

— Ўша куни папашкамни автостанцияга кузатдим, — изоҳ берди Бийрон. — У киши бунақа турсам, қулоғимдан чўзади.

— Унда, бу кийимларни ким олиб берди сизга?

— Мамашкажоним! Ресторанда буфетчи, таниши анавалом.

— Ресторанда? — у «Тошкент» меҳмонхонаси ёнида-

ги ресторан тарафга бир қараб қўйди. — Қайси ресторанда?

— Газлида. Биз ўша ёқдан.

Аламазон унинг тараллабедод сарупосига яна бир карра назар ташлаб, ҳазилнамо оҳангда ўдағайлади.

— Дадангизни ўрнида бўлсам, сизни эмас, мамашкангизни қулоғидан чўзардим.

— У чўзолмайди, — ҳиринглади Бийрон. — Улар давно ажралишган.

— Ҳм... — Аламазон атрофга эловлаб боқди, сўнг Бийроннинг тирсагидан тутиб жилмайди-да, ресторан тарафга имо қилди. — Бир мамашкангизни эсласак-чи.

— Ну-у, Аламазон! — Бийрон эркаланиб ортга тисарилди. — Қўйинг шуни. Кеч борсам, хозайкам сочидан юлади.

— Ўзим таксида элтиб қўяман. Қани, фароғат қўйнига олға!

Охирги сўзни у шу қадар кўтаринки, шу қадар шавқ билан айтдики, ҳозир Бийроннинг ўрнида Эшмат бўлганида, «ура-а!» деганича югургилаб кетарди.

Бойвучча ойи

Ўғилу неvara, қизу келинлари охир-оқибат зўр келишиб, Бойвучча ойини қаватдор уйга кўчириб ўтишди. «Бунақаси оламда йўқ, давлат сизга атаб алоҳида хоналар қурди, биз бор-шудимизни сарфлаб, уни музейдек ясантирдик», деб чувиллай кетди улар.

Уйни бориб кўргач, ҳақиқатанам, ҳайратдан ёқа ушлашига оз қолди, аммо ўзини босди, сир бой бермади. Эшик-деразалар ганж-ёғочдан бўлиб, хоналарнинг шифти ойнак, деворлари розғонмармардан эди. Хонтахтадан тортиб, қутию жавонгача аскарнинг этнигидек ярқирайди. Қоса-лагану чойнак-пиёлаларнинг ҳаммаси хитойи чиннидан. Патнису ликоп, кўзаю обдаста, ҳатто, хокандозниям кумушдан қуюшибди кам бўлмағурлар. Энг анграйтириб қўядиган жойи капгиру чўмич, муроббоялоғу қанддон, ошқошиғу санчқи — барибир топ-тоза тиллодан эди. Бойвучча ойи бундай хулосага келиш учун шунчаки юзаки қараб қўйиш билан қаноатлангани йўқ, албатта. У бошқаларнинг кўзини шамғалат қилиб секингина чойқошиқлардан бирини олди-да, яккамдуккам тишлари билан унинг сопини қаттиқ тишлаб кўрди — тўғри соф тилло!

— Қайнотанг тирик бўлганларида, ярим купини мана шу каталакда ўтказарди, — хоналарни кезиб чиқишаётган вақтда ҳожатхонани кўрсатиб, тўнғич келинига шивирлади Бойвучча ойи. — Мендан яшириб, бошқа қаердаям ичарди?

Ниҳоят улар дастурхонга ўтиришди. Ҳомиладор қизи сарғиш самоварнинг буғини таратганича биланглаб келиб, хонтахта ёнига чўкди. «Бу энди тоза эмас, — самоварга зимдан кўз ташлаб ўйлади Бойвучча ойи. — Шунчаки тиллонинг сувини югуртишган».

Чақчақлашиб ўтириб, ярим чойни ичиб бўлишибди ҳамки, самовар тушмагур ҳануз қайнашдан тийилмасди: варақа-вуруқ, варақа-вуруқ... билқ-билқ-билқ...

Бойвучча ойи босинқираб уйғониб кетди. Хайриятки, кўз очиб кўрган келинлик уйида ётарди. Эрининг тажовузкор панжаси теккан муқаддас сопол лаганию одмигина идиш-товоқлари жой-жойида турибди.

— Варақ-вуруқ... билқ-билқ...

У қулоғини динг қилиб, атрофни тинглади.

Бу товуш ташқаридан келаётган эди. Зил гавдасини зўриқиб кўтарганича аста ўрнидан турди. Айвонга чиқди-ю, кўзи атрофидаги ажинлар ёзилиб кетди — ҳовлининг қоқ ярми яхоб берилаётгандек қўллаб ётарди.

— Аламазон! Аламазон-ув! — белига қўл тираганича «дарё»нинг нарёғидаги хужрага қараб қичқирди у. — Аламазон дейман! Ўлиб қолганмисан, ҳой!

Пастак эшик сурнай чалиб очилди. Аламазон кўзларини ишқалай-ишқалай, ташқарига мўралади.

— Ҳа, нима?

— Буёққа чиқ-э! Тезроқ, чиқмасанг ўрдак бўламиз.

Аламазон ҳовлидаги аҳволни кўриб, бир зумда енгилгина кийиниб чиқди. Поча-енгини шимаргач, муз-муз сувни ирғишлай-ирғишлай кечганича бориб, биринчи навбатда ариқчанинг ўзақини топишга тиришди.

— Қувурга алланим! бало тиқилиб қопти. — Бойвучча ойи бармоғи билан узлуксиз билқиллаётган жойни кўрсатиб, ишни қаердан бошлаш кераклиги ҳақида аниқ кўрсатма берди. — Ана, варақлаб турибди. Ўша ерга қўлингни суқ.

Қандайдир телпак оқиб келиб, тиқилиб қолган экан. Аламазон уни суғуриб олиб, айвон тарафга улоқтирган заҳоти қувур Эшмат ишманинг томоғига айланди-қолди.

— Юр энди, чой дамлаб берай, — буйруқ оҳангида

сўз қотди кўнгли тинчиган Бойвучча ойи. — Шамоллаб, силкасал бўл қолмагин тагин.

Аламазон иш билан овора бўлиб турганда кампир айвондаги тоғорага илиқ сув қуйиб, ёнига кўрпача ва шилпак келтиришга улгурган экан, кўрачада юз-қўлини юйиб, оёғини тоғорада чайиб олгач, дилдираганича ичкари кирди. Устида доимо каттакон чойдиш турадиган табиий газли печкадан таралаётган илиқлик танасига мўмнёдек ёқиб тушди. Ҳузур қилиб кўрпачага ёнбошлади, карахт оёғини темир қопқоқ сари чўзди, аммо ҳароратни ҳис этмади.

Бойвучча ойи дастурхон ёзиб, чой дамлади. Гумбаздек бўлиб Аламазоннинг қаршисига чўкди.

— Худо етказиб, кеча сенгина келиб турганингни қара, — чойни иштиёқ билан қайтара туриб, тақдирга шукрона айтди у. — Бўлмаса қўшниларни уйғотиб чиқиш учун киртоғорани қайиқ қилардим. Учакишгандай анавиам бугун жужурнойлигини кўрмайсанми.

«Анави» дегани бу — Аламазоннинг ҳовли этакроғидаги ҳужрасига туташ хонада яшовчи ижарачи. Ут ўчирувчи бўлиб ишлайди. Аламазон ёзги сессияга келган пайтда бирдан шу ҳовлида пайдо бўл қолувди. Оиласи бузилган шекилли.

— Менга қара, Аламазон, шу пажарнўйларни ойлиги қанақа ўзи? — Бойвучча ойи новвот солинган товоқчани унга яқинроқ сурди.

— Нимайди?

— Ундан арзимаган ижара ҳақи оламан. Шуниям тулкини думидек чўзади. Мен-ку, минг қатла шукр, уни қўлига қараб қолганим йўқ. Масалан, катта ўғлим...

Ана, тагин бошланди!

Кампир тушмагур жуда аломат-да. Бу хонадонга келган ҳар бир янги ижарачига катта ўғли ҳафтасига харажат келтириб туриши, кичиги «қуруғи»ни бериб қўя қолишни афзал кўриши, қизи эса унинг кийимини ипидан-игнасиғача бутлаб қўйиши ҳақида фахр билан сўзлаб берар, мабодо янги суҳбатдош топилавермаса, «эскилар»га вақт-вақти билан такрорлаб ўтарди. Аламазон бу уйга сурункасига тўрт марта келган бўлса, мана шу ҳикояни тўртинчи марта эшитиб ўтирибди. «Мен бировни пулига зормасман, — дея ҳикоясига якун ясарди у, — ёлғиз зерикканимдан ижара қўяман».

Шундай дейишга дерди-ю, мабодо кимдир ҳисоб-китобни сал кечиктирса, бирон баҳона толиб, ётиғи билан шама қиларди. Масалан, бундоқ: «Неварамга

валасапит обераман деб катта кетворувдим. Кеча магазинга боришдан олдин мундоқ ҳамёни титкиласам, фалон сўм етмай турибди-ку». Шуниси қизиқки, ўша «фалон сўм» қай миқдорда айтилган бўлмасин, ижарачининг вақтида узатмаган қарзига шундоқ мос тушарди-қоларди.

— Пожарнигингиз алимент тўласа керак-да, — чойга солинган новвотни нон билан аталайтуриб, бояги гапга қайтди Аламазон. — Бунақада пулни баракаси қолмайди.

— Ичади у гумдон бўлгур. Ичган одамнинг чўнтаги ямоқдан бошқа нарсани кўрмайди.

Аламазон «хўжайка»сининг маталга усталигидан завқланиб, жилмайиб қўйди.

— Сен кулмагин, бола, — бобиллашни давом эттирди Бойвучча ойи. — Раҳматли хўжайиним гурзибоздек йигит эди, ичкилик охири бош-шига етди.

Шу вақт ҳовлидан бу хонадонга кунора эрталаб сут олиб келадиган ўспириннинг ингичка овози таралди:

— Бойвучча ой-йи-и-и...

Бойвучча ойи инқиллаб-синқиллаб ўрнидан туриб, айвон томонга йўл олди.

Бойвучча ойи! Яқин-атрофдагилар унинг ҳақиқий исмини буткул унутиб юборишган, бу дабдабали ном унга қачон ва ким томондан қўйилганини бешқайрағочликларнинг биронтаси аниқ айтиб беролмас, кампирнинг ўзи ҳам бунга аллақачонлар кўникиб кетган эди.

— Шўр пешанамга шунақа кирчимол неvara битмади-битмади, — у шиша идишдаги сутни кўтарганича ҳасратланиб кириб келди. — Ҳозир сенга сут қайнатиб бераман.

— Шуёғиям етар-э...

— Қимирламай ўтир, — фармон берди Бойвучча ойи. — Сен бола катта иш қилдинг. Хайриятки, қувур ўзингни тортиб кетмади.

Барчага доимо кўнглиям, дастурхониям очиқ бўлган бу полвоноғиз кампир гап ижара ҳақига бориб тақалганда нима сабабдан туйқус зикналашиб қолишини Аламазон сира тушуниб етолмасди.

Ҳе, аттанг, шундай бегидир жой турганда, талай пулни беҳуда совуриб юришни ким қўювди унга? Одилга кўнгил учун хўп деб, тўғри шуюққа келаверса ўлармиди? Фақат чўнтаги енгиллаб қолгандагина ҳушини

йиғди, ақли пешиндан кейин кирди. Доим аҳвол шу ўзи.

Пулни кетганим бошдан садақа, аммо Бийрон билан бирга кечган ширин дамларини ҳисобга олмаса, шунча кунни санғиб беҳуда ўтказди. Ҳали биронта ишнинг тайини йўқ.

— Шерикларинг кўринмайди? — сўраб қолди Бойвучча ойи, сутни печка устидаги қозончага қуяётиб.

— Келишларига ҳали бор, — Аламазон беихтиёр курсдошларини эслади. — Ўқишимиз кечроқ бошланади бу йил.

— Унда, сен нега ликиллаб етиб келдинг?

— Шунақа бўп қолди, Бойвучча ойи. Энди Тошкентда ишласаммикан деб турибман.

Бойвучча ойи ўзича гапираётгандек, товуши пастлаб гудранди:

— Тошканни зап кўзи учиб турган экан-да сенга. Момонгни уграсига ўт қала-а-б юравермайсанми? — кейин, бор-е, менга нима дегандек қўл силтаб қўйди. — Э-э, ҳозиргилар бари бевош. Мана, иккала ўғлимам, дўмда турмасам ўламан, деб ота қасрини ташлаб кетди. Баттар бўлишсин...

Муаллифлар куннинг иккинчи ярмидан қабул қилинишини яхши билган Аламазон нашриётга тушдан кейин кириб келди. Ачқимтир «Лайка» сигаретини зинапоядаёқ эзғилаб ташлаб, узун коридор сари қадам қўйган пайтида чап томондан огоҳлантирувчи йўтал эшитилди. Четдаги бесўнақай эски стол ортида кафтига ияк тираб ўтирган чўққибаш қоровул минғирлаб гап отди:

— Қаёққа кетяпмиз ўзи?

— Директорга...

— У-ў, хўжайингами? — нидоланди қоровул; сўнг қоши билан бўш стулни кўрсатиб, ўтириб туринг дегандек имо қилди. — Ҳали-замон кеп қоладилар.

Аламазон стулга ўтирди, қўлидаги «Советский спорт»ни ёйиб ўқий бошлади.

— Қаердан келдик энди? — чамаси, қоровул ёлғизликдан жуда зериккан, директор тушликдан қайтгунга қадар текин суҳбатдошнинг «сувини сиқиб ичмоқчи» эди. Унинг мақсадини фаҳмлаган Аламазон газетани буклаб столга қўйди-да, солинчоқ юз, негов бурун, бўртиб чиққан кўзларга астойдил тикилди.

— Лаббай?

— Таг-зогларини суриштиряпмиз.

Қоровул унинг қаёқданлигию қаерда ўқиши, оилавий аҳволию Тошкентга қанақа транспортда келгани, хўроз уриштиришга муносабатияю қайси жанрда ёзишигача эринмай сўраб чиқди. Кейин «ҳмм» дея пича сукут сақлаб тургач, «бизниям танирсиз, ҳойнаҳой», деб масала ташлади.

Аламазон унга бошқатдан разм солди, аммо газета-журналларда босилиб турадиган суратлар орасида бунақа турқ-атворга дуч келганини эслай олмади.

— Шеър ёзардингиз шекилли? — ночор гапни кавлаштирди у.

— Э, йўқ! — нодон суҳбатдошга йўлиққан мутафаккирдек мийиғида сипо жилмайди қоровул. — Таржима қиптурамиз. Топганимиз — Шарқ классикаси. Бу — қўл етмас бир хазина.

— Қўлни-ку етказса бўлар, — луқма ташлади Аламазон, — ақл етиши қийин.

— У-ў, ана энди ўзимизга келдик. Ана бу гапни яхши айтдик.

Эшик очилиб, паканагина киши шляпасини қўлида ўйнатганича аста-секин юриб ичкари кирди. Қоровул Аламазонга боягидек қоши билан имо қилиб деди:

— Ана-е, хўжайинам келдилар, — сўнг хўжайинга юзланди. — Сизни кутиб ўтирибмиз-да.

— Хизмат, қўчқор йигит? — Аламазонга синчиклаб тикилди директор.

— Сизга гапим борида.

— Майли гаплашамиз.

Директор миқти жуссасига мос бўлмаган ясама салобат билан битта-битта босганича тўрга қараб йўналди. Аламазон унга энди эргашмоқчи бўлганида, қоровул «пича шошмай турайлик, хўжайин ечиниб-нетиб олсинлар», дея уни яна йўлдан қолдирди.

«Буям Календарий домланинг сал ундайроқ кўриниши экан», деб ўйлаб қўйди Аламазон.

Оғзаки гапда ҳамма «Календарий» деб атайдиган шоир Қаландарийнинг ижод маҳсули вилоятдаги барча туман газеталари, ҳаттоки, вилоят газетасининг ўзидаям бот-бот кўзга чалиниб турарди. Гоҳи-гоҳида Ўсмирона ишқий фарёд, ё бўлмаса маҳалла оқсоқолининг панд-насихатлари даражасидаги «ахлоқий» ғазаллари ҳам учраб туришини ҳисобга олмаганда, у ўз умрини асосан календарь воқеаларга атаб шеърлар ёзишга бағишларди. Каттароқ байрамларни шарафлаш мазкур

музофотдаги ундан обрўлироқ шоирлардан ортмагани туфайли ўз иззатини билиб, Курувчилар ёки Савдо ходимлари кунига атаб мадҳиялар тўқишдан нарига ўтмас, машқларида «бўстон — гулистон», «камтарин — офарин», «қаҳрамон — бўл омон», «заҳмат — минг раҳмат», «аҳдга вафодор — бахтиёр» сингари қофиялар шафқатсизларча эксплуатация қилинар эди. Пахта терими қизиган паллада эса унинг «Пайкалининг сайқалидир агрегатим чайқалиб», деб бошланувчи шеърига бас-таланган қўшиқ радиога тез-тез янграб турарди...

Директор Аламазонни креслога елимланган бир тарзда кутиб олди. Ҳозиргина қоровулга берилган маълумотларга қўшимча равишда одамзоднинг беихтиёр қитғини қўзғатадиган «қачон — нега» пайровидаги яна бир неча саволларга ҳам тоқат билан жавоб қайтаришига тўғри келди.

— Ҳа, қийин, мусофирлик ўзимизниям бошимиздан ўтган, — бу жойни эгаллагунга қадар кўрмаган кунимиз қолмади, демоқчидек креслонинг ён таянчига бармоғини тикиллатиб туриб гапирди директор. — Хуллас, бизда битта иш бор... агар тўғри келса.

Аламазоннинг юраги ҳаприқиб кетди, директорнинг юпқа, хушбичим лабига умид билан термилди.

— Бизга чаққон бир курьер керак.

Курьер! Нима ўзи бу? Қайсидир кинодами, китобдами «Курьер поезди» деган сўзга дуч келгандек бўлвди. Бу нимани англатиши ҳақида бош қотириб кўрмаган эди.

— Тўғри, маоши сал андакроқ, — директор Аламазондан кўз узмай, уни ҳануз синчиклаб кузатарди. — Агар коллектив билан чиқишиб кетсангиз... Қисқаси, уёғи ўзингизга боғлиқ.

Қаерга борма, сенга боғлиғи — уёғи. Буёғи-чи? Бу томони кимга боғлиқ ўзи?

— Сизни шошилтирмайман, қўчқор йигит, — инсоф қилган бўлди директор. — Майли, эртагача бир мулоҳаза қилиб кўринг.

Аламазон юмшоқсўз директорнинг феъл-атворига яраша у билан қуюқ хайрлашиб, эшикдан чиқаётган вақтда остонада оппоқ сочли, қўнғизмўйлов шоир Салай Қозим билан тўқнашди. Ёшини эътиборга олиб, унга йўл бўшатди...

Бу шоирнинг исм-шарифи илгаритдан қулоғига чалиниб юрган бўлса-да, ўзини яқинда матбуотчилар ошхонасида кўрувди.

Уша кунн Аламазон ҳажвий журналнинг масъул котиби билан четроқдаги столда овқатланиб ўтирганди. Бир пайт котиб: «Ҳай, бўлмаса томоша кўрайлик энди»,— дея эшик томонга маънодор боқиб қўйди. Аламазон ўгирилиб, болачоқларнинг велосипедини ҳайдаётгандай тиззаларини икки ёнга кериб одимлаганича ичкари кириб келаётган қўнғизмўйлов кишига кўзи тушди.

— Ие! Келсинлар, келсинлар, — қўшни столда ўтирганлардан бири — ғилдиракюз киши унга бўйланиб, юзакироқ хушомад билан қулоч ёйди. — Қайси шамол учирди ўзи, Қозимий?

— Буёққа ўтинг, Салай Козим, буёққа, — ғилдиракюзнинг биқинидаги малласоч одам илтифотдан кўра кўпроқ масхаралашга ўхшаб кетувчи йўсинда уни юқорига таклиф этди.

— Қўрганимиз — кўришганимиз, — Салай Козим негадир ҳиринглаганича қўлини кўксига босиб, кўрсатилган жойга ўтирди.

— Хурсанд кўринадилар, Қозимий? — унга ўша юзакни хушомад билан тикилиб сўради ғилдиракюз. — Китоб чиқдими дейман?

— Э, йўқ, — ўзини жиддий тутишга интилди Салай Козим. — Шундай... ўзимизча...

— Бир гап бор, — дея шеригининг гапини маъқуллади малласоч. — Биздан яширяпти.

Салай Козим яна ҳиринглаб кулди.

— Дарров сезасизлар-а. Премиалний олувдик.

— Шу холосми? — дея лабини бурди малласоч. — Мен бўлсам, кечаги рўйхатга сизниям қўшишибди деб ўтирибман.

— Қанақа рўйхат?

— Унвон оладиганларники. Кеча ёзувчилар уюшмасида рўйхат тузишиб, тасдиққа юборишибди.

— Кимлар борлигини билмадингизми?

Бунга жавобан малласоч елка қисганича бошини сараклатди.

— Мен билганим битта Тўпавой, — Қозимийга чой узатаётиб сўз қўшди ғилдиракюз. — Боя уни табриклашаётганда сезиб қолдим.

Салай Козимнинг ранги қув ўчиб кетди:

— Тўпавой? Тўпа Турғунми? Ғирт чалассавод-ку! Бизни уч-тўртта китобимиз босилганда, у ёзган шеър газетадаям зўрға чиқарди.

— Мен қаердан билай энди? — нега менга дўқ ура-

сиз дегандек зарда аралаш гапирди ғилдиракюз. — Бирон-та хизмати бордирки...

— Қанақа хизмати бўлиши мумкин? — Салай Козимнинг баттар фиғони ошди. — Масалан, мен йигирма уч йилдирки битта нашриётдаман. Хўш, Тўпа қаерда ёлчителиб ишлабди? Ҳатто, профсоюзга яқинда аъзо бўлганини биламиз.

«Минбар»ни яна малласоч эгаллади:

— Ўтирволиб куюнишимиздан нима фойда? Келинглари, бошқа гапдан гаплашайлик.

Салай Козим қўлидаги чойни тез-тез ҳўплаб, типирчиллаганича ўрнидан турди.

— Йўл бўлсин, Козимий?

— Бир жойда озгина ишим бор эди.

У хайрлашув маросимини кечроқ муддатга суриб, ошхонадан зипиллаб чиқиб кетди. Қўшни столдан пиқир-пиқир кулги эшитилди. Малласоч киши: «Шу кетишда тўғри уюшмага бориб, рўйхатни суриштиради», — дея ҳиҳилаб қўйди.

— Кунора калака қилишади, — ачинганнамо қиёфада Аламазонга сўз қотди котиб, — омон бўлгур лаққа тушиб чарчамайди-да. Ўзига хослик томониям шу холос.

Қишлоқда ҳар бир одам ҳисобда, ҳамманинг даврада ўз сўзи, тўй-маъракада белгиланган ўрни бор. Ким бу? Фалончининг ўғлию писмадончининг невараси.

Бу ерда эса... Шаҳар ўз номи билан шаҳар. Кунни босиб туришади...

Бу ерда эса... Шаҳар ўз номи билан шаҳар. Кунни кеча Лондонда маъруза айтиб қайтган академик ёнганангдан ўтиб кетади, сен бўлсанг уни бирон-бир ресторанинг бош ошпази билан адаштирасан. Баъзан, аксинча — қайсидир театрнинг чироқчиси зинапоядан ғўдайганича тушиб келиб, сендан гугурт сўраганида, машҳур артистнинг иси бурқсиб турган бу зотни шу вақтгача танимаганингдан қаттиқ хижолат чекканингча тамакисига дарҳол ўт тутасан.

Қишлоқда битта шеърнинг босилсаёқ шоирсан. Шаҳарда эса йигирмата китобинг чиқиб ҳам Салай Козимлигингча қолаверишинг мумкин. Шундай экан, Аламазон деган одамча булар учун ким бўпти? Қандайдир чарм курткали нусха қишлоқдан келиб, бир ойдан зиёд дайдиб юрганини эшитишдан бу ерда кимнинг иштаҳаси бўғилади-ю, лавозимга минганида ким тепароқдан жой кўрсатади? Шундан бошқа ташвиш йўқми уларда?

Нашриётдан тарвузи қўлтиғидан тушганича қайтиб

чиққан омадсиз забткор қайси кўча ёқалаб одимлаётгани, қаёққа бораётганини ўзи ҳам билмаган ҳолда аламаҳалгача ўйчан тентираб юрди.

Доцент ҳузурида гастроль

Қишки сессия Аламазоннинг картмони дўкондаги вазнига қайтиш арафасида турган даврга тўғри келди. Картмон бундан хурсандми, хафами — бирон нарса дейиш қийин-у, ҳар ҳолда, эгаси уни сўнгги пайтларда тобора камроқ безовта қилаётганди.

«Бийроннинг олдида нима деган одам бўлдим энди? — боя уйғонган бўлса-да, ҳануз кўрпадан чиққиси келмай, бошқа томонга ағдарилиб олди Аламазон. — Зиқна бўп кетяпти деб ўйлаётгандир?!»

Тўйингга қараб карнайчи айт, деганларидек, ўзи бошида баланддан келмаслик керак экан. Дастлабки танишувни ресторан официантидан қайтим олмай қўзғалиш ва қизни таксида кузатиб қўйишдан бошлаган эди. Бора-бора хотамтойликнинг бурди кетаверди. Сўнгги учрашувлардан бири ишчилар ошхонасида овқатланиб, шу қиз шўрликни оломонбозор автобусага зўр-базўр тикиб жўнатиш шаклида якунланган бўлса, кечаги гал «панорама»дан чиқишгач, суюклисини сосискахонада типпа-тик тургизиб қўйиб, бир стакан кофе билан сийлашдан нарига ўтолмади.

Хайриятки, купедош таниши Одил сигарет олиш учун бу ерга тасодифан кириб қолди-ю, улар билан бирпас чақчақлашиб, Аламазоннинг пастлаб бораётган обрўйини тўрт-беш поғона кўтариб қўйгандек бўлди. Тошкентда унинг бунақа зўр оғайнилари борлиги Бийроннинг хаёлигаям келмаган бўлса керак.

— Ишларинг қалай? — салом-аликдан сўнг ўзини яқин тутиб ҳол сўради Аламазон.

Одамзод дегани бирон жойда ишлайди-да, ахир!

Одил сигаретини бамайлихотир тутатаётиб, деворга қоқилган кўкиш тахтачага алоҳида эҳтиром билан кўз қадади — тахтачага папирос сурати солиниб, устидан қизил чизик тортилган эди.

— Биласан-ку, биззи иш доим беш, — тутунни тепага пуфлаб, у ҳам эски қадрдонлардай жавоб қилди. — Аммо сенгаям беш кетиб турибман, нақ паризодни топибсан-а. Ваҳ-ҳаҳ-ҳа.

Бийрон карашма билан жилмайиб, аввал Одилга, сўнг Аламазонга зимдан кўз ташлади.

— Қизларни кўп талтайтирма! — бармоғини ниқтаб, ҳазиломуз ўдағайлади Аламазон.

Одил эса қитмирликни давом эттирди:

— Буниси ҳолва. Хўл десанг, битта янгилик айтаман-у, хонимингни тугалай типирчилатиб қўяман, — у шундай дея, Аламазоннинг розилигини кутиб ўтирмай, иршайиб Бийронга қайрилди. — Бугун базамизга товар келди. Очсак, бари аёлларники: итальян этиги, голланд пўстини, ҳинд кўйлаклари... — у хиёл сукут сақлаб, қизнинг кўзларига синчковлик билан тикилди, — японча свитерлар, араб рўмоллари, чех сумкалари, костюмли вилвет юбка — «Монтана!..» — Шу ерга келганда у тилла тишларини чақнатганича шарақлаб кулиб юборди. — Қара, қара, Аламазон! Потирлашини кўряпсанми? Ваҳ-ҳаҳ-ҳа.

Улар ташқарига чиқишгач, Одил йўл ёқасида турган зангори «Жигули»ни кўрсатиб, тантанавор оҳангда деди:

— Қани, кемага марҳамат қилинглар! Ҳозир трап кўтарилади.

Аламазон миннатдорчилик билдиргандек бош қимирлатди.

— Бийроннинг йўли яқин, — дея Шайхонтовур томонга ишора қилди у. — Мен... уни кузатиб қўяман.

Одил машинага бош суқиб ручка билан дафтарча олди, иккита варақни йиртиб, аллақандай рақамларни ёзди-да, бирини Аламазонга, иккинчисини Бийронга тутқазди.

— Бу — базамиздаги телефон... Бирон нарса зарур бўп қолса, бемалол...

Ташқаридан қуруқшоқ йўтал аралаш ғарғарадор товуш эшитилди.

— Ҳў, акаси, бир секундга буёққа қара.

Аламазон эринибгина бош кўтариб, деразадан ташқарига мўралади.

Қовоқлари шишиб кетганидан тумтайиб кўринаётган ўт ўчирувчи Бойвучча ойига сут олиб келган қўшни ўспиринни бармоқ ўйнатганича ҳузурига чорлаб турарди. Ўспирин яқинроқ келгач, унга пул узатиб, яна ғариллади.

— Илтимос, яримта арақ опкелгин.

— Менга беришмайди-да, ока, — одатдагидек майин овозда қимтиниб гапирди ўспирин.

— Беришмаса, мени номимни айтасан... Лейтенант акамга де...

Ўспирин истаб-истамай пулга қўл чўзди.

— Арақ бўлмаса-чи? Вино опкелайми?

Ўт ўчирувчининг тиш чўткасига ўхшаган қошлари бирдан юқори кўтарилиб, ботиқ кўзлари сўлкавой тангадек чақнади.

— Қатъиян! ман қилман! — дея бақирди у.

Қон-қошига сингиб кетибди шу гап...

Ёзги сессия чоғи эди. Ўт ўчирувчи бир кун уни ўз хонасига таклиф қилиб, чой-пой қуйиб берган бўлди. Кузатаётиб беш сўм қарз сўради. У вақтда беш-ўн сўм деган нарса Аламазонга чўт эмас эди, қайтмоғи амри-маҳоллигини кўнгли сеза туриб, янги қўшнининг сазасини ўлдиргиси келмади.

Бадий дурдоналарга ҳеч қандай алоқаси бўлмаса-да, оламда «Ёнғин хавфсизлиги қондалари» деб номланган қалин муқовали китоб ҳам мавжудлигини Аламазон ўшанда биринчи марта кўриб билувди. Ўқилиши зерикарли бўлган бу рисоланинг диққатга сазовор жойи шунда эдики, ундаги жумлаларнинг аксарият қисми «...қатъиян ман қилинади» деган сўзлар билан якунланар эди.

Аламазон дераза токчасида бетиним пичирлаб турган соатига қаради — бештакам ўн. Қалласида айла-ниб қолган ҳажвий шеърни қоралайман деб уйқуга анча кеч ётувди, росаям ухлабди-да.

У ўрнидан туриб лоҳас керишаркан, столдаги бўялиб кетган қоғозга хўрсиниб боқди.

Аҳволимни тушунмас ётлар...

Саводсиз бу муҳтарам зотлар

Мен шўрликни

(Қаранг кўрликни)

Гоҳ «илон», гоҳ «иғвогар» дейди.

(Ўзлари панада ҳар бало ейди!)

Тушунинг, ахир!

Менинг касбим — билиш,

вақтида маълум қилиш!

Баъзан эса ёниқ сатримда

Ийглайман ўз қадримга.

Масалан,

Ўқталган-чун менга мугузин,
Қайнатамнинг ҳўкизин
устидан ёздим.

Ҳих-ҳих-ҳи!

Ҳўх-ҳўх-ҳў!!

Ҳаҳ-ҳаҳ-ҳа!!!

Ҳаммаёқни молдўхтир босди...

Бу ерда шунақа шеърларнинг бозори чаққонроқ экан: ҳар қайси газетада ҳажвий рубрика, ҳар бир журналда ҳазил саҳифа, радио билан телевиденида алоҳида сатирик эшиттиришлар...

Майли, жиддийлари ёқмаса, кулгилисидан сотамиз. Ишқилиб, харид қилишдан чарчамасангиз бўлди, ноширжонлар. Иннайкейин, уларни босаётган пайтда Шалмонов деган одамга мендан салом айтиб туришни унутманглар.

Етмиш иккинчи йилмиди, етмиш учинчимиди... хуллас, бундан тўрт йилча олдин туман газетасида Аламазоннинг ўртамиёна ҳазил шеъри босилди. Эртасига туман прокурори Шалмонов уни ҳузурига чақириб қолди.

— Ҳў-ў-ш... — у столдаги газетани олиб, охириги бетига хўмрайиб боқди. — «Қароқчи билан порахўр». Ҳм...

Кейин у газетани четга қўйиб, гарчи шеър одамлар ҳақида бўлса ҳам: «Бу масал ўзлариникими?» деб сўради. Аламазон бош қимирлатиб тасдиқлади.

— Ким... бу порахўр?

— Бир сарқит-да.

— Фамилияси?

— Ёзиш биздан, топиш сиздан.

— Ҳўв, қаерда ўтирганингизни унутманг!..

Ўша Шалмонов ҳозир қаерда ишлаётган экан? Шу одамдан зўр қассоб чиқарди-да...

Аламазон ювиниб келгач, енгил-елли тамаддиланиб, йўлга отланди. Барча фанлар аралаш-қуралаш ёзилаверадиган қалин дафтарини (бекорга «общий тетрадь» дейилмайди-ку) шимининг бўғзига қистириб, курткасини кийди.

Ҳовлидан шипиллаб ўтиб бораётганда Бойвучча ойи деразани ичкаридан тиқиллатиб, кафтини дўлайганича нималардир деб дағдаға қилди. Балки тунда алламаҳалгача чироғи ўчмаганидан норизодир (бандаларим ҳамма ишини осон битирсин деб кундузни, ҳордиқ

олсин деб кечани яратиб қўйибди эгам), балки юпқа кийинганидан яна ташвишга тушгандир (сен бола охири силкасал бўласан...).

Ҳақиқатанам, бугун ҳаво анча изғиринли эди. Йўлка ёқасига бир сафда экилган олчаларнинг дикрайган шохларида чумчуқлар кўринмас, чамаси, улар ҳам илиқ жойини тарк этгиси келмай, бўғотларда биқиниб ётишарди. Кечагинаям шохлар учда бужмайганича қолиб кетган меваларни жанжал-сурон билан териб юришувди.

— Нега ғирромчилик қиласиз?

— Ўзинг ғирромсан! Виждонсиз!

Аламазон муюлишдан бурилибоқ, ҳозиргина эшитилган товуш эгаларига боқди — мўйловига оқ оралаган сўлоқмондай киши билан саккиз ёшлар чамасидаги бола бир-бирига бўйин чўзиб турганини кўрди.

— Беринг тангамни!

— Танга, танга дейсан! Аввал ўнг-терси қаёқдалигини ўрганвол, ҳў!

— Ҳой, қўйсангиз-чи кап-катта одам, — Аламазон тўхталиб, сўлоқмонга енгил танбеҳ берган бўлди.

— Энди сен бормидинг? Жўна, бошни қотирма! — Аламазонга кўзини ваҳимали олайтирди сўлоқмон.

Ҳимоячи топилганидан руҳи кўтарилган бола уёқдан яна тикилинч қилди.

— Ютқазгандан кейин чиданг-да!

— Ме-е-н ютқаздимми? Сенга-я? — дўпписини пешанасига суриб ўшқирди сўлоқмон. — Қирқ йилдан бери ўйнайман бу ўйинни. Ҳе, виждонсиз!

— Беринг тангасини!

— Йўлингдан қолма! — сўлоқмоннинг олайган кўзлари бу сафар пилдироқдек ўйнай бошлади.

— Яхшиликча бер деяпман! — мушт тугиб, рақибига елка бурди Аламазон.

Сўлоқмон туйқус шаштидан тушди. Иккита ўн тийинлик тангани жаҳл билан боланинг оёғи остига отди.

— Ол-э, назари паст. Тешиб чиқсин.

У Аламазонга бир ўқрайиб қўйгач, жунпайпоққа кийган кенг калишини шалпиллатганича улардан узоқлаша бошлади. Нарироқда ортга ўгрилиб, Аламазонга жағ силади.

— Шошмай тур, қишлоқи. Йигитларга айтиб, сени бир талқонтуйди қилдирмасамми!..

— Бизнияам суянадиганимиз бор, — унинг ортидан

масхараомуз бақириб қолди Аламазон. — Эшмат ишмага айтсам, йигитларингни димлаб еворади-я.

— Раҳмат, амаки!

Аламазон ярқ этиб, болакайга қаради.

— Амаки? — у афтини буриштириб қўйди. — Малол келмаса, бундан кейин мени «шоир жаноблари» деб чақирсинлар. Бўптими?

— Бўпти, шоир жаноблари.

Аламазон боланинг телпагини сийпалаб, уни эркалатган бўлди.

— Қиморбоз эканлар-да? Жудаям уятли касбни танлабдилар-ку.

— Марўжинага кетаётсам, бу амаки олдимни тўсволди, — ўзини оқлай бошлади бола. — Ке, қизиқ ўйин ўргатаман, деди.

— Музқаймоқ деганни ёзда еса-да одам.

— Менга барибир, шоир жаноблари. Пул тушиб қолса, қишдаям еб қўяверамиз.

Аламазон аста чўккалаб, бурротил болакайнинг иккала елкасига қўлларини ташлади.

— Ақлингизга тасанно, пирим! Сизни шундай десам майлими? Хуллас, жуда тўғри айтдингиз, баъзи нарса пулга боғлиқ шекилли.

— Пул бўлса, чангалда шўрва, — қаердадир эшитган гапини сира иккиланмай такрорлади бола.

Аламазон кулиб юборди.

— Сизга тобора ихлосим ортиб боряпти, пирим, — деди кулгиси босилгач. — Лекин, шуниси чатоқки, ўшасавил қолгур пул сиз билан менга ҳадеганда йўлиқавермас экан. Мана шунга доғман.

Аламазон факультетга келиб, ишни сиртқи бўлим методистига учрашишдан бошлади. Босиқ ва ройишли бу йигитнинг декану ректорлардан ягона устун томони шу эдики, қайси курс қаерда машғулот ўтказаетганини исталган пайтда аниқ айтиб бера оларди.

— Диққа-а-т! Съёмка!

Залдан текис одимлаб келаётган Аламазонни кўриши биланоқ андижонлик ҳазилкаш Шариф аудитория эшиги олдида ғуж бўлиб турганларнинг диққатини тортди. Тўпдагилар Аламазон тарафга боқиб, бир-бир жиламайиб қўйишди.

Курсдошларининг деярли ярми имтиҳонни барвақт топшириб, аллақачон тарқаб бўлишган экан.

— Аламазон ака, имтиҳонга бирга кирамиз, а? —

ҳиринглаб гап отди Шариф. — Актёрликни-ку ўрганиб-сиз, энди менга суфлёрлик қил кўрасиз.

Атрофда кулги кўтарилди.

Шариф ўз сўзида маҳкам туриб, имтиҳонга у билан бирга кирди.

— Менга бир балл қўшадиган бўлдингиз, домла, — билетни олгач, кулимсираб уни доцентга кўрсатди Аламазон. — Бунн қаранг — ўн учинчи номер. Ғирт бахт-сиз.

Доцент кўзойнагининг устидан мулойимланиб боқди.

— Аксинча, йигит, аксинча. Иримчиларга баҳони бир балл пасайтирамиз.

Аламазон билетга анча маҳал беиштиёқ тикилиб ўтирди, сўнг ҳафсаласизлик билан нималарнидир ёза бошлади. Имтиҳон бериш гали келгач, жавоби ҳам шунга яраша бўлди.

— Бу дейман, йигит, китоб ўрнига кино кўрибдилар чоғим?

— Тўғри айтдингиз, домла, — бу сафар ҳорғин кайфиятда жавоб қилди Аламазон. — Шу... съёмка кўп вақтимни олди.

— Қанақа съёмка? — кўзойнагини ечиб, астойдил сўради доцент.

Ваҳиманиям, бўрттирманиям зумда қотириб ташлайдиган Шариф орқадан туриб гап қистирди:

— Телефильмда бош ролни ўйнаяпти.

— Ухў-ў! — Шарифга бир қараб қўйгач, эндигина сўз қотмоқчи бўлган Аламазоннинг шаштини қайтариб, ҳайрат изҳор қилди доцент. — Чаккима-а-с. Мен сизга айтсам, йигит, журналистика билан кино аслида Фарҳоду Шириндек бир-бирига яқин. Айниқса, публицистик фильмларни оладиган бўлсак...

— Ҳақ гапни айтяпсиз, домла, — унинг сўзини тасдиқлади Аламазон.

— На илож, бу сафарча сизга шафқат қиламиз чоғим.

— Миннатдорман, домла.

Шариф ҳам имтиҳонни одатдагидек базўр «пийпа-лаб» чиққач, четроқда йигитлар билан чекишиб турган Аламазонга кесатиқ қилди:

— Аламазон ака, ўзи имтиҳонга келувдингизми, гастролгами?

Улар уч-тўрт кишилашиб ташқарига чиқиб келиша-

ётган пайтда шахрисабзлик курсдоши Шарифни турткилаб, нимадир деб дўриллаб қўйди.

— Меҳмондорчиликка тобингиз қалай? — Шариф шу заҳоти Аламазоннинг енгидан тутди. — Мана, оғайнимиз зиёфат бермоқчи бўляпти.

— Бир жўрамизда холи квартир бор, — энди ўзи мурожаат қилди «мезбон». — Бачаларга бир гурунг берайлик.

Шариф навбатдаги гапга оғиз жуфтлаётиб, қитмирланганича яна ҳиринглаб қўйди.

— Ҳалиги... балет ҳақидаги шеърингизни тагин бир эшитамиз-да.

Бу галги сессияда Аламазоннинг боши ўтиришлардан чиқмай қолди. Йигирма кунлик ўқишдан имкон борича ҳордиқ ўрнида фойдаланишни кўзлаб, чўнтагини қаппайтириб келган курсдошлари кунора турли ижарахоналарга таклиф қилишар, уни ўз ҳамюртларига, энг аввало, фильм-концерт иштирокчиси сифатида таништиришар, охирида эса балет ҳақидаги шеърни ўқиб беришни сўрашарди.

«Кечки овқатнинг харажати яна ёнга қоладиганга ўхшайди, — ўйлади Аламазон. — Умуман, паловхўрликка нима етсин. Кетдик, вассалом!»

— Э, нимасини ўйлайсиз буни? — унинг пича жим туриб қолганини бошқача тушунган «мезбон» қисталанг қилиб тирсагидан тортди. — Бориб, бачаларнинг димоғини чоғ қилайлик.

Улар автобус бекатига қараб йўл олишди. Аламазон, ҳар эҳтимолга қарши, «Афандининг балетга киргани» номли шеърини ичида такрорлаб, хотирасига мустаҳкамроқ қуйиб бораётган эди.

*Чиқди қиз, кўйлаги сандиқда қолиб,
Саҳнада қизил-кўк нурлар туташди.
Бир бошлиқ қўлига таёқни олиб,
Машшоқлар олдида кўп ўралашди...*

„Овчи“ ва Овчилар жамияти аъзоси

Одатда, Аламазон, сессия якунланиши билан ҳамма синама ишларни бир ойга қолар-қолмас ёзиб ташлаб, кўнглини хотиржамлаб оларди-да, сўнг ижодга шўнғиб кетарди. Бу гал, курсдошлари билан хайрлаш-

ганига йигирма кундан ортиқ вақт ўтган бўлса ҳам, дарслик титкилашга ҳануз қўли бормаётганди. Ваҳоланки, энди у қишлоқдагидан қулай имкониятга эга бўлиб, шундоқ трамвайга ўтирса, йигирма минутдан кейин ўзини университет кутубхонасида кўрар, зарур дарсликларни осонгина олиб, кўпи билан ўн беш кунда барча «қарз»ларидан биратўла қутилиб қўя қолиши мумкин эди.

Ўтган кунни ҳам, кеча ҳам, бугун ҳам шундай қилмоқчи бўлди-ю, барибир кўнгли чопмади. Бундай ҳол, албатта кайфиятдан келиб чиқади. Кейинги вақтда юрагига уя қуриб олган ғашлик кун сайин авж олиб, феъл-атвори тўнглик ва тажангликка тобора мойиллашиб бораётганди.

Юпқа қорни қўнжли ботинкаси билан ғижир-ғижир эзиб, институт ҳовлисида уён-буён одимлаб юрган Аламазоннинг диққати ошиб, яна куртканинг чўнтагига ёпишди. «Прима»ни олиб, сигаретни иккига бўлгач, бир қисмини мўридай қоп-қора мундштукка тиқиб, иккинчи қисмини қайтариб қутига солди. Мисчақмоқ ҳадеганда ёнавермагач, уни бир-икки бор силкиб қўйиб, яна кетма-кет шақиллатди. Урина-урини ёқишга эришгач, сигаретини тутатиб олиб, мисчақмоқни четга улоқтирди.

У туман редакциясида доимо ишнинг тиғизлигидан нолиб, босим ижод қилиши учун кўпроқ бўш вақт топишни орзулаб юрган чоғларида сурункали бекорчилик бу қадар зерикарли бўлиши, ҳатто, фожиавий тус олиши мумкинлигини сира тасаввур қилмаганди. Бундай аҳволга тушган одам боласи, ҳатто, қайси жамиятда яшаётганини унутиб юборишям ҳеч гап эмас экан. Атрофингдан ўтиб бораётган юртдошларинг кўзингга гоҳида чет эл фуқароларига ўхшаб кўрина бошласа, қўрқиб кетаркансан киши. Баъзан бунинг сабаби нимада экан, деб ўйлаб қоласан.

— Соат борми?

Аламазон бошини кўтариб, қундуз ёқали йнгит қўлидаги дипломатини айлантариб ўйнаганича қаршисида жавоб кутиб турганини кўрди. Ёнгини қайириб, соатига кўз ташлади.

— Ўн бирдан ўн бешта ўтяпти.

— Тўчний айтинг, ака.

— Ўн тўртта ўтибди.

— Раҳмат. Бундан чиқди, яна ўн олти минут саланглаб юраимиз.

У дипломатини ҳануз ўнг-сўлга айлантириб ўйнаганича битта-битта босиб, нари кетди.

Дастлабки пайтларда корректорлик, солиштирувчилик, курьерликни таклиф этган кишилар ўшанда унга нисбатан катта одамгарчилик қилмоқчи бўлишган экан чамаси. Аламазон эса уларга зарда қилди, мас-харалашдан ҳам тоймади. Қайсидир қишлоқдан келиш эҳтимоли бўлган ялтироқ тугмали забткор учун тўрроқдан курси ҳозирлаб туриш ҳақида улар ҳеч кимдан ҳеч қандай топшириқ олмаганликларини ўшанда Аламазон тушуниши керак эдими?!

Хўш, шу тобда нега эслаб қолдинг буларни? Тўғри, сен мағрур эдинг, такаббур эдинг. Энди аттанг қиялсанми? Афсусланаётган бўлсанг, ана, бориб улардан кечирим сўра, аҳволингни тушунтир. Зора ўша жойлардан биронтаси ҳалиям бўш турган бўлса. Шу билан кўнглинг тинчийдими, ахир? Унда, бораверсанг-чи, сени биров ушлаб тургани йўқ-ку!

«...Мен дедим ғурбатда Фурқат бор экан тақдирида-а».

Чуқур хаёлга толган Аламазон қулоғига чалина бошлаган бу қўшиқ қаерда куйланаётганини англаб улгурмай, транзисторли йигит яқинлашиб келиб: «Сигаретдан топиладими?» дея унга безрайиб тикилди. «Йўқ», дейишга сурлиги етишмай, чўнтагидан сигарет чиқариб, индамасдан унга узатди.

Ашула бандаси! Дунёда нималар бўляпти, шоирларнинг аҳволи қалай, деб ўйлаш йўқ. Радиоси бир умр «Машғал»га созланганича ўтиб кетади.

...Радиодаям уч ҳафтача ўралашиб юрди. Бу ерда одат шунақа экан — аввал синаб кўришади.

Синов даврида ўзиям роса елиб-югурди-ей. Қисқа вақт ичида битта радиокомпозиция тайёрлади, учта лавҳа ёзди, уруғлик чигит сифатини яхшилаш ҳақида олимларнинг давра суҳбатини уюштирди. Шунча ишдан ортиб, яна жамоатчи мухбирлардан келган хатларниям шарҳлаб турди.

Нега тиришмасин? Гарчи қишлоқ хўжалик бўлимида бўлса ҳам, ҳарқалай муҳаррир деган ном олади. Унга қандайдир курьер-пурерликни таклиф қилишаётгани йўқ, ахир.

Ҳамма иш маромида кетаётган эди. Гап паспорт пропискасига бориб тақалади-ю, шу қадоққа қадалиб қолаверди. Анча югуриб-елиб, Тўйтепадаги бир танишиникига зўрға «муҳрланиб» олган эди, буниси ўт-

мади. «Тошкент вилояти Лихтенштейн давлатидан каттароқ бўлса ажаб эмас. Пропискани шаҳарнинг ўзига қилишингиз керак», дейишди.

«Радиодагилар, ақалли, гонорарни тезроқ юбориш-сайди, — орзиқиб ўйлади Аламазон. — Камида эллик-олтмиш сўм қўйишса керак-ов».

Шу чоғда у муқовасига машҳур артистканинг жилмайиши туширилган картмондаги охирги уч сўмликка, таяниб қолганди.

Дарвоқе, яна иккита оқ, битта сариқ тангаси ҳам бор. Оқлари йирик-роқмиди ишқилиб?

Аламазон атрофга аланглаб қўйиб, секингина чўнтагидаги тангаларни олди, кафтига кўз қирида назар ташлади — иккита ўн беш, битта уч тийинлик. Ўттиз уч — чиройли рақам!

Ўттиз уч сўм янаям чиройли кўринса керак. Агар чўнтагингда ҳар куни нақд турса, аслида, уч сўм ўттиз уч тийиннинг нафосатиям чаккимас.

Меҳмонхона ноиби, ресторан официанти, такси ҳайдовчилар, тунги бар буфетчиларига картмондан суғуриб отилаётган йирик-йирик пуллар унинг кўз ўнгидан поезд вагонларидай пешма-пеш ўта бошлади. Кошки бу поездни орқага юргизиб бўлса!

Аламазон тангаларни қайтариб чўнтагига ташлади: «жиринг».

Жиринг... жиринг... жиринг... Ерда ёзиғлиқ турган белбоғ... Унга бармоқлардан сирғалиб тушаётган сарғиш чақалар...

Қаерда кўрувди ўша тангаларни? Уқувчилик пайтида тангаютар сопол мушугини синдирган чоғидами? Йўқ, ўша куни жамғармасини гулдор патнисга тўккан эди. Белбоғдаги тангаларни у бошқа ерда кўрган..

Эҳа-а... мана ниҳоят эсига тушди. Унда ҳали жуда ёш эди, мактабга эндигина ёзиб кетишувди.

Бир куни дадаси уни бозорга етаклаб борди. Олдин йўл ёқасидаги ойнаванд магазинга кириб жилд, қаламдафтар олишди. Кейин харажат қилиш учун бозорга қараб юришди. Дарвозадан кириб боришаётганда бошига оппоқ салла ўраган кўзи ожиз қарияни кўрди. У бир жумлани тинмай такрорлаганича четроқда жавраниб ўтирарди. Олдида ёзиғлиқ белбоғ, белбоғда эса сариқ чақалар. Унга тикилганича тўхтаб қолган Аламазоннинг лаблари бенхтиёр пичирлай бошлади, қарияга жўр бўлиб, унинг сўзларини ичида такрорлашга тушди.

— Э-э, қаёқда қоп кетдинг анқайиб?

Дадаси қўлидан маҳкам ушлаб олганича расталар ёқалаб бошлаб бораркан, унинг лаби ҳануз пичирлашда давом этарди:

*Элинг битта, қонинг битта,
Ҳасандурсан, Ҳусандурсан.
Қиё боқмай ўтиб кетма,
Акамдурсан, укамдурсан...*

«Ашула бандаси»нинг қўлидаги транзистор тўсатдан жимиб, бир лаҳзадан кейин «тут-тут...» овоз тарата бошлагани Аламазоннинг эътиборини тортди: «Тошкент вақти билан соат ўн бирдан ўттиз минут ўтди. «Машғал» тўлқинида — сўнгги ахборот...»

Сўнг аёлнинг нозик товуши эркакча дўриллаш билан алмашди: «Тошкент метросининг биринчи навбатини Октябрь инқилоби олтмиш йиллигига совға қилиш учун курашаётган азамат қурувчилар...»

Текин тамакини ҳузур қилиб сўраётган «ашула бандаси» шу заҳотиёқ «ширқ» этказиб транзисторни ўчирди. Гўё сокин шароит юзага келишини кўпдан бери кутиб тургандек, институт биноси ичра қўнғироқ овози янгради.

Танаффусга ажратилган вақт машғулотниқидан тўрт ярим баравар қисқа бўлиб, Маориф нозирлиги ошиқ-маъшуқлар суҳбати учун ўта чегараланган муддат белгилаб қўйган эди. Шу туфайли Аламазоннинг таклифини эшитиб, Бийрон гапни чувалаштириб ўтирмай, дангалини айтиб қўя қолди.

— Дарслар ҳозир мана бундоқ, — қўлини томоғига арра қилди у. — Выходнойдаям тайёрланмасам, ишим чатоқ бўлади. Йўқ, Аламазон, кинога бориш қийин эртага.

Аламазоннинг қорамағиз юзига тундлик қўнди.

— Бўпти-да...

— Ана, кўряпман, — Бийрон эркатойлик билан қиқирлади, момиқ бармоғи-ла Аламазоннинг иягидан турткилаб, уни ўзига қаратди, — дўстидан хафа Аламазон. Дўсти бўлса хижолат чекапти... яна бир ҳафта учрашолмайман деб.

— Бийрон...

— Тамо-о-м, — кўрсаткич бармоғини бу сафар Аламазоннинг лабига босиб, бошини муқом қилаётгандек чиройли қимирлатди Бийрон. — Шўрлик дўсти ҳар

жуни Аламазонни кўргиси келади. Однако, ўқиш... сёғидан боғлаб қўйган.

— Олдинлари... — «айтилган пайтдаёқ пизиллаб кетаверардинг» деган сўз Аламазоннинг тили учиди туриб қолди.

Энди қиз ҳам сал ранжиган қиёфада бўёқли лабини чўччайтирди:

— Ну-у, Аламазон! Ёш болага ўхшайсиз. Ҳаммада бўлади-ку — кеча ундоқ, бугун мундоқ. Бунинг сизга айтмадим — иккита имтиҳондан ҳали қарзим турибди.

Қарз! Жуда бошоғриқ нарсалар шу. Тағин турлари кўплигини айтмайсизми: масъулият, вазифа, бурч... То тирик экансан узаверасан, узаверасан... Шундайям бир қисми қопкетса керак.

Бийрон узун жун шарфни бўйнига бошқатдан маҳкамроқ чандиётиб, Аламазонга зимдан қараб қўйди, Унинг сўниқ кайфиятда тикилиб турганини кўрди-ю, дарҳол кўзини олиб қочди.

«Кеча ундоқ, бугун мундоқ» эмиш! — хаёлидан ўтказди Аламазон троллейбуснинг орқа бурчагига суянганича хомуш бораркан. — Гапни айлантормай, дунёнинг ишлари чалкаш, деб қўявермайсанми!»

Умуман олганда, ҳамма иш кўнгилдагидек бўлди. Қайтага бир ҳафта фикри чалғимайроқ юради. Бу орада радиодаги қалампулиям қўлга тегиб қолса ажабмас.

Воҳ, ҳали буёқда ижара ҳақи ҳам бор, ой яна охишлаб қоляпти. Аслида-ку, аҳволни тушунтирса, Бойвучча ойи «солиқ»ни бир-икки ойга чўзиб туриши мумкин. Айниқса, Аламазонга йўқ демайди. Аммо кампирга қандай қилиб айтади буни?

Навбатдаги бекатда троллейбуснинг эшиги яна очилиб ёпилди. Кимдир чиқди, кимдир тушди. Троллейбуснинг эса бу билан иши йўқ — Ер ўз ўқи атрофида айланаверганидек, у ҳам «кўрсатма» бўйлаб ғизиллаб турса бас.

Уф-ф! Ошқозон деган нарсалар на фаҳм бўлар экан, на фаросат. Эгаси нима аҳволда-ю, бу хумпарнинг жизиллашини қаранг.

Аламазон тушликни қаерда қилгани маъқуллиги ҳақида ўйлай бошлади. Илгарилари «маъқул» дейилганда у, энг аввало, овқатнинг таъмини назарда тутар эди, энди бўлса бу сўзни нархга нисбатан қўллашга ўтганди.

«Ха, албатта-да! — ниҳоят ўзича қатъий қарорга келди у. — Энг зўри — беданакабоб. Демак, курс — йигирма градус ўнгроқдаги Бешёғочга!»

Бешёғочда троллейбусдан тушаётган Аламазон биқинида шубҳали шарпа пайдо бўлганини сезиб, қўлини чаққонлик билан қўлтиғига чўзди, панжасига кимнингдир совуқ билагини олиб. Бу билак олд тугмасини очиб куртканинг шундоққина ички чўнтағини яқинида ҳибсга олибди.

— Қўлни қўйвор! — секингина, аммо дағдағали оҳангда мурожаат қилди кигиз шляпани кийиб. Чап қулоғини чиноқлиғига қараганда қўли эгрилигини учун болалигидаёқ кимдир уни ёшига мос тарзда жазолайман деб озгина эҳтиётсизликка йўл қўйганини чамасин.

Бу нусха нимасини биландир ўша машҳур Мирзақанд пиёнга ўхшаб кетарди. Балки сурланиб боқини биландир...

Шу пайт бир нима тап этиб ерга тушди. Аламазон кийиб турган пастга тортқилаётган, йўл-йўлакай пилла-пояда ётган картмонини ҳам олишга улгурди.

— Қўйвор, сенга нима ёмонлик қилдим? — кўз қирида уён-буён аланглаб, бояги оҳангда дўқ урди кийиб. — Кимсан ўзинг?

— Овчилар жамиятига аъзомаң, — бошқа дарсаларим жойидамикан дегандек чўнтақларини пайпаслаб кўраётган, бамайлихотир жавоб қилди Аламазон. У кўкрак чўнтағидаги қизил муқовали дафтарчасини чиқариб, яна жойига тиканган вақтда панжасидаги билак саросимали титраб кетгандек бўлди. Аламазон ялт этиб чиноқнинг кўзига қаради.

— Кечиринг, ўртоқ начальник, — пайлари бўшашиб, бошини қўйи солди чиноқ. — Қасдан билибман мен...

— Қимирламай тур! — янги унвондан руҳланган Аламазон шу унвонга мослаб лўписа қилди. Сўнг картмонини очиб, ичига назар ташлади — уч сўмлик ўз жойида лаълдек порлаб турарди. Картмонни ёпаётган, калласига келган ёрқин фикрдан юрагини дуқиллаб кетди. — Пулни қолгани қани?

Чиноқнинг кўзлари олайди.

— Турибди-ку пул!

— Мен қолганини сўраяпман, — қатига тўртта гиланининг чангини яширибган пальто ёқасини ёғимлаб,

уни бир силтаб қўйди Аламазон. — Қани чўнтакларни ағдар-чи.

Чиноқ шимининг киссасига қўл тиқиб, титилиб кетаёзган иккита бир сўмликни чиқариб кўрсатди.

— Бори шу. Майли, тинтиб кўринг.

Аламазон пулни ундан юлиб олиб, курткасининг кўкрак чўнтагига тиқди.

— Аблах! Гражданлик номусинг қолмабди!

— Узр, ўртоқ начальник...

— Ўласанми... заводга кириб ишласанг?

— Кираман, заводга! — Аламазоннинг кўзига тик боқди чиноқ. — Энди ҳалол яшайман деб кечагина қасам ичгим келувди. Тамом, бугун қасам ичаман. Пиво... яхшиси, лимонад цехига ишга кираман. Сура-тимни бир йилдаёқ «Хурмат тахтаси»га осишади. Мен айтдимми — тамом!

Кимдир Аламазоннинг елкасига гурс этказиб қўл ташлади. У сапчиб ортга ўгирилди-ю, посздда бирга келган тенакал илжайиб турганини кўрди. Лакис?

— Бу ўзингмисан, жигар? — қўл бериб кўришаркан, ялтоқлашиб кўз сузди Лакис. — Жуда ажойиб отинг бўларди... Алаангамиди-ей?

— Аламазон.

— Ҳа, ҳа, Аламазон, — дея бармоғини юқорига бигиз қилди у. — Ким эди анави мағзава?

Аламазон шошиб ортга қаради. Омадсиз «овчи» аллақачон жуфтак ростлаганини кургач, ҳеч нарса бўлмагандек хотиржам жавоб қайтарди:

— Қайдам... Гугурт сўраётувди.

Бек Бўриевичнинг ажабтовур жавони

— Менга қара, Лакис, бир беданакабоб есак-чи. Дил кетувди-да.

— Беданакабоб? Шу тобда қаердан топасан уни?

Аламазон йўлнинг нариги юзидаги хариди чаққон бўлиб турган ёғоч дўкончани бури билан кўрсатди.

— Ана, йиғирма қадам юрсак бас.

Бу дўкончада ҳар куни тушлик пайти, айниқсал, талабалар орасида алоҳида ҳурмат қозонган ўрама-хамир сотилар эди. Баҳоси бор-йўғи тўрт тийини ўзи бирам хуштаъм, бирам тўйимлики!

— Номиниям зап топибсан-да. — олатига кўра пихиллаб кулди Лакис. — Беданакабоб-а!

— Юр, ўнта-ўнта туширайлик шундан.

— Яхшиси менга ёрдамлашвор. Кейин битта зўр жойда қошиқ уриштириб овқатланамиз. Шахсан Бек Бўриевичнинг ўзи бизга таом тутадилар.

Лакис уни Бешёғоч бозори томонга бошлади. Аламазон истаб-истамай унинг ортидан қўзғолган чоғда, баланд бино ўстидаги улкан ҳарфлар беихтиёр эътиборини тортди: «Пулларингизни омонат кассада сақлангиз!» Раҳмат! Ҳозирча чўнтаккаям сиғиб турибди.

— Ҳалиям ўша камандировками? — сўради Лакис. — Ё шўтта ишлаяпсанми?

— Иш ахтараяпман, — зарда аралаш жавоб қилди Аламазон.

Лакис унинг бирон жойда ўқиган-ўқимаганини суриштирди. Қандайдир Бек Бўриевичнинг насия зифати ҳақида ўйлаб бораётган Аламазон тугалланмаган сиртқи ўқиш тарихини чўзғилаб ўтиргиси келмай, «йўқ» деган мазмунда бош тебратиб қўя қолди.

— Улай агар, бир кўрганимдаёқ ўзимизданлигинини сезувдим, — илжайиб, унинг елкасидан қучди Лакис. — Ҳа, айтгандай, бояги танишинг кимлигиниям биламан... Пх-х...

— У мендан гугурт сўраётувди! — ўқрайиб қаради Аламазон.

Лакис масхараомуз бурун тортиб қўйди.

— Бўлса бордир...

Улар бозор ичидаги дўконлардан бирига кириб боришди. Лакисни кўрибоқ оғзининг таноби қочган дўкончи: «Марҳама-а-т, меҳмонлар, марҳа-ма-а-т», — дея иккаласини омбор ичкарасига етаклади.

Япасқи бурнининг пастки қисми чўтир юзини эгаллагудек бўлиб тарвақайлаб кетган, кенгпешана, пистакўз Бек Бўриевич айни шу сонияда бошқа бир зотни сийлаш билан банд эди. Унинг қаншаридаги қон томирлари бўртиб турган яғриндор шериги сўйлоқ тишини йирқиратиб кавшанганича дастурхонни бир четдан «тозалаб» келаётганди. Ниҳоят, меъдаси қонди шекилли, гавдасини орқага ташлаб, ўхчигудек бир аҳволда кетма-кет кекирди, лабини иштиёқ билан чўпиллатиб, сочиққа қўл чўзди.

— Мана энди дардингни гапир, — шу дамгача сабртоқат билан томошабин бўлиб ўтирган Бек Бўриевич

фурсат келиши биланоқ меҳмоннинг ниятини суриштирди.

— Хў кунги айтилган парса...

— Шу холосми? — унинг гапини бўлди Бек Бўриевич. — Сенга ўзбекчалаб уқтирувдим-ку, бўлар-бўлмагга эшигимни қоқавермагин деб, тасаддуқ.

— Йи! Телефонни қўйиб, бўёққа кел деган ким? — ўшшайиб боқди сўйлоқ.

— Телефон ўйинчоқмас. Бундан кейин телефонда вайсашни бас қил. Шуни айтгани чақирувдим.

— Во, во, бу гап тўғри! — бирдан хушёр тортди сўйлоқ. — Баъзида номер териб, иккита одамнинг гапига уланиб қолган пайтларим бўлган.

Бек Бўриевич уни маъқуллаб бош қимирлатди.

— Бошқаларгайм айтиб қўй, уйимни ёнида ўралашиб юришмасин. Атрофда ҳар хил кўзлар бор.

— Ахир...

— Биринчидан, ҳали молни олганим йўқ, — тағин унинг гапини кесди мезбон. — Иккинчидан, келганда-ям уни ўзимиз элтиб берамиз. Бу оламда нима кўп — ночорлару югурдаклар.

Масала ойдинлашиб, сўйлоқ енгил нафас олди.

— Жуда эҳтиёткорсиз-да, Бек ака. Айниқса анави ёқдан, — у панжасини ҳалқа қилиб кўрсатди, — қайтиб келгандан кейин янаям уста бўп кетдингиз-э.

— Ҳе, додонлар-а, — ҳомуза тортиб қўйди Бек Бўриевич. — Усталик қилсам, сенларни ўйлаб қиламан-да. Ҳаммангда бола-чақа бор.

Сўйлоқ тутиб келаётган ҳикичоғини босиш ниятида бор вазоҳати билан чойга ёпишди, уни хўриллатиб-хўриллатиб ича бошлади. Бир вақт, кампирларнинг қарагай сандиғини эслатувчи жавон устида турган гилофли фотоаппаратга кўзи тушиб, яна «Йи!» деб қўйди.

— Анави турган фотоаппаратми, Бек ака?

— Э, шуниям битта танишимиз илтимос қилувди. Бунақаси камчилроқ экан.

Сўйлоқ биғиллаб кулди.

— Мен эски касбдан ҳалиям бор экан-да, дебман.

Ушанда сўйлоқ мактабни эндигина битираётган давр эди. Ўртоқлари билан кўчада чиллак ўйнашиб турган чоғда қўлтиғида ёғоч учоёқ, бўйнида фотоаппарат билан Бек ўтиб қолди. Нарироқда тўхтаб, сўйлоқни имлаб, чақирди. Борган: «Саводинг дурустроқми ўзи?» — деб сўради. «Ҳа», деган жавобни эшитиб, «унда қоғоз-

қалам олиб мен билан юр, озгина пул ишлаб келасан», деди. Сўйлоқ суюнганича унга эргашди.

Уша куни вокзалда тумонат одам йиғилган экан ўзиям. Кейин билса, тошкентлик бир қанча ёшлар Қозоғистон чўлини ўзлаштиришга кетишаётган экан. Бек уларнинг раҳбарини суриштиришга тушди. Бошлиқлари ҳам ёшгина йигит экан. Бек унга алланималарни уқтириб, чўнтагидан қандайдир ҳужжат чиқариб кўрсатди. Бошлиқ маъқул дегандек бош қимирлатди ва атрофдагиларга юзланиб, чапак урди:

— Диққат, ўртоқлар, диққат! Суратга тушишни хоҳловчилар перронга чиқсин. Тошкент вокзалидан эсдалик. Сурат почта орқали юборилади.

Бир зумда иш юришиб кетди. Бек фотоаппаратнинг филофини олиб ташлаб, уни учоёқнинг устига ўриатди. Сўйлоқ эса дафтар-қаламни шайлаганича ерга чордона қуриб ўтириб олди.

Талабгорларнинг сон-саногин йўқ эди. Бирни суратга ёлғиз тушди, бошқаси — ўртоғи билан. Тўрт-беш кишилашиб тушишди, гуруҳ бўлиб тушишди, вагон зина-поясида тушишди, деразадан мўралаб тушишди... Хуллас сўйлоқнинг дафтари адресларга лиқ тўлиб, киоскадан семизроқ блокнот олишга тўғри келди.

Улар ишни тугатиб қайтишаётганда Бек анҳор устидаги кўприкда тўхтаб, сўйлоққа бир сиқим пул тутқазди.

— Дафтарларни нима қилай? — сўради у.

— Қанақа дафтар? — таажжубланиб боқди Бек.

Сўйлоқ индамай дафтарларни узатган пайтда у, «ҳа буларни айтяпсанми», деб кулди-да, қўлидан олиб шартта анҳорга улоқтирди...

— Ушанда ҳайрон бўлувдим-а, шунча расм олди-ю, бирон марта плёнкани алмаштирмади, деб.

Бек Бўриевич сўйлоқнинг бу сўзига мийиғида кулиб қўя қолди.

— Ана шу вақтларда нақ олов эдингиз, Бек ака. Ҳозир сизга қараб туриб ёқамни ушлагим келади.

Бирдан телефон жиринглаб қолди. Бек Бўриевич трубкани авайлабгина қулоғига тутиб, мулойим овозда жавоб қилди:

— Лаббай, тасаддуқ... Ҳа, сенмидинг? Уйдаман. Келавер.

Улар тушган такси Юнусобод бозори яқинидаги даҳага кириб, эгизакдай ўхшаш уйлардан бирининг

ёнида тўхтади. Чўяндек оғир яшиқ иккинчи қаватга олиб чиқилиб, эшик биқинидаги хонага жойлаб бўлингандан кейингина ҳадемай ҳиммат кўрсатиши лозим бўлган Бек Бўриевич билан танишув маросими бошланди. У аввалига Аламазонни ўта синовчан тикилиб қарши олган бўлса-да, қовоғидаги кичик чанлиққа кўзи тушгач, чеҳрасида бирдан илтифот барқ уриб кетгандек туюлди.

Аламазон Лақиснинг таништиришини кутиб ўтирмай, қад ростлаганича ўз исмини айтиб, бош ирғаб қўйди. Лақис эса бу олифтанамо расмийчиликни шу оннинг ўзидаёқ мазах қилди: ўрта аср Рим боёнларидек мағрур сузилиб, оёқларини пала-партиш ўйнатди-да, бош эгиб, пастдан мўлтайиб боқди.

— Бизниям таниб қўйсинлар — Лақис Қальман!

Бек Бўриевич нимтабассум билан қўл силтади.

— Айтмасанг ҳам кўриб турибман каллигингни.

Бу топқирона аскиядан Лақисга қўшилиб Аламазон ҳам жўшиб кулди. Ошхона тарафдан келаётган хушхўр ҳидни илғаб олганидан буён унинг кайфияти жуда очилиб кетувди ўзи.

Бек Бўриевич «ўтириб туринглар...» дея ичкари хонага ўтди, салдан кейиноқ унинг жарангдор томоқ қиргани эшитилди. Аламазонга қувноқ кўз қисиб қўйиб, Лақис ҳам ўша ёққа кирди. Иккаласи гўнғир-гўнғир қилиб нималарнидир гаплаша бошлашди.

Столда фақат туздону қирқилган нонга лиқ тўла тунука идишгина турарди. Аламазон столни айланиб ўтиб, диванга ўтирди, ҳозирча нонни хуморбости қилишга киришди.

Ниҳоят Лақис «озодликка қайтди». Аламазоннинг ёнига суқулиб, костюмининг чўнтагидан олган «Интер»-ини столга ташлади. Иккаласи мириқиб чека бошлаган дамда Бек Бўриевич уларнинг нима билан машғуллигини кўриб тургандай ичкаридан кулдон кўтариб чиқди.

— Овқат ҳам пишиб қолар. Ҳозирча жавондагидан хомаки қип турсанглар бўлармиди.

У кулдонни столга қўйиб, ошхона тарафга кириб кетди. Лақис эса фурсатни бой бермай, шу заҳоти қарағай жавон сари интилди. Бориб табақаларини очгач, ортга ўгирилиб пихиллаб кулди, Аламазонни имлаб чақирди.

Нима бало, энди биргалашиб сичқон тутамизми дейман?

Аламазон яқинроқ боргач, Лакис гаройиботни кўриб қўй, дегандек иккала кафтини жавон томонга тантанавор чўзди. Жавоннинг ичиди биринчиси иккинчисида, иккинчиси учинчисида каттароқ бўлган яна учта жавонча бор эди. Ҳар қайси жавончанинг устки қисмида нақшиндор ёгон ғаладон, пастида оппоқ пластмасса эшикча бўлиб, ғаладонларга гугурт қутиси ҳажмидаги қоғозчалар ёпиштирилган, уларнинг биринчисига «обрўли меҳмон учун», иккинчисига «ёр-биродар учун», учинчисига «иприндилар учун» деб ёзиб қўйилганди.

— Дунё бўйича бир нусха холос! — отасининг орденини кўрсатаётган пионердек мағрурланиб гапирди Лакис. — Буни очинини оқсоқол битта менга ишонади.

У биринчи жавончанинг ғаладонини тортди: писта, бодом, анор, майиз, хурмо, асал...

— Пастки томони — музлатгич.

Лакис ғаладон остидаги пластмасса эшикчани очини билан совуқ ҳаво уфурди. У-ҳў! «Наполеон» коньяги, қазн, лимон, қора икра, камёб шоколадлар...

Иккинчи бўлимда эса ерёнғоқ, шўрданақ, конфет, мураббо, колбаса, арақ, яхна гўшт кабилар давра суҳбати қуриб туришарди.

Ёр-биродарларга оқибат шунчалик бўлар-да!

Аламазонда бошдаёқ кўпроқ қизиқиш уйғотгани — бу... учинчи жавонча эди. Ниҳоят бунисигаям навбат етди. Ушбу бўлимдаги ғаладонда атиги бир ликон оққанду қуртлаган туршак, музлатгичда эса икки банка консерва билан ярим-ёртиси ичилган «Чашма» виноси турганини кўриб, Аламазон кафтида оғзини чангаллаганича пиқирлаб қўйди.

Улар столни «ёр-биродар» тарзида безашаётган чоғда, Лакис: «Бек Бўриевич жаҳл қилганида нима деб қарганишини биласанми?» — дея ён томондан чўққи соқолга ўхшаб кўринувчи чўзик жағини қийшайтириб тиржайди. Сўнг яқинлашаётган қадам товушини эшитиб, «мана, ҳозир кўрасан», деб эшикка юзланди. Мезбон остонада пайдо бўлиши биланоқ қувланиб гап ташлади:

— Суюнчи беринг, хўжайин. Умрингиз узоқ бўларкан.

— Хўш, хўш? — Бек Бўриевич чехраси ёришганича тўхталиб қолди.

— Тушимда қизил трамвайнинг тагида ўлиб ётганмишсиз.

— Нафасингни иссиқ қил, — бирдан ўқчайиб, жеркиб ташлади Бек Бўриевич. — Ҳу, кунинг учинчи жавончага қолгур!

Лакис билан Аламазон бирин-кетин қаҳ-қаҳ отиб юборишди. Гап нимадалигини пайқаган Бек Бўриевич тезда ўзини босиб, майин бош тебратди.

— Ҳа, эсипаст! Жавонни таърифлашдан бошқа ишинг қолмадимми дейман.

Чамаси Лакис ҳам ўлгудек очикқан экан. Биринчи пиелани бўшатишгач, Аламазондан ўрнак олиб, керагидан ортиқроқ миқдорда газак қилишга тутинди. Бек Бўриевич қатордан қолмаслик учун ерёнгоқни шунчаки эрмак қилиб ўтираркан, Аламазонга боқиб: «Аскарликкаям борганмилар, тасаддуқ?» — деб сўради.

— Ҳа! — Аламазон шу тобда имкон қадар кам гапириб, кўн кавшанишининг пайида эди.

— Ҳм...

Бек Бўриевич оғзига ерёнгоқ солиб, шошмасдан чайнай бошлади.

— Погонни ранги қанақа эди ўзи?

— Қора, — ғўлдираб жавоб қилди Аламазон. Лунжидагини эсон-омон ютиб олгач, қўшиб қўйди: — Сапёр бўлганман.

— А-а... яъни ерни тагидан бўмба ахтариб...

— Мина! — яҳна гўштнинг навбатдаги бўлагига қўл чўзаётиб тузатиш киритди Аламазон.

Лакиснинг бирдан қулоғи диккайди.

— Вино дедингми?

Бек Бўриевич бидирлоқ Лакиснинг сўзини эътиборсиз қолдириб, Аламазонни қайтадан саволга тутди:

— Яна қаерларда бўлгансиз, тасаддуқ? Чеккароқ томонларни айтаман-да.

Ҳеч нарсага тушунмаган Аламазон чайнашдан тўхталиб, унга терсайиброқ кўз қадади.

— Ҳа, мусофирлик қийин, — гапни дарров бошқа ёққа бурди мезбон. — Ёлғизқўллик янаям оғир... Айниқса, қариганингда...

Аламазон бармоқларини ялаб қўйиб, эндигина «кампинингиз...» дея сўз бошлаган чоғда Лакис қаттиқ томоқ қириб, маънодор кўз сузди. Бек Бўриевич бўлса, «шўрваям пишгандир-е», деб аста ўршидан қўзғалди. Аламазоннинг гапини эшитмай қолди чоғи. Ёки эшитмаганга олди.

Бойвучча ойининг «қасри»га олиб боровчи торгинна кўча қоронғилик бағрида янада сокин ва хилват кў-

ринарди. Икки ёқдаги жулдирвоқи олчалар энди қоп-қорайиб, бир-бирига чирмашиб ўсган буталарга ўхшаб қолган, сумёгочларда хира милтиллаётган яккам-дуккам чироқлар бўлмаса, киши ўзини тўқайзорга кираётгандек ҳис қилиши табиий эди.

Зиёфатдан тетапояланиб қайтаётган Аламазон қайсидир лапар оҳангига мослаб ўзи тўқиган қўшиқни паст товушда хиргойи қилганича, туртиниб-суртиниб олга бораётганди.

*Бийронгинам, бийронмисан?
Фойдамисан, зиёнмисан?
Ишқингда маст бўлдим, десам,
Кулиб дединг: «Пиёнмисан?»
Ҳа, ўрғилай, Бийронгинам,
Қочиб юрган қуёнгинам...*

Велосипедларини шарақа-шуруқ қилганича пойгалашиб келган маҳалла болалари қўнғироқларни басма-басига жаранглатишиб, уён-буёндан возира-воз ўта бошлашди. Аламазон бўйин қисгудек бўлиб жойида туриб қолди. Қий-чув товушлар узоқлашиб, тегирмондан бутун чиққанига ишонч ҳосил қилганидан кейин, гандираклаб ортга ўгрилди.

— Ҳе, ўша шайтонаравагани...

Кейин жимгина йўлида давом этди. Рақсбоп ашулаям бўғзида чала қолиб кетаверди.

Оббо Лакис тушмагур-эй! Зўр одам билан таништириб қўйди-да. Бек Бўриевич дегани нақ тилло экан. Сен мусофирга одамгарчилик қилишимиз керак, дейди-я. Еттиёт бегонага, «қийналсанг, олдимга келавер», деб ким айтади ҳозир? Қаерда бор бунақа мард? Ким кўрсатади бошқасини?

Сўққабошман, малол келмаса қарашиб тургин, дейди. Нега малол келаркан? Бунақа мардларга ким ёрдам бермайди!

— Сомалайкум...

Аламазон таққа тўхтаб, товуш келган томонга — осмонга қаради. Осмонда эса ҳатто, юлдуз ҳам кўринмасди. Ҳайрон бўлганича теваракка жаланглади. Дарахтлар ортида қандайдир шарпа сезилди. Нималигини аниқлаб улгурмаган ҳам эдики, ногаҳонда «гуп» этган товуш эшитилиб, паканагина ит олчалар орасидан ангиллаганича чопиб чиқди. Аламазон орқага аланглай-аланглай, беихтиёр қоча бошлади. Ит уни қувиб

ўтиб, кўздан ғойиб бўлаётган пайтда яна тўхтаб, ёқасига туфлаб қўйди.

— Саломимга нега алик олмайсан деб илигимдан ғажимоқчими дебман-а.

Қизиқ! Агар бу ҳақиқатанам ит бўлса, нега почасига ёпишмади! Ёки қоронғида мушукни итга ўхшатдимми? Ё тавба! Жуда ғалати иш бўлди-ку — ит нега тишламади уни?

*Айтганди бир девона
Ит ҳақида афсона:
Итлар нега ақиллар?
Итлигини таъкидлар!..*

— Кўнглим учун «воп» деб қўймади-я, — қинғирқийшиқ одимлашда давом этиб, сабабини ўзи ҳам билмаган ҳолда дили ғашланиб гўлдиради у. — Шуям итми?!

Автобусда текин юришининг ўн етти усули

Юксак тоғларнинг икки тарафида яшаётган бўлишларига қарамай, Эшмат билан Аламазон гўё маслаҳатлашиб олгандек бугун айни бир паллада уйқудан турнишди.

Эшмат эти дилдираганича кўзини очиб, шошапиша кўрпани тимирскилай бошлаган пайтда осмасоат сўнгги марта бонг ураётганди. Уйқусираб девор тарафга қаради — роппа-рооа етти бўлибди.

— Вей! Қаёқдасан? — кўрпадан чиқмай овоз қилди у. Хотини даҳлиздан кириб келиб остонада тўхтагач, аразчи боладек лабини буриштирди. — Нимага ёнимга ётқизиб қўйдинг болангни? Қара, томоғимгача ҳўл қилворибди.

— Донм «боланг, боланг», дейсиз. Нима, битта меникимми?

Эшматнинг бирдан бурни чўччайди:

— Гапни кўпайтиравурма. Бошқа кийим бер менга! — кейин шовқиндан чўчиб кетиб инжиқлана бошлаган ўғлига энгашди-да, илжайганича папалашга тушди. — Бубу-бубу, туту-туту. Ҳаҳов, тойчоғим! Бир шаталоқ отиб турворинг.

Орадан кўп ўтмай, олд томонига бўёғи бошқача қанот ўрнатилган «Муравей» бир маромда тариллаганича йўлга чиқиб, маҳалланинг тулроқ том уйларини бирин-кетин ортда қолдира бошлади. Телпагини ғаввосларникига ўхшаш кўзойнакка бостириб кийган Эшмат майдалаб ёға бошлаган қордан олачалпак тус олган шағал кўчанинг ўйдим-чуқурларига чап беришни ҳам унутиб, ўзича хаёл суриб борарди.

Э, кимларни кўрмаган бу кўча. Чоллар баъзан эслаб қўядиган Усмон подачию Ёдгорбойваччаям, Теша «тўрттинчи»ю Қоравой қўрбошиям шу йўлдан юрган. Канал қазिशгаям, даштни ўзлаштиришгаям, урушгаям шу йўлдан кетишган. Дўппи бир айлангунча, мана энди, Эшматнинг гали кеп турибди. Ҳа, айтгандай, унинг улоқчи опоқ отасиям шу йўлдан минг марта от чоптириб ўтгандир-ов. Йўқ, отни доим чоптириб ўтган дейиш нотўғри. Соврин ололмай, шумшайиб қайтган кунлариям бўлгандир ахир...

Яна «катта авария» юз беришига бир баҳя қолди— Бўтавойлар оиласи томорқага ариқдан қувур ўтказмоқчи бўлиб, тунда кўчанинг ярмигача чуқур қазиб қўйишган экан. Хайриятки Эшмат рулни ўз вақтида буришга улгуриб, ҳалокатнинг олдини олди.

Бўтавой дегани ҳам афандига ўхшаган бир одам. Қайси галварс томорқага қишда дахана очади? Ер мстиндек бўлиб ётгандир.

Маҳалла охирлаб бораётганди. У дала йўлига етай деганида Азизаларнинг дарвозаси олдида мутлақо нотаниш «Москвич» машинаси турганини кўриб, газни пасайтирди: «Ие-ие!»

Мотоцикл четда тўхтаб улгурмасидан, Азиза оқ халатли лорсилдоқ аёлга ҳамдам бўлиб кўчага чиқиб келди. Аёл унга ниманидир тайинлаб, машинага ўтириб жўнаб кетди.

— Нима гап, Азизабону? — ҳалпиллаганича яқинлашиб келаркан, кўзойнагини ечиб, Азизага ҳадикли нигоҳ қадади Эшмат.

— Ўша эски дардлари-да, — деб уй тарафга қараб қўйди Азиза. — Қишда астмалари қўзиб туради.

Эшмат ҳамдардлик билан елка чайқади:

— Холамизни кўг қийнади-да шу дард. Сал дурустми, ахир?

— Укол олиб, енгил тортдилар. Ҳадемай ўтиб кетади.

— Майли, ҳозир безовта қилмайин бўлмаса.

Эшмат борлиқ зеҳнини юз фойиз ишга солиб, Азизанинг руҳиятини чамалаб кўришга уринди. Қизнинг жун рўмолда янаям хушбичим кўринаётган юзига ярашиқли таранг пешанаси, ёйсимон ингичка қошлари, жавдираб боқувчи шахло кўзлари, кўримли ингичка бурни, қирмизи ёноғига рангдош жажжи оғзию нозиккина нягигача бир-бир кўздан кечириб чиқди. Буларнинг барчасида маҳзунлик аломатлари бордек эди.

— Вей, менга қарагин, Азиза, — одатдагидек тўпориланиб мурожаат қилди у, — мабодо Аламазондан хат-пат олмадингми? — Қиз «йўқ» деган маънода бош тебратгач, тутатиброқ ¹давом этди: — Сенга ёзмаса, уйига ёзмаса, ҳатто, менга ёзмаса... Шуми оқибат? Тирикмикан ишқилиб, деб турганингда, лоп этиб газетда шеъри кўриниб қоляпти.

— Иши кўпдир-да, — дея четга кўз ташлади Азиза.

— Тунов кунни борсам, аяси йиғлагудек бўлиб ўтирибди... пўстининиям олмасдан кетувди деб. Қаҳратонда тараша бўи қолмасин дейди-да шўрлик... Онанзор-да.

Азизанинг чеҳрасини хавотир қоплагандек бўлди.

— Қийинми... посилка қилишсаям бўларди.

— Адриси бўлса қиласанми посилкани! — зорлангудек чинқирди Эшмат. — Вей, ундан-бундан суриштириб, шунинг адрисини топсанг-чи. Топгин! Жа бўлмаса, Тошканга шартта ўзим бориб, шу саёқни...

Унинг Аламазонга нисбатан қўллайдиган чорасини иложи борица ваҳимали, айни чоғда, ҳозир Азизани бунга ишонтира оладиганроқ бир шаклда бўлмоғи лозим эди. Эшмат ана шу мураккаб шаклни кашф этолмай, дудуқланганича туриб қолди.

Ҳар кунгидан кечроқ уйғонган Бойвучча оғини обрезада бет-қўлини ювиб, ташқарига чиқди. Туни билан тинмай ёққан қор айвоннинг бир қисмигача кириб улгурган, эрталабки аёз пучуқ бурунни ичкаридан ачиштирарли даражада эди.

У шолрўмолга бурканганича настга тушиб, тойиб кетмаслик учун эҳтиёткорона одимлаганича, Аламазоннинг хужрасига яқинлашиб бораётган маҳалда айвондаги радиодан Кремль курантининг тантанавор жаранги янгради.

— Ҳой, кўзингни оч, ғофил! — деразани кетма-кет тақиллатиб, қуруқ пўписасини бошлади Бойвучча

ойи. — Тур, чиқиб йўлакларни оч, қор кекиртакни кўмаман деб-турибди.

Аламазон «Одобнома»га амал қилиб ишни «хўжайка»сининг айвонидан бошлади. Айвон тозалаб бўлингач, пиллапоя олдидан кўча дарвоза тарифга йўл очилга киришди. Ёғоч куракнинг сонини қорнига тираб: «Др-, пат-пат-пат! Др-, пат-пат-пат!»—дея овоз чиқариб, чопқиллаганича қорларни бульдозердек сури кетди.

Кейин навбат ҳовли этагидаги шийпон томон чўзилган йўлакка келди. У иккинчи ҳужра ёнидан ўтиб бораётган дамда, томоғига дока боғлаб олган ўт ўчирувчи отилиб ташқарига чиқди. Бармоқ сараклатиб сўзга оғиз жуфтлаши билан бирдан йўтали тутди. У тинмай ўхчир, бармоқлари эса ҳануз сараклаб, Аламазонга ўдағайлашда давом этарди. Ниҳоят йўтали тийилгач, товуши беркилиб қолгани учун оғзини катта-катта очганича қийналиб ҳирқиради:

— Учинчи сменадан келдим мен. Намунча «дир-дир» қиласан?

— Ие, турумингизни тозалаб қўйсам-у...

— Керамас! — афтини буриштирганича қўл силтаб, унинг гапини бўлди ўт ўчирувчи. — Ургилдим сендақа скрейпердан.

У яна йўтала-йўтала ҳужрага кириб, эшикни ичкаридан тарақлатиб ёпди.

«Сўқмоқ қуриш» ишлари муваффақиятли тугаллангани шарафига берилган нонушта чоғи Бойвучча ойи шу тўғрида гап очиб қолди.

— Анави гўрсўхта нималар деб алжираётувди сенга?

— Чиқиб, «бу йилги қалин қор билан табриклайман» деди, — минигида кулиб жавоб қилди Аламазон.

Бойвучча ойи лаб буриб деди:

— Бо... Ўзи-ку саҳарда ишдан келди. Уйқуни бузиб, табриклашга чиққанини қара. Вой қуруғ-ей!

Аламазоннинг қовоқлари солиниб, жиддий тортди.

— Тоби йўғроққа ўхшайди. Кўриб раҳмим келди.

— Кеча оғзи бурнига етиб, роса қусди ўзиям. Ҳайдаб чиқарай десам, уволдан қўрқаман. Ҳайдамай десам, шу ерда ўлиб-нетиб қолса...

— Қўйинг-э, теракдек-ку ҳали.

— Ичи чириган терак бу, — кўзларини бақрайтирди Бойвучча ойи. — Йўталиши хунук, кўзлари сарғайиб ётибди. Арақни камайтиргин, пулига қўшнилардан

қатик обериб турай десам, «қатигингни ман қиламан!»
деб айюҳаннос тортворди.. жазаванг минан кетгур.

Бу гапни эшитиб Аламазон қаҳ-қаҳ отиб кула бошлади.

— Нима деганини яна бир қайтаринг.. Ҳа-ҳа-ҳа...
Балки «қатъиян ман қиламан» дегандир? Ҳа-ҳа-ҳа,
ҳа-ҳа-ҳа...

Бир оздан кейин у кийиниб олиб; йўлга отланди.
Хужрадан чиқиши биланоқ бўғзигача латта ўроғлиқ
артезиандан сув олиб турган Бойвучча ойи яна бобил-
лаб берди.

— Ҳу, шилдирамай қолгур. Шу аёзда чарм кастум-
га бато барми? Сил бўласан охирн, сен бола.

— «Шунча яшаб, Яланғоч полвон сил бўлмади-ю,
мен нега бўларканман?» дея хаёлидан ўтказди Алама-
зон.

Маҳаллаларда юнгдор кўкраги сандиқдек келади-
ган, танаси чўянга ўхшаш телба киши бўлгучи эди.
Қишин-ёзин биргина иштонда юргани учун уни ҳам-
ма Ялонғоч полвон деб атарди.

Бир куни Аламазон мактабдан қайтиб келаётганда
яланғ оёқлари билан қорни «ғарч-ғурч» босганича ёни-
дан Яланғоч полвон ўтиб қолди. Бу сафар у эғнига
йиртиқ тўр майка кийиб олган эди. Йўл ёқасида суҳ-
батлашиб турган қариялардан бири соқолини динкай-
тириб илжайганича: «Сарупо қутлуг бўлсин, полвон!»—
деб чингиллади. Яланғоч полвон эса ҳар доимгидек
сипо боқиб жавоб қилди:

— Қиш қаттиқ келди. Иссиқ кийинмасак бўлма-
япти...

Аламазон Бойвучча ойига яқинроқ бориб, курткаси-
нинг тугмасини ечиб кўрсатди:

— Мана, жункамзулим бор. Ҳаммом қилворади.

— Бошинг-чи, бошинг?

— Бош чиниқиб кетган, Бойвучча ойи.

— А-а? — мазахлагандек сохта илжайди Бойвучча
ойи. — Хўш, яқинда нега жағинг дўмбира бўлди, би-
ласанми? Бошингдан совуқ ўтганига! Қани, буёққа
юр, — у Аламазонни уйи тарафга бошлади. — Юр
деяпман! Топган телпагингни кийвол. Эсимдан чиқай
дебди-я.

— Қанақа телпак? — таажжубланганича айвон
пиллапоясида тўхтаб қолди Аламазон.

— Ҳў бирда қувурдан топувдинг-ку...

— Э, нима қиламан ўша пўстакни?

— Пўстакмиш! — хўмрайди кампир. — Яқинда латта-лутталарни титкилаётувдим, орасидан чиқиб қолди, дуппа-дуруст нарса экан. Ана, бир кўргин, жулларини қайчилаб, тараб қўйибман.

Бек Бўриевич тайинлаганидек, Аламазон аввал телефон қилиб кўриб, сўнг уникига йўл олди.

Сиздан хабардор бўлиб тураман, деб ўша кунни зиёфатга мос қуюқ ваъдани беришга берди-ю, бировга баҳона қилишга арзимайдиган сабаб билан, мана, ўн кунча вақтни ўтказиб юборди. Биргина Бек Бўриевичга эмас, Бийронгаям бебурд бўлди.

Бундоқ қараганда, Аламазон ҳам иложсиз эди-да — лунжи пуфакдек бўп турса-ю, қайси юз билан қиз болани сайилга таклиф қилгани боради? Гарчи ўшанда ёнида пули бўлсаям — етти сўм!.. Болалар журналининг гонорари! Жуда вақтида келди, чўнтагида охириги етмиш беш тийини қолувди.

*Хутигим бор — футболчи,
Одати сал чатоқ-да.
Тўпни ўн бир метрдан
Тепар орқа оёқда.*

*Дарвозабон гол қўйиб,
Етар ерни таталаб.
Хўтик қурғур буёқда
Шодон ҳангарар шатталаб.*

Бор гап мана шу. Шугинага — етти сўм. Демак, ёзганларини пешма-пеш босиб тураверишса, кунига етмиш сўмча ишлаши мумкин бўларкан. Ана-е, ўртача эллик ҳам деяйлик.

У «Болалар дунёси» магазини олдида трамвайдан тушиб, Юнусободга йўлни қисқароқ қилиш учун автобус бекатига ўтди.

Болалар журнали, болалар магазини... Зумрашларнинг яна алоҳида кинотеатрнию спорт мактаби, саройларию ансамбллари бор. Ҳар қайси истироҳат боғининг тенг ярми шуларники. Пул топилса бас... Буларга фақат бир нарса етишмайди — яхши китоблар. Яхши китобларни кўпайтириш эса жуда қийин, осмон-ўпар босмаҳоналар қуриш билан иш битмайди.

Суғуртириб ташланган озиқ тишининг ўрни бехос санчий бошлади. Унга Аламазоннинг жағини шоши-

Линч равишда изғириндан қутқариш топширилгандек, етмиш иккинчи автобус ғизиллаганича етиб келди.

Ўтган гал Бек Бўриевичникидан қайтиб келибоқ каравотга гурсиллаб ағанаганича донг қотиб қолган Аламазон эрта-саҳарда инграгудай бўлиб уйғониб кетди. Мия томирларини кимдир беаёв чимдиб бураётгандек туюлди. Бу оғриқнинг сабабчиси жағида пайдо бўлган жизиллоқ эканини пича ўзига келганидан кейингина англаб етди. Аста юзини сийпалаб чап лунжи шишиб қолганини пайқагач, дарҳол тоқчадаги кўзгучани олиб, унга саросималаниб қаради — ана афту ана башара!

Докторларнинг одати — шиш қайтмагунча тишни суғуришмас экан. Шиш эса, Бойвучча ойи тез-тез шўрпахта босиб турнишга қарамай, ҳадеганда қайтавермади...

Аламазон, «ишқилиб, манзилдан ўтиб кетмадимми», дегандек ойнакдан ташқарига хавотирланиб боқди. Афтобус эндигина «Ғалаба» боғига етиб келганди.

Тошканбойнинг жуссасиям тўлишгандан тўлишяпти-да. Яқингинадаям бор гавдаси эски шаҳару янги шаҳар бўлса, энди боши Юнусободдаю оёғи Чилонзорда, ўнг қўли Қорақамишдаю чапи Қўйлиқда. Хўш, Москвадан қаери кам?

Ойнакка елка ёпиштириб ўтирган чол Аламазоннинг фикрини уқиб олиб уни тасдиқламоқчидек, кампирини туртиб, боғ биқинидаги ялангликни кўрсатди.

— Шу жойга антийна қуришармиш.

— Қанақа антийна?

— Тиливизўринки-да. Масковдагидан тўрт қарич тикроқ бўлармиш. Масковдагиданки баланд қурилса, шуни билгинки, дунёда энг узунни ўзбакники бўп қолади.

— Э, бормисиз ўзи? — Бек Бўриевич Аламазонни ҳайбаракалла билан қарши олди. — Кўринмай кетдилар, тасаддуқ?

Аламазон бошидаги телпакни қозиққа илаётиб, аҳволини қисқача тушунтириб ўтди. Бек Бўриевич оқсаганича уни ичкарига бошлаб кириб, диванни кўрсатди.

— Қани, буёққа, — ўзи эса стулга ўтирди. — Бизниям тобимиз сал андакроқ. Эски рематизм хуруж қип турибди... Ҳай, мен чой қўяй.

У яна оқсаганича ошхонага кириб кетди.

Стол ўтган галгидек «ёр-биродар» шаклида безатиб қўйилганди. Аламазон шўрданақли ликопчани олди-роғига суриб, «енгил машғулот»ни бошлади

— Хавотирланиб ўтирувдим-да, — қайтиб чиқиб, ўнг сонига қўл тираганича оҳиста стулга, ўтирди Бек Бўриевич. — Телефонда, «ҳозир бораман», деб қўйиб намуноча кечикдилар, тасаддуқ?

— Аввал трамвай кутдим, кейин — автобус, — мағизни ҳузур қилиб чайнаётиб изоҳ берди Аламазон. — Бу етмагандек, автобусдан тушаётганимда тутволишиб анча сур-сур қилишди. Патта олиш ҳаёлимдан кўтарилибди денг.

Бек Бўриевич кўзларини муғамбирона қисиб, бош тебратганича тилини чўлпиллатди.

— Э-воҳ, анча хижолатпазлик бўпти-ку! Бу дейман, усуллар бўйича таҳсил кўрмаган эканлар-да?

— Қанақа усул?

— Мен сизга айтсам, тасаддуқ, автобусда текин юришнинг ўн еттита усули бор, — олимона гердайиб маълум қилди Бек Бўриевич. — Ҳозиргача кашф этилгани шу.

Аламазон қайрилма киприкларини пирпиратиб, мезбоннинг оғзига диққат билан тикилди.

— Қани, қани...

— Биринчиси — энг оддий усул, — зарра хижолат тортмасдан тушунтиришга киришди Бек Бўриевич. — Яъни чўнтакда доим чети йиртилган абонимент олиб юрилади. Хоҳи кондуктор суриштирсин, хоҳи ҳайдовчи, «ҳозир йиртиб узатдинг-ку», деб бездек туриб олинади.

— Буни қаранг-а! — ўтирган жойида бир типирчилаб қўйди Аламазон.

— Иккинчиси янаям беҳишава, — «дарс»ни давом эттирди Бек Бўриевич. — Бунда эски билетни ташла-масдан сақлаб юрсангиз бас. Йўловчилар қўлма-қўл қилиб кассага ё бўлмаса кондукторга танга узатишади. Тўғрими? Кейин у томондан билет оқиб келади. Шулардан биттасини йўлда ушлаб қолиб, ўзингиздаги эскисини бошқаларга узатворсангиз, олам гулистон. Бу билет келаси сафар яна асқотади...

Лекция чўзилиб, гап ўн олтинчи усул ҳақида бо-раётган вақтда ошхонадаги чойнакнинг қопқоғи «та-кира-тукур» рақс тушишга киришди. Бек Бўриевич қийшанглаб одимлаганича чой дамлаб чиқди.

— Охирги усул анча қалтис, — суҳбатни эътибор

бериб тинглаш билан бирга нон устига гоҳ колбаса, гоҳ яхна гўшт қўйиб ейишни ҳам унутмаётган Аламазонга чой узатиб, гапга якун ясай бошлади у. — Худди бугунгидай паришонликка берилиб, юқоридаги усуллардан фойдаланишни эсдан чиқардингиз дейлик. Автобусдан тушсангиз, олдингизда назоратчилар турибди. Хўш, нима қилиш керак? Бунда сўнгги чорани ишга солиб, бирдан гандираклаб тўхталасиз, кўкрак тугмаларингизни ечиб; ўқчимоқчидек бўғзингизни чангаллайсиз, кўзни ғилайлантириб, тилни сангиллатасиз. Назоратчиларнинг ўзлари қўлтиғингиздан суяб четроққа ўтқизиб қўйишмаса, мана, мендан ўпкаланг.

Аламазоннинг ҳам файласуфлиги қўзиб, «нодир усуллар»га қўшимча киритишга ошиқди.

— Яна битта йўли бор...

Бек Бўриевич қизиқсиниб қош керди:

— Хўш, хўш?

— Бир куни кассага танга узатиб юборувдим, шундайича бедарак кетди. Ярим йўлдаёқ эплаштиришибди.

— Ҳай-ҳай! — иккала кафтини ундов қилиб, дарҳол эътироз билдирди Бек Бўриевич. — Бундай усул сиз билан бизга тўғри келмайди. Бу энди ғирт шпаналик.

Аламазон кетмиш олдидан: «Мабодо, бизга хизмат йўқми», — деб сўради. Бек Бўриевич қарағай жавон устидан тортга ўхшатиб каноп ип боғланган иккита қоғоз қутичани олиб, уларни «ёлғизқўл»лар орзигиб қутишаётганини айтди.

— Муҳтожроқлар озгина обрўйимиздан фойдаланиб, гоҳ уни илтимос қилишади, гоҳ буни. Йўқ деёлмайсан. Қолаверса, бизгаям савоб керак.

Орқа қисми шалвираган теллагини бошга қўндириб, эшикни очмоқчи бўлиб турган Аламазон курткасининг чўнтагига бегона қўл кириб-чиққанини сезиб, норози қиёфада ортга ўгрилди.

— Ҳаво совуқ, тасаддуқ. Таксида бора қолинг, — дея унинг елкасига уриб қўйди Бек Бўриевич.

Ўт ўчирувчининг айбномаси

Бир куни Аламазон кўчадан қайтиб келиши билан Бойвучча ойи уни тўхтатиб, уйдан шاپалоқдеккина қоғоз олиб чиқди.

— Ма, сенга повуска кепти.

Аламазоннинг аъзойи бадани жимирлаб кетди. Қоғозни шоша-пиша қўлига олиб, рақамларга кўз югуртди. Радиодан! Хазинанинг ўзи экан-ку радио дегани! Шунчалар мўмай ҳақ қўйишади деб сираям ўйламаган эди.

— Нима деб ёзишибди повускага?

Аламазон ҳаяжонини яширишга тиришаётган бўлса-да, барибир бунинг уддасидан чиқолмади.

— Юқоридан буйруқ юборишибди, — кўзида қувонч балқиб, Бойвучча ойига ҳазил қилди у. Сўнг қоғозга диққат билан тикилиб, ёзувларни ўқиётгандек қилиб кўрсатди ўзини. — Ўртоқ Аламазон! Январга белгиланган ижара ҳақини ҳурматли Бойвучча ойига олтинчи февралдан, яъни эртадан кечиктирмай тўлаб қўйишини-гизни сўраймиз...

Эртасидан бошлаб Аламазон қора мундштугини тоқчага иргитиб, яна булғори сигарет чекишга ўтди. Бензин исини бурқсатиб юрмаслик учун газли мис-чақмоқ олди. Орада Бийрониям, Бек Бўриевичниям йўқлаб туришни унутмаган ҳолда, ўн кунга қолмай барча синама ишларини ёзиб ташлади. Энг муҳими, шалвироқ телпагини бош кийимлар устахонасида бошқатдан қолипга солдириб, бинойидек шаклга келтирди.

Мана сизга ўша оддийгина, камтаргина радионинг қудратил..

Сенга айтган эдим-ку,

Бу кунлар ҳам ўтар, деб.

Сувдаги, эй, тунд аксим,

Бошингни сал кўтар, деб...

Уч қисмдан иборат ғаройиб жавон «саховати»га энди унчалар эҳтиёжи қолмаган Аламазон тушликни мўлжаллаб ўтирмай, бугун Бек Бўриевичникига бар-вақтроқ кириб борди. Мезбон унинг таъмирланган телпагини таниёлмай, «қалпоқ муборак бўлсин», дея одатдагидек илиқ кутиб олди. Аламазон шошиброқ турганини айтгач (дарслар тугамасидан Бийроннинг олдига етиб боришни ўйлаётганди), унинг қўлига боғичли ёғоч яшиқчани тутқазиб, Чорсуга ташлаб ўтишини тайинлади. Сўнг авваллардагидан баттарроқ оқсаганича келиб, эшик ёнида кузатиб қоларкан, юқори қаватдан тапира-тупур югуриб тушган болалар ортидан

боқиб: «Ҳа, кунинг учинчи жавончага қолмагурлар-а», — дея илжайиб қўйди.

Аламазон айтилган адресга бориб, тор кўчадаги пастаккина дарвозанинг зулфини қоқди. Сўйлоқ киши чиқиб келиб, юкни қабул қилиб олгач, чой-пойга шама қилиб ўтирмай, дарҳол эшикни ёпди.

«Ялтироқ тугмаларим ёқмади шекилли», дея ўзича жилмайди Аламазон.

Кўчадан қайтиб чиққач, мисгарлик дўкончалари бўйлаб Чорсу майдони сари йўл олди.

Умуман, кейинги пайтда Бийронга жудаям серқатнов бўп кетмадими? Сотти сатанг бир куни, «қизларга қанча илакишаверсанг, шунча бурдинг кетаверади», деган эди. Шу пандавоқиниям гапида жон бормикин? Бийрон учрашувга чиқишни негадир тобора таранг қиляпти. Ҳатто, ширин гапларидаям қандайдир сохталик бордек... Ё унга шунақа туюляптимикин?

Майдонга етиб келган Аламазон иккиланганича тўхтаб қолди. Барибир Бийронни кўргиси, ўзбекчани бузиб-бузиб айтидиган сўзларини қайта-қайта эшитгиси келаётганди (баъзида унинг: «Хафа бўлмайсиз. Биздан ўзбек мактаби узоқда бўлган...» — дея кечирим сўраб қўйишининг ўзиям бир жозиба эди).

— Салом бердик!

Аламазон чўчиб бошини кўтарди. Қаршисида товуш чиқармай кулаётгандай оғзини каппа очиб Шариф турарди.

— Бетларини бир ялашайлик энди, — дея юмуқдек кўринувчи қовоқлари орасидан кўзларини йилтиратганича қулоч ёйди у.

— Шариф! — Аламазон паканагина курсдошининг бўйнидан қучиб, бошини бағрига босди. — Омонми-сан? Қандай шамол учирди?

— Отпусқа олувдим. Бир ҳаво алмаштиргим келди. Баҳонада синама ишлариниям чала-чулпасини битир-воламиз.

Шарифнинг собиқ ҳамқишлоғи Машраб Қосимович заводда касаба союз раиси лавозимида ишлар экан. Улар тўшликка яқин етиб боришгани учун кўришиб бўлиб, тўғри завод ошхонасига бошлади.

— Аламазон акам менга курсдош, — дея унга Аламазонни таништирди Шариф. — Университетдан чиқиб буёққа келаётувдим, бирдан учрашиб қолдик.

— Жуда соз бўпти, — оғир гавдасини ларзанглатиб,

айиқ юриш қилиб бораётган Машраб Қосимович Аламазонга самимият билан боқиб қўйди.

Шариф: «Отангиз сизга бир гап айтворувдилар...» — дея гап бошлаган чоғда Аламазон уларга халақит бермаслик учун ўзини четга олди — ошхона биносининг бурчакроғида жилдираб турган артезиан томонга бурилди. Календарь бўйича бундан тўрт кун аввал баҳор кириб келган бўлса-да, ҳаво ҳануз қиш измида тургандек игнадор, одамни чанқатадиган авзойи йўқ эди. Шунга қарамай Аламазон артезиандан — миприқиб сув ичди, қўлини чайиб, батис рўмолчасини кафтига босди.

У шошилмасдан одимлаганича ошхонага кириб борганида иккала ҳамқишлоқ аллақачон овқатни олиб бўлиб, уни кутиб ўтиришарди.

Овқатланишаётган чоғда Машраб Қосимович гоҳ-гоҳ зимдан синчиклаб қараб қўяётганини сезиб турган бўлса-да, Аламазон индамай карам шўрва билан «ҳисоб-китоб»ни давом эттираверди. Шариф қўлига гугурт чўп олиб, усти қатқалоқланган қалампирдоннинг кўзини очиш билан овора эди. Тешикчалар тозалангач, идишчани тўнкариб овқатга силкий бошлади, аммо ундан ҳеч нарса тушмади. Қани эди, шу пайтда бу гўсхўрни яйраб эрмак қилишга имкон бўлса!

Машраб Қосимович тикила-тикила Аламазондан бошқа дурустроқ хусусият тополмади шекилли, компотдан бир симириб олиб, сўради:

— Қовоққа нима бўлган, жиян?

Аламазон беихтиёр қошининг пастроғини силаб қўйди.

— Чандиқни айтяпсизми?

— Шавланинг устида суяк талашилгандир-да, а? — ҳазиллашди Машраб Қосимович ва гавдасини силкитиб кула бошлади. — Виҳ-виҳ-виҳ...

— Аламазон акам — боксёр! — чимрилиб, танта-навор оҳангда эълон қилди Шариф.

— Э-э, жуда соз, жуда соз, — Шариф кутганидек Машраб Қосимович энди Аламазонга бошқача нигоҳ билан боқди. — Рискнев чиқди-ю, Ўзбекистонда боксга ишқивоз кўпайиб кетди. Тунов кuni йиғилишда, «қачон бокс тўгараги очамиз», деб ёқамга осилишди ёшлар. Аввал спорт залимиз битсин, деб зўрға қутулдим. Аслида-ку, битта тренер топилса, болаларни ҳозирча югуртириб-нетиб турармиди...

— Мана тренер, — Шариф кулгисини бўғзига ютиб, қўлидаги қошиқ билан Аламазонни кўрсатди.

Аламазон ҳам бўш келмади.

— Алоҳида квартира ваъда қилинса, ўйлаб кўрар-дик.

— Ана шу масала бизда чато-о-қ, — мутлақо жиддий тарзда афсусланди Маишраб Қосимович. — Кичик оилалар ётоғида-ку жой топилади-я...

Патронини пўпанак босиб ётган юз шамли чироқ атрофида гир-гир айланишдан толиққан парвона энди пастлаб учаркан, қўниш учун бехатарроқ майдон қидираётгандек, стол узра уёқдан-буёққа моккилана бошлади. Чамаси унинг кўзига сопол товоқдаги қовурма — вулқон, ликопчадаги «чим-чим» — тиконзор, мураббо — ботқоқлик, новвот — сирпанчиқ қоя, чойнак — жизганак саҳро, арақ — ачиган балчиқкўл бўлиб кўринди-ю, охири энг ишончли жой топиб, ноннинг устига қўнди. Аммо зарур миқдорда кислород билан «заправка»ланиб улгурмай, шундоқ боши устида уриштирилган пиёлалар жарангидан чўчиб, дозорда турган қирувчидек яна юқори кўтарилди. Қирқинчи йилларда русумга кирган ярқироқ панжаралари бурама қалпокча билан маҳкамланадиган каравот тепасидан ўтиб, оҳаклари шувшиган сомон сувоқ девор ёқалаб учганича рангпар қоғоз ёпиштирилган шифтга яқинлаша борди, сўнг уер-буерда шалвираб ётган ўргимчак тўрларидан ҳадиксираб, бурчакдаги оҳорсиз новча жавоннинг гирдига бориб тирмашди.

Тинч жой ҳам топилар экан-ку бу оламда?

Улар пиёлаларни бўшатиб эндигина газак қила бошлаган эдики, эшик қаттиқ очилиб, эски велосипеднинг гилдирагидек лапанглаганича ўт ўчирувчи кириб келди.

— Мумкинми ўзи? С-лом, қўшниларим!

Ўтирганлар на у, на бу сўзга жавоб кайтарган бўлсалар-да, у индамай келиб, Шарифнинг ёнидан — столга ёндош каравотнинг четидан жой олди. Бир кўзини зўрға очиб, дастурхоннинг мундарижаси билан танишиб чиққач, остки лабини осилтирганича пинакка ҳозирланди.

— Овқатдан олинг, ака, — дея уни сал туртиб қўйди Шариф.

Пиёниста бир хириллаб аста гавдасини ростлади. қўли ўлжасини авраётган илондек биланглаб сопол

товоққа яқинлаша бошлади. Мақсадга етдим деганида олдинга мункиб кетди-ю, боши шилқ этиб стол четига тушди, шу кўйи миқ этмай қолди.

— Капут! — қўл силтаб қўйди Аламазон.

Кутилмаганда пиёниста сапчигудек бўлиб бош кўтарди:

— А? Ким капут?! — ўқ еган одамдек деворга беҳол суяниб, бўшлиққа ўқрайиб тикилди у. — Мен... ме-с-н!.. Ичишаман! Сенлар минан! Ким капут — кейин кўрамиз. Қуй! М-мард бўлсанг, қуй!

Аламазоннинг «қўйсанг-чи, аҳволини қара» деган маънони англатувчи ишорасига жавобан Шариф секин кўз қисиб, ишшада қолган арақни учга бўлди, мўлроғини янги улфатга узатди. Ўт ўчирувчи ичимлик қўлига теккан заҳоти, дастурхон эгаларини шарафлаб ўтирмай, пиёлани хумдондан чиққандек тозалаб қайтарди. Панжасини димлама устида тебратиб қўлига ҳеч нарса илинтиролмагач, бармоқларини бирма-бир ялашга тушди.

• — Шў... шўр-ку овқат! — у ниманидир еганига бошқаларни ишонтирмоқчи бўлди. — Е-сманлар! Қатъиян ман қиламан!

— Бир дам олсалар бўлармиди? — дея кесатди тоқати тугаган Аламазон.

— Майли, ёс-с-тиқ борми?

Аламазон энди мулозаматга бутунлай барҳам берди.

— Туринг, уйингизга кириб ётинг! Вассалом!

— Сс... сеникимас уй, — сурланди пиёниста. — Бой... Бойвучча ойимники бу. Ҳе, бродяга!

Аламазон гижинганича ўрнидан турди.

— Яхшиликча чиқасанми, ё...

— Сенсирама!

— Йўқол деяпман!

Пиёниста бирдан жимиб қолди. Кўзларини юмганича пича қотиб тургач, ўзи билан ўзи гаплашаётгандек, паст товушда сўзлана бошлади:

— Арақни ичирдинг... зўрлаб. Р-расво қилдинг. Энди... ҳ-ҳайдаяпсан. Ву, маразлар! — У ярадор илондек бир тўлғанди-ю, ирғиб ўрнидан туриб кетди. — Туф... иккаланг! М-мени нима қип қўйдинг... иккаланг... ҳамманг?... Ме-е-н!.. ар-р-миягача ичмадим. Ар-р-миядан келдим... ичмадим. Иккаланг... ҳамманг... зўр-рлаб ичирдинг-ку! Ул... улфатчиликдан қ-қочма, деддинг-ку! Ўғ... ўғ... ўғилболамисан, деддинг-ку... иккаланг... ҳамманг! Ичдим... «яш-ша», деддинг иккаланг... Ян-на

ичдим... қ-қарсак чалдинг... ҳамманг. Босиб-босиб ичсам... «хўр-розсан», дединг... ҳамманг. Ян-на ичамиз, десанг... пул топдим-ку, қарзга. Қ-кўзинг тўймади. Тагин ичамиз, дединг... иккаланг. Қ-қарз сўрадим яна... Бе-беришмади! П-пулни барибир топдим-ку... хотинимни уриб. Ян-на урдим! Тепдим! ...Иккалангани деб. К-кейин... — унинг товуши кескин маъюслашди! — кейин... хотиним кетди... Кетворди! Қ-қизим... шириним... уям кетди. Углим к-кетди... тойчоғим, қоп-қора к-кўзи мўлтиллаб. Оёқчаси кичкина... дўмбоқ. А... амалимиям олдинг-ку... иккаланг. Ки... ки-и-ичкина амалимни... Ох-хир кулдинг... орқамдан, д-дўстингга. К-кулма десам, дўппосладинг-ку... т-тишимга тепдинг-ку! Ним-мага урдинг? Қач... қач-чонгача урасан? Н-ни-ма қип қўйдинг мени?.. Энди... т-томоша қилавер... иккаланг... ҳамманг...

Ўт ўчирувчининг шиллиқланиб кетган қип-қизил кўзларидан дувиллаб ёш қуйилди. Ҳамма одамларники сингари топпа-тоза, типпа-тиниқ кўзёшлар.

Бокс қўлқопидаги боғбон

Баъзан ўзимизнинг танбаллигимиз ёки режасизлигимиз туфайли бирон жойда қоқиниб қоламузу айбип дарров пулга тўнкаймиз, «ҳамён семизроқ бўлса, шу иш дарров битиб кетарди-я», деб қўямиз. Оламда пул деган нарсанинг ўзи борлигига шукр қилишни, уни ўйлаб топган даҳога раҳмат айтишни эса унутиб қўямиз. Агар муомалада пул бўлмаса қандай аҳволга тушиб қолишимиз мумкинлигини ҳеч тасаввур қилиб кўрганмисиз?

...Якшанба. Шаҳарнинг тенг ярмини эгаллаган марказий бозор чумоли уясининг бир неча минг марта катталаштирилган кўринишини эслатади. Қолхоз райси қўлини дўмпайган қорни устида чатиштирганича тарозининг шайнига зоғдек ҳушёр тикилиб турибди. Одимловчи экскаваторга ўхшаб тушадиган улкан тарозининг бир палласида — пахта тойлари, иккинчисида — занжирли трактор.

Нарироқда эса геологразведканинг соқолдор бошлиғи Нефть ва газ саноати нозирлиги вакиллар билан узоқ савдолашиб, қандайдир белгилар туширилган харитачани ниҳоят уч вагон пўлат қувурга айирбош қилишга зўр-базўр рози бўлди. Энди ҳамма гап қувур-

ларни ишчиларга ҳалол тақсимлаб беришда қолганди. Кейин улар билганларини қилишаверсин. Тегишли қувурингни олдингми, хоҳласанг мотоциклга алмаштир, хоҳласанг — чучварага.

Қироличалардек ҳашамдор кийиниб, тақинчоқларининг кўплигидан бўйни майишиб қолган пўрим аёл бир қоп юкни орқалаганича инқиллаб бораркан, йўлда учраган дугонаси уни гапга тутди.

— Ҳой, қаяққа?..

— Анави магазинга чет эл этиклари келганмиш. Жўхориға алмаштиргани кетяпман...

Расталар ҳам сўфи домласини танимайдиган даражада гавжум.

— Вей, қанча бу? Вей, хўрозинг қанча ўзи?

— Бир қоп ошқовоқ сўраб турибман...

— Сотиладими бу этик?

— Сен ўтавер, ука. Мен эчки етаклаганлар билан гаплашаман...

— Шу ипакнинг пуштисидан керак эди-я.

— Иссиқроқ сомса бўлса, пуштисидан топамиз, қизим...

— Соқолни қирдирсак девдим, уста ака.

— Қўлингда ҳеч вақо йўқ-ку. Ҳа майли, тўрт-беш чеким нос берарсан...

— Ҳўў, опахон... Ҳўў, опахон... дўппини бодрингга алмаштирайлик энди...

— Итингни олсанг-чи, итингни! Битта калишга арзимайдиган қанжиқни бозорга тикиштириб нима қилардинг?..

— Манави анорни олиб, бир коса айрон қуйвор.

— Нима қиламан битта анорни? Унта бериб, ўн коса ичаверинг...

Аҳвол шу бўлгач, шак-шубҳа йўқки, Аламазонга радиодан қалампули ўрнига ёшроқ бир ғунажин беришарди. Буёқда эса на оғилхона бор, на ем-хашак. Демак, бирдан-бир чора — тўрт оёқли гонорарни дархол «ўлик мол»га айлантириш.

У қалласини ортиқча ишлатиб ўтирмай, ғунажинини «БелАЗ»нинг ғилдираги билан қарағай симёғочга айирбош қиларди-да, ҳовлининг бир четига ташлаб қўярди...

Ҳа, яхшиямки дунёда пул деган нарса бор. Йўқса ҳозир бир стакан газсув ичиш учун Аламазон озмунча заҳмат чеккан бўлармиди!

Хуллас, чанқоқни қондиришга бир-икки кун ол-

динданоқ пухта ҳозирлик кўриб, бозорга келган теле-
графчилар орасидан симёғочга харидор топиш талаб
этиларди. Боринги, харидор топилиб, симёғоч эвазига
кабель ўралган иккита каттакон ғалтак ташлаб кетилди
ҳам дейлик. Хўш, шу билан мушкул осонлашиб қоп-
тимми? Газсув ичиш учун энди ғалтаклардан бирини
учта тандирга, тандирлардан бирини тўртта манти-
қозонга, камёб мантиқозонлардан бирини бешта то-
вуққа, товуқлардан бирини «Жигули»нинг олтига ой-
нак тозалагичига, ойнак тозалагичлардан бирини
еттита кирсовунга, кирсовунлардан бирини саккизта
пуфакчага алмаштириш керак бўларди. Кейин пуфак-
чалардан бирига муздеккина газсув олиб ичиш мумкин.
Шундаям сувфуруш инсоф қилса. Мабодо, у, сувни
фақат перога алмаштираман, деса, пуфакчани «май-
далаб» келиш учун магазинга югуришдан бошқа
илож қолмайди...

Газсув сотиш бошланибдими, телпакни жавонга
ирғитиб хато кетмабди у. Агар муомалада пул бўл-
маганида, ўша телпакни шу бугуннинг ўзидаёқ бирон-
та туфлига «бошма-бош» қилворган бўларди — оёғи-
дагининг оҳори тўкилиб боряпти. Қолверса, қўнжли.

Аламазон ўйга чўмганича, бўш стаканни аста
пештахтага қўйди. Энди унда на «БелАЗ»нинг гилди-
раги бор эди, на симёғоч. Қартмонида сўнгги «товуқ-
лар»гина қолганди.

Ўша куни вокзалда хайр-хушлашиб туришган
чоғда, Шариф Аламазонга беш-олтига ўн сўмлик-
ни узатиб, «қуруғидан ташлаб кетай озгина», дея
ҳазиллашган бўлди. Унинг қўлини қайтариб бекор
қилган экан. Қарз бўлса, узиларди бир куни, Шариф
пулини қайта чўнтагига солаётиб, «бирон зарурат ту-
ғилса, Машраб Қосимовичга менн номимдан бемалол
айтаверинг», деб қўйди.

Нашриётларга олиб кирувчи ташқи зинапоя газсув
дўкончасидан атиги йигирма қадам нарида эди, аммо
шу топда ана шу масофани босиб ўтишга Аламазон-
нинг ҳафсаласи келмаётганди. Ниҳоят оёғи тортиб-
тортмай ўша томонга қараб юрди. Юрди-ю, бўлим
мудирининг тунд ва бепарво қиёфаси яна кўз олдига
келди. Ўшанда у гўё кўчада ётган ғиштни четга олиб
қўяётгандек, унинг жигаридан бино бўлган шеърлар
тўпламини гурсиллатиб жавонга ташлаганди. Нариги
нашриётдаги мудирдан бекорга хафа бўлганини Ала-

мазон шу паллада тушуниб етди. Униси ҳарҳолда тўп-ламнинг у ер-бу ерини варақлаб кўриб, «ҳозирча бир қисмидан ёшлар альманахида фойдаланармиз», деб аниқ фикр айтган эди.

Бўлимга бош суқиши биланоқ хонани тумандек қоплаган аччиқ тутундан унинг димоғи ачишиб кетди. Агар янглишмаса, бундай қалин тутунни у сўнгги марта армияда — дала полиго니다ги умумдивизия маш-гулотлари пайтида кўрган эди.

Чамаси бўлим мудирин Салай Қозимга, Салай Қозим бўлим мудирига ўчакишиб сигарет бурқсатар, иккала-сининг ҳам кайфияти яхши эмасди. Аламазон саломини деярли эътиборсиз қолгач, четроқдаги стулга қимти-нибгина ўтирди. Қимтиниш деган нарса унда кейинги пайтларда пайдо бўла бошлаганди, шунда ҳам бу ҳолни фақат нашриёт ёки редакцияга киргандагина кузатиш мумкин эди.

«Нега бунақа бўп қолдим? — ўзини ўзи таниёлмай ҳайратланди Аламазон. — Негатобора шаштим сусайиб боряпти? Ўзимниям ўзимга ишончим йўқолаётган бўлмасин тагин?»

Аламазон чуқур нафас олди, стол суянчигига ёйилиброқ ястаниб, бўйинини ғоз тутушга тиришди.

— Ҳа, энди, ҳажми озгина қисқарган бўлса, нияям дердик, — стол устидаги папкани титкилаб бўлиб, мўйловини жимириб қўйди Салай Қозим. — Ҳажми-дан кетса, тираждан келар. Нашриётимизнинг адабиёт-га алоқаси бўлмасаям, ҳарҳолда қўшнимиз, ҳамкасб-миз, кунига юз кўришамиз. Ун минг нусха... энди бу жуда кам-да.

Бўлим мудирин кулдонга қўл чўзгиси келмай, сига-ретининг кулини полга қоқиб, муаллифга менсимай-роқ боқди.

— Биринчида-а-н, гонорар сметаси тасдиқлаб бў-линган. Э, бунисням майли, биз розимиз дейлик. Китоб савдоси барибир кўнмайди. Шу ўн мингталиям қайси идишга тузлаймиз, деб юришибди улар. Ишонмасан-гиз, ана, бориб гаплашиб кўринг.

— Гаплашамиз ҳам, — кибридан тушмай жавоб қилди Салай Қозим. — Ингирматага «йўқ» дейиш-саям, ўн беш мингтага кўнишар, ахир?

— Унда, — бўлим мудирин сўл қўлидаги гугуртни ғилдиратиб отди, — нашриёт хонавайрон бўлади. Қў-шимча беш мингта китобга кетадиган қозонни қўйиб

турайлик, сизга бир ярим баравар ҳақ тўлаш керак бўлади. Бу энди финансовий зарар.

Салай Қозим саросималаниб елка қисди.

— На уёғида уни бор, на буёғида. Қанақа калава бу ўзи?

— Тўғри, нашриётдаям, китоб савдосидаям қисман чалкашликлар бор, — зўр бериб тушунтиришга тиришди мудир. — Лекин, менимча, Китобсеварлар жамияти вазифасини яхши бажармаяпти. Китоб пропагандаси деган нарсая йўқ бизда. Бор бўлсаям, жуда-жуда суст. Масалан, китобнинг муқовасига Салай Қозим деб ёзиб қўямиз. Хўш, уни ким танийди?

— Ие, нега танимас экан? — Салай Қозимнинг кўзлари чақчайиб кетди.

— Тўппа-тўғри! — эшикдан кириб келган марғилон-нусахадўппили киши ҳеч қандай муқаддимасиз дарҳол ади-бадига аралашди. — Нега танишмас экан Салай Қозимни? Хўш кўрдик, Салай ака, келинг.

— Э, бормисиз?

Дўппили киши Салай Қозим билан ачомлашгудек бўлиб кўришаркан, бўлим мудирига масхараомуз кўз қисиб қўйиб сўради:

— Тўппа Турғун боя жуда хурсанд кетди. Тираж каттароқ бўлди дейман?

— Етмиш беш мингта қўйдик.

Салай Қозимни тўсатдан безгак тута бошлагандек туюлди.

— Етмиш беш?!

— Жек Лондондан таржима қилган экан. Бир тўппамни яқинда бракка чиқарувдик, ўрнига шуни киритдик.

— Оббо тулки-ей, планда йўқ нарсани суқиштирдими? Қанақа таржима ўзи? Романми?

— Иккита роман. Ўттиз лист.

— Ўттиз? — Салай Қозимнинг қўлидаги сигарет бармосқлар орасида мажақланиб, полга тушди. — Ҳар листига қанчадан қўйдинглар?

Бўлим мудирини ғаладондан аллақандай папкани олиб, очиб кўрган бўлди.

— Икки юз сўмдан.

— Ставкасиам юқори, тиражиам катта, — қойил дегандек бош ирғаб қўйди дўппили киши. — Етмиш беш минг тиражга, менимча, икки ярим баравар ҳақ тўланади. Демак, икки юз сўмни ўттиз листга кўпайтир-

сак — олти минг. Энди олти мингни яна икки яримга кўпайтирамиз... ҳм...

Салай Козим дўппили кишига қўшилиб, таҳлика аралаш пичирлаганича Тўпа Турғуннинг даромадини ҳаёлида салмоқлаб кўра бошлади.

— Вой-бў... Росаям яшаб қопти-ку, а? — ҳаваси келгандек орзикиб ҳайрат изҳор қилди дўппили киши. — Шу китобни неча йилда таржима қилдийкин?

— Бир йилга қолмай ағдариб қўйибди, азамат, — дарҳол жавоб қайтарди мудир. — Ўзи айтди.

— Б-бир йилда шунча... — Салай Козимнинг тили тутилиб қолди. — Мен манави тўпламни икки йил ёздим. Ўзим ёздим. Тўпа тулки тайёр нарсани бир йилда ўзбекчага ўгириб... Борингки, мендан уч барабар кўп пул ишлапти. Шундайми? Бу иш нотўғри, оғайнилар. Бўлмаса... мана бизам таржимага ўтайлик.

Бўлим мудирининг лаб-лунжи осилди.

— Таржима-а... бу энди... мураккаб нарса.

— Тўпа-чи? Таржима китти-ку. Ундан нима қам? Биз аллақачон китоб чиқариб қўйган вақтимизда, у газеталардаям зўрға кўришиб юрарди.

— Булар энди кечаги гаплар, — босиқлик билан гапиришда давом этди мудир. — Бугунги Тўпа Турғунни оладиган бўлсак...

Салай Козим титраганича ўрнидан туриб кетди.

— Хўш, ким бўп кетибди у? Ўша Тўпа сулла-да! Бизникига ўхшатиб битта дoston ёзсин-чи аввал. Савод бўлса ёзадимиз?

Салай Козим сенлар ҳам ўшандан қолишмайсанлар, дегандек зарда билан қўл силтаб хонадан чиқиб кетди. Дўппили киши оғзини қийшайтириб кулганича унинг кетидан юрди.

Бўлим мудирини ўзинча бирпас хушнудланиб тургач, Аламазонга боқиб, бирдан жиддий тортди — уф, шўримга сен ҳам бормисан ҳали?

— Бир қўлёзма топширувдим, — Аламазоннинг товуши барибир синиқроқ чиқди. — Номин... «Орқангга қайрилма». Шунин...

Бўлим мудирини унинг ялтироқ тугмаларига тикилиб, пича ўйланиб қолди.

— Да, да... кўрувдим. Агар адашмасам, икки-уч кунлар бўлди-да... почтадан жўнатувдик. Тақриз салбийроқ ёзилибди, жўра. Да, анчагина салбий. Хуллас, яна бир тер тўкаси-да.

Аламазон киприкларини пирпиратишдан тўхталиб,

булим мудирига синчйклаб назар солди — бу тақризчининг фикрими, ўзингникими?

— Шу тўплам икки йил илгариям тақриз қилинувди, — энди дадилроқ боқди Аламазон. — Буш дейилган шеърларни опташлаб камчиликларини тузатиб жўнатувдим. Яна ўша холвайтар деңг?

Бўлим мудирининг қиёфасида ўзгариш сезилмади.

— Керак бўлса уч марта тақриз қиламиз, жўра. Балки беш марта... Тўплам яхши баҳо олгунча эринмайсиз-да энди.

— Бу яхши гап! — қўлини ювиб қўлтиққа артган Аламазон кулимсираб ўрнидан турди, мудирга сурланиб боқди. — Баъзилардек хўшшайиб юравермай, шеърларимни кўпроқ пишитсам, тезроқ таниламан. Тўғрими, ака?

Бўлим мудирининг қиёфаси хиёл ўзгаргандек бўлди.

Қушларга қуриладиган ин шаклидаги ёғоч уйчани бир ўзи тўлдириб ўтирган биққи қоровул Аламазонни четроққа тургизиб қўйиб, телефон паррагини ғилдиратишга тушди.

— Ўзларими, Машрабхон ака? Бир бола сизни сўраб турибди-да. Аламазонман дейди... Лаббай?.. Қошидами? — қоровул туйнукчадан ҳақкадек мўралаб, Аламазоннинг пешанасига диққат билан тикилди. — Бор қашқаси, бор. Хўп бўлади, Машрабхон ака, — у дастакни хушомад билан жойига қўйгач, Аламазонга ғўдайиб бош ирғади. — Утавер, бола. Биринчи қават, бешинчи хона.

«Бу энди Эшмат ишманинг қариганроқ кўриниши», дея ўйлаб қўйди Аламазон.

Кези келса, ўзидан кичикларниям «ака» деб аташи, гўмбаздек юзн, оғзини хиёл очганича бақрайиб қараши, мундоқроқларга қуруқ пўписачилигию ундоқроқларга итоатгўйлиги билан бу қоровул ҳақиқатанам Эшматга жуда ўхшаб кетарди.

Телефонда ким биландир куюнишиб турган Машраб Қосимович эшикдан кириб келган Аламазонга мийғида да бўш стулни кўрсатиб, гапини давом эттирди.

— Нима? Дадаханов? Менга қара, «Ҳурмат тахтаси» сенга ўйинчоқ бўптими, а? Эсингдами, хотини бултур арз қилиб келгани? Учир рўйхатдан! А? Ким? Қанақа дўндиқ? Ҳа-а, Дундукянми? Учир унияи! Ишга ичиб келганини ўзим кўрганман... Қулоқ сол, ҳов! Олдин цех бошлиқлари минан яхшилаб маслаҳат-

лаш. Кейин рўйхатни менга кўрсатарсан... Бўпти, бўпти, ҳамманиям иши тиғиз. Қомитет аъзосимисан, ба-
жар! Медалини бекорга берганимиз йўқ сенга.

У дастакни аппаратга босди-ю, юзи бирдан сокин-
лашди қолди, гавдасини кескин орқага ташлаб, Ала-
мазонга табассум билан нигоҳ қадади.

— Хуш келибсиз, жиян.

Аламазон у билан салом-аликни қисқа қилиб, тўп-
падан-тўғри мақсадга кўчди.

— Хуллас, тренерликка ўзим келадиган бўлдим.

— Жуда соз бўпти-да, — севиниб кетди Машраб
Қосимович. — Лекин квартира масаласи..

— Ҳозирча умумётоқда амаллаб турармиз, — му-
руват қилаётган қиёфада гапирди Аламазон. — Буё-
ғи бўйдоқчилик.

Машраб Қосимовичнинг елкалари силкиниб, кул-
гига шайланди.

— Хаҳ, испўртсменлар-а! Арғамчини нарёғида гуп-
гуп, буёқда хотинлардан пилдир-пис экан-да? Виҳ-
виҳ-виҳ...

Иккита пашша бир-бирига тирмашганича чархпа-
лакдек учиб келиб, стол устидаги календарга тушди.
Машраб Қосимович бу никоҳни «22 март»га чаплаб
абдийлаштирмоқчидек жазварни камалак қилиб ка-
лендарга урди. Ажалнинг ўқидан зўрға қутулиб қол-
ган пашшалар барабар юқори кўтарилишди.

Сур махлуқлардан бири ўзи томонга яқинлаша-
ётганини кўрган Аламазон боксчилардек иккала мушти
билан жағини тўсди. Бошини ўнг-сўлга чаққон олиб
қочиб хуружларга чап бергач, бир қўлини ҳар эҳти-
молга қарши ҳимояда қолдириб, ўнг қўли билан кет-
ма-кет мушт отди. Умрида кўпдан-кўп қувғинларга
учраган бўлса-да, ҳали бунақасини кўрмаган хира
пашша шошилинич равишда чекинишни лозим топди.

Касаба союз ранси касаллик тарқатувчи ҳашаротга
қарши курашнинг энг сўнгги усулини кўзи гилди-
раганича томоша қилиб тургач, ҳозиргина ғалаба қуч-
ган Аламазонга қараб деди:

— Ҳужжатларни бугун-эрта расмийлаштириб, ду-
шанбаданоқ ишга киришинг.

— Улгуролмасам керак, — пайсалланиб боқди Ала-
мазон. — Қишлоққа бориб боксёрлик гувоҳномамни
опкелмасам, кадрлар бўлимида, ҳатто, сизнияма юз
қилишмайди.

— Кераги йў-ў-қ, — афтини тириштириб қўйди

Машраб Қосимович. — Спорт зали битса, балки ҳаммаси жойига тушар-у, ҳозирча сизни барибир «боғбон» деб расмийлаштирамиз.

— Боғ... бон?

— Буни қарангки, корхонамиз рассомини спорт инструктори штатига олувдик.

— Нима, рассомликка штат йўқмиди?

— Борликка бор-а, аммо рассом келмасидан олдин техника хавфсизлиги назоратчисига шундан ҳақ тўланарди.

— Ие! — баттар таажжубланди Аламазон. — Бу соҳага алоҳида ўрин берилмайдими ҳали?

Машраб Қосимович бир тебраниб олиб, эринмасдан изоҳлашда давом этди:

— Берилишга берилади, жиян. Очигини айтсам, бу штат ҳисобидан бухгалтериядаги иккита қизимизга ярим ставкадан қўшиб қўйилган. Бухгалтерияда иш вазмин, ойлик сал мундоғроқ. Қолаверса, иккаласигаам жамоатчилик вазифаси юкланган: биттаси комсомол минан НТОни бошқаради, униси китобсаварлару қизил яримой жамиятига бадал йиғиштиради.

— Ишқилиб, овчилар жамияти йўқми заводингизда? — қувлик билан кесатди Аламазон.

Машраб Қосимович бепарво қўл силтади.

— Бўлса бордир. Буларнинг ҳаммасини эсда сақлаб бўладими?

— Бу дейман, шеф, штатлар дунёнинг ишидек чалкашиб кетибди-ку?

— Нимасини айтасиз, жиян. Виҳ-виҳ-виҳ...

Ўўловчилар бекатма-бекат сийраклашаётгани сайин трамвайнинг шарақ-шуруғи ҳам кучайиб бораётганди. Аламазоннинг ортидаги ўриндиқда ҳасратлашиб келаётган икки аёлнинг овози шунга монанд равишда авжланиб, энди улар бутун салонни бошга кўтаргудек бўлиб жавраётган эдилар.

— Бе-е, шу замондаги болада оқибат қоптимиз? Сизники-ку ҳарбийда, меники ўз оёғи минан чўлга кетиб ўтирибди-ю. Хўп, кетибсан, ҳеч бўлмаса, тез-тез хат ёзгин, ноинсоф...

Аламазоннинг кўз ўнги аста-секин шувалашиб, аясининг тажангнамо сўлғин қиёфаси, аллақандай мунг ва хавотир зухрланган ботиқ кўзлари, ўсман соғина-соғина охири чехрасига бадқовоқлик касб эта бошлаган қуруқшоқ қошлари, ясси пешанасида тобо-

ра чўзилиб, чуқурлашиб бораётган «сирли ёзув»лар туманлик ичра элас-элас намоён бўла бошлади. «Хат ёзиб тур, болам...» Хайрлашаётиб айтган биргина гапи шу бўлувди...

— Ҳарбийда овқат текин, кийим текин. Бу, зигиринг кўпайгур, бир пул юборинглар деса, бир посилка сўрайди. Уйда катта-катта еб ўрганиб қолган-да.

— Меники манави ердаги чўпни анави ерга опқўймасди. Бир китоб титкилашга тушса, бошига товук қўнсаям сезмасди. Мана энди, чўлда кўрадиганини кўраётгандир...

«— Ҳой, Аламазон-о-н, ҳадемай совуқ тушади. Дувол-тошларга мундоқ қараб қўйсанг бўлармиди?...»

«— Тузатамиз, ая, тузатамиз, Қани, сал қўл бўшасин-чи».

«— Сени қўлинг бақага қош битганда бўшайди. Ана, чиқиб қарагин, қўйларингни охуриям пачоқланиб ётибди».

«— Ҳаммаси бўлади, ая, ҳамм-маси. Ҳозир катта-роқ нарса ёзяман. Шуни битирволай...»

«— Э, ёзишинг қурсин сени. Майли, ёзма демайман — ёз... Ора-сира рўзғоргаям қарашиб тургин-да. Буёқда ток кўмилмай турибди».

«— Тушунинг-да, ахир, ая! Буғолтир бўлсам экан, шўрвага хўроз сўйиб келиб, «дебет-кредит»ни қолган жойидан бошлаб кетаверсам. Мен шоирман. Бир соат ёзишдан олдин уч соат ўйланиб ётишим керак. Уволимга қолманг, тинч қўйинг мени!»

«— Ҳе, дувонага ўхшамай кет. Бир жининг қўзиса тоғни ўпирасан. Ҳафсаланг қочдими — ҳўкизда судрасаям жилмайсан-а...»

— Охирига келдик, ўртоқлар! Бешқайрағоч!

«Завод ётоғига кўчиб борибоқ, аямга битта хат ёзай, — дея дилига тугиб қўйди Аламазон трамвайдан тушаётиб. — Айтгандай, бирийўла — Арабистонгаям ёзаман».

Унинг профессор тоғаси водийнинг энг машҳур шифокорларидан эди. Бундан икки йилча олдин оиласи билан вақтинча Арабистонга кетиб клиника очган, маҳаллий врачларга тажриба ўргатаётган эди.

Ҳа, врачларни тайёрлаб чиқаришади, синалган қатъий услубга ўргатишади, қўлига зарур асбоблар тутқозишади, малакасини оширишади. Шоир эса ёввойи ўсимликка ўхшайди, кутилмаган жойдан униб чи-

қиб, сунъий парваришга муҳтожлик сезмасдан, қурби етганича ўсаверади, ўрганаверади. Ташқи муҳитга ўта чидамлилигиям шундан. Ижодкорлар ҳеч қачон эгатда саф тартиб турилмаган, кимдир озуқа солишини кутилмаган. Уларнинг ҳар бири ўз ҳолича, ўзига хос бўлиб улғаяди.

— Со-о-малайкўм, шоир жаноблари.

Аламазон елкасидаги жилднинг боғларини сиқимлаганича унга жилмайиб турган болани кўриб чеҳраси очилиб кетди.

— Увв, омонмилар, пирим?—эгилиб, болани оғушига тортди у.—Қани, қани, пича отамлашайлик энди.—Улар бекатдаги бўш узункурсига ўтиришди.—Хў-ў-ш, деб гап бошласак... қиморбозликдан бўп турибдими?

Болакай ингичка қўлларини пашша қўригандек силкиб: «Ташладим!»—дея ғурурланиб боқди.

— Қойилман, пирим! Қаллангиз зўр ишлаб қўяркан!

Оқ халат кийиб олган ингичка жувон ғилдиракли тунука сандиқчани базўр судраганича келиб, бекат шийпончаси ёнида тўхтади. Харидорларнинг диққатини узоқданоқ жалб қилмоқчидек, чўнтагидан кўзгу олиб сочлариға оро бера бошлади. Аламазон «ҳозир келаман» деган мазмунда боланинг тиззасига уриб қўйиб ўрнидан қўзғалди, жувон билан нима ҳақдадир уч-тўрт оғиз гаплашиб, уни ҳиринглатиб қолдирганича тез қайтиб келди. Қўлидаги музқаймоқни болага тутиб, ҳозиргина аёлга айтган ҳазил шеърини такрорлади:

*Бозорларда бор марўжна,
Олиб берай десанг «мўжна»,
Гаплашиб сал астарўжна,
Танишайлик, пожалуста.*

— Раҳмат, шоир жаноблари.

— Хуллас, шуни қирқ секундда бир ёқлик қилсинлар.

Бола кўпдан-кўп машқлар эвазига қўлга киритган маҳоратини ишга солиб, кўз очиб-юмгунча музқаймоқни қоғоз ўрамидан халос этди. Биринчи ҳамладаёқ унинг ҳар иккала томонидан кетма-кет кемтиб, совуқ луқмани чаққонлик билан у лунжидан бу лунжига ўтказди-ю, бир ютиниб, ҳеч нарса кўрмагандек Аламазонга мўлтиллаб боқди.

— Бемалол давом эттирсинлар,—унга далда берди Аламазон.

Жағ энди тўла қувват билан ишга тушди. Тишлар — ўз вақтида тақсимлаб бериш, тил — луқмани лунжлар аро айлантириб илитиш, кекиртак — ғултиллайтиб ютиш, лаб ва танглай эса таъм лаззатидан роҳатланиб «чап-чап» қилиш билан банд эди.

— Вуй-й! Чиройлилигини қаралг!

Бола ҳаяжон билан қўл чўзиб, йўлнинг нарёғини кўрсатди. Новчағина бир киши «Волга» автомобилига ўхшатиб ясалган рангдор велосипедчани кўтарганича мамнун кетиб бораётганди.

— Мен сизга айтсам, пирим, — Аламазон музқаймоқ четига бармоғини теккизиб, ҳузур қилиб тамшанганича ялаб кўрди, — дунёда бунданам чиройли нарсалар кўп. Масалан, дала йўлини чангитиб чопаетган итни олайлик. Ё бўлмаса, булоқдан сув ичиб турган кўзичоқ...

— Кўзичоқни яхши кўраман,—тотиниб бўлиб, завқланиб гапирди болакай.—Мультфильмда бўридач қочиб кетди. Кўзи соққа, а? Жўни жингалак... ойимни сочига ўхшайди.

Аламазоннинг кулгиси қистади.

— Ажойиб ойингиз бор экан, пирим. Табриклайман.

— Барибир аччиғи ёмон-да. «Икки» олсак, қулоққа ёпишади. Кечаям роса чўзди.

— Хўш, бугунги аҳволларидан сўрасак?

— Битта «беш» олдим,—оғзининг таноби қочиб боқди бола.

— Дард кўрмасинлар!—Аламазон унинг елкасига меҳрибонлик билан қўл ташлади.—Бекорга айтишмаган-да, «ойнинг ўн беши қоронғу, ўн беши ёруғ», деб. Биз эркаклармиз, пирим, оғир пайтда чидаб юраверамиз. Ёруғ кун келса, ҳовлиқиб ҳам кетмаймиз.

Болакай вазифасини аъло даражада уддалаб бўлиб, музқаймоқ остига тиқилган чўпни четга улоқтирди. Шу заҳотиёқ шийпонча тоmidан учиб тушган ипирисқи чумчуқ чўпнинг уёқ-буёғини ағдариб, ширинлик юқини чўқилашга киришди.

*Чумчуқ бугдой ўрмайди,
Тегирмонга бормайди,
Хамир қориб ёпмас нон,
Шунчаки еб юрар дон...*

Буни эшитиб, бола қиқирлаб кулди.

— Бир башорат қилсинлар-чи, шеър яхшими, музқаймоқ?

— Шеър яхши! — сира иккиланмай жавоб қайтарди бола.

— Қанақасига шу хулосага келдилар энди?

Бу сафар бола пича ўйланиб қолди.

— Марўжнани еб қўямиз,—деди у ниҳоят.—Шеър ҳар куни китобда туради.

— Офарин, пирим, офарин! Демак, шеърни ҳеч қандай куч еб юборолмайди.

Навойи ва светофор

Машраб Қосимович ўз кабинетининг ёнгинасидаги каталакдек хонани Аламазонга ажратиб берди. Хонада Улуғбекнинг ёрдан топилган қўлёзмаларидек титилиб ётган архив папкаларни қаёққадир ташиб кетишди.

Шунисигаям шукр. Биронта хонага қўшимча стол қўйишиб, вақтинча шу ерда кун кўриб турасан, дейишлариям мумкин эди. Унда ҳузуринга кирганлар билан шивирлашиб гаплашишга, чекиш учун коридорга чиқишга, йўталтинг келса аввал қўшнилардан рухсат сўрашга мажбур бўласан киши.

Аламазон стол устидаги «Стюардесса»дан сигарет суғуриб, лабига қистирди. Уни мисчақмоқнинг ёлқинига тутиб турган сонияда ўсиқ сочи дўнг пешанасига осилиб тушган жиккак йигит кийикдек енгил одимлаганича хонага кириб келди. Бу унинг тўғаракдаги ўнг қўл вазири эди.

Дастлабки кунлардаёқ тўғаракка йигирмага яқин ишчи ёзилди. Бир куни ишдан кейин Аламазон уларни йиғиб, эртадан машгулотлар бошланажagini эълон қилди. Сўнг калласига бир фикр келиб қолди-ю, «ораларингда илгариям боксга қатнашганлар борми», деб сўради. Шунда мапа шу жиккак йигит, «мен учинчи разрядман», деб мактабдагидек қўл кўтариб қўйди.

— Яхши,—деди Аламазон,—бугундан бошлаб ўнг қўл вазиримсан. Зал битгунча мен кўпроқ ташкилий ишлар билан банд бўламан. Майда-чуйда машгулотларни ўзинг ўтказиб турасан. Биринчи ўринда танани чиниқтириб, пайни пиширволишимиз керак.

Бир пайтлар мактабдаги футбол тўғарагига аъзо бўлиб кирганида, қориндор тренери унга дастлаб шу

гапни айтувди. Ушанда Аламазон фаолнятини ҳужумчиликдан бошлаб, дарвозабонлик билан якунлаган, ўртада қиличбозликка ҳам тумшуқ суқиб чиқишга улгурган эди. Ишқилиб, ҳаётда ҳамма нарса асқотиб қоларкан-да.

— Аламазон ака,—келиб, эркатойлик билан стол четига ўтирди «вазир»,—зал битишини кутмасдан, ҳеч бўлмаса қўлқоп билан груша оптурайлик.

— Груша? — киноядор кулимсиради Аламазон.— Ўзбекчага тилинг келмай қоляптими?

— Ҳа, хўн... нок! — «вазир» бир чимирилиб қўйди.

— Энди айт-чи, нокни қўлқопга нима алоқаси бор?

«Вазир» бирдан қаҳ-қаҳ уриб, ўрнидан туриб кетди.

— Қўйиб берса, одамни ёмо-о-н калака қиласиз-да...

Нок билан қўлқоп ўртасида ҳақиқатанам қандайдир боғлиқлик борлигига ишонч ҳосил қила бошлаган Аламазон дарҳол ҳушини йиғиб олиб, ёрдамчисига юзакироқ хўмрайганича бармоғини сараклатди.

— Нақ елимни ўзисан! — сўнг масалани иложи борица силлиқлик билан ойдинлаштиришга уринди.— Менга қара, ҳозир нима кераги бор ўша...

— Қунлар исиб қолди, Аламазон ака,—таклифни очикроқ қилиб гапирди «вазир». — Грушаларни вақтинча волейбол майдончаси четидаги дарахтларга осиб, дўппослаб тураверсак девдим.

Аламазон пруша нима эканини ниҳоят кўз олдига келтирди: дарвоқе, боксчилар хомаки саваб ўрганадиган осмақоплар орасида нокка ўхшаганиям бўлгувчи эди.

— Маъқул,—енгил тортиб, бош ирғади Аламазон.— Машраб Қосимович билан маблағ масаласини гаплашиб кўраман. Кейин... яна бир гап — мен ёзги сессияга тузукроқ тайёрланишим керак, имтиҳонлар бизда қаттиқ ўтади. Йигитларнинг «ёғини олиш», асосан, ўзингга қоляпти. Уларни такасалтанг қип қўймагин.

«Вазир» буёғидан ғам еманг, боплаймиз, дегандек муштини қаттиқ тугиб кўрсатди. Сўнг яна стол четига ўтириб, тортиниброқ савол берди:

— Ўқиш битса... зўр бўп кетарсиз дейман ҳали?

Аламазон тавозе билан қош керди, киприкларини пирпиратганича шифтга боқиб, пича ўйланган бўлди.

— Агар омадим юришса,—дея ёрдамчисига қиялаб кўз ташлади у, — мени Юлдузистон шаҳаншоҳлигига махсус мухбир қилворишлариям мумкин.

Аламазоннинг кунн тушгача протокол ёзиш билан ўтди. Йўқ мажлисга протокол. Шуям иш бўлди-ю.

Кеча Машраб Қосимович унинг хонасига кириб келиб, қўлидаги газетани столга ёйди, биринчи бетга бармоқ ниқтаб, каттакон сарлавҳани кўрсатди: «ВЦСПС қарорлари».

Хўш, нима бўпти?

— Энди журналистчасига бир иш қиласиз-да, жиян,—Машраб Қосимович ниҳоят мақсадга кўчди.— Мана, муҳокамада қатнашганларнинг фамилияси, касби. Шу қарорлардан келиб чиқиб, битта протокол тузиб ташлайсиз. Бугунги числони қўйинг.

Кейин унга олдинги мажлиснинг протоколини узатиб, мазкур тартибда «деловой қилиб» ёзиш кераклигини уқтирди.

Деярли кунора шу аҳвол — спортга умуман алоқаси бўлмаган топшириқ чиқиб туради.

«Мажлисниям ўтказиб бўлдик,—машинкага беришга тахт қилинган протоколнинг варақларини йиғиштираётиб ўйлади Аламазон.—Энди тошбақадек дўмпайиб ўтиравермай, бирон жойга бориб келсак ҳам бўлади».

Қаерга? Бек Бўриевичникигами? Редакцияларни бир кезиб чиқсамикан? Бийрон билан-ку икки кун илгари учрашувди. Баҳонада, «уйкўрди»ниям ўтказиб олди...

— Чаккимас, Аламазон, чаккимас. Ювиш керак бунн.

Бийрон остонадан ўтиб пича тўхтаб қолди, хонани синчиклаб кўздан кечири бошлади: ойнаги чатнаган шифоньер, нарироқда янги бўялган бўйдор қути, тўрдаги дераза остида ёзув столи, ягона стул, хонанинг иккинчи томонида карават ва бурчакроққа биқиниб олган электр чойнаги...

Хона соҳиби стол устидаги қоғоз-қаламларни дераза тоқчасига кўчириб, стулни сочиқда наридан-бери қоқиб қўяётган пайтда Бийрон янада ичкарироқ кириб, деворга ёпиштирилган суратларни томоша қилишга тутинди. Аламазондаги қизиқув чегара билмаслигини сурат остидаги ёзувлар ҳам яққол кўрсатиб турарди: «Навоий ва Гули», «Биродар Абдурайимовнинг тўқсонинчи тўпи», «Сергей Есенин, 1925 йил», «Голливуд кино юлдузи Бринж Бордо», «Фаластинлик бола», «Мана ўша совриндор эстон буқалари!», «Рингда—Руфат Рискнев»...

— Марҳамат, хоним,—ясама илтифот билан таъзим

қилиб, стулдан жой кўрсатди Аламазон. Ўзи каравотга чўкди.—Қалай, карвонсарой ёқдим?

— Ёмон демайман,—стулга ўтираётиб, хонага яна бир карра кўз югуртиб чиқди Бийрон. Сўнг одатдагидек чиройли усулда қўлини бўйнига арра қилди.—Бир кишига мана шундоқ етади.

Аламазон унинг кўзларига қадалиб тикилди.

— Икки кишига-чи?

Бийроннинг ёноғидаги қизиллик бир зумда лўппи юзига тарқалди.

— По моему... яна битта кровать қўйганда...

— Иккинчисини қўйиш шартми, йўқми, буни энди уй бекаси ҳал қилади,—зимдан муғамбирона боқди Аламазон.

Бийрон ўзини бир оз ўнглаб олиб, бу сафар бамай-лихотир жилмайди.

— Аҳа! Гап буёқдами? Унда бу ишни ҳозирдан ўйламанг. Шоирлар сочи оқарса уйланади. Биламиз.

— У замонлар аллақачон ўтиб кетган,—ҳазилли давом эттирди Аламазон.—Эндиги шоирлар сочим тезроқ оқарсин деса, фақат уйланиши керак.

Аламазон йўлга отланишдан олдин, бир йўла «шеф»нинг кўнглини тинчитиб қўйгиси келди. Кирса, хона бўм-бўш, Машраб Қосимович қаёққадир чиқиб кетибди. Протоколни унинг столига қўяётиб, телефон дастагини тушириб юборди.

Айтгандай, Бек Бўриевичдан бир аҳвол сўраб қўйиш керак. Унинг ишга жойлашиб олганидан бехабар, дастёрим кеп қолар деб ўтиргандир?

Аламазон Машраб Қосимовичнинг креслосига ястаниб, номер тера бошлади. Дастакдан бегона кишининг товуши эшитилди.

— Да!

— Бек Бўриевич уйдадилар?

— Бек Бўриевич бирон ой уйда бўлмайди.

— Ҳой, Лакис эмасмисан?

— Ҳа, мен... Ўзларини танимадик-ку?

— Аламазонман. Бек Бўриевич қаерга кетди? Тинчликми?

— Тинчлик. Чолни касалхонага ташлаб келдим. Охири юролмай қолди...

Аламазон дастакни қўйиб, столни чертганича ўйга чўмди.

Тирикчиликнинг кетидан югуравериб, мана охири

оёқниям ишдан чиқарибди. Шўрлик майда савдогар... Шошма, шошма, сен ўйлаганчалик майда бўлмаса-чи?

Бас! Ҳаддингдан ошяпсан, йигит. Такси кираларни индамайгина олардингми? Олардинг?! Зиёфатларни ямларминг? Ямлардинг! Шундай экан, энди жимгина юравер.

Ҳажвий журналнинг масъул котиби ихчамроқ шеърлардан уч-тўрттасини тавлаб олгач, соатига қараб қўйиб, уни яна ошхонага бошлади. Бу сафар ҳам худди Аламазон ўйлаганидек бўлди: котиб уни чой олишга юбориб, ўзи кабобга навбатга турди.

Ҳар сафар шунақа қилади — ҳам бир-иккита шеърини танлаб олиб, иложи борица журналнинг яқинроқ сонига тушириб юборади, ҳам қорнини тўйдириб жўнатади. Тўғри, шеър саралашда озгина инжиқлигим бор: у, асосан, ижтимоий руҳи кучлироқ ҳажвларни ёқтиради, қанчалар кулгили бўлмасин, мазмунини енгилроқ қораламаларни индамайгина қўлингга қайтиб беради. Кейин қайсидир газетанинг адабий ходими айнан ўша қайтган шеърларни танлаб олади.

На илож, ҳар кимнинг диди ҳар хил бўларкан. «Элликбошига — «Танавор», карвонбошига — «қўнғироқ» деб бежиз айтишмаган.

Лекин тамагир зотининг юз хилини кўравериб жонинг ҳиқилдоғингга келиб юрган пайтда, кимдир сендан бирон манфаат кутмасдан ҳадеб яхшилик қилаверса, юрагинг хит бўп кетаркан. Гоҳида: «Мендан нима истайсиз ўзи? — деб бақириб бергинг келади. Ахир, беминнат яхшиликнинг ҳам чегараси бўлиши керак-ку! Наҳотки у Аламазонни сурункали ғамхўрликка муҳтож гўдакка ўхшатса! Нима кераги бор бунини? Меҳрибонлик ҳам эви билан-да! (Аяси уни баъзида, «жиррақилигингдан сен ношукрга на иссиқ ёқади, на совуқ», деб уришарди.)

Улар тушликка барвақт чиқиб зап донолик қилишган экан. Сал ўтмай сомсахонанинг айвоню палов қозонининг атрофи одамга тўлиб, лағмонхона туйнуғи олдида қошиқ билан қуролланганлар сафи пайдо бўлди. Ялангдаги кабобнинг эса фақат тутунигина кўринарди. Жой қидириш, чойнак-пиёла суриштиришлар бошланди.

Кабоб сихининг учигаги кулларни қоғоз парчасида тозалаётган котиб бир вақт эшик томонга бўйланиб, сўзга оғиз жуфтлаганича туриб қолди. Аламазон ўша

ёққа боқиб, кўк свитерга жигарранг костюм-шим кийган озғингина йигит бир қўлида палов, иккинчисида нон билан аланглаб турганини кўрди.

— Ҳў, Акбарали, — ниҳоят овоз қилди котиб. — Қани, буёққа.

Йигит улар билан сипо саломлашиб, қўлидагиларни столга қўйди. Ягона бўш стулга ўтиргач, «овқат топсанг, жой топмайсан», дея бошини чайқади.

Котиб иккала ёшни бир-бирига қисқача тарзда таништирди.

— Кеча альманахимизнинг сигналнийси келувди, — Аламазонга хушxabар айтган бўлди Акбар. — Сизниям беш-олтита шеърингиз бор эди чамаси.

Аламазоннинг кўзлари қувончдан порпираб кетди.

— Чиқдими альманах?

— Бу дейман, Акбарали, — тегажоқликни бошлади котиб, — гулзор кенг бўлсаям, гул олдин қўшинисини кўраркан-да? — Кейин қалтабақай бўйинини елкасига қисгудек бўлиб Аламазонга юзланди. — Ҳамюртингни илгариям танирмидинг?

— Энди кўришяпмиз, — Акбарга тикилиб туриб, котибга жавоб қилди Аламазон. — Лекин шеърларингизни кўп ўқиганман, Акбар ака. Менга жуда ёқади.

— Ҳай-ҳай, — котиб туташ қошларини учуриб қўйиб, Акбарга кўз қисди. — Иш бошлаганига икки ҳафта бўлмай туриб нашриёт редакторига хушода ёғилиб кетди-ку.

Акбар, бир қарашда, ҳилвираб тургандек кўринарди. Яхшироқ кузатилса — суяги мустаҳкам, чайирпай, маъюс ва оғиртабиатлигига қараганда — ҳаётда фақат ўзига ишонадиган йигит эканлигини сезиб олиш қийин эмасди.

— Ётиш-туришлар қандай бўляпти? — сихда тишини кавлаётиб сўради котиб.

Акбар кулимсираб елка қисди.

— Улмагудек шекилли. Ҳозирча бир танишимни-кидаман. Жой етарли-ю... хотин-халаж бор жойда...

— Бола-чақалар қишлоқдами ҳалиям?

— Тўртта бола билан ижара туриш қийин. Бирон йилда уй беришмоқчи. Чидармиз энди.

— Ҳай, омонлик бўлсин.

Шу лаҳзада Аламазоннинг миясига бир фикр келиб қолди. Аввалига тегажоқ котибдан тортивиб, тилини тийди. Кейин Акбарга иккиланиброқ боқиб деди:

— Агар... кўнглингизга тўғри келса, мен билан

тура қолинг. Битта хонада ўзимман. Комендантга айтсам, каравот қўйиб беради.

— Ана!—кутилмаганда котиб жиддий қиёфада бу фикрни маъқуллади.—Жой ҳам топилди ҳисоб.—Сўнг барибир ҳазилга ўтди.—Қўрқманг, Акбарали. Аламазон кечаси чўнтакка тушадиганлардан эмас... Ҳой, мундоқ қараганда, бир-бирларингга ўхшаб кетаркансизлар-да ўзиям.

— Мумкинми, домлалар?—тўрт сих кабоб кўтариб олган такаббур бир зот қаердандир олиб келган стулини Аламазон билан котибнинг орасига тиқиштирди.

— Келинг, Раисберди, келинг,—унга энсаси қотиброқ муомала қилди котиб.—Дунёда нима гап энди?

— Бир экстра класс нарса ёздим,—кабобни ямлаётиб ғўлдиради Раисберди.—Адабиётшуносликда шовшув кўтарамизми дейман-да.

— Қаттароқ гапми?—кўзини чақчайтириб, унга яқинроқ эгилди котиб.

— Улкан! Энг муҳими — жилд янги гап!

— Ҳай, эшитайлик бўлмаса.

Раисберди йигитларга шубҳадор қараб қўйиб, котибга «буларнинг оғзи маҳкамроқми ишқилиб», деган маънода саволчан тикилди.

— Гапираверинг, йигитлар ўзимизники, — дея уни тинчлантирди котиб.

— Рисоламдаги сарлавҳанинг ўзи — сенсация!

— Анавини қаранг!

— Яъни, «Навойининг илмий-техникага солган асоси!»

Раисберди бир ҳамладаёқ барча адабиётшуносни бирваракайига ерга қапиштириб ташлаган каби голибона қад ростлади. Сўнг, «ё ҳалиям биронта соғи борми», дегандек, ўқрайган кўзларини ғилдиратиб, атрофга ғазабнок аланглади.

— Ҳай, давомияни эшитайлик-чи.

— Масалан... ўхув...—Раисберди, Аламазоннинг олдидаги қўйиглиқ чойни олиб, безрайганича хўпледи,—масалан, Навойида шундай сатр бор: «Банди-бандим зулфи занжирига пайванд айлангиз». Хўш, шоир бобо бу гаплари билан нимани назарда тутяптилар? Мабодо ўша даврнинг пандавақи олимларига, сварка аппарати кашф этиш пайти келди, деб шама қилмаганмиканлар?

Котиб Аламазон билан Акбарга, «яна пича тоқат қиласизлар», дегандек маънодор лаб жимирди.

— Қизиқ, Раисберди, жудаям қизиқ.

Бундан Раисбердининг янада руҳи кўтарилди.

— Ё бўлмаса, иккинчи мисолни олайлик. Буниси энди кўрга ҳассадек қилиб, лўнда айтилган қўйилган.

— Анавини қаранг!

— Бир кун марказий телевидениядан йўл ҳаракати қондасига онд кўрсатувни томоша қип қолдим. Номи— «Қизил, сариқ, яшил». Бирдан юрагим шув-в этиб кетди. Буни кўрингки, светофор яратиш ғояси илк марта Навойи томонидан ишлаб чиқилган экан. Май-параст Бойқаро бўлса бу муҳим ишга аҳамият бермаган.

— Мундоқ далил-исбот билан гапиринг-да, Раисберди,— уни қиссадан ҳисса чиқаришга шошилтирди котиб.

— Сабр қилинг,— Раисберди кабобдан бир тишлаб қўйиб, кафтини юқори кўтарди.— Далилимиз етиб ортади. Агарда Навойини ғажиброқ мутолаа қилган бўлсалар, телекўрсатувдаги титрга шундоққина мос тушувчи бир мисраларини эслаб кўрсинлар: «Шуълан оҳим чиқар ҳар ён қизил, сориг, яшил». Хўш, бу светофор бўлмай, нима?

...Улар адабиётшунослик оламини тор-мор қилиш арафасида турган «даҳо»ни таом билан яккама-якка қолдирганларича ташқарига чиқишди. Овқатни беозор ҳазм қилиш учун ҳовлидан имиллаб ўтиб боришаётганда, Аламазон қоқланган тандир ёнида турган таниш шоирларни кўриб, беихтиёр уларга диққатини қаратди.

Иккала қўлини биқинига тираб олган хўппа семиз йигит қаршисидаги бароқ қалпоқли кишига ўқрайганича, куюниб шеър ўқирди:

Эрк оби ҳаётин

тўғондек тўсиб,

Беўхшов,

кўндаланг турган бу харсанг

Жаҳон буржуазияси бўлмасин тагин!

Парчалайлик,

майдалайлик,

туяйлик уни

Фарҳоднинг пролетарча тешаси билан!

— Айниқса, Фарҳодни қўшганинг қанддек бўлибди,— улардан узоқлашиб бораркан, бароқ қалпоқли кишининг тасанноси Аламазоннинг қулоғига элас-элас

чалинди. — Адабиётдаги миллийлик айнан мана шу, аканг айлангур...

Шаҳар... Бирон зарурат ёки шунчаки сайру саё-ҳатга келиб-кетувчилар наздида ташқи кўринишдан дилрабо ва бегидир бир маскан. Аммо унда яшай бош-лашинг билан кўп ўтмай дастлабки тасаввурларинг бирма-бир чиппакка чиқа боради, шаҳар талабчан мураббийдек қаттиққўл, бу ердаги ҳаёт лабиринтдек мураккаб эканини кун сайин чуқурроқ тушуниб ета-верасан.

Ялтироқ тугмали забткор шаҳарни яшин тезлигида ишғол этиб, тез кунда адабий минбарларни эгаллаб олажагига комил ишонч билан йўлга отланганди. Орадан беш ой вақт ўтмай унинг иситмаси пасайиб, бевақт алаҳсираганини озми-кўп даражада англаб ета бошлади. Буни англагани сари атрофни тобора син-чиклаб кузатар, ҳатто, ўзига ҳам ҳушёр тортиб қа-рашга ўрганаётган эди.

Қанд қутисидаги мина

Эшак барибир эшаклигига борди — қишлоқдаги обрўли хонадонлардан бирини аҳмоқларча тарк этиб, охурига тап-тайёр солиб туриладиган сара емлардан дашт шўраларини афзал кўрди.

Чол бу фожиадан тунги соат иккиларда, зарурат туфайли ташқарига чиқиб, йўл-йўлакай жониворига бир тутамгина беда ташлаб қўйиш учун оғилхонага кирганида хабар топди. Тез бориб, тўрт хонадон нари-дан мустақил эшик очган ўғлини уйғотиб келди.

Эшматнинг отаси, етилган вақтларимда саккиз пуд-гача тош босганман, деб тез-тез мақтаниб тургувчи эди. Қариб, жудаям чўккан бўлса, ана борингки, икки пудни олиб ташлайлик. Шундаям олти пуд қоладими. ахир! Ун йилча чидаб берди — ўша эшакка минг раҳмат!

— Бу ҳанггидан тарқаган човрани бузиб қочибди, — оёқли сандиқдек ўрмалаганича ўғлини томорқа этагига бошлади чол. — Дарров изига туш, ўғлим, бутун бўлса ажабмас. Эрталабгача қирга бориб қолса, бўрилар тақсимлаб олишади.

Томорқа этагидаги деворнинг омочли трактор кир-гудек жойи бузиб ташланиб, бу ерга ўсиқ кескалди-

риклардан¹ човра-тўсиқ тиклаб қўйилганди. Эшак шуни ағанатиб ўтибди.

Эшакнинг изидан дала тарафга чиқиб келган Эшмат бир-бирига туташ томорқалар билан шохариқ оралиғидаги йўлакдан Шерлок Холмсдек шарпаларга синчков қулоқ тутганича бораверди. Ун-ўн беш хонадон ортда қолган вақтда қулоғига «хр-хр» деган товуш чалинди. Тўхтаб, қулоғини динг қилди, товуш яна эшитилди.

Ие, Бўтанинг ҳовлисидан келяпти-ку овоз. Буникида эшак йўқ эди шекилли? Вой, ҳароми-ей, анави туйнукка қандай сиғиб ўтдикини? Келиб-келиб, Бўта қурумсоқникига кирганини қаранг. Эшак-да.

Эртақ айтай анқовлар учун:

Эшак ёғди осмондан бугун.

Томни «гурс-гурс» қоқар эшаклар,

Тарновлардан оқар эшаклар.

Ҳосил бўлди улкан эшаккўл,

Ерлар ботқоқ, дов-дарахтлар ҳўл,

Ҳамма жойда қий-чув, қийқириқ...

Битта мен — жим, кийимим қуруқ.

Эшмат деворга бўйланиб, ичкарига овоз қила бошлади.

— Ма, ма, жонивор. Маҳ-маҳ-маҳ...

Томорқа тарафда нимадир шитирлагандек бўлди, Эшматга янаям жон кирди. Отаси билан бир ҳовлида турган пайтларида охурга ем солиб, чўзиб-чўзиб ҳуштак чала бошласа, эшак томорқанинг у бурчагида юрган бўлсаям, шаталоқ отганича етиб келарди. Энди ўша усулни қўллашга тушди. Натижа чиқавермагач, бориб девор остидаги туйнукка калласини тикди, туш жуда қуюқ бўлгани учун кўзи ҳеч нарсани илғай олмади. Яна чўзиб-чўзиб ҳуштак чалишга киришди.

Бўта мевали дарахт кўчатлари ўстириб сотиш билан шуғулланиб турарди. Қалин экилган ўша кўчатлар оралаб келаётган қандайдир қора шарпа туйнук сари яқинлашаётгандек бўлди. Эшмат саратон қўнғизидай ерни таталай-таталай, туйнукдан аранг ўтиб олгач, шарпага қараб чўзиқ ҳуштак чалди.

— Келақол энди, келақол... ҳушт-ҳушт...

— Мана сенга!

¹ Кескалдярик — пилла қуртига кесиб келипадиган тут новдаларининг қуригани.

Қора шарпа кўчатлар ичидан ўқдек отилиб, унинг қорнига тепди, сўнг чаққонлик билан устига миниб, кўйлагининг ёқасини ёғжимлади.

— Кимни чақиряпсан, номард?

— Эш... эш...

— Эшматлигингни кўриб турибман. Кимни чақир-ётувдинг?

— Эш... эшакни...

— Нима?! Ўзинг эшаксан, ғаламис!

Эшмат ётган жойида воқеани тушунтириб бергунича, яп-янги кўйлагининг бир қисми аллақачон дабдала қилиб бўлинган эди.

— Шунақа экан, эшикдан кириб келсанг ўлармидинг, тўнка?—Бўтавой ўрнидан туриб, шимидаги тупроқларни қоқа бошлади.

— Ҳо-о-й, тинчликми?—молхона ёнидан минғирлаган овоз эшитилди.

— Тинчлик. Бор, дўппимни опчиқ,—дея шанғиллади Бўта. Кейин Эшматга юзланди.—Майли, эшагингни бирга ахтарамиз.

Келинчак дўппини олиб чиққач, ингичка Бўтавой биринчи бўлиб туйнукдан ўзи ўтди. Эшмат инқиллаб дўнқайганича тешикка бош тикқан онда «тар-р-р» этган овоз эшитилди. Келинчак дарҳол четга юз буриб, ташқи тарафга югургилаб кетди.

Бўтавой уни ташқарига тортиб олган чоғда Эшмат кетини секин пайпаслаб кўрди. Шимининг чоки бир қаричча сўкилиб, ичидаги шалвиноқ оқ иштони қуёнининг думидек осилиб қолганди.

Кўп ўтмай улар даштга чиқиб олишиб, атрофга аланг-жалаңг боқиб бораверишди. Эшмат ора-сира чўзиб-чўзиб ҳуштак чалар, теваракка диққат билан қулоқ соларди.

— Ҳе, аттанг,—дея сонига шапиллатиб қўйди у.—Аламазон ёнимизда бўлса тезда чора ўйлаб топарди.

— Ҳалиям дайдиб юрибдими у муттаҳам?—минғирлади Бўта. — Уччига чиққан ғирромчи эди. Бир куни дарахтга тош отувди, қайтиб тушиб, бошимни ғурра қилди. Шунда «кечир» дейиш ўрнига, «нимага физикани ўқимайсан», деб бўғзимга ёпишса бўладими. Мен хомкалла аччиқ устида, «беш»га биламан ўша физикангни», деворибман. Анз энди бошимга бало ёғилди-ю, «Ерни тортиш қонувини билсанг, нега тошимнинг тагига атайлаб тумшуғингни тикдинг», деб саваламоқчи бўлди-я.

Эшмат яна беихтиёр кетини сийпалади.

— Тўғри, жирракилик қиладигон одати бор. Аммо-лекин фаросати анча баланд.

Қаердадир эшак ҳангради. Иккаласи тенгдан тирпирилаб қолишди.

— Буёқда!—Бўта адир тарафни кўрсатиб, Эшматни ўша ёққа бошлади.

Бир пайт олдиларида баланд девор пайдо бўлди—нақ олти пахса. Эшмат лоҳасланганича ҳуштак чалиб қўйди. Ҳуштак тўхтаб-тўхтамай деворнинг шундоқ ортида эшак ҳангради.

— Бизники! Нон урсин, Бўта, бу отамни эшаги!

Иккаласи деворга бир-бир тирмашиб кўришди. Бўлмади. Чаққон Бўтавой Эшматнинг елкасига оёқ тираб, жон-жаҳди билан юқорига интилишидан ҳам наф чиқмади. Қайтанга Эшматнинг оёғи тойиб кетиб иккаласиям қаттиққина лат ейишди. Охири нарироқдаги каттакон харсангни ҳар ағдарганда бир мартадан дам олиб, зўр-базўр юмалатиб келишди, девор остига жипслаб тирашди. Эшмат тошнинг устига, Бўта яна унинг елкасига чиқди ва бу сафар бир сакрашдаёқ деворга осонгина миниб олди.

— Тушиб, тезроқ эшакни ушла,—пастдан буйруқ килди Эшмат.

Бўтавой гурс этиб ўзини ичкарига ташлади. Ерга қўнибоқ, қурумга қўшилиб ётган кўмирдек қоронғида зўрға кўзга чалинаётган қора эшак тарафга юрди. Эшак бегона одамдан ҳуркиб, қоча бошлади.

Деворга суянганича нафас ростлаб турган Эшмат йигирма қадамча наридан Бўтавой эшак қувалаб чиққанини кўриб, «ие-ие» деганича «думи»ни осилтириб ўрнидан қўзғалди. Энди югур-югурга навбат келди. Эшакни бир амаллаб тутиб олишгач, пойгачидек ҳансираб туришаркан, Бўтавой бирдан даштни бошига кўтариб кулишга тушди.

— Бу қўрғонни болаликдан кўриб юрардик-ку, каллаварам! Ҳи-ҳа-ҳа, ҳи-ҳа-ҳа...

Ҳа-я! Бу—ўша ташландиқ қўрғон-ку. Ҳамма жойи буткул нураб тушганига қарамай, бир қисмидаги ўттиз одимча келадиган девор ҳануз бус-бутун сақланиб қолганди.

Эшмат йиғламсирашиниям, кулимсирашиниям билмай, юзи пирпираганича туриб қолди.

— Айтдим-ку, Аламазоннинг йўқлиги чатоқ деб. У бўлганида, олдин деворнинг уёқ-буёғини қараб кўрарди.

Эшматнинг отаси қўшнилардан уч-тўрттасини йиғиб, эшаги соғ-саломат қайтиб келганини суюнчилаб чой-базм қурган маҳали Аламазон аллақачон дастурхонни йиғиштириб, муҳим бир юмушга киришиб кетганди.

Чапани ҳамхонаси костюмдан узиб олинган ялтироқ тугмаларни энди қўшчўнтакли кўйлагининг погончасига қадаётганини кўрган Акбар ўзича кулиб қўйди. Бу ерга кўчиб келган дастлабки кунларда Аламазон ярим соатча уриниб, худди шу тугмаларни курткадан костюмга кўчирган эди.

— Бу тугмалар погончага катталик қилмасмикин, бичиқчи?

— Чиройли нарса кўзга ташланиб тургани яхши,— деди Аламазон ва нонуштадан буён каравотга ағанаб олиб, Гётедан ақл ўрганаётган Акбарга зимдан қараб қўйди.

Қизиқ! Ким биландир йиллаб бир маҳаллада яшайсан-у, оламда шунақа одам ҳам борлиги уни кўрганингдагина эсинга тушади. Акбарнинг эса бу хонага кўчиб келганига бор-йўғи бир ойча бўлди, аммо унинг хусумат ва тушқунликдан буткул бегона қиёфаси Аламазоннинг қалбига абадий муҳрланиб қолгандек эди.

— Илгариям танирмидилар Гётени?—унга халақит бергиси келмасаям, ҳозиргина ўзи гап ташлаганидан фойдаланиб, суҳбатнинг кулини кавлади Аламазон.

— Сенчалик яқин бўлолмаганман,—китобдан кўз узмай кесатди Акбар.—Лекин, меням сендан битта устунлигим бор, Гётенинг «Ҳофизга» деган шеърини ўқимасдан илгариям ўзимизда шунақа зўр шоир ўтганини билардим.

— Ана, Гёте Ҳофизни ўқибди-ку,—Аламазон рақиб «замбарағи»ни унинг ўзига қаратиб буришга интилди.—Ижодкор одам чет адабиётни чуқур ўрганиши керак.

Акбар энди Аламазонга ўгирилиб, астойдил ёнбошлаб олди.

— Тўғри, Гёте Ҳофизни ўрганган. Фақат Франкфуртдаги минорадор кўпригининг қачон қурилгани-ю ким қурганигача билиб олганидан кейин.

— Хўп дедик-ку,—гапни ҳазилга бурмоқчи бўлди Аламазон.—Бундан кейин Фарбга камроқ тақлид қилсак, қутуламизми?

Аммо Акбарнинг юзидаги жиддийлик сақланганича қолаверди.

— Шунн билгинки, Аламазон, Ғарбдагиларга ўзларидаги буюкларнинг дублёрлари керак эмас. Улар сендан — гапингдан, қиёфангдан, шеърингдан фақат Шарқни ахтаришади. Ҳалигача «Бобурнома»ю «Шоҳнома»ни қайта-қайта нашр қилиб ётишибди.

— Ҳа, хўп, биз Ғарб адабиётидан мушоҳада, услуб ахтаряймиз дейлик, — бўш келишни истамади Аламазон. — Хўш, ҳозир ўзлари Гётедан нимани қидирыптилар?

— Ғарбдаги одамларни. Улардаги турмушни Машрабнинг томидан кузатиб кўрмоқчиман.

Ўзгаларни доим гап билан мот қилишга ўрганиб қолган Аламазон дастлабки пайтларда Акбарнинг ўта баландпарвоз туюлувчи фалсафаларини ҳазм қилолмай жириллаб юрди. Кейин аста-секин кўника борди, ўзини юпантириш учун бундай хонаки баҳсларни шунчаки ади-бади сифатида қабул қилишга тиришадиган бўлиб қолди. Тиришишга тиришарди-ю, лекин юрагининг аллақаерида мағлубият аламига ўхшаб кетувчи кичкинагина бир жароҳат барибир алламаҳалгача жизиллаб тураверарди.

Алам қилса, ўзидан кўрсин. Нима, Акбар мен билан баҳслашасан, деб унинг бўйнига осилиб оляптими? Ҳар сафар гапнинг ўчоғини биринчи бўлиб Аламазоннинг ўзи кавлаштиради, охири кулдан чўғ чиқиб, қўлини куйдириб олса, тезда жиззакилиги қўзийди.

Ўзоққа бориб ўтирмай, кечаги гапни олайлик: Аламазон газетадан Акбарнинг туркум шеърларини ўқиб, фикр билдиргиси келиб қолди. Аввалига гапни бинойидек бошлади:

— «Инқилоб шояри» деган шеърингиз зўр чиқибди. Ҳамзами бу?

— Тушунганингча тушунавер.

— Айниқса, мана бу жойи...

*Тикилавер ажалга бардам,
Яралгансан қурбон бўлмоққа.
Ахир, сени ўлдирсалар ҳам,
Кўмиласан она тупроққа...*

Аламазон шеърни ўқиб бўлиб, муаллифнинг юз ифодасидаги мамнунликни кўрмоқчидек Акбарга қаради. У эса ҳозиргидай каравотга чўзилиб олиб, хаёлга чўмганича шифтга термилиб ётарди.

Шеърни эшитдимми ўзи бу? Нима бало, шунча меҳнат бекорга кетдимми дейман?

Бир вақт ҳайкалдан садо чиқиб қолди:

— Она тупроқ нималигини ҳеч ўйлаб кўрганмисан? Аламазон, «наҳотки хонада биронта боқча болаям ўтирган бўлса», демоқчидек ён-верига аланглаб қўйди.

— Ҳазиллашяпсизми?..

— Томорқангни бурчагидаги бегона ўт босган ер билан гаплашмагансан демак.

— Ўшандақа ер мабодо ўзларига бирон нарса демаганмиди?—дея пичинг отди Аламазон.

Чамаси мана шу жойда яна Акбарнинг қитиғига тегиб қўйди.

— Деган!—ғўдакнинг хуружига парво қилмаётган отадек, бафуржа гапида давом этди Акбар.—Сенда ҳамият борми, деган... Яна бир жойда йиғлаб турган тупроқни кўрганман. Кимлардир майсазорда гулхан ёқиб ўтган экан, атроф кўм-кўк, битта ўша жой даштдек тап-тақир. Куюк тупроққа қўшилиб мениям йиғлагим келди. Кейин билсам, худди ўша бир қулоч ер менинг она тупрогим экан...

— Қолгани меникими?—ҳозир буни ўзиям унча истамаган ҳолда, барибир яна Акбарнинг жиғига тегишга уринди Аламазон.—Унда бой бўп кетаман-ку.

— Аксинча,—деди Акбар ўша босиқ оҳангда,—сен жуда қашшоқсан, Аламазон. Биламан, сени, ҳатто, ўз чумолиларинг ҳам йўқ. Менинг қишлоқдаги чумолиларим ҳар йили қишда печка тагидан чиқиб келишади, уларга нон уватиб бераман. Улар қишда битта менга таяниб яшашади. Ҳаммасини битта ўзим боқаман.

Юрагининг аллақаери яна жизиллаётгандек туюлиб, Аламазон чап кўкрагини аста силаб қўйди. Ё «қашшоқсан» деган гап дилига оғир ботди, ё шу вақтгача ўз чумолиларига эга эмаслиги унга чиндан ҳам алам қилди.

Хонага қўшимча каравот қўйилибдики, ҳар кун аҳвол мана шу — гурунг, гурунг, гурунг... Буларга на сарлавҳа қўйиб бўлади, на жанрини белгилай оласан...

— Қизлар масаласига, тахминан, қандай қарайдилар?

— Қўрқаман улардан. Ўйинни ўзлари бошлашиб, кейин ўйинингни масхаралаб юришади.

— Кўп масхара қилишганми?

— Икки марта.

— Бор-йўғи-я?!

— Бу жуда кўп, Аламазон!..

— Йўқ, кейинроқ ўтдим газетага, олдин уч йилча колхозда ишлаганман. Томорқа олишим керак эди.

— Ўқиш-чи?

— Сиртдан битирганман сенга ўхшаб... Сиртқи студентни ҳеч ким эмизмайди, шишага сут қуйиб қўлига тутқазиб қўйишади.

— Сиполик... керагидан ортиқроқ-да сизда.

— Кечирасан-у, сени мактабдан ҳайдашмаганми?

— Ҳамма чиғириқдан ўтганмизу бу даражага бормаганмиз.

— Мени саккизинчи синфдан ҳайдашган. Ўқишим ёмонлигиданмас, хулқинг бузуқ деб ҳайдашган. Икки йил узоққа қатнаб ўқиганман.

— Энди мулла бўп қоптилар-ку?

— Охири тақдирга тан берибсиз-да, демоқчимисан? Илгарилари ўзим ҳам иродачилар билан мутеларнинг фарқига бормасдим. Кейин биддимки, жанжаллашиб эмас, курашиб енгиш керак экан...

— Бу чалкаш дунёда биров нотўғри танқид қилишям мумкин, биров ошириб мақтаворишданам қайтмайди. Қанақа шоирлигингни аниқ билолмай ўтиб кетаркансан киши.

— Буни билиш осон, Аламазон. Пайти келиб, кимлардир сенга озми-кўп даражада тақлид қилаётганини сезмасанг, ишончинг комил бўлсинки, ғирт бўлмағур шоир экансан...

— Тўғри, Тошкентга илгарироқ келсам, ёмон бўлмасди. Укаларимни уйлаб-жойлаш кўп вақтимни олди. Бир томонда — ўзимнинг рўзгорим.

— Нима, дадангиз...

— У киши барвақт вафот этиб кетганлар.

— Шеър ёзишга зап вақт топган экансиз-да, Акбар ака.

— Бунақа шаронгда вақтни дўстларинг билан улфатчилигингдан, чойхоналардаги ошхўрлигингдан, тақлиф этилган тўйларингдан, ўқимоқчи бўлган китобларингдан, саёҳатсиз ўтган отпускаларингдан, суҳбатингга ташна онангдан, меҳрингга чанқоқ ўғлингдан ўғирлайсан. Буям етмаса, уйқунгдан имкон қадар кўпроқ олиб, қўшаверасан, ўзинг ўзингни талон қиласан... Вақтни топса бўлади, жудаям қийинмас...

— Сенга қараб, кечаги кунимни кўраман, Аламазон. Зўрман дердим-у, зўрман демасдим. Ужар ёшлигимнинг ўзгинасисан...

— Нимагаки эришган бўлсам, саховатли одамларнинг ёрдамига таяниб эришдим. Қарзим жуда кўп, ҳали уларни узишим керак.

— Балки ўсишингизни билишгандир...

— Улар мендан бирон манфаат кутаётганини сира сезмаганман. Сезганимда, ҳозир буни сенга «яхшилик» деб таърифлаб ўтирмасдим...

— Ҳаётга намуноча жирракилик билан қарайсан? Маслаҳатим шуки, ўпкангни босиб ол. Бу... ёзаётганингдаям асқотиб қолади.

— Сарқит — ахлатдек бир гап. Кўрдингки, турибди. Шартта тўплаб ёқвориш керак, вассалом.

— Чиқинди одам ахлатдан фарқ қилади, Аламазон, унда ота-она, ака-сингил, бола-чақа бор. Уларни ёқвориб бўлмайди, фақат четроққа супуриб қўйиш мумкин. Агар эзгуликнинг йўлида буткул «ёқиб» юборсанг, эзгуликка аввалгиданам кўпроқ душман орттирасан. Болалари сени ҳеч қачон кечирмайди. Кечирсаям, фақат тилида кечиради, дилида эмас. Дунёда ота ўрнини боса оладиган нарсанинг ўзи йўқ...

— ...шўрлик охири жинни бўл қолди.

— Бекорни айтибсан! Ҳеч ким жинни бўлмайди, уни жинни қилишади.

— Сизникига ўхшаб меням китобларим чиқармикан?

— Болалигимда уйимизга келган меҳмонга худди шундай ҳавас қилардим. Наҳотки, қачондир менгаям ишонишиб, олдимга бир ликоп шоколад қўйишса, деб ўйлардим.

— Айтгин-чи, тулкини тулки қилган нарсанима? Бўрининг кучлилигига қуённинг югуроқлиги эмасми?..

— Шеърларим анави галварсдан яна қайтди.

— Жуда лофчимиз-да, Аламазон. Шеъримизни гоҳ фарзандим, гоҳ севгилим деймиз-у, қайтиб келса хафа бўламиз...

Шунақа! Бу Акбар дегани мақ тригонометриянинг ўзи — тушуниш жуда қийин, ичи тўла жумбоқ. Гўё хонага битта қўшимча каравот билан икки киши келиб жойлашгандек туюлади гоҳида: биттаси — босиқ ва меҳрибон, иккинчиси... буниси анча хавфли, тили билан чақади. Ўзининг баъзан ичига мина беркитилган қанд қутиси ёнида яшайтгандай ҳис қиласан...

Аламазон тугмаларни қадаб бўлиб, кўйлакни шу заҳоти эгнига илди, сўнг ўзини шифоньер ойнасига солганича тараниб-безанишга тушди.

— Шоввоз мичман якшанбани қаерда ўтказмоқчи бўляпти энди? — дея ингичка погончадаги ялтироқ тугмаларга писанда қилди Акбар.

— Ҳозирча курс ўттиз градус шимолроқдаги бекатга. Уёғини об-ҳавога қараб ўйлаб кўрамиз.

— Менимча, — Акбарнинг кўзларида ички табассум порлади, — ҳавоси энг очиқ жой Шайхонтовур бўлса керак...

*Гулзорларга, боғларга
Бўйлаб ўтаман.
Дилим куйган чоғларда
Куйлаб ўтаман.
Бор шевқимни қизларга
Қиламан тортиқ,
...Кампиржонлар, сизларга —
Тилайман ҳордиқ.*

Раисбердининг тақризи

Ёзги сессиядан барча имтиҳонларни жетма-кет нокаут қилиб қайтган Аламазон бугун барвақт ишга келди. Биринчи галда «ўнг қўл вазири»ни топиб, тўғарақдаги аҳволни суриштирди. Сўнг Машраб Қосимович «жиян»ни қувонтирмоқчи бўлди, «буёғиниям бир кўриб қўйинг», дея уни битиш арафасида турган спорт залига бошлаб борди.

— Яқинда бир қоғоз келувди, — узун тирама нарвонга чиқиб, залнинг шифтига чироқ ўрнатаётган йиғитга тикилганича сўзида давом этди «шеф». — Кузроқда шаҳар биринчилиги ўтказилармиш. Боксдан. Шунга қатнашишимиз керак шекилли.

— Қатнашамиз! — Аламазон мулоҳаза қилиб ўтирмай, ишонч билан бош ирғади.

— Ишқилиб, шарманда бўлмаймизми?

— Камида учинчи ўринни оламиз. Жуда бўлмаса, рингга ўзим чиқаман.

Машраб Қосимовичнинг қувончдан оғзи қулоқларигача ёйилди.

— Бу энди бошқа гап. Жуда соз бўларди-да. Агар учинчи ўринни олсанглар, ҳаммангларга меҳнат зарбдори нишонини берамиз...

Аламазоннинг қўли сира ишга бормаётганди. Спорт залининг икки-уч ҳафтадан кейин фойдаланишга топширилиши ҳақидаги хушхабар ҳам, «вазир»нинг «шу кетишда йигитларимиз Рисқиевгача етиб боришади ҳали», деб айтган кўтаринки гаплари ҳам негадир унинг юрагини баттар ғашлантираётгандек эди.

«— Ундан кўра, заводга ишчи бўлиб киравермабсан-да. Бировларни лақиллатиб узоқ кун кўриш қийин, Аламазон».

«— Баҳонада ёшларга тўгарак очиб бердим. Ёрдамчим — ҳақиқий боксчи, машғулотларни бинойидек олиб борапти. Йигитлар жуда хурсанд. Бунинг нимаси ёмон?»

«— У ерда ортиқчалигинг ёмон».

«— Четдан қараганда, Акбар ака, раҳбарлар донм ортиқчага ўхшаб кўринади».

«— Сен судхўрликни раҳбарлик билан адаштирама...»

Эшик ғижирлаб очилиб, Аламазоннинг хаёли бўлинди. Кутубхоначи қиз хонага ийманибгина бош суқди.

— Телефонга чақиришяпти, Аламазон ака.

Рўпарадаги кутубхонанинг телефон номерини у фақат икки кишига берган эди — Акбарга ва Бийронга. Қайси бири бўлди экан?

Аламазон кутубхонага кириб келиб, стол устидаги дастакни олди.

— Эштаман.

Дастакдан Бийроннинг товуши таралди. Саломаликдан сўнг, «мабодо шанба кун иститутга қидириб келмаганмидингиз», деб сўради.

— Сизни кимдир машинада олиб кетган куними? — кесатди Аламазон.

— Ай-й-й, — одатдаги эркаликни бошлади Бийрон. — Битта землячкамни ЗАГСга кузатдик. Акаси мени олиб кетди машинада...

Улар яна пича суҳбатлашишгач, Бийрон танаффус

тугаб қолаётганини пеш қилиб, шоша-пиша хайрлашди. Аламазон дастакни қўйиб, нохуш кайфиятда стулга ўтирди.

Нима бўляпти ўзи бу қизга? Учрашувдан гап очсанг юзта баҳонани тахлаб туради. Учрашганда ҳам ўзини бошқачароқ тутадиган бўлиб қолди. Кувноқлиги, ҳазилкашлиги ўша-ўша-ю, фақат муомаласида самимият етишмаётгандек. Баъзан ниманидир айтмоқчи бўлади-ю, тили тутилиб, гапни тезда бошқа ёққа буради. Аламазон эса ҳар гал ўзини ҳеч нарса билмаганга солиб тураверади.

Нимадир тап этиб ерга тушди. Кутубхоначи қиз полда ётган китобни олаётиб, юзлари дув қизарганича Аламазонга қиялаб қараб қўйди.

— Бугунги газеталар келмадими ҳали?

Қиз бир даста газета-журналларни олиб келиб, секингина Аламазоннинг олдига қўйди. «Мана, энди тикмоқчи бўп турувдим», дея бошини бир томонга қийшайтирганича паст товушда сўзланди у.

Аламазон газеталарни бир-бир варақлаб, саҳифаларни тезоб кўздан кечира бошлади. Навбат шаҳар газетасига келганда, охириги бетдаги мақолага диққат билан тикилганича туриб қолди.

У хонага шитоб кириб келиб, туфлисини апил-тапил ечди-ю, гўё редакциядаги танқид бўлими мудирига эътироз билдираётгандек, қўлидаги газетани Акбарнинг олдига отди.

— Ана, Раисбердингиз қилган иш,—дея тўртинчи бетдаги мақола устига кафтининг орқаси билан уриб қўйди.

— Раисберди Тўқмоқовми?—газетани столдан олаётиб сўради Акбар. — Нега энди у меники бўларкан?

Ҳамхонаси адабий альманах ҳақидаги тақризни ўқишга киришган чоғда Аламазон аввалига ғудранганича уёқдан-буёққа юра бошлади, сўнг қовоқ уйиб каравотга ўтирди.

— Яхшилаб қаранг-а, Акбар ака,— шериги газетани ўқиб бўлишини кутиб ўтирмай, яна жириллай кетди у. — Редакцияларда, нашриётларда ишлайдиган шоирларни қаторасига мақтаб ўтибди. Қалтакка қолган мен билан анави ўқитувчи қиз холос. Гапида озгина мантиқ бўлсаям ўпкалаб ўтирмасдим. Мен ойдан гапирсам, у ўроқдан келганини кўрмайсизми?

Акбар индамай мутолаада давом этди, фақат тақризни ўқиб чиққандан кейингина газетани столга ташлаб, Аламазонга юзланди. Аламазон эса унинг фикр билдиришига имкон бермай, жабрдийдаларча арзи ҳол қилди:

— Тагин туппа-тузук газетада босишибди-я. Нима, матбуот эрмакми буларга? Танқидчиликда бурд деган нарса қолганми ўзи?

— Биринчидан, матбуот эркинлиги деган гап бор,— одатдагидек босиқлик билан сўзлашга киришди Акбар.— Иккинчидан, Раисберди — бу... танқидчилик дегани эмас. Энг муҳими — ўзинг доимо виждон билан ёз. Ёзгину танқидчиларниям виждонига қўйиб беравер.

— Виждонмиш! — қўл силтаб қўйди Аламазон.— Агар шу Раисбердини...

— Яна қайтариб айтаман,— дея Акбар унинг гапини бўлди,— Раисберди — шахс холос. Танқидчиликни бўлса, худди адабиётга ўхшаб кўпчилик яратади. Ана шу кўпчиликнинг энг истеъдодли, энг ориятли қисми уни ҳақгўй қилади, жозибасига жозибача қўшади, бойнтади.

Аламазон тиззаларига шاپиллатиб уриб, ўрнидан туриб кетди.

— Нега унда ўша ориятли қисм биринчи бўлиб фикр билдирмади? Чунки улар туяда боришаётган бўлса, булар... — у бармоғида газетани кўрсатди,— отда чопишяпти.

— Чопса чопаетгандир,— бепарво жавоб қилди Акбар.— Гап қайси карвон маррага биринчи бўлиб боришида эмас, нима олиб боришида.

Аламазон чуқур ҳомуза тортиб, яна каравотга ўтирди.

— Хўп, мени қўйиб турайлик. Яқинда битта ёш драматургнинг болаларга ёзган пьесасига тақриз босилди.

— Ўқигандим...

— Спектаклниям кўрганмисиз?

— Кўрганман. Менга ёқди.

— Раҳмат сизга,— бош қимирлатиб қўйди Аламазон.— Бир танқидчи униям боплаб пўстагини қоқди. Жуда номдор, унвондор танқидчи.

— Ўша номдор олимнинг ҳозирги танқидчиликдаги мавқеини бир чамалаб кўрсанг, бунақа куйиниб.

ўтирмасдинг. Шунча тер тўкиб қурган девори кўзининг тириклигидаёқ нураб бораётганини ўзи кўриб турибди. Бу ҳол кимни даҳшатга солмайди? У шўринг қургур ҳам матбуотнинг холислигидан фойдаланиб, ўша деворига куйиб-пишиб тиргак ахтаряпти. Майли, ахтарса ахтараверсин. Барибир, тиргак дейилганда вақтинчалик нарсаси тушунилади.

— Гап чалғиб кетди,—фикри чалкаша бошлаган Аламазон иккала қўлини кўтариб, пешанасини тириштирди.—Тўғриси айтнинг, Раисбердининг фикрига қўшилмасми, йўқми?

Акбар мулоҳазаланганича бир оз туриб қолди.

— Умуман... баъзи жойларда анча оширворибди...

— Демак, баъзи гаплари тўғри. Шунақа демоқчимисиз?

— Масалан, «сохта дабдаба», «тақлидчилик аломатлари», «интимликка берилиш» деган таъналарида жон бор,—бу сафар дангал гапирди Акбар.—Раисберди Тўқмоқовнинг нўноқлиги шундаки, кўнгли сезган нуқсонларни мақолада тўғри ифода қилолмаган, гапига сени ишонтиролмаган.

— Унақа бўлса, ўзлари ишонтира қолсинлар,—жириллашдан тийилиб, энди кесатиққа ўтди Аламазон.

Улар асосий харажатни дам олиш кунлари биргалашиб қилишар, кундалик юмуш—нон олиб келиш, овқат пишириш, чой дамлаш, ндиш ювиш эса навбатчилик асосида олиб бориларди. Бугун Акбарнинг гали эди. У ошхонадан кастрюлни кўтариб келиб косаларга овқат сузишни биланоқ, Аламазон шаҳар газетасининг мавжудлигию унинг Раисберди исми муаллифи бўлганиниям паққос унутиб юборгандек бажонидил тановулга киришди. Ўз тили билан айтганда, «тирикчилик маросими» даврида деярли орага гап қўшмади, фақат бир марта серкепак макаронларни ҳам гоҳида тақриз қип туриш кераклигини қочириқлаб ўтди.

Косалар қоқланиб, навбат чойхўрликка келганда Акбар: «Ҳа, айтгандай, манавилар сенга экан»,—дея унга иккита хат узатди. Аламазон уларни ҳали қўлга олмасданоқ дарҳол таниди—биттаси Арабистондаги тоғасидан, иккинчиси—Эшматдан. Тоғасининг дастхати кўпроқ лотинча ёзувни эслатади. Эшматники эса хитойча ва русча ҳарфларнинг қоришмасига ўхшаб кетади.

Аламазон биринчи бўлиб Эшматнинг хатини очди.

«Асаломув алейким. Мана шу согинип ёзган мактуфим етип малим бўлсинкий, эски ошнам Аламазонга Эшматвўйдан деб биласизлар.

Бизди сўрасанг соқ-саламатмиз... Мен ўйнап, кулип ишляпман. Хотиним вахтинчалик уйда. Яна бўғоз бўлди. Ўғлим Тошмат десанг, полвон бўлип юрипти.

Адресингди аянгдан олдим. Ўйингдаги бари одам омон, эсон. Аянг менга ариза қилдикий, қатта ишлап юрганини ёзмапти деп. Ие, не дидим. Бўлмасам ўзим сўрап билайин дидим. Менга rossини айтмаса, кимга айтади дидим. Тўғри гапириппанми?

Аламазон ошна, очиг айтавур, қатта ишлап турипсан? Газетдами, жўрналдами? Азизадан сўровдим, радийўда бўлса керак дийди. Радийўда оввол гапирп юрган, энди жимип кетти, кўтарилгандур дидим. Тўғри гапириппанми? Азиза кўтарилса кошкийди, деп хурсан бўлди. Сени севип қолган шу қиз. Аниқ бу.

Райисимизга келиб бир оғиз шипшитмадингку, ошна. Матасекилим ўшандай эскисича юриптику. Шуми оқибат? Бир келиб кетгин. Ўзим купернуй белет об-бераман.

Ундан олдин қатта ишлап юрганингди менга очиг ёзил жўнат. Аянгди кўнглини тинчитай.

Сенга бахту шаҳодат, ижотингга муваққат тилап қоладағон ошнанг Эшматвўйдурман. 6 ийўн».

«Азизани хатгаям тиқиштириб ўтибди,—ўйлади Аламазон.— Йўқ, Юлдузистондаги дилкаш Хазина бу эмас, бу бошқа қиз».

Энди у тоғасининг мактубини алоҳида мамнуният билан қўлга олиб, ажнабийча конверт четини шошилмай йирта бошлади.

Азиз тоғажониси! Суянган тоғи! Фақат угина Аламазонни доим тўғри тушунарди, далда берарди, кўнглини кўтарарди...

«— Рўзғордаги камчилик тугамайди, опа. Аламазонга кўп зуғум қилаверманг. Кўнгли тусаётган экан, майли, ёзаверсин. Ўқишга кираман дептими, ўқийверсин. Мана, ўзингиз биласиз, мен ҳам қийналиб ўқиганман. Ёмон бўлдимми?»

«— Сени йўриғинг бошқа, укажон. Ишинг — кони савоб, касал одамларни тузатасан».

«— Агар ҳақиқий шоир бўлолса, буям одамларни

тузатади. Менданам яхшироқ, менданам кўпроқ тузатади».

Эҳ, тоғажониси-я! Келиб-келиб Аламазоннинг оғир кунда хорижга кетиб қолганини қаранг. Шу ерда бўлса ҳар сафаргидек унга тўғри маслаҳат бериб, йўл-йўриқ кўрсатмасмиди? Жияни буёқда қолиб, узоқ-узоқларда бошқаларининг ташвишини қилиб юрибди тоғагинаси...

Аламазон хатларни ўқиб битиргунча Акбар дастурхонни йиғиштириб, кўкиш клеёнкани тозалаб артди. Сўнг қути устидаги қоғоз папкани олиб, столга тир-сакларини тираганича кимнингдир қўлёзмасини тит-килашга киришди.

— Китоб бўладиган нарсамиз?—конвертларни стол четига ташлаб, сўради Аламазон.

— Йўқ, редсоветда кўрамиз бунни.

— Бу қанақа ташкилот бўлди яна?

— Нашриётларда шунақа тартиб бор, — нохуш боқиб, изоҳ берди Акбар.—Ноширлар бирон-бир қўлёзма ҳақида кўпчиликдан фикр олишни лозим топишса, уни бошқа шоирларга, адабиётшуносларга ўқитиб кўриб, биргаликда муҳокама қилишади.

— Айтдим-ку, — ўз фикрида қолди Аламазон, — буям бир ташкилот-да.

Акбар бошини кафтлари орасига олганича яна ишга шўнғиди. Қўлидаги қалам билан айрим варақларга қандайдир белгилар қўяр, баъзи шеърлар устида эса узоқроқ тўхталиб, қоғоз ҳошиясига шоша-пиша нима-ларнидир ёза бошлар эди.

Аламазоннинг журналдан қайтган туркум шеърлари ёнига ҳам адабий ходим худди шу тарзда ажи-бужига таплар ёзиб ташлаганди. У дераза тоқчасидаги ўша шеърларни олиб, энди хотиржам кайфиятда такрор кўздан кечиришга тушди.

*...Ухлаб ётар бир пари
Ярадор оқ каптардек.
Сир сақларди кўзлари
Очилмаган хатлардек...*

Саккизликдаги худди шу банднинг ёнига иланг-биланг чизик тортилиб, ҳошияга қалам билан «Нега ярадор? Қанақа сир?» деб ёзиб қўйилган эди.

*Куйканақ шам кўзёш туқар,
Титраб-титраб йиғлар шам.*

*Пиликларга армон чўкар,
Ушалмаган орзу ҳам...*

«Шамни йиғлатиш Отоийлардан қолган эски гап.
Уша пайтларда шам қурғур йиғласа йиғлагандир.
Ҳозир XX аср!»

*...Сизсиз ёлғиз ҳамдардим,
Бордир афсус эрингиз.
Садағага ўхшайди
Шафқатингиз, меҳрингиз.*

«Тепадаги бандлар анча бўш. Охиргиси суяқ».

*Улдиради!
Тамаки — заҳар,
Чекма, дединг, қулоқ солмадим.
Чунки, уни чекмасанг агар
Улмайсан деб айта олмадинг.*

«Барибир қачондир ўласан, маза қилиб чекавер,
демоқчимисиз? Қойил-э!...»

*...Нега ит ва эшакдан кулиб,
Қилмадим ҳеч ўзимни эрмак?
Ғам юкига бўлдим-ку эшак,
Чидадим-ку дардга ит бўлиб!*

«Ҳали, бугунги замондошимизда шунақа дардлар
борми?»

Устига узундан-узун сарлавҳа битилган тўртликка
навбат келганда Аламазон ўзича жилмайиб қўйди.

«Энг катта бурун ҳақида энг кичик баллада».
Қалай чиқибди сарлавҳа?

Ақбар қоғозлардан кўзини узмай, худди тушида
гапираётгандай «тузук», дея бош қимирлатди.

*Фахрланар Бурун-сўтак:
«Йигит — менинг савлатим!»
Йигитнинг ҳам ундан бўлак
Йўқ эди мол-давлати.*

Ҳошияда эса яна кесатик: «Бизга туркум тайёр-
лашга жиддийроқ қаранг. Олди-қочди ҳазилларга
атайлаб ҳажвий журнал чиқариб қўйибмиз».

*Фолбинларга инонма, жонон,
Улар билмас тилакларингни.
Ўзим қилгум тақдиринг баён,
Силаб момиқ билакларингни...*

«Шоирлар орасида битта фолчи етишмай турувди ўзи...»

— Ху-у-ш, энди бир шашқол отиб кўрайлик бўл-маса,—қўлидаги шеърларга ўчкор тикилиб, гудран-ди Аламазон.—Биздан шоир чиқармикан ё тинчгина бодрингни сотиб юраверайликми?

— Нима?

Акбар хаёлчан қиёфада ўгирилиб боққан чоғда Аламазон унга сирли кўз қадаб, бармоғини лабига бос-ди.

— Тш-ш... Фол очяпман...

Жанжалкаш сюрприз

Жума — хосиятли кун: маош тўлиқ ёзилсаям, иш вақти қисқа бўлади. Шу туфайли Аламазон бугунги машғулотларни одатдагидан эрта бошлаб, қош қорай-масданоқ йигитларга жавоб берди.

— Қойилман, азамат!—бўёқ ҳиди анқиб турган залда фақат икковлон қолишгач, «вазири»нинг елка-сига мамнун қоқиб қўйди Аламазон.—Жуда зўр ўт-каздинг машғулотни. Келаси сафар... ҳм...—у нарироқ-даги ёғоч от устида турган китобни олиб, орасига қоғоз қистирилган жойини очди.—Хў-ў-ш... демак, келаси сафар йигирма метрга дам олмай умбалоқ ошвишням қўшасан. Бу машқ, биринчидан, елкаларни пиштади, иккинчидан, йигитларнинг анча-мунчага боши айланмайдиган, кўзи тинмайдиган бўлади.

— Шуни ҳеч тополмаяпман-да,—дея муқовасига бокс қўлқопи сурати чизилган яшил китобга суқланиб боқди «вазир». — Менга бериб қўяверсангиз-чи, Ала-мазон ака.

Буни эшитиб, Аламазон таажжуб билан қош чимир-ди.

— Қизиқсан-а, укам. Буни сенга бериб қўйсам, мен нима иш қиламан?

Ташқари анча салқин ва баҳаво эди. «Устоз» ва шогирд қирғоқларида ёш чинорлар саф тортган йў-лакдан кузги мусобақага тайёргарлиқни муҳокама қил-ганларича секин одимлаб боришарди. Дарвозага яқин-лаб қолишганда димоққа обиноввот қовуннинг хуш-бўй иси урилди. Бу ёқимли ҳид чамаси қоровулнинг ёғоч «ини» тарафдан таралаётганди.

Улар ташқарига чиқишгач, хайр-хушлашиб, икки то-

манга ажралишди. Аламазон нариги ёқдаги бекатни мўлжаллаб кўчани кесиб ўта бошлади. Йўлнинг ўртасига етай деганида ўқдек учиб келаётган қора таксини кўриб қадами майдалашди. Кутилмаганда такси ҳам тезлигини кескин пасайтирди, ғилдираклари чийиллаганича бориб, бекатга яқин жойда таққа тўхтади.

— Жуда қайнанаси суядиган йнгитсан-да, — орқа эшикдан тушиб келган Лакис қулоч ёйганича унинг истиқболига юрди. Чала-чулла кўришибоқ, қўлини қўйиб юбормай, уни машина тарафга судради. — Доим зиёфатнинг устидан чиқасан. Қани, кетдик, жигар.

— Қаёққа? — Лакиснинг етагида машинага яқин боргандагина тўхталиб суради Аламазон.

Лакис таксининг олдинги эшигини очиб, «ўтир, сени бирон марта ёмон жойга олиб борганмидим», дея зўрлагудек қилиб уни ичкарига тикди. Эшикни ёпиб, ўзи орқа ўриндиққа ўтиб ўтирди. Машина ўрнидан қўзғалди.

— Саломатмисиз, йнгитча?

Жарангдор бу товушни эшитгандан кейингина машинада учинчи йўловчи ҳам борлиги эсига тушган Аламазон юзини аста ортга бурди.

— Танидингми Эйседорани? — у ҳали дурустроқ саломлашиб улгурмасиданоқ саволга тутди Лакис.

— Бўлмасам-чи, — Аламазоннинг чеҳраси бирдан қувноқ тус олди. — Биз «дурак»да шерикчилик қилганмиз.

Пича суҳбатлашиб боришгач, унинг сабри қайнаб, яна сўради:

— Айтсаларинг-чи, қаёққа кетяпмиз ўзи?

Лакис «э-э...» дея чайналганича қўлини шоп қилган чоғда, Эйседора аёлларга хос тили бўшлик билан шартта айтди-қўйди:

— Бугун Одилянинг туғилган куни.

— Ўзларини совға қилиб опкетяпмиз, — дарҳол гапни ёпиштирди Лакис. — Эйседора сени қўлтиғига қистириб киради, пх-х...

Аламазон уларга ўпкаланиб кўз қадади.

— Шуни вақтида айтмайсизларми, қуруқ бориб бўлмайди унақа жойга.

— Шуям муаммоми? — гўдакни юпантираётган кепатада сўзлади Лакис. — Жуда хижолат тортаётган бўлсанг, йўлдан бирон нарса олволарсан.

Охирги рейслардан бирига зўрға билет топган Азиза Тошкентга кеч кира бошлаганида келиб қўнди. Аэропорт майдонига чиқиб, ўткинчиларга қўлидаги адресни тутиб, йўл-йўриқ суриштиришга тушди. Улардан бири рўпарада турган троллейбусни кўрсатиб: «Шунга ўтириб, аввал Шота Руставели кўчасига чиқиб олинг»,—деди. Кейин қайси автобусда қаергача бориши лозимлигини яхшилаб ўқитди.

Ўртасига трамвай пзи ётқизилган кенг ва серкатнов Руставели кўчасини кўриб, Азизанинг юраги янаям ҳаприқиб кетди. Илгарилари фақат телевизор экрани орқали таниш бўлган улкан шаҳарнинг шовқини ва ҳайбати унинг шуурига тобора ғулғула солиб, сокин ҳис-туйғуларини жунбушга келтира бошлаганди. Биров савдо маркази сари, биров истироҳат боғи томон ошиқар, кимдир оила қўйнига шошилса, кимдир у даргоҳдан эндигина қутилиб чиқиб, эски улфатларини пойлаб турар, янги помидор келтирилган сабзавот дўкончасини тўрхалта ушлаган қариялар ўраб олган, тротуар ҳам, бекат ҳам жуда гавжум эди.

Азиза, «яхшиси биронта такси ушласаммикан», дея атрофга аланглади. Бекатдан нарироқда олдинги эшиги очиқ қолганича тўхтаб турган қора таксининг орқа ўриндиғида одамлар борлигини кўриб, бўшроғини кутишга қарор қилди. Аммо атайлаб ўчакишаётгандай, таксилар лиқ тўла йўловчиси билан ўтаётганди.

Шундай катта шаҳарда биттаям бўш такси учрама-са-я. Нима бало, бу одамларда пул заводи борми?

Бир пайт ҳайратдан Азизанинг қуюқ киприклари тиккайиб, донг қотганича бир лаҳза туриб қолди. Мана шу бир лаҳза қўлида торт билан югургилаб келган Аламазоннинг қора таксига шошилишча ўтириб жўнаб кетиши учун кифоя қилди.

— Тўхтанг! Аламазон! — қўл силкитганича машина ортидан югурди Азиза. Шу чоғда бўм-бўш бошқа бир такси ғиқ этиб ёлгинасида тўхтади.

— Қаёққа шошяптилар, ойимқиз? — ёшгина ҳайдовчи ойнаси очиқ дарчадан унга илжайиб мўралади.

Азиза зудлик билан олдинги ўриндиққа ўтириб, кўздан узоқлаша бошлаган бояги машинани кўрсатди.

— Илтимос, ана шу қора таксига етвёлайлик.

— Тинчликми ўзи?

— Илтимос, тезроқ! — қисталанг қилди Азиза.

Машина бир сакрашдаёқ «рақиб»нинг думидан тутиб олмоқчидек, сапчиб олдинга пнтилди.

— Бизга соққаси бўлса бас, — дея тезликни ошира бошлади ҳайдовчи, — самолётниям қувамиз.

Чилонзорга элтувчи кўчага бурилишгач, улар қора таксига тобора яқинлаша бордилар. Иккала таксининг орасида ғов бўлиб турган кулранг «Запорожец»ни қувиб ўтишгина қолганди. Ёш ҳайдовчи эндигина шунга чоғланган вақтда «Запорожец» чироқчасини липиллатмай туриб, бирдан чапга бурилди. Азизанинг вужуд вужудидан отилиб чиққан қичқирик машина ғилдиракларининг «чий-чий»ига қоришиб кетди. Ҳайриятки, тўқнашув юз бермади. Таксичи йигит ёнида қиз бола ўтирганини ҳам унутиб, «Запорожец» эгасини чапаничасига бир «тузлаб» олди-ю, яна йўлда давом этди.

Қувиш қайтадан бошланди. Хийла қоронғи тушиб қолгани учун узоқдаги машинанинг рангини илғаб олиш мушкул эди. Иккита чорраҳани кесиб ўтиб, учинчисига яқинлашишда қора таксига ёпишиброқ боришга муваффақ бўлишди. Аммо тағни омадлари келишмзди — қора такси светофорнинг сариқ чироғида «Волгоград» кўчасига қайрилиб кетди-ю, буларнинг машинаси қизилига дучор бўлди. Яна пича кутишга тўғри келди.

Ниҳоят, яшил шиша чақнаб, «пзқуварлар»га йўл очилди. Улар оперетта театри олдидан ўтишаётган чоғда ҳайдовчи тўсатдан тормоз бериб, машинани четда тўхтатди. Азиза ҳайрон бўлганича унга қаради. Ҳайдовчи, «етиб келдик, оймқиз», дея боши билан чап тарафга ишора қилди. Бояги қора такси театр томондаги тор кўчадан бўш қайтиб чиқаётганди.

Эшикни фартук таққан ўрта ёшлардаги мулойимгина жувон очди. Аламазоннинг қўлидаги тортни олгач, «бемалол кираверасизлар», деган маънода меҳмонхона ёқни кўрсатиб, ўзи ошхонага ўтиб кетди.

Чиройли гулдаста қучиб олган Эйседора коридордаги бўйчан кўзгуга ўзини солиб, бўш қўли билан сочига оро берди, тайёрман дегандек Лакисга юзланди. Лакис унинг тирсагидан тутиб ичкари хонага етакларкан. Аламазонга панароқда туриб тур дегандек имо қилди. Меҳмонлар остонадан ўтишлари биланоқ ичкаридагилар уларни шов-шув кўтариб кутиб олишди.

— Диққат, жигарларим, диққат! — Лакиснинг дўрилдоқ овози эшитилди. — Ҳозир Одилга аталган сюрпризмизни тамошо қилгайсиз. Шуниси ғаройибки, пх-х... сюрприз хонага ўз оёғи билан кириб келадилар. — Кейин

коридор тарафга қичқирди: — Марҳамат, ҳурматли сюрприз!

Аламазон Темурнинг элчисидек калондимоғлик билан одимлаганича ичкарига кириб борди. Кирди-ю, лолу қарахт тўхталиб қолди. Тўрдаги диван олдида куёвлардек оқ-қора кийиниб олган Одил сархуш тебранаётган Бийроннинг елкасидан қучганича илжайиб турарди. Аламазонни кўриб унинг ҳам бирдан ранги ўчди, кейин ўзини тезда ўнглаб, беўхшов тиржайди.

— Э, дунёда бормисан ўзинг? — деди Аламазонга дадил яқинлашиб ва мулозамат билан қўл чўзди. — Мундоқ қўнғироқ ҳам қилмайсан.

Бийрон эса ўша жойида ҳануз қотиб турарди.

Аламазон Одил билан нохушгина кўришиб, стол атрофини эгаллаган беш-олти чоғли меҳмонларга ясама табассум аралаш бош қимирлатиб чиқди. Алоҳида эҳтиром билан стул суриб, Эйседорани ўтиришга таклиф қилаётган Лакис ҳам кўпчилик қатори сузилганича таъзим қилиб қўйди.

— Буёққа юр, — Одил Аламазонни диван тарафга бошлади. — Мана Бийрон ҳам шу ерда. Ўзи ҳозиргина сени эслаб турувдик. Ишонмасанг, ана сўра.

Бийрон бир Одилга, бир Аламазонга қараб қўйди-ю, индамай бошини қуйи солди.

— Қани, қани, ўтиринглар-чи, — Одил иккаласининг ҳам елкасидан қучиб, диванга ўтирғизди. Ўзи ўртадан жой олди.

— Сюрпризимиз келибоқ саҳнага чиқиб кетди-ку, — ўтирган еридан луқма ташлади Лакис. — Аввал озгина қошиғўйин қилволса бўлармиди. Пх-х...

— Ҳозир борамиз, — Одил Лакисга бир ўқрайиб қўйиб, Аламазонга юзланди, — Бийрон жуда ажойиб қиз экан, дурустгина дўстлашиб қолдик. — Сўнг четга юз бурганича жим турган Бийронга ўгирилди. — Бе-е, шуям ўтириш бўпти-ю Нима, дўстимиз келганидан хурсанд эмасмисан? Ҳозир магнитофонни қўяман, сен Аламазонни бир ўйинга солгин.

Одил туриб бориб, духоба қопланган стол устидаги қўшкарнайли магнитофоннинг тугмасини босди, хона шўх эстрада музикаси оҳангига тўлди. У меҳмонларни дастурхонга аҳилроқ муносабатда бўлишга чорлаб қўйгач, ошхона тарафга чиқиб кетди. Имлаган бўлса керак, Лакис ҳам чайнашда давом этганича унга эргашди.

— Хўш, мени рақсга таклиф қиладиларми? — алла.

қачон тақдирига тан бериб бўлган Аламазон Бийронга имкон қадар хотиржам гапиришга тиришди.

Бийрон пича сукут сақлаб тургач, ниҳоят қатъий бир қарорга келгандек гавдасини кескин орқага ташлади, бошини бир силкитиб, кўзини тўсиб турган сочини четлатган бўлди, кейин ўша сархуш қиёфада Аламазонга дангал нигоҳ қадади.

— Гапни қисқа қилсам... Одил иккаламиз турмуш қурамыз... по моему.

— Табригимни қабул этгайсиз, — безрайганича жавоб қилди Аламазон. — Дунёни ишлари чалкаш: бирор қайсидир қизга атаб шеър ёзиб юраверади, бошқаси бу пайтда унга севги изҳор қилаётган бўлади.

Дастлабки хижолатпазликдан бутунлай қутулиб, энди ўзини тамоман эркин тута бошлаган Бийрон бу гапни эшитиб, масхараомуз алфозда шифтга бир қараб қўйди.

— Шуни яхши билингки, йигит, — дея киноядор гижинглаб боқди у, — қуп-қуруқ севги деб ресторандан алоҳида жой ажратишмайди менга. Юзта шеърдан битта томчи французский духининг ҳиди келмайди. Буниям биламиз.

Аламазон унга бир зум диққат билан тикилиб қолди.

— Яна бир нарсани билиб олсалар зиён қилмасди, — дея кесатди у Бийрон кўзини четроқ олиб қочган чорда. — Француз атри қанчалик хушбўй бўлмасин, иси жуда тез кўтарилади.

— Бу энди қишлоқча гап, — ҳамон четроқ боқиб тураркан, ўз навбатида Аламазонни ҳам «узиб олиш»га тиришди Бийрон. — Зарари йўқ, охири қишлоқ билан шаҳарда фарқ қолмайди, ўшанда эсингиз киради. Тўғрими, философ жаноб?

— Тўғри-ю, лекин...

— Гапираверинг, философ жаноб.

Аламазон миғиғида жилмайиб қўйди.

— Қишлоқлар ҳам шаҳарга айланса, унда... сиз билан менга ўхшаганлар кўпайиб кетмасмикин?

Бийроннинг кўзлари қоплончаникидек чақнаб кетган пайтда, Аламазон «чао» деб қўйиб, шартта ўрнидан турди, қулоқни батанг қилиб янграётган шўх музикага на ўзбекча, на ҳабашчалигини билиб бўладиган палла-партиш ҳаракатлар билан жўшиб ўйин туша бошлади. Бир қарашда ўта кулгили ва қувноқ туюлувчи

бу рақс замирида аллақандай жизгин изтироб яширин-
гандек эди.

— Қани, ҳамма — даврага! — рақс орасида бор ово-
зи билан меҳмонларга мурожаат қилди Аламазон. —
Имконни бой берманг, қадрдонлар! Танадаги дардлар-
ни терга қўшиб ҳайдаш керак, вассалом!

— Браво, Аламазон, браво! — ўтирган жойида
оҳангга мос жилпанглаб, завқ билан қичқирди
Эйседора.

Бошқалар ҳам кавшанганларича бир мақомда қар-
сак уришга киришдилар.

Хонага Лакисдан кейинроқ қайтиб кирган Одил,
даставвал, бошқаларга қўшилиб бу ўйинга хайрихоҳлик
билан қарсак уриб турди. Кейин қўлларини рақсга та-
ранг созлаганича ирғиб ўртага чиқди. Дастурхон атро-
фидагилар қий-чув кўтариб, уни олқишлаган бўлишди.
Оёқларнинг гилам устидаги гупур-гупуридан ликопча-
лар четига тиралган санчқилар зириллаб, шифтда ча-
рақлаб турган жозибадор биллур қандил тебранишга
тушди.

Одил беўхшов гавдасини иланг-биланг ўйнатиб ке-
либ, бўлиқ елкаси билан Аламазонга тиралганича тиз-
заларини муқомли букиб, тобора паст чўка бошлади.
Жазава аралаш: «Асса!» деб ҳайқирган вақтда Ала-
мазон таққа ўйиндан тўхтаб, унга бефарқ қараганича
туриб қолди. Одил буни кўриб ҳаракатини бир оз су-
сайтирган бўлса-да, ҳануз қийпанглашда давом этиб,
қочириқ қилди:

— Чарчадингми, ошна?

— Мана сенга «ошна»!

Аламазон ортиқча қулочкашлаб ўтирмай унинг юзи
га туйқус шапалоқ туширди. Лакис эшитадиганни
эшитиб чиққунича Эйседорани гапга солиб ўтирган
ўша таниш сўйлоқ бутун хонани бошига кўтаргудек
бўлиб «Йи!» дея наъра тортиб юборди. Гиламга ўти-
риб қолган Одил, аввал қўлларига таянганича Алама-
зонга карахтланиб боқди. Сўнг ирғиб ўрнидан турди,
тилла тишларини йирқиратиб, ваҳшиёна алфозда тир-
жайди.

— Уришгаям қўлинг кеп қопти-ку, болакай.

У қаттиқ мушт тукканича пастдан ўчкор боқиб тур-
ган Аламазоннинг бўғзига қўл чўзаётганда, Лакис
ҳалпиллаб келиб ўртага суқилди.

— Жинни бўлдингларми, ҳой!

— Буниси сенга, қаллоб!

Аламазондан қоқ тепакал жойига мушт еган Лакис тисарилганича келиб столга урилди. Стол устидаги гулдон ағанаб, қовурдоқли каттакон идишни чил-парчин қилди. Меҳмонлар ёппасига ўринларидан туриб кетишди.

— Ҳали сени одам деб зиёфатга опкелдимми? Чунтакесар! Ялангоёқ!

Лакис тура солиб Аламазонга тармашди, «жирраки сюрприз»ни икки кишилашиб дўппослай кетдилар.

— Ана сенга! Ана! Ана! — бетиним хириллаб, аямай мушт урарди Лакис.

Одил эса кўпроқ оёғига зўр бераётганди.

— Улдираман сен итни!

Икки томондан гоҳ мушт, гоҳ тепки ёғилиб турганига қарамай, Аламазон ҳам бўш келмаётганди.

Даҳшатга тушганича юзини панжаларида тўсиб турган Бийрон дарров эс-ҳушини йиғиб олиб, шиддат билан уларга отилди. Муштлашаётганларнинг дам унисини, дам бунисини четга юлқилаб, жон-жаҳди билан бақира кетди.

— Бас! Бас! Одил! Бўлди қилинглар!

Кейинги дақиқаларда унчалар иши юришмаётган Лакиснинг тепакал жойини энди лакланган ўткир тирноқлар ҳам бир-икки тимдалаб ўтди. Шу нарса баҳона бўлди-ю, жанг майдонини узил-кесил тарк этди. Мушқули анча енгиллашган Бийрон Одилни зарб билан четга итарди.

— Бас!!!

— Бўлди, бўлди... мен бирон нарса қилдимми? — ўзини четга олиб, Бийронни тинчлантирди Одил. — Кўрмайсанми бу жўжахўрозни...

Лакис ачишаётган тепакал жойига сочиқ суртаётиб Аламазонга четдан яна бўйин чўзди.

— Киссавур! Пасткаш!

Бийрон Лакисга қаттиқ кўз қадаб, унинг тилини тийгач, Аламазонга яқинлашиб, паст овозда, лекин қатъий қилиб деди:

— Энди кетинг!

Аламазон осойишта қиёфага кириб, елкалари ситилиб кетган кўйлагининг уер-буерини тузатган бўлди, лат еган жағини сийпалаб, оғзидаги қонни гиламга тупурди.

— Жўнанг деяпман! — ўша қатъият билан такрорлади Бийрон.

Аламазон мағрур одимлаганича эшик тарафга юрди.

Остонада тўхтаб, хонадагиларга кўз югуртиб чиққач, қон сизаётган лабини қувлик билан жимириб қўйди.

— Иштаҳаларингга барака, муҳтарам ҳаромхўрлар!

Азиза йўл четида бирпас гарангсиб тургач, қора такси чиқиб келган томондаги кўп қаватли уйлар сари аста юриб кетди. Икки уй оралиғидаги дарахтзорга еганида қайси ёққа юришни билмай яна тўхтаб қолди.

Қоронғи қуюқлашиб кетганига қарамасдан бетон ариқча ёқасида ҳамон чуғурлашиб ўтирган болакайларга яқин бориб, ҳозиргина қора таксидан тушган кишилар қай тарафга юрганини суриштирди. Улар ўнгдаги уйни кўрсатишди, аммо нечанчи зинайўлга киришганини аниқ айтиб беришолмади.

Азиза дарахтзор оралаб ўнгдаги йўлакчага ўтиб олгач, улкан бино деразаларига синчиклаб тикилганича аста-секин одимлашга тушди. Хоналарнинг ҳеч бирида меҳмондорчилик аломати сезилмаётганди.

Ниҳоят, бинонинг охиrhoғига етганда, тўртинчи қаватдаги очиқ деразадан бирданига шўх музика садоси янгради.

Аламазон шу хонадонга кирдимикан? Чиқиб бир суриштириб кўрсачи-и? Э, йўқ! Бунақа жойда нотаниш эшикни қоқиш жуда ноқулай. Ҳатто... қўрқинчли!

У нима қилишини билмай анча иккиланиб турди. Вақт ганиматида такси ёллаб, Аламазоннинг хонасини топиб бораверсинми? Агар у ердаям ҳеч ким бўлмаса, кейин нима қилади? Аламазон ҳарқалай шу ерда тунаб қолмас?

Азиза паршон ҳолатда бориб, нариги зинайўл қаршисидаги курсига ўтирди. Бир оздан кейин сумкасидан печенье олиб кусур-кусур чайнашга тушди.

Хонада ўзини мағрур тутишга базўр чидаб турган Аламазон эшикдан чиқибоқ биқинини чангаллаганича деворга суялиб қолди.

«Аямай тепди, аблаҳ! — оғриқнинг зўридан афти тиришиб ихради у. — Ишқилиб, жигарим тўкилмаган бўлсин».

Шу пайт ҳозиргина беркитилган эшикнинг занжири шиқирлагандай бўлди.

— Эсинг жойндами? — ичкаридан Одилнинг товуши эшитилди. — Ўзи бошлади-ку жанжални!

Энди Бийроннинг йиғи аралаш таънаси қулоққа чалинди:

— Нима бўлгандаям... Одамни одам шунақа урадими?

— Бўлди, жоним, бўлди. Ке энди, утиришни бузмагин. Сен кетсанг, кайфиятим расво бўлади. Қани, юракол, жоним. Сенга қанақа совғалар опқўйганимни билмайсан-да...

Шарпалар эшик олдидан узоқлашаётган дамда Аламазон биқинини чангаллаганича зинадан пастга туша бошлади.

*Сизга ёқар, менимча,
Кимхоб кийган совчилар.
Бизлар эса бекатда
Дайдиб юрган «овчи»лар.
Куринсак-да жангари,
Безарармиз аслида.
Осилмаймиз бўйимиз —
Етмаганнинг васлига...*

Аламазон ўнг елкаси билан деворга суйканганича, нинграгудек бўлиб иккинчи қават даҳлизига тушиб борган вақтда бундан бир кунгина олдин телефон орқали ҳол-аҳвол сўрашган эски қадрдонига дуч келди. Атрофига арабча ҳарфлар тамғаланган жимжимадор қутичани қўлтиқлаб олган Бек Бўриевич нафаси оғзига тиқилгудек бўлиб юқорига кўтарилиб келаётган эди. Аламазон биқинидан қўлини олиб, қадрдини ростлади.

— Салом бердик, Бек Бўриевич.

— Ҳой, Аламазонмисиз? — анграйганича унга бошдан-оёқ разм солиб чиқди Бек Бўриевич. — Ие, сизга нима бўлди, тасаддуқ?

Аламазоннинг моматалоқ юзида фахр ва ҳузур ифодаси балқди.

— Девлар билан солишдим, Бек Бўриевич. Бутун бир шайка билан!

— Қанақа шайка?

— Шошманг, шошманг... — Аламазон эски қадрдонининг кўзларига аламнок бир ҳадик билан боқди. — Шайка бошлиғи ўзлари бўлмасинлар тагин?

Бек Бўриевич бирдан бўзариб кетди.

— Э, нафасингизни ел олсин. Сизни шундақа одам деб ўйламагандим... кунингиз учинчи жавонгача қолмагур.

У собиқ дастёрининг ёнидан қўрқа-писа ўтиб олиб, яна ҳарсиллаганича юқорига қараб интилди.

Аламазон ташқарига чиқибоқ тўғри бетон ариқчанинг бўйига бориб чўккалади. Қир, бадбўй сувга рў-молчасини ботириб, лаби ва жағининг шидинган жойидаги қонларни авайлаб арта бошлади.

Ҳартугул зўр томоша бўлди. Бокс тўғарагининг тренери сифатида бекорга ойлик оляптими? Баъзида, зарурат туғилса, номни ҳам оқлаб туриш керак-да. Хуллас, «мушук қаттиқ жанг қилди, итнинг ҳолин танг қилди...»

— Аламазон!

Қўнғироқдай таниш овозни эшитиб, у қулоқларига ишонмади, шошиб ортга ўгирилди. Епирай! Бу тушими ё ўнгими?

— Азиза? Қаёқдан кеп қолдинг бу ерга?

Аламазон ҳайратланиб ўрнидан турди. Азиза эса тўртинчи қават деразасига безиллаб қараб қўйиб, уни четга етаклади.

— Ҳаммасини кейин айтаман. Юринг, тезроқ кетайлик.

Улар икки уй ўртасидаги дарахтзор оралаб юришди. Трассага олиб чиқувчи торкўчага етай деб қолишганда, Аламазон биқинини ушлаганича яна тўхтади. Бориб сал наридаги силлиқ тўнкага ўтирди.

— Биқинингизга нима қилди, Аламазон?

— Ҳечқиси йўқ, ҳозир ўтиб кетади.

Шу маҳал боя уларни қора такси ташлаб қайтган жойга дарчалари панжарали ёпиқ машина келиб тўхтади, дарҳол чироғини ўчирди. Кабинадан гражданча кийимдаги новча киши, орқа эшикдан эса учта милиционер тушиб келди. Тўнка билан машина оралиғида буталар ғужғон бўлиб ўсгани учун улар Аламазонниям, Азизаниям пайқашмади. Ўзаро нима ҳақдадир ғужирлашиб олгач, милиционерлардан бири уйнинг орқа тарафига ўтиб кетди, қолганлар олд томондаги йўлкадан юришди.

— Тезроқ кетайлик, — баттар безиллаб, секингина шивирлади Азиза. — Қўшнилар милиция чақиритганга ўхшайди.

Аламазон унинг қўлидан ушлаб, тинчлантиргандек силаб қўйди.

— Шошмай тургин...

Гражданча кийимдаги новча киши орқага қайтиб

келиб, кабинада миқ этмай ўтирган шофёрга дўриллади.

— Папкани буёққа ол. Санкция қолиб кетибди.

Новча киши шофёр узатган папкани қўлтиққа қистирди-ю, катта-катта одим ташлаб тезда шерикларига етиб олди. Улар ҳозиргина Аламазон чиқиб келган зинайўлга кириб кетишди. Чироқлари парпираб турган даҳлиз дарчаларидан милиционерлар тўртинчи қаватга чиқишгани аниқ кўриниб турарди.

— Майли, кетдик, — секин шипшиди Аламазон. — Бу ердан жилганимиз дуруст шекилли.

Улар Қатортолгача пиёда чиқишиб, уёғига троллейбусда кетишди.

— Шаҳарга келиб топган дўстларингиз шуларми энди? — троллейбус қарийб бўм-бўш бўлгани учун Аламазонни бемалол саволга тутди Азиза.

— Булардан яхшироғини қаердан топиб бўлади? — биқинини сийпалаётиб жавоб қилди Аламазон. — Хайриятки шулар бор экан, кўзимни вақтида очиб қўйишди. Шунақаям боплаб очишдики, бир умр ҳушёр тортиб ўтишимга етиб ортади. Менга қолса, дунёдаги ҳамма ғофилларни худди шу зайлда дўппослатган бўлардим.

Троллейбус навбатдаги бекатга келиб тўхтаган чоғда ялангбош чиноқ киши олдинги эшикдан жаланглаганича чиқиб келди. Аламазонни кўриб дафъатан орқага тисарилди. Эшик аллақачон ёпилганини пайқагач, ночор салонга кўтарилди.

— Салом, ўртоқ начальник! — Аламазонга яқин келиб, ўта маданийчасига сузилиб бош қимирлатди чиноқ.

— Ҳалиям тирикмидинг? — жағига рўмолча босганича пўнғиллади Аламазон.

Чиноқ бир яланиб олиб, маддоҳлардек бидирлашга тушди:

— Нима бало, бандитлар билан олишув бўлдимми дейман?

— Шунга яқинроқ...

— Жағлари соғми ишқилиб? Қассет билан уришибди-да, зоти пастлар?

...Троллейбус кейинги бекатда тўхташи билан чиноқ хайр-маъзурни чалароқ қилиб, шошганича тушиб кетди.

— Буниси ким бўлди яна? — ҳайрон бўлиб сўради Азиза.

Ҳорғин қиёфада ойнакка бошини тираб ўтирган
Аламазон бепарвогина жавоб қилди:

— Эски танишлардан. Илгари горчисткада ишлар-
ди, ҳозир билмадим...

„Охирини ўйлавл, читтигул...“

Шанба пойтахтни Азизага томоша қилдириш билан
ўтди: Эски шаҳар бозори, «Кўкалдош» мадрасаси, сав-
до растаси, Студентлар шаҳарчаси, «Роҳат» кўли, «Мо-
вий гумбаз», Марказий универмаг...

Аламазон эртаси кун и кўпчилик бўлиб сайрга чи-
қишни мўлжаллаб қўйган эди. Аммо Акбар ҳам,
Азизага хоналаридан жой берган қизлар ҳам
қандайдир баҳоналарни рўкач қилишиб, уларни яна
ёлғиз қолдиришди. Қандай ақлли одамлар бор-а
дунёда!

Бу кунги саёҳат «Ғалаба» боғида чархпалакка чи-
қиб айланишдан бошланди. Кейин йўл-йўлакай Олой
бозорига кириб, дўкон расталарини кезишди. «Пано-
рама»да кино кўришди.

Кинодан чиқишгач, Аламазон Азизани «Пахтакор»
стадиони тарафга бошлади.

Шунча сайру томошадан кейин холироқ жойда юрак-
дан чиқариб бир суҳбатлашиш ҳам керак-ку, ахир.

Азизанинг нима учун келганини сўрашга Алама-
зоннинг сира тили бормаётганди. Тўғри, ҳар бир киши
ўз отпускасини мамлакатнинг хоҳлаган жойида ўтка-
зиш ҳуқуқига эга. Лекин Азиза кўнгил очиш учун нега
айнан Тошкентни танлади? Нега Самарқанд ёки Бухо-
рони эмас? Агар Аламазон Хоразмга кетган бўлганида-
чи? Азиза шундай отпускасининг бир қисмини Тош-
кентда ўтказган бўлармиди, ёки...

Аламазон бу ерга келганидан кейин Азизани бата-
мом унута бошлаган эди. Энди эса қалбида унга нис-
батан бир пайтлардагидан ҳам кучлироқ талпинишни
ҳис қилаётгандек. Агар Азиза бундан атиги икки кун
аввал келганида Аламазон уни тамоман бошқача кай-
фиятда кутиб олган бўларди. Бийрон деган ном бундан
икки кунгина аввал ҳам унинг юрагини мустаҳкам
эгаллаб турган, у ердан бошқа бир исмга жой топиш
амримаҳол эди.

— Шунча вақтгача нега қишлоққа бормадингиз? —

узоқроқ чўзилган жимликни биринчи бўлиб бўзиб, савол берди Азиза. — Аянғиз ҳар кун ийла пийлайди.

— Шу... иш билан бўлиб...

— Ишингиз ёқадими ўзингизга?

Аламазон ҳануз ёнма-ён одимлашда давом этаркан, пича сукут сақлаб қолди.

— Очиғи, бу... вақтинчалик иш. Редакцияларда биронта обрўлироқ ўрин бўшашини кутиб юрибман.

Орага яна жимлик чўкди.

— Аламазон, — Азиза гап бошлади-ю, давомини айтишга қийналаётгандек озгина иккиланиб турди, — мабодо... қишлоққа қайтгингиз келмаяптими?

«Жудаям қайтгим келяпти!»

Бу сўз Аламазоннинг бўғзидан отилиб чиқишига сал қолди.

Яқиндагина Акбар ҳам унга худди шундай савол берганди. Ёки Аламазон кеча ташқарига чиққан чоғда у Азизагаям секин шипшитиб қўйдимикан?

Лекин бари бир қизиқ йигит экан шу Акбар. Мен кетсам ўзи уйсиз қолишини ўйламайди-я.

Уша кун иетига шу гапни айтганида, у парвой-фалак боқиб: «Юртига жон тикадиганлар кўпинча ўз юртида кўчада қолганлардан чиқади», — деб жавоб қилди. Сўнг: «Ўлмасмиз», — дея сирли жилмайди.

Нима, ўлса ҳисобми? Агар тайинли ўз уйинг, ўз еринг бўлмаса, бундай ҳаётнинг «яшаш» деган гапга нима алоқаси бор? Ҳа, дарвоқе, дунёда «умид», «кураш», «келажак» деган нарсалар ҳам мавжуд.

— Қишлоққами? — юришдан тўхтаб, Азизага юзланди Аламазон. — Ҳозир... нимаям қилардим қишлоқда?

— Анча озиб қолибсиз...

Чамаси Азиза, «бундай мантиқ-маънисиз азобни бошингизга урасизми», дейишдан тортиниб, фикрини силлиқроқ тарзда айтишга тиришди.

— Ҳа, энди, бокс дегани...

Аламазон гердайиб гап бошлашга бошлади-ю, Азизанинг эзгин тикилиб турганини кўриб, негадир давом эттиргиси келмади.

Одамзод деганининг наздида киндик қони тўкилган нуқтадан узоқлашиш намунача қўрқинчли туюлмаса? Мабодо бунга кўникса, тобора ваҳшийлашиб кетишлиги нахотки рост бўлса?

Ўзинг ёқтирган касб! Орзу-истак! Интилиш! Мурод-мақсадга етиш нашидаси! Уёқда эса туғилиб ўсган қиш-

логинг! Муқаддас оиланг! Онажоннинг! Дўстларинг! Илк муҳаббатинг!...

Тарозига солаверасан, солаверасан... Гоҳ палланинг у томони тош босса, гоҳ бу томони оғир келади... Бундай вақтда шайин деган нарсанинг ҳақ-ҳалоллигига ҳам ишончинг йўқола бошлайди...

— «Тўғри, Аламазон, мен сенга ёрдам беришим мумкин... Гугурт ёнингдами? Сигаретни ёқволай».

«— Мана буни зажигалка дейдилар».

«Ўхув, ўхув.... Ҳой, нега сигаретнинг доим столнинг устида туради? Ўхув... ол-э, шунингни...»

«— Балки, адабиётдаги рақибларининг арзонлигига қириб ташламоқчидирман... Ёрдам беришим мумкин, деётувдингиз. Хўш?»

«— Нашриётдан сенга иш топсак ҳам бўлади, шеърларингни бориға барақа қилиб босиб чиқарсак ҳам бўлади... Аммо ҳар иккала ҳолатдаям энг асосий нарсани бой берасан».

«— Нимани?»

«— Шеърятни! Кўпга манзур бўладиган ҳақиқий шеърятни. Сен оддий одамларнинг кўнглидагини ёзганларингдаги қувонч ҳам, дард ҳам, асосан, ўзингни, жуда борса—ўқиган китобларинг, кўрган киноларингдаги қаҳрамонларники. Бошқалар номидан айтаётган гапларинг сохта, баландпарвоз, ортиқча олимона».

«— Демак, оддий кишиларда буюк дард йўқ эканда?»

«— Бор! Аммо дардларининг замирида қанчалар улканлик ётган бўлмасин, изҳори ўзларига ўхшаб жуда содда. Дўл ёғса, сен оғиз тўлдириб «табиий офат» дейсан. Деҳқон бўлса, пешонасини тириштириб туриб, «ишни кўпайтирди-да», деб қўя қолади. Бирон цехга ёнғин тушса, сен «Давлат маблағи ўт ичида» деб мақолангга сарлавҳа қўясан. Ишчи бўлса, «кварталдаги мукофот пулиям тамом», дейди-ю, индамай цехни тиклашга киришади. Сен одамлардаги қувончу ташвишларни энг содда тарзда илғаб ололмасанг, ўзингга ўхшаш чаламураккабларнинг маддоҳи бўлиб қолаверасан».

«— Қисқаси, қаердан топсак бўларкин... ўша соддаликни?»

«— Оддий одамлардан».

«— Шоир олдин заводдами, колхоздами ишлаб кўриши керак, демоқчилар шекилли?»

«— Қанийди шунга ироданг етса. Лекин оддий одамлар билан бирга ишлаб ҳам уларнинг дилидагини тушунолмай юравериш мумкин. Энг муҳими — кибру ҳаводан, дабдабадан бутунлай воз кечиб, уларнинг энг бачкана қувончларию энг майда ҳасратларига ҳам теппа-тенг шерик бўла олишда. Шунда, ҳатто, шахсий дардинг ҳам уларнинг дардига айланади. Шундагина улар сени биринчи мисрангданоқ тушуна бошлашади...»

Э, бу Акбар билан ярим соат баҳслашиб қолсанг, фикрингни бутунлай чалкаштириб юборади. Тўғри, агар сурлигинг етса, унинг гапига парво қилмаётгандек нописанд боқиб туришинг, гапириб бўлгач, «булар майда нарсалар», дея ўзингни оқилу билимдон кўрсатиб кетаверишинг ҳам мумкин. Аммо бундай феъл-атворли одамлардан ўз ишининг устасию машҳур уdda-буронлар чиққан бўлсаям, ҳеч қачон донолар чиқмаганини Акбар барибир билади-ку.

Умуман, Аламазон унга ҳамхона бўлганидан буён нималарга чидамадию нималарни эшитмади. Гоҳ «шоирнинг шеъри ўзидан чиройлироқ бўлиши керак», деса, гоҳ шоирни «болалар ичида эслироқ, эслилар ичида болароқ», деб таърифлайди. Аламазон ўшанда: «Мен эслироғу болароқлар орасида негадир Навоий билан Гётени кўрмайман», — деганида у: «Сен шоирлардан эмас, шеър ёзишни ўрганиб олган даҳолардан мисол келтиряпсан», — дея жавоб қилганди.

Бошқа куни эса у Аламазоннинг қоралама шеърларидан уч-тўрттасини ўқиб кўриб, «йўқ, сенга ҳалиям шивирламаётганга ўхшайди», деб қўйди.

— Ким шивирлаши керак? — ҳайрон бўлиб сўради Аламазон.

— Билмадим, — деди Акбар. — Кимдир шивирлайди, лекин уни ҳеч қачон кўролмайсан. Кимлигиниям билмайсан. Мен фақат шунн биламанки, уни тилга киритиш осонмас. Бунинг учун унга юрак-бағринг эзилиб илтижо қилишинг, ҳолдан тойгунча ёлворишинг, унинг йўлида бор-шудингниям, жисму жонингниям фидо қилишга тайёрлигингга, бунинг замирида ҳеч қандай шахсий манфаатнинг йўқлигига ишонтира олишинг керак. Ишонтира олсанг, марра сеники — у қандайдир сеҳрли саз чалиб, руҳингни аллаловчи оҳангда сенга аста шивирлай бошлайди.

— Кейин-чи?

— Кейин сен, ҳатто, тонггача ухламаган бўлсанг ҳам, ўзингни бирдан тетик ҳис қиласану унинг айтган-

ларини ёзиб тураверасан, ёзаверасан... Баъзида тап-тайёр мисраларни қоғозга туширишга шунчалик шошасанки, охирида ўз дастхатингни ўзинг ўқиёлмасдан қийналасан...

Ҳа, шунақа ажабтовур йигит бу Акбар. Гоҳида, яна бир ой ёнма-ён яшасам, фикрлаш мустақиллигимни бутунлай йўқотиб қўймасайдим, деб қўрқиб кетасан. Энди бу мавзуда суҳбатлашмаганим бўлсин, дея ўзинг ўзингга сўз берасан. Аммо эртанги кун келди дегунча яна кечаги суҳбатнинг давомини қўмсаб қоласан, баҳсининг хумори тутади.

Чўтир ойнали эшик ғийқиллаб, белига сочиқ боғлаб олган Азиза хонага кириб келди. Қўлидаги ошпичоққа норози қиёфада боқиб, шикоят қилди:

— Бирам ўтмас эканки... Бошқаси йўқми?

— Ҳамма айб ўзингда, — ҳазил қилмоқчилигини олдиндан ошкор этиб, унга шумланиб боқди Аламазон. — Ошпазликка Эшматвойниям олволганингда, бир йўла белбоғида пичоғию қўлтиғида девзираси билан келарди.

Акбар туриб бориб, шифоньердаги костюмнинг чўнтагидан елимсоп пичоқчасини олди, уёқ-буёғини пуфлаб қўйиб, Азизага узатди.

— Ўткир-у, кичикроқ-да.

Азиза чиқиб кетаётганида уни нигоҳи билан кузатиб қолган Аламазон, шу кўйи эшикка тикилганича бир неча муддат ўйланиб турди. Сўнг столдан сигарет олиб, уни тутатишдан олдин бармоғида яхшилаб эзғилашга киришди.

— Акбар ака, — ниҳоят тамакини тутатиб, ҳамхонасига хаёлчан кўз қадади у, — шу... Азиза қалай... сизнингча?

Акбар жавоб беришдан олдин Аламазоннинг лаби ва жағидаги йод суртилган чули-чақа жойларга яна бир карра кўз ташлаб чиқди. Бу нигоҳда ҳамдардлик-каям, раҳмдилликкаям ўхшаб кетувчи ҳазин бир ифода яллиғланиб турарди.

— Дунёда ёмон қиз жуда кам, Аламазон, — дея энди унинг кўзига тикилди Акбар, — ёмон муҳит кўп.

Аламазон деразадан яққол кўриниб турган тип-типиқ осмон, ундаги оппоқ булутчаларга термилганича яна ўйга чўмди.

— Қаерга қарама — ишқ можароси, — бир оздан

сўнг чуқур ҳомуза тортиб қўйиб, аста гап бошлади у.—
Баъзи шоирлар севги мавзусини бачкана дейишади.

— Севги ҳақида бачкана ёзган ёмон, — Акбарнинг жавоби ҳар сафаргидек нақд турган эди. — Лекин севги мавзуси сираям бачкана эмас. Энг оддий шеърхонларни шеърят билан боғлаб келаётган нарсанинг ўзи — мана шу. Жамики фалсафаларни сариқ чақага олмай-диган худбин тўнкалар ҳам ўзларини ишқдаги омадсиз бандалар қаторида санашади. Пайти келса Машраб ёки Есениннинг «ишқий нола»ларидан парча ўқиб беришданам тойишмайди.

— Бу гапдаям жон бор, — омади келса Акбарни бу гап мот қилишни дилига тугиб, баҳсга астойдилроқ киришди Аламазон. — Лекин миллионталаб Тоҳир-Зухралар яратганимиз билан одамзодни баркамол қилиб бўлмайди менимча. Вафодорлик бошқа, етуклик бошқа.

Аламазон кутган ҳол рўй бермади. Акбар бу «қақшатқич савол»дан мутлақо саросималаниб ўтирмай, лабини чапиллатиб бир дақиқа мулоҳазаланган бўлди-ю, одатдагидек ишонч билан сўзга оғиз жуфтлади.

— Етуклик — бу умумий тушунча. Қаттолларниям, фирибгарларниям етуклари бўлади. Энг асосийси — одамларни қадамма-қадам эзгуликка эргаштириш. Севгини муқаддас билиб, унга энг мусаффо туйғулар билан сиғина бошлаган киши чечакни тепалаб ўтишга ботинмайди, қушга ўқ узолмайди. Ўзини ишқ азобларини енгитишга, мақсадга етишга қодир деб билган одам таслимни тан олмайди, мана шундай эркаклари бор юртнинг қиз-жувонлари ҳеч вақт ўзгалар қўлида қул бўлиб қолмайди. Покиза ниятли кишилар — заминнинг толеи, улардан на борлиққа заҳмат етади, на инсониятга...

Коридордан шилпакнинг «тапир-тупур» овози эшитилди. Азиза чопқиллаб келиб, яна ғийқиллатганича эшикни очди.

— Аламазон! Телевизорда... ҳалиги... сиз чиқадиغان концертни қўйишяпти.

Аламазон шошиб соатига қаради.

— Ҳа-я, бугун такрор кўрсатилади...

Учовлон умумётоқ вестибюли сари ошиқишди.

Бу пайтда Бийрон аллақачон телевизор қаршисидан жой олганди. У ижарахона бурчагидаги креслога чу-

қур чўкиб, Одилдан ёдгор қолган бўйин соатнинг тилла занжирини лабига қистирганича экранга хомуш тикилиб ўтирарди.

Пойтахтнинг энг диққатга сазовор жойларида суратга олинганлиги, фонда шаҳар таровати, шаҳарликлар ҳаёти жўшқин акс эттирилганлиги билан кўпчилик томошабинларнинг меҳрини қозонган фильм-концерт тантанавор руҳда бошланди. Олтмиш олтинчи йилги зилзиладан жабрланганлар жасоратини абадийлаштирувчи ҳайкални қуршаб олган «Дутор-гитар» ансамбли халқлар дўстлиги қудратини мадҳ этувчи қўшиқни баралла куйлашга тушди.

Кейин Тошкент денгизда ёзиб олинган «Мовий ҳаёт таронаси» ижро этила бошланди... Ундан сўнг «Ўзбекистон кузи», «Қиздан мактуб», «Фарғонача резги», «Қор босган довон...»

Сўнгги қўшиқ яқинлашгани сайин Бийровнинг юраги тобора ғашланиб бораётганди.

Ҳозир навбат «Читтигул»га келади. У ўзининг кечаги кунини томоша қилади, кечаги кунда уни бир лаҳза тинч қўймасликка оғир ичгандек ортидан соя каби эргашиб юрган ўша «х а л о п - х а л о п» Аламазонни кўради. Балким бу сўнгги марта кўриши бўлар. Сўнгги марта...

— Ҳозир «Читтигул» бошланади, — Аламазон «бунисини диққатни жамлаброқ томоша қилинг» демоқчидек, ёнидаги стулда ўтирган Акбарни тирсагида турткилаб қўйди.

Ниҳоят гал «Читтигул»га келди. Уйноқи музика янграб, экранда баланд дарахт шохига арғамчи осиб учаётган қизалоқнинг қувноқ қиёфаси намоён бўлди.

«— Ҳайюв, читтигул!»

Энди арғимчоқдан арғимчоққа сакраётган цирк акробати кўринди.

«— Ҳайюв, читтигул!»

Бирдан куй оҳанги ўзгариб, экранда биллурранг либос кийган раққосларни эслатувчи жўшқин фаввора жилоланди. Сўнг объектив «Дутор-гитар» ансамблига ўгирилди: ўртада зарбли музика асбоблари, чапда дуторчи қизлар, ўнгда гитарачи йигитлар саф тортиб турибди.

— *Богда гулим очилди, читтигул,*

Ерга иси сочилди, читтигул.

— *Билса қалам қошлигим, читтигул,*

Гулда яшар ёшлигим, читтигул.

— *Ҳайюв, читтигул!*

— *Ҳайюв, читтигул!*

Рангли телевизор экрандаги манзара алмашиб, фаввора, ансамбль ва мармар тепаликни эслатувчи цирк биноси бу сафар бир-бирига уйғун тарзда гавдаланди. Цирк биноси бўсағасидаги майдонда оҳиста одимлаб бораётган жуфт шарпа ғира-шира кўзга чалинган заҳоти объектив уларни яқиндан қамраб олди...

Олдинги қаторда ўтирганлардан бири ортга ўгирилиб, Аламазонга илжайиб қўйди. Аламазон эса бунини, ҳатто, пайқамасди, унинг бутун диққат-эътибори экранда, аниқроғи, Бийронда эди...

Фонда — атлас кўйлак устидан яшил жункамзул кийган қиз билан ялтироқ тугмали куртқадаги дарозгина йигит. Алланималар ҳақда суҳбатлашганларича шошмасдан одимлаб боришяпти. Кайфиятларида бахтиёрлик туйғуси.

Улар майдонни кесиб ўтишаётганда безовта даврларда кечган ёшлиғини бевақт хазон бўлган севгиси қайтадан ёдига тушгандек, четроқдаги курсида хомуш ўтирган қарияга дуч келишди. Унинг қизғиш бахмал дўппи остидан сирғалиб чиққан сийрак сочидан тортиб соқоли, ҳатто, ўсиқ қошларигача, ҳамма-ҳаммаси худди яктаги каби оппоқ.

Ёшлар унга яқинлашиб, қуюқ таъзим билан салом беришди. Чол бош қимирлатиб, алик олган бўлди. Йигит нимадир деган эди, у пўстин-камзул чўнтакчасидан занжири осилиб турган соатни олиб, ўзларинг қаранглар-чи, дегандек уларга яқин тутди. Йигит яна таъзимла ташаккур изҳор қилаётган чоғда қиз қўлидаги гулни эҳтиром билан қарияга узатди.

Бугунги кун вакиллари хандон-хушон кайфиятда экрандан чиқиб боришаркан, «ўтган замон феъли» уларнинг ортидан ҳавас билан тикилиб қолди...

«Дутор-гитар» ансамблининг йигит-қизлари ҳануз басма-басига куйлашда давом этишарди.

— *Гулга қараб куйлайин, читтигул,*

Гулга қараб ўйнайин, читтигул.

— *Ёшлигингда ўйнавол, читтигул,*

Охирини ўйлавол, читтигул.

— *Ҳайюв, читтигул!*

— *Ҳайюв, читтигул!*

— Охирини ўйлаво-о-л, читтигул, — қўшиқ якуна-ланаётганда ансамблга жўр бўлиб, димоғида хиргойи қилди Аламазон.

— Гапирдингми? — Акбар унга савол назари билан чимирилиб боқди.

Аламазон пешанасини тириштирганича бош қашлаб қўйиб, ўзига ўзи сўзлаётгандек деди:

— Ҳа, охирини бир ўйлаволиш керакка ўхшайди... Ҳайюв, читтигул....

Вақтинчага чекиниш ёки хотима

Водий тарафга юрадиган кечки поездлар Бешқайра-ғоч трамвайидек тиқин бўлишини яхши билган Аламазон пешиндан илгариеқ вокзалга келиб, вақтида билет олиб қўйди. Қўпол фанер жомадон омонатхонага топширилгач, кунни тезроқ кечиктириш мақсадида Азиза иккаласи шаҳар маркази сари жўнашди.

«Мана, охири чекинадиган бўлдик, — троллейбусда бораётиб ўзича кулимсиради Аламазон. — Лекин вақтинчага. Қачондир бу шаҳарни барибир забт этаман. Бу сафаргиси жанг билан қилинган разведка бўлди. Шаҳарнинг асосий сир-асрори, кучли ва ожиз томонларини билиб олдим. Энди пухтароқ тайёргарлик кўрсам бас... Эҳ, Тошкент, Тошкент! Ҳақиқатанам тош қалъа экансан!»

Аламазонни бирон нарсага ишонтириш, бирон томонга бошлаш осон иш бўптими? Ҳе, Акбари тушмагур-эй! Уни жуда иккилантириб қўйди. Буёқда Азиза... Бунинг устига тоғаси ҳам Арабистондан ёзган хатида, «шаҳарга боришга пича шошмадингмикан ишқилиб», деб писанда қилиб ўтибди. Кеча эса ҳажвий журнал котиби билан учрашиб қолиб, шу мавзуда аста-гап очган эди, уям ҳеч бўлмаса дипломни олгунга қадар қишлоқда яшаб тургани маъқуллигини уқтирди.

— Кўнглингни чўктириб, бундақа тумтаяверма, — дея унинг елкасига қоқиб қўйди котиб. — Биламан, ҳозир сенга ҳаммаси фожиали туюлаяпти. Лекин, вақти келиб, булар ҳақида кулгили нарсалар ёзасан ҳали.

Ичаги ачиша бошлаган Аламазон Чорсудаги бекатда тушишлари биланоқ Азизани ошхонага етаклади. Манпархўрликдан сўнг, йўлгаям ул-бул нарса олволиш ниятида бозорга ўтишди. Зарур озиқ-овқатларни харид қилиб бўлишгач, Азиза жиянчалари учун қанд-қурс

дўкончасидан ширинликлар олаётган пайтда Аламазон липиллаганича нарироқдаги магазинга кириб, бир шиша арақ кўтариб чиқди. Униям сумканинг четига тиқиштирди.

— Вагонда озгина ичиб олмасам, сира ухлолмайман, — дея ўзини оқлаган бўлди у.

Улар бозордан қайтиб чиқишаётганда растанинг охирида олдида бир тоғора нок қўйиб ўтирган кампирга кўзи тушиб, Аламазон тўхталиб қолди. Бойвучча ойининг ўзгинаси-я!

У кампирга яқинроқ бориб, пештахта устидаги сувқоғоз халталардан бирини танлаб оларкан, баҳосиниям суриштириб ўтирмай, «нокдан икки кило тортворинг, хола», дея унга юзланди.

Муюлишдан ўтибоқ Бойвучча ойининг дарвозаси олдида «Тез ёрдам» машинаси турганини кўрган Аламазоннинг юраги сесканиб кетди: кампирга нима бўлди-кин?

У ҳовлига ҳовлиққанича кириб келди. Кирди-ю, айвонда тосрайиб чордана қурган Бойвучча ойини кўриб бирдан енгил тортди.

Кампир қучоғида ўтирган тўрт ёшлар чамасидаги қизчанинг сочларини сийпалаганича алланарсаларни уқтириб жаврар, кўрпачанинг бир четида эса икки ёшга етиб-етмаган болачоқ пишиллаб ухлаб ётарди.

Ўт ўчирувчи яшайдиган ҳужра ичидан ғала-ғовур овозлар эшитилди. Аламазон шундагина гап нимадалигини англагандек бўлиб, айвонга қараб юрди. Кампир билан саломлашибоқ: «Тинчликми, Бойвучча ойи?» — деб сўради.

— Пажарнўйни аҳволи оғир, — Азизага «ўтир» дегандек кўрпача четига ишора қип қўйиб, Аламазонга тумтайиб боқди у. — Қўшнилари юбориб хотинига хабар берсам, гина-кудурат демай дарровда етиб келди. Дўхтирниям ўзи чақиртирди.

Аламазон халтани шолчага қўйиши биланоқ қизча унга талпиниб қўл чўзди.

— Нок ейман, амати.

Кампир халтанинг оғзини очиб, унга нок олиб берди. Ҳужра тарафдан аёл ўкриғи эшитилган чоғда айвон супаси четида ҳануз типпа-тик турган Аламазоннинг тиззалари бирдан қалтираб кетди. Ичкаридан шалвираганича чиқиб келган кекса доктор оқ халатининг чўнтагидан рўмолча олиб, пешанасини артди...

*Дўстим эдинг, одил эдинг,
Май тутганда... қотил эдинг!..*

— Адам қатта, амати? — ойисининг ўкириғини эшитиб ҳужра тарафга хавотирланиб боқди қизча. — Адамга нима бўлли?

— Э, во-о-ҳ! — Бойвучча ойи кўз юмганича изтиробли қиёфада тебраниб қўйди. — Бир одамзод бу эшикдан кирди-ю, у эшикдан чиқти-кетти. Хаҳ, ўлим қурсин-а!

Қизча мунчоқдек кўзларини жавдиратганича аввал кампирга, сўнг Аламазонга қаради.

— Ўллими адам? Қачон телади?

Аламазоннинг бирдан эти увишиб, оёғини мадор тарк этгандек бўлди. Миёсида қандайдир ғувиллоқ турганини ҳис қилди. Ғувиллоқ тез кучая бориб, азобнок санчиққа айланди. Бу санчиқнинг ҳар бир хуружи орасида қизчанинг даҳшатли саволлари такрор ва такрор жаранглаб эшитилар, ўша жарангли овоз боши узра қузғун галасидек ёпирилиб келиб, юрагини чўқилаб-чўқилаб кемираётганга ўхшарди: Адам қатта? Ўллими адам? Қачон телади? Қачон? Қачон!! Қачон!!!

Нимадир гурсиллагандек бўлди...

Бундан бор-йўғи ўттиз сония бурун ҳақиқий етимга айланганидан беҳабарлигича ҳануз пишиллаб ухлаётган болачоқ уйқусираб юмалаган пайтда Азизанинг сумкасига урилиб, ағдариб юборганди.

Сумка четидан сидирилиб чиққан арақ силлиқ шолча устида думалай бошлади. Азиза «вой» дея ўтирган жойида бир талпиниб қўйди-ю, шишанинг йўлида Аламазон турганини кўриб шашти сўнди.

Шиша думалашда давом этди... думалаб бораверди, бораверди... жуда узоқ думалади... Аламазон ҳам унинг имиллаб ғилдирашини жуда узоқ кузатди, эринмасдан кузатди. Ҳатто, шундоққина туфлисининг ёнидан ўтаётган вақтдаям парво қилиб қўймади, бефарқ қараб тураверди. Оқибат натижани кутди. Натижа эса чакки бўлмади: айвон супачаси қирғоғидаёқ ҳалокатга йўлиққан арақ цемент йўлакда «омонатини топширди».

Адажонисига эркатой бўлиш умиди қонида гупуриб турган мурғаккина қизалоқнинг дунёдаги энг содда, энг жижин саволларидан Аламазон ҳам, Азиза ҳам, кампир ҳам, кўҳна ариқчаю ундаги бўтана сувлар, ўтўланлару дов-дарахтлар, бутун бошли ҳовлию жамки

олам уввос солиб йиғлашга тайёр турган шу дақиқада четга биқиниб олиб мунофиқона қиқирлаб ётган қаттол арақ ниҳоят жазосини тортди.

Шиша парчаларига боқиб кўнгли хийла таскин топган Аламазон кампирга зимдан хижолатомуз қараб қўйди.

— Майли, синигини йиғиштириб оларман, — қизчанинг бошини силаб туриб, сокин оҳангда гапирди Бойвучча ойи. — Энди келадиган балолар, илойим, шунга йўлиқсин.

Олти юз олтмишинчи поезд тўртинчи йўлга қўйилиши эълон қилиниши биланоқ вокзал биноси тенг яримга бўшаб қолди. Автомат газсув ёнида навбат кутиб турган Аламазон Азизага, «ошиқма, ҳали вақт бор», дегандек ишора қилди.

— Қайси вагон эди? — Азизанинг барибир юраги тошиқаётгани сезилиб турарди.

Ун учинчи шекилли...

Аламазон кўкрак чўнтагига қўл тикди. Билетларга илашиб чиққан бир парча қоғоз шип этиб ерга тушди.

— Ҳа, ўн учинчи.

Аламазон билетларни чўнтагига солаётганда Азиза ердаги қоғозни олиб, унга узатди. Бу Акбарнинг вилоят радиоси бошлиғига ёзиб берган хати эди. Аламазон уни эҳтиёткорлик билан очиб, жумлаларга яна бир бор кўз югуртди.

«Ҳурматли устоз!

Сиздан қаттиқ илтимос қиламан, шу йигитга қўлингиздан келган ёрданми аяманг. Ишни бемалол эплаб кетишига мен кафилман.

Сизга сиҳатлик тилаб,
миннатдор укангиз Акбар.

Тошкент, 04. 07. 77».

Унга қаёқданами йўлиқа қолди шу Акбар? Илгарилари Аламазоннинг димоғи жуда баланд эди. Акбар билан ҳамхона бўлди-ю, попилдириғи кун сайин пасая борди. Охирги кунларга келиб, ҳатто, «наҳотки ҳали ғирт думбул бўлсам», деб ўйлашгача бориб етди. Аммо бу билан ўзига бўлган ишончини буткул йўқотиб қўймади. Аксинча, энди у нима қилиши кераклигини аввалдагидан яхшироқ билади...

Шу тобда унинг қўлидаги мактуб бирдан тилга киргандек, Акбарнинг турли суҳбатларда айтган сўзлари

шу қоғоз ичидан узуқ-юлуқ ҳолда отилиб чиқаётгандек туюлди.

«Энг муҳими — асабингни жиловлаб ол, дуч келган хумбош билан олишаверма. Вақтни қадрла. Фақат ёзишингни бил. Шунда ютуқ сен томонга оғади...»

«Биринчи галда ўзингга, қаламингга ишон. Оқил дўстларга таян, бебурд улфатларга эргашма. Дунёдаги ҳамма кулфат ҳамиятсизлигу режасизликдан бошла-нади...»

«Болаларга ёзган манави шеърларингни кўриб, миямга бир фикр келди. Агар юракдан чиқариб жиддий ёндошолсанг, уларни кўлайтир. Бу жанрда рақибларинг кам, ўрнингни тезда топиб оласан...»

Ҳозирча бутун ўй-фикрингни ижодга жамла, китоб чиқаришнинг, лавозимнинг ўйлама. Қаламинг пишиб етилса бас, яхши одамлар пайти келиб сени ўзлари бағрига тортишади...»

«Бизнинг бурчимиз бақариб-чақариб шахсимизга қоғоздан ҳайкал яшаш эмас. Бизнинг қисматимиз чидаш, дадил ва рост ёзиш...»

«Ҳамма гап бағирни кенг қилиб, яхши ният билан яшай олишда. Оламдаги миллион хил мавжудот ичида одамни одам қилиб турган нарса — самимият...»

«Шу туришда ўзинг ҳам ялтироқ тугмага ўхшайсан, Аламазон...»

«Эртанги куннинг Салай Козимига айланишни ис-тамасанг, аввал шоирлик шаъни нималигини аниқ би-либ ол...»

Улар сувни ичиб бўлиб, перронга чиқишди. Тоннел-га яқинлашиб қолишган чоғда темирўлчилар форма-сидаги аравачали юкчи билан бошига ихчам салла ўраб, беастар чопон кийган қорасоқол киши йўлакда баҳслашиб турганини кўришди.

— Сизга тушунтириб айтяпман-ку, маҳсим почча, аравачамда одам ташиш мумкинмас. Майли, тугунин-гизни обориб берай.

— Мани чанада судра демаяпман, нодон. Худога шукур қилгинки, аравангга тўртта гилдирак ато этиб-ди. Энди бунга тугун чиқди нима-ю, ман чиқдим нима?

— Туннулга тушиш-ку осон. Сизни баландга итариб чиқишининг ўзи бўладими?

— Кўп устамон экансан, баччағар. Ке, бўпти, икки сўмни ол-у, мани вагонимга рўпара қил.

«Маҳсим почча» юкчининг индамай қолганини кў-

риб «бисмилляҳу...» дея аравачага ўтирди, дўппайган тугунини авайлаб қучоғига ўрнаштирди.

Аламазон билан Азиза тоннель пиллапоясига қадам қўйишаётганда аравача ҳам ўрнидан қўзғалди. Бундай аравачалар учун зина четидан темир панжара билан тўсилган махсус тор йўлакча ажратилган эди.

— Орқага қайтинг, ҳов! — бирдан чинқириб қолди юкчи. — Бу йўл аравачага қурилган.

Кенг зина буёқда қолиб, тор йўлакнинг панжарасига тирмашганича юқорига кўтарилиб келаётган бақалоқ киши аста тўхтаб, юкчига ўқрайди. Ўпкаси оғзига тикилгудай ҳансираб тургани учун гапиришга чоғи келмай, «ўзинг қайт» дегандек қўл силтаб ишора қилди.

— Йўлни бўшатинг деяпман! — қуруқ пўписага парво қилмай тағин чинқирди юкчи.

— Орқага судра... шаҳар ҳокими ўтирган бўлсаям, — лунжини пирпиратиб хириллади бақалоқ. — Юрагим чатоқ ўзи.

Юкчи жиззакилик билан елка учуриб, «буни менга нима алоқаси бор», дея қўлларини икки томонга ёйган маҳалда жиловдан бўшанган аравача зудлик билан пастга интилди. «Махсим почча» тугунни қўлидан ташлаб юбориб, бошвоқсиз аравачанинг икки четига ёпишди. Бақалоқ кетини деворга ишқагудек бўлиб, базўр бурилиб олгач, бўрсикдек пойга қўйди. Мана энди кўрибсизки, юкчи аравачани, аравача тугунни, тугун эса бақалоқни қувлашга тушди.

Бақалоқ мешдай қорнининг мувозанатини сақлаш учун бошини орқага ташлаганча чолиб бориб, пастга соғ-саломат етиб олганидан кейин ҳам тезликин пасайтирмади. Ўртадаги ялангликни қисқа вақтда босиб ўтиб, қаршисидаги пиллапоядан шитоб юқори кўтарила бошлади. Аравача эса текисликка етгач, тугунга мингашиб бир сапчиди-ю, «махсим почча»ни четга улоқтириб, ўзи оёғи осмондан бўлиб ағдарилди.

— Шаҳар ҳокимига сунқасд қилинди! — дея четдан қичқирди Аламазон.

Бир қисм йўловчилар «махсим почча»нинг қўлтиғидан кўтариб ҳол-аҳвол сўрашга киришганда, иккинчи қисми йўлакдан чопқиллаб тушган юкчини тутиб олиб, бўғзига ёпиша кетди.

— Чолни нима қип қўйдинг, меров?!

— Аравачага одам ўтқизиб бўларканми, а?

— Милицияга бериш керак буни!

Охирги сўзни эшитиб, «максим почча» сакраб ўрнидан турди.

— Милиса керакмас манга! Чақирманглар милисани!

У ерда сочилиб ётган бир қолипдаги заргул рўмолларни шоша-пиша йиғиштириб, тугунга тика бошлади.

Аламазон Азизанинг кетидан купега кириб борибоқ анграйиб туриб қолди.

— Ие, ўзлариям шу ердадилар, пирим?

— Ойим иккаламиз опоқ отамни кўргани кетяпмиз. Таътилда ўйнаш керак-да.

Аламазон товукнинг сонини «чаппа-чуп» чайнаб ўтирган япалоқ юзли гўштдор аёлга қараб бош қимирлатиб қўйди. Унинг сочи қўнғироқ бўлса ҳам, бир вақтлар болакай таърифлаб ўтган қўзичоққа сираям ўхшамасди. Азиза сумкадаги озиқ-овқатларни олиб, дастурхонни янги ноз-неъматлар билан бойита бошлаган чоғда аёлнинг бирдан чеҳраси очилиб, олдидаги товук бурдаларини сахийларча ўртага сурди.

— Лаш-лушингни олсанг-чи, — қўлидаги суяк билан столча четдаги картон қутини туртиб, ўғлига буйруқ қилди у.

— Зарари йўқ, тураверсин.

Аламазон аёлни шаштидан қайтариб, тўғри қилдимми дегандек, болакайга ғолибона кўз қисди. Бола ҳам ўз навбатида кемшик тишларини кўрсатиб, мамнун илжайди.

Жомадонни жойлаб бўлгач, чекиш учун ташқарига чиқиб кетган Аламазон поезд қўзғалганидан бир оз кейин қўлида чойнак ва стаканлар билан хонага қайтиб келди. Аёллар бир томон, эркаклар бир томон бўлиб олиб, қизгин суҳбатлашганларича чойхўрликка зўр беришди.

Бир пайт болакай Аламазоннинг ялтироқ тугмали погончасига қиялаб боқиб: «Армияга борганмисиз, шоир жаноблари?» деб сўради.

— Борганман.

— Командир бўлганмисиз?

— Бўлганман. Мен... ефрейторман, пирим.

— Унда манавини биласизми? — бола навбатдаги саволни бераётиб, картон қутичанинг қопқоғини очди.

Аламазон ўйинчоққа боқиб, ўзини ҳайратга тушгандек қилиб кўрсатди.

— Ие, передатчик-ку бу! Тўқ-тўқ-тўқ. Тут-тутут, тут тутут...

— Биларкансиз-да, — қаноат ҳосил қилиб қувонди бола.

Аламазон унинг елкасига дўстона қўл ташлаб, жиддий қиёфада сўради:

— Аппаратларидан фойдалансак майлими, пирим? Муҳим бир маълумот бор эди.

Бола кеккайиб бош ирғади.

— Муҳим бўлса, майли.

Товуқни аллақачон асфаласофилинга жўнатиб, энди йўлдошларининг балиғини ямлашга ўтган аёл қилта-ноқларни сидириб, столча четидан жой бўшатди. Аламазон ўйинчоқни ўша ерга қўяётиб, балиқнинг чала ғажилган бошини Азизанинг олдига сурди.

— Бир вақтлар редакторинг калламга нисбатан худди шундай ҳурматсизлик қилувди.

Азиза бунга жавобан ҳеч нарса демади.

Аламазон бир қўлида эшиткични қулоғига тутиб, иккинчисида йўқламачоқ бурамаларидан бирини, узунқисқа ҳуштак чалганича, уёқ-буёққа айлантира бошлади. Ниҳоят «керакли тўлқинни топиб», столдаги стаканни оғзига тутди.

— Қарга! Қарғавой! Мен ўғри Олаҳаккаман. Қабулга ўтинг.

Сўнг товушини ўзгартириб, пўнғиллашга тушди:

— Олаҳакка! Сени яхши эшитяпман. Мен Қар-р-ғаман. Қабулга ўтдим.

Аламазон стаканни четга қўйиб жойига ўрнашиб-роқ ўтириб олгач, кеккайганича аппаратга қўл чўзди. Маънодор томоқ қириб, йўқламачоқ тугмачасини пианино чалаётгандек шавқ билан тикирлата кетди.

— Ҳамма, ҳаммага! Овчилар жамиятининг аъзоси ҳурматли Аламазон бугун йўлга чиқди. Унга ажратилган поезд жанубий йўналишда ўрмаламоқда. Эрталаб соат саккизу йигирма беш минутда шифрда кўрсатилган станцияга кириб борилади. Тантанали кутиш маросими худди шу вақтга белгилансин. Вассалом!

Азиза оғзини ҳовучида тўсиб, секингина дераза тарафга ўгирилди. Бурротил болакай эса кемшик тишларини қайтадан намойиш қилиб илжайганича Аламазонга маҳлиё бўлиб тикилиб турарди.

1980—1986 йиллар,
Олтиариқ — Тошкент

Сартарошликдан — гаптарошликка

*ёки олимликка ишқибоз ашаддий Ғўлматшунос
Бурундор Тусмолийнинг ҳали тасдиқланмаган
илмий иши*

Ҳаммомда лунгисиз юрган сўтакни кўрганмисиз? Кам бўлмасинлар! Чиндана кўрган бўлсангиз, демак мушкулимиз анча осонлашибди, яъни одамизод ибтидоий даврда қўшнилари ёнидан қай аҳволда ўтиб бораётганини изоҳлаб ўтиришга ҳожат қолмабди.

Хўш, одам боласи ўшандай беҳаё шаклу шамойилдан қутулиш учун белдан пастроқ жойни барг билан тўсмоқлик кифоялигига қатъий ишонган пайтда, даставвал, гаплашишга интиланганми ёки хатлашишга? Биламан, сиз ер юзидаги манами деган олимларнинг таптайёр фикрларига таяниб, оғзаки муносабатлар ёзма алоқалардан бир неча юз йиллар олдин пайдо бўлган демоқликдан нарига ўтолмайсиз. Мен эсам, дунёда биринчи бўлиб, бу фикрнинг аксини айтмоқчиман. Талвасага тушманг, далил-исботларим етарли.

Масалан, ҳали сўзлашиш уёқда турсин, ҳатто «мў»

дейишни ҳам билмаган ибтидодий одам тирикчилик тақозоси билан чакалакзорларда изғишга, шох-шаббаларни синдириб, ўт-ўланларни тепалаб ўтишга мажбур бўлгани аниқ. Пайҳон қилинган жойлар эса ўз навбатида бошқа бир нафс бандаси учун: «Тўхта! Бу ер ўзга гўшт-хўрнинг томорқаси!» — деган огоҳлантирувчи шиор вазифасини ўтаган. Бу — гаплашувми? Йўқ, хатлашув!

Ёки бошқа бир мисолни олайлик: маймунларча худбинликдан халос бўла бориб¹, одамийликка хос кенгбағирлилик хислатларини ўзида анча мужассамлаштиришга улгурган бир овчи нотаниш дарада кийиклар тўдасига дуч келиб қолади. Маймунсимонлар бу ҳақда бошқаларга гуллаб ўтирмай, катта миқдордаги ана шу «эҳтиёт қисм»лардан узоқ муддатга мўлжалланган шахсий манфаати йўлида фойдаланган бўларди. Аммо ҳали ўзига кўп жафолар келтирувчи одамийлик ва виждонийлик жараёнини бошдан кечираётган овчимиз жониворлардан бирини апил-тапил хомталаш қилиб бўлгач, кутилмаганда ўзгаларнинг қорни масаласини ҳам ўйлади: қимматли вақтини аяб ўтирмай, баҳайбат тошлардан бирига кийикнинг суратини ўйиб чиза бошлади. Овчидан бир неча кун кейин бу дарага инқиллаб-синқиллаб кириб келган санғилар галаси эса, кийикнинг тошдаги тасқара суратига боқиб эстетик завқ олмадилар, балки: «Оч-яланғоч қондошларим, шу атрофда мириқиб кийикхўрлик қилинг!» — деган мазмундаги тилсимланган мактубни ўқиб, қувончидан бир-бирининг тишини синдиришга тушдилар.

Айни пайтда, шу дамгача ибтидодий санъат асари сифатида нотўғри талқин этиб келинган ўша сирли мактубни:

*Шу атрофда кийик бордур,
Интилганга толе ёрдур!..*

шаклидаги шеърга айлантириб идрок этишимиз ва унинг аҳамиятини оддий хабардан нафис бадний ифода даражасига кўтаришимиз ҳам мумкин.

Кўриниб турибдики, «оғзаки нутқ ёзувдан илгарироқ пайдо бўлган», деб кўкрак керишга ҳеч кимнинг ҳақи йўқ. Буни дунёда биринчи бўлиб мен айтяпман!

Тошга чизилган кийик расми оддий ёзувгина эмас, балки маълум даражада бадний тўқима ҳам экан, унинг

¹ Бу билан мен Дарвин укамининг одам маймундан тарқалган деган гапига қўшилмоқчи эмасман.

қайси жанрга тааллуқли эканини билсак бўладими, дея ёввойиларча луқма ташланиши эҳтимолдан холи эмас. Марҳамат, истасангиз, жанриниям белгилаб берақоламиз.

Эсингизда бўлса, кийикнинг шакли тасқара кўринишда чизилганини юқорида писанда қилиб ўтгандик. Кийикдек хушбичим ҳайвонни тасқаралаштиришга мойиллик сезилган экан, шак-шубҳа йўқки, бу сатиранинг ўзгинасидир. Демакким, бугунги кунда назаримизга кирмай, чапроқдаги бурчакка қисиб қўйганимиз сатира — аслида бадий адабиётимизнинг жабрдийда бобокалони экан...

Мана энди асосий мавзуда йўрғалаш, яъни сатира ҳақидаги суҳбатимизни бошлаш учун қулай вазият вужудга келди.

Эрамиздан илгарироқ бандалик қилган юнон қаламкаши Аристофан ўзининг ачитқироқ асарларини «сатирик драмалар» деб атаганидан сўнг ушбу атама олам бўйлаб тарқалган бўлса-да, аммо бундан ўзбеклар кулишни юнонлардан ўрганибди, деган хулоса келиб чиқмайди. Чунончи, ўзбекона аския гулхан атрофида давра қуриб, мамонт гўштининг жизғанак бўлишини кутганларича қий-чувлашиб ўтирувчи ибтидий одамлар маросимига жуда мос тушади. Аскиялар латифаларга, латифалар эртақларга, эртақлар дostonларга айлана боргани сари оғзаки ижоднинг инқироzi тобора кучайиб, яна ибтидий даврнинг бошланғич нуқтасига қайтиш — ёзувга мурожаат этиш эҳтиёжи туғила бошлади...

Ёзувдаги соф ўзбек сатирасининг илдизи жуда чуқур. Биз уни ортиқча ковлаштириб ўтирмайлик...

* * *

Гулмат ким ўзи?

Гарчи у ижод гаштидан ис олиб, назм бўстонида ўралаша бошлаганидан кейин ўртамиёна исмининг ортига Шоший деган дабдабали тахаллусни тиркаб қўйган бўлса-да, аммо унинг Фаргона водийсидан келиб, Тошкентда турғунлашиб қолган кимса эканини эндиликда биз яхши биламиз. Бу фикрни айтиш учун шоирнинг рақам 1 ва рақам 49 ғазалларидаги «Олтиариқ», «Фаргона»¹ деган сўзларига таяниш билангина чегара-

¹ Қаралсин: Гулмат. «Безгакшамол» девони.

ланиб қолсак, даъвомиз пучроқ чиққан бўларди. Жавонимизда Гулматга анча йил қондошлик қилган бир шахснинг эсдаликлари сақланмоқдаки, ана буни далил дейдилар.

«Бепарҳез Гулмат турп пулламоқ иштиёқинда водийдан Тошканга келиб, пойгакдаги ҳужраминизни ижарага олиб эрди, — дея ёзади шоирнинг собиқ қайиноғаси мулла Ақобир ўз эсдаликларида. — Бул орада тўнғич опам онинг кўзига иссиқ кўринибдурми, бозорчи улфатлари воситасинда совчи қўюрға ботинибдур. Адамизнинг адаси асли қишлоқроқдин бўлғони боис шўрлик мусофирға ён босуб, они ичкуёв қилиб оладурғон бўлдилар».

Мулла Ақобирнинг ёзувларига асосланиб, яна шуларни айтиш мумкинки, ота касбига кўра Бешёғочда сартарошлик қилиб кун кечира бошлаган Гулмат орасира ерлик деҳқонларга турп уруғи пуллаш билан ҳам шуғулланиб турган (тошкентлик томорқачилар ўз турпларини ҳануз «Олтиариқники» деб сотишлари шундан қолган бўлса керак). Ҳамёни оғирлашиб, алоҳида ҳовли сотиб олгандан сўнг унинг эски дарди қайтовланиб, яна қаламбозликка ружу қўяди.

«Гулмат хумбошининг димоғи қўлёзмалар қаппайишига монанд шишиб борурди, — деб ёзади мулла Ақобир. — 1881 йилга келиб манманлиги он қадар газакладиким, назм нафосатларини илғай билмасликда айблаб, покдамон опамизни қуққус талоқ қилди».

Аммо аёлпарвар шоиримиз учун бу бор-йўғи биринчи «айрилиқ» эди холос. Кейинчалик у яна уч бор никоҳ маросимларида бош қаҳрамон бўлишдек азобни тортди, чидади.

* * *

Уста Гулмат тирикчилик ташвишлари, хотин-халажлар иштирокидаги оилавий машмашалардан холи пайтларидагина ижод қилгани боис ундан бизга кўп нарсалар қолгани йўқ: мана, панжамизда унинг ихчамгина тўплами турибди — «Безгакшамол!»

Гарчи шоир бу мажмуанинг илк саҳифасига «девон» деб унвон қўйган бўлса-да, биз уни бари бир «тўплам» деяверамиз. Чунки унинг девонлигини исботлаш учун бизда на маънавий асос бор, на мантиқий далил. Биринчидан, тўпламдаги ғазаллар араб имлоларининг луғатдаги тартиби бўйича жойлаштирилмаган. Иккинчи-

дан, мабодо тартиб беришни зиммага олган тақдири-
мизда ҳам, луғатдаги барча ҳарфлар билан тугалланувчи
ғазалларнинг ўзи йўқ. Масалан, сатрининг охири «а»,
«р», «и» ҳарфлари билан якунланган ғазаллар бир уюм-
лигига қарамай, «д», «ё», «п», «ж» сингари шўрпешана
ҳарфларга биронтаям шеър бағишланмаган.

Бундан шундай хулоса келиб чиқадики, уста Гулмат
арузнинг нозик қонун-қоидаларини яхши билмаган;
фақат ташқи кўр-кўрона тақлидчилик, ички ёнвойи сез-
ги оҳангларига таяниб, маддоҳларча сўзамоллик билан
ёзаверган. Ҳатто, унинг ўзи ҳам бир ғазалида арузда
дурустгина саводсиз эканини мардона тан олиб, биз-
нинг бу масалада жанжалли баҳсларга шўнғиб кетмас-
лигимизни таъминлаган:

*Бу нечук шоир деманг, асли ман носоғроқ,
Езгоним шаклан ғазал, лек ўзи бармоғроқ...*

Ҳа шилдир-шошқалоқ Гулматнинг ашъори шаклан
ғазал холос. У, ҳаттоки, Бобур, Машраб, Фурқат, Му-
қимий сингари донгдор классикларимизга битган на-
зираларида ҳам на «рамал баҳри»га амал қилган, на
«ҳазаж баҳри»га. Яъни «фо-и-ло-тўн фо-и-ло-тўн фо-
и-ло-тўн фо-и-лон» ёки «ма-фо-и-лўн ма-фо-и-лўн фа-
у-лўн» каби мусиқадор вазнлар мавжудлигини тасаввур
ҳам қила олмаган ҳолда, халқ оғзаки ижодидан мерос
бўлиб қолган «алёр-астак-густак-пистак» қабилидаги
чапани айтишувлар оҳангида осонгина ёзаверган.

Қўлёзманинг аҳволига келсак, жуда ташвишли: со-
қол совуни билан хамир қоришмасидан тайёрланган
елимлар кўчиб, саҳифалар жуда чалкашиб кетган. Кўп-
гина варақларга мусаллас ёки қимиз тўкилган бўлса
керакким, ҳарфлар сувашиб ётибди. Айрим сўзларни
буткул ўқиб тушуниш имкони бўлмади. Бундай ҳоллар-
да ҳозирча сирли кўп нуқталардан фойдаланмоқни ло-
зим топдик.

* * *

Гулмат Шошийннинг бир қадар саводсизлигига пан-
жа орасидан қараган ҳолда тўпламини шунчаки қизи-
қувимиз ҳурмати дурустроқ кузатиб чиқайлик.

Уста Гулматнинг ишқий шеърлари анчагина. Улар
кўп ҳолларда бачкана изтироб, сохта фироқ, майда-чуй-
да кўнгилхушликларга ташналик ҳисси билан қоришиб
кетган. Айниқса, ташқи қиёфасидаги бадшакллик унинг

ишқий режаларига катта путур етказганини шоир асло ҳазм қилолмайди:

*Тугал ургон эса бизни ки ёшликдин бужур айлаб,
Бу икковни ясаб силлиқ эгам ҳам қўллағон эрди...*

дейди у, «улкан шоир»га парво қилмай кетиб бораётган икки сулув ортидан армонли боқиб.

Лекин девонаваш Гулмат, аини пайтда, сал нарсага буткул руҳи тушиб кетадиган анойилардан ҳам эмас. Зеро, у ҳушини йиғиб олгач, «Буюк ишдир магар чархда мани шоир топилғоним» янглиғ мисралар ҳовуридан қадди ғозланиб, энди ҳаётга умид ва ишонч билан қарай бошлайди:

*Фақат оз-моз чутирдирман, шол эмасман,
букирмасман,
Соқол оппоқ, кангул ёшдир, висолдин юз
ғуирмасман...*

Қизиқ, шу топда у қай висолни назарда тутяпти экан? Аниқроғи, нечанчи хотинга совчи қўйиш арафасида турган экан?

Иўқ, биз бу саволга ҳеч қачон жавоб ололмаймиз. Шоир ҳам атайлаб бу ҳақда бизга маълумот бермаган. Агар у очиғини айтиб қўйса, унда ушбу мисралар фақат биргина аёлга тааллуқли бўлиб, ўзга шеърхон ожизаларга заррача қизиғи қолмасди.

«Никоҳхўр Гулмат ҳар тўкисда «ўлдим-куйдим» деб айюҳаннос солса-да, бул дил изҳори онинг бирламчи хотиниға, яъни покдамон опамизға тегишлимидур ёйинки кейинги уч ожизасидин бировиға аталғонми — бул ҳақда лом-мим демайдир, — деб зардаланади мулла Ақобир.—Чамаси, ул туллак бир ўқ ила тўрт қуённи баравар урмоқни пилонлайдур».

Гулмат Шошийнинг ўқи аслида тўрт ҳам эмас, юзлаб қуёнларга қаратилганини соддадил мулла Ақобир қаёқдан билсин!

Уста Гулматнинг фалсафада думбуллиги, панд-насиҳат бобида галдирлиги ҳақида ортиқча тўхталиб ўтирмайлик, бу унинг кўпгина шеърларида «аҳмоққа тўқмоқ»дек яққол кўриниб туради. Бу хусусда тамоман бошқа нарсани айтиб ўтмоқчиман: Гулматнинг овсарлиги шу даражада бўлганки, биз бугун ҳажв ва ҳазил-мутойиба деб қабул қилаётган бу шеърларни аслида у оламшумул дардларига даво излаб, ўта жиддий кай-

фиятда ёзган. Агар уларни ҳозир шунчаки эрмак сифатида ўқиётганимизни кўрганда эди, бир қайнови кам муаллиф бундан юраги ёрилиб ўлган бўларди.

* * *

Уста Гулмат ижодидаги кейинги икки йўналишга алоҳида зукколик билан назар ташлашимизга тўғри келади. Энг муҳими, шоир позициясини узил-кесил белгилаб олишимиз шарт. Акс ҳолда, назмчи сартарошимизнинг битта-яримта эски мухолифи ҳануз ҳаёт бўлса, унинг айрим сатрларига бир ёқлама қараш йўлидан бориб, мендек одамнинг ажойиб илмий ишини чиппакка чиқариши ҳеч гап эмас.

Юқорида биз Гулматнинг тўпори ва даллироқ эканини исботлаб бердик. Лекин инсоф юзасидан айтиш лозимки, у ғирт аҳмоқ ҳам бўлмаган, атрофда бўй бераётган воқеаларни баҳоли қудрат идрок этиб, уларга қўлдан келганча холис муносабат билдириб турган.

Бу ўринда, энг аввало, оддий турпфуруш деҳқон ва кўчманчи сартарош, кейинчалик майда савдогар ва ҳардамхаёл носкаш бир кимсанинг эзувчи ким-у, эзилувчи кимлигини илғаб олиб, уларни синфларга бўлишда янглишмаганига қойил қолмоқ керак. Қолаверса, бадний меросни бугунги кунда бизга истарали қилган омил шуки, уста Гулмат доимо эзилувчи меҳнат аҳли тарафда туриб сўз айтади. «Азимбойнинг уйи, ҳай-ҳай, қасри султонни эслатгай», деб бошланувчи ғазалининг охириги байтини олайлик:

*Йиғиб қиммат матоҳларни давр сургини келур,
Гулмат,
Вале киссанедаги аҳвол санга арзонни эслатгай.*

Кўриниб турибдики, топганини рўзғорга учма-утетказиб, ночоргина кун кечираётган ўн минглаб оддий меҳнатчиларга шоиримиз дарддош ва фикрдош. Чунки, унинг ўзи асли шулар орасидан келиб чиққан, эндиликда унинг ҳақиқий шеърхонлари ҳам ўшалар.

Мулла Ақобир бу ҳолни шундай изоҳлаган эди: «Бизларга маълум ва машҳур шоири калонлар кўпроқ гул ила булбул ҳақинда роҳатланиб ёзар эрдилар. Гулмат баччагарни кўрингки, у бедаво ҳар икки гапнинг бирисида носкашликни пеш қиладир. Ушбу ҳолат онинг паст табақа оросидин чиққон анди эконини тасдиқламайдурми?»

Гулмат Шоший ижодининг авж пардаси эл-юртда икки ёқлама зулм тобора кучайиб бораётган даврларга тўғри келди. Вазиятни беҳато баҳолаган шоир ўз ғазалларидан бирида дейди:

*Қўш елкада қўш хоқон, мани жоним биттадур;
Қай бирига берай нон, мани жоним биттадур.*

Қаранг, ҳам миллий буржуазия, ҳам чоризм халқни икки ёқлама талаётганини биргина «қўш хоқон» сўзини ишлатиш орқали қандай қисқа ва равшан таърифлаб берган.

Сўнг шоир давом қилиб айтади:

*Сероб ҳар хил амалдор; миршабу шайх, пристав,
Танобчию солиқбон... мани жоним биттадур.*

Чамаси маҳаллий амалдорлар бир қишлоқи ипринди шоир билан ўчакишишни ўзларига эп кўрмай, унинг олди-қочди хархашаларига тамоман бефарқ қараганлар. Бундан фойдаланган Гулмат пайт пойлаб туриб, ҳатто, оқпошшога ҳам ора-сира гап отишга журъат этган. У, асосан, фронт ортини мустаҳкамлаш учун Туркистондан мардикор олиш ҳақидаги фармондан қаттиқ норизо эди:

*Мақтағон оқпошшоси лол қилди мани,
Фармони ул қаддимини дол қилди мани...*

Нега энди норизо бўлмасин? Ахир мардикорликка фақат ночор камбағалларгина сафарбар этилиб, амалдор бойлар ва уларнинг арзанда фарзандлари ҳануз айш-ишрат билан машғул экани кишига алам қилмайдими?

Бундай тенгсизликдан жиддий ранжиган шоир яна бир ғазалида ўз қаҳру ғазабини шундай изҳор этади:

*Чимилдиқдин туриб бойлар сани ҳайдар юмушларга,
Бу зўрлашнинг тузук номи гаҳи ишдир, гаҳи хизмат...*

Энди савол туғилади: хўш, Гулмат мардикорликка борганими ўзи? Гапни чўзиб ўтирмай, яна мулла Акибирнинг эсдаликларига мурожаат этайлик: «Хўкиз шоҳида амонат турғон беҳудуд заминнинг тўрт нафар бузрук ҳукмдорларидан бириси, бешак-бешубҳа, Николай пошшодир. Онингдек ҳазратнинг мардикорлик борасиндаги фармони табарруклари уёнди эълон қилинибдурки, пихи қайрилғон Гулмат буёнди сафар ҳозирлигини кўриб, бир неча қанор туршакни поюзга босқонча му-

сулмониядин ғойиб бўлибдур. Локигин сафарга айвондор шапка остинда жўнагон ул бетавфиқ Тошкан, Жиззах ҳам Марғилон музофотлариндағи қирғинбарот жанжаллар тийилғоч, эмди бошга пўлатшойи салла чандиб яна Бешёғочга кириб келди».

Бундан шуни сезиш мумкинки, оддий сартарошни эмас, балки «катта зўр шоир»ни келажак авлод учун асраб қолишга қатъий аҳд қилган Гулмат юртда то мардикорлик ғалвалари сепсилгунга қадар четроқда чакана савдо ишлари билан шуғулланиб туришга мажбур бўлган.

Гарчи шоир бу олатасир даврда «фақир киши — панада» шиорига кўпроқ амал қилган бўлса-да, лекин у эл-юртдаги улкан воқеалардан бутунлай узилиб қолди, дейишга ҳаққимиз йўқ. Масалан, тахтапуллик Қоравой подачининг Россияга мардикорликка боргандаги ишқий ҳангомасини Гулмат томонидан шеърга солинганини олайлик. Бир қарашда, бу шунчаки эрмак учун ёзилган нарсадек кўринади. Аммо ўша давр руҳидан келиб чиқиб, сезгирроқ боқадиган бўлсак, бу ҳазилнамо сатрлар замирида катта жасорат ётганини пайқаб қоламиз, яъни Гулмат миллатлар ўртасида бир-бирига зўравонликсиз, меҳрга асосланган кўприк қурилишига тўсқинлик қилиб келадиган турли реакциян гуруҳлар башарасига нос аралаш тупуришга, сал бўлса-да, уриниб кўради.

Кўп ҳолларда гаҳ қандайдир сайқ тўнғиз полиздаги қовунларини пачоқлаб, палакларни пайҳон қилиб кетгани, гаҳ қайсидир киссавур ундан йўл сўраган бўлиб, ҳамёнини ўмариб қочгани каби аҳамиятсиз дардларни айтишдан нарига ўта олмаган Гулмат айрим пайтларда XIX аср эксплуататорлари ҳамда уларнинг таянчи бўлган маҳаллий арбобларнинг сохта художўйлигини, дўзахиларча икки юзламалигини фош этиш, улар билан гап талашиниш даражасига бориб етганлиги кишини ҳайратга солади. Бундай пайтда ўзимизбоп шоирнинг елкасига дўстона қоқиб, «оббо, Гулмат хумпар-ей», дегинг келади. Шоир эса: «Ҳа, аканг қарағай Гулмат ана шунақа ажабтовур одам эди», дея нариги аср қаъридан жавоб қилгандек бўлади.

Ғазаллар

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 1

Шоирингни йўлга бошла, ямоқ тушган чориққинам,
Вале сарой шоирини пешонаси ёруққинам.

Утиб Риштону Бағдоддин Қўқонга шом кириб борсак,
Кутиб олгай Собир малла — соч-соқоли сариққинам.

Бешариқ келса забт айлаб, олар бўлсак гузарини сўнг,
Чойхонада берурман дам, пошнаси йўқ ориққинам.

Бекобод ҳам бўлур ишғол, қолур ортда Бўка, Пискент,
Кирурмиз Шошга биз мағрур мадор берса ҳолиққинам.

Шошда шоирни не кутса санго ҳам шул эрур қисмат,
Э чоригим, тақдири ман — эгосига боғлиққинам.

Жангга телба яғоч отда кирғонидек, далли Гулмат —
Кутар яғоч қаламдин ризқ... Хайр, Олтиариққинам.

1985 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 2

Аёғинг тортмоғон ерга айланиб бормоғон яхши,
Дилинг тортса балодин ҳам бенасиб қолмоғон яхши.

Чиқимга дуч келар эрсанг эртани тез рўкач қилғил,
Бугунги ул текин ошини кейинга сурмоғон яхши.

Зиёфатлар эса хил-хил, иштаҳангким эса карна*
Ўзинг ялғон сипо айлаб тортганиб турмоғон я*

Қўп ўйланма бу неъматлар ҳалолданму
Ўзумни жимгина кавшаб, боғини сўр*

Вале як бор бериб авқот, сени л*
Онингдек сулланинг афтин у*

Фикр бирла яшаб Гулмат ўта
Бировдин олғонинг мақбул, би*

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 3

Бешиғоч бозорида юргон эдим тинглаб ғовур,
Бир мусофир сўрдиким қайда деб Шайхонтовур.

Ман дедим: шундин юриб, шунғо бориб, шундоғ бурил,
Учрағай бир тўп бақа булбул бўлиб тургон зовур.

Кўфринг таслим этиб ўтғоч зовурдин нарига,
Тўғри юр ҳуштакфуруш аттори бор жойга довур.

Сўнг бурил чапроқ яна сертошу туфроғ кўчадин,
Тўхтама келгунча дуч лағмон чўзиб тургон повур.

Сан онинг лағмонидин бир қулоч ютқон бўл-у,
Аста йўл сўрсанг кейин сўйлайди ростин, ҳайтовур...

Кетди ул қуллуқ ила, боқсамки — чўнтак қуп-қуруқ,
Вайсатиб Гулматни, ваҳ, картмонни урди киссавур.

1981 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 4

Бул бароқ кирди уйимға бир балони ахтаруб,
Ул гўзал келса нетарди ман гадони ахтаруб?

Ул гўзал келса боқурди кўзларимға меҳрибон,
Бул бароқ боқди қазонга маставонни ахтаруб.

Ул гўзал келғайди ман бирла тузурға иттифоқ,
Бул бароқ келмишди ман-ла можарони ахтаруб.

Келса ул, излар эдим болу қанд сўзларни ман,
Келди бул, топмас қўлим эмди асони ахтаруб.

Келса ул, шафқат сўраб саждалар қилғай эдим,
Келди бул шафқат тилаб, мандин Исони ахтаруб.

Келса ул, мади лодон гўзал топғали гулгун умр,
Келди ул, лодон бароқ келмиш қазонни ахтаруб.

1985 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 5

Фақат оз-моз чўтирдурман, шол эмасман, букирмасман,
Соқол оплоқ, кангул ёшдир, висолдин юз угирмасман.

Азал мағрур туғулғонман, мани шердек саботим бор,
Жафо кўрсам урурман оҳ вале молдек бўкирмасман.

Фалак посангиси — танда: бу ёнда дард, у ёнда шавқ,
Бул тарафга кўшмағаймен, ул тарафдин ўпирмасман.

Бўлойин мард, келиб жоно мани ўлдирса ўлдирсун,
Севгидин чанг юқибдир, бас, они дилдан супурмасман.

Буюк ишқингга, э, Гулмат, у танноз туфлади-кетди,
Оғизда — пулга келғон нос, шу боис ман тупурмасман.

1984 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 6

Қулоққа хуш ёқар, дилбар, йироқлардан товуш қилсанг,
Келиб кошки бу ҳужрамга мани бир пой ковуш қилсанг.

Сани қўйга алишмасмен, сани қимморга тикмасмен,
Ризомасмен мани сан ҳам бўлак ёра овуш қилсанг.

Қошинг майли камон бўлсун, кипригинг игналар отсун,
Чидар эрдим вужудимни тугал кўрпақовуш қилсанг.

Очиқ гўрга тиқиб жуссам нечун мандин йироқ кетдинг,
Нетар бир дам тамоғимга сочингний чирмовуш қилсанг?

Агар сал-пал тутаб турсанг бўлур эрдим ўзим гулхан,
Манам дилни қилурман муз ўзинг кўнгилсовуш қилсанг.

Туни бирла ёзиб мадҳинг ётур девонаи Гулмат,
Тўёдирман жамолингга кўкрагимни болуш қилсанг.

1979 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 7

Қоқ пешин чоғида ман саллона келдим Ўрдага,
Забт этиб ошхонани, ёлчий дедим мошхўрдага.

Нозланиб авқот ичиб ўлтирур бир сарвиноз,
Ёнида ўйноши ҳам турғонди ўхшаб мурдага.

Бордиму одоб ила дамаға бердим салом,
Турткилаб ўйношини, жуссамни суқдим ўртага.

Чарх урур икки қошуқ, ўртада ёғлуқ патир,
Таклифи бўлмай туриб қўлни узотдим бурдага.

Иккови боққон эди ҳайратни жамлаб афтига,
Ўзни ман телба-тезик аҳволға солдим жўрттага.

Кулчадин меъдам қонуб, ақчани айлаб тежам,
Гулмато кетдим жадал фотиҳа тортиб сурпага.

1981 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 8

Бу кун ёр сержаҳл эрса кутай серханда бўлғунчо,
Унут қилса умид боғлай хаёли манда бўлғунчо.

Ҳаром ўлма бу ишқдин деб мазахлайдир Эмин-эчки,
Уч эрдин қолғон жувонни севай шарманда бўлғунчо.

Худо онгларми ул ўзни ҳуснига қилсалар сажда,
Сабр айлай — кетиб ҳусни, прастўй банда бўлғунчо.

Қаёнки ёр жадал қилса юройин ортидан сарсон,
Қилай қурбон чориқни, ҳай, кезойин жанда бўлғунчо.

Хожасинмас суюб ёрғи, ана Машраб борур дорга,
Хотун ҳақда ёзай ман ҳам гўрим Дўрмонда бўлғунчо.

Машойихлар демишларки: «Шароб келса, кетур қайғу...»
Ич-е, Гулмат, оғиз карнай, қорин чирмада бўлғунчо.

1983 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 10

Азимбойнинг уйи, ҳай ҳай, қасри султонни эслатгай,
Қаҳор қирқинчи ламполар фасон қумгонни эслатгай.

Бошу думсиз хўтик янглиғ турур кенг хонада истол,
Қориндор ул самоввори Тўлан полвонни эслатгай.

Деворда бир фаранг милтиқ пўлат шамшир ила чирмаш,
Дарчада оқ узун парда узун иштонни эслатгай.

Гидам дилни қилур хуфтон — илож йўқ нос туфурғони,
Мушук ухлар калавотда суюқ жононни эслатгай.

Сумакдин бой тутун тортиб, кийиб оврупоча бошмоқ,
Юрур там-там, шляпоси бузуқ айвонни эслатгай.

Йиғиб қиммат матоҳларни давр сургинг келур, Гулмат,
Вале киссангдаги аҳвол санга арзонни эслатгай.

1982 йилда тикланди.

ҲАЗАЛ, РАҚАМ 11

Бўзанинг савдоси тушди бошима бошдин яна,
Маст келиб қилдим хўрак пишмаган мошдин яна.

Сирғаниб остонада синди энг охириги тиш,
Ишқилиб айрилмайин кўз, бурун, қошдин яна.

Бошлади фарёдларин уйғониб бевақт хотун,
Бу шалоқ ожизага бер, эгам, дошдин яна.

Илк наҳор уйдин қочиб санғидим хомуш, гаранг,
Йўл тўсиб, қарзлар сўраб кексаю ёшдин яна.

Не сабаб кўргач мани қувлағай итлар улиб,
Қанжиги бўлмиш чўлоқ отғоним тошдин яна.

То саҳар майхонада оч ётур Гулмат бу кун,
Қолмишам пайшанбада бенасиб ошдин яна.

1980 йилда тикланди.

ҲАЗАЛ, РАҚАМ 12

Келур икки сулув, аҳ-аҳ, нозлари мўллағон эрди,
Бирин гунча эди паққос, бирин сал гуллағон эрди.

Худо урғон эса бизни ки ёшлиқдин бужур айлаб,
Бу икковни ясаб силлиқ эгам ҳам қўллағон эрди.

Ҳайит айёмида адрас аларни зап очибдурки,
Кўзим ўйнаб, ёниб ўпкам, тамоғим чўллағон эрди.

Табассум қилса деб зора ҳайитлик берсам олмайлар,
Алар балки табассумин тонгдаёқ пуллағон эрди.

Кетлариға тикилсам лол имон келтир деди Раҳмон,
Бузуқ ўйларни лек Шайтон бошимға дўллағон эрди.

Алар юлдуз ахир, Гулмат, на қўл етғай, на пул етғай,
Сани тақдир тамошшога шунчаки йўллағон эрди.

1984 йилда тикланди.

ҲАЗАЛ, РАҚАМ 13

Э сабо, айт бориб арзим ўшал қози калонимга,
Жавоб қайтармаса . . . . .¹

Сафарбар айлабон бизга юборсин зўр табибларни,
Баччағар ишқ босиб келмиш човут солғонча жонимга.

Кўзим тунлар — очиқ дарча, юрак — ёнғиндаги ҳужра,
Азоб мундин эди камроқ пучак чиққанда сонимга.

Туртиниб от-эшакларга гаҳи йўлда гаранг юрдим,
Мани извош эзиб кетса уволим ул жувонимга.

Келмади ёр кеча кутдим, қолиб бир коса ош фойда,
Бор-е мардлик қилай, майли, бу кун келсун зиёнимга.

Аёл зотин азал, Гулмат, жиним суймас эди, аммо —
Алар гоҳи қилиб сурлик кириб олғай девонимга.

1983 йилда тикланди.

ҲАЗАЛ, РАҚАМ 14

Бу нечук шоир деманг, асли ман носоғроқ,
Ёзгоним шаклан ғазал, лек ўзи бармоғроқ.

Ҳарқалай шеъримда бор маънию оз-моз фикр,
Кўп ахир аҳли қалам мандинам маймоғроқ.

Кимса дер: «Қилсанг ҳажв — бекинмас пастроқни ур,
Тинчгина авқот еюр бўлса ким қўрқоғроқ.»

---

¹ Кўп нуқталар ўриндаги сатрлар асл нусхада ўчиб кетгани учун ҳозирча тиклай олмадик.

Асли чин ашъорнавис ёзмағай оддий баён,
Барчани ўйлантурур гап отиб илмоғроқ.

Дард чекиб битсам ғазал босмағай туркий газет¹,
Ўлтирур унда биров фаҳми сал тарқоғроқ.

Ул деди: «Гулмат, жўна, пайтава қилмам шеъринг»,
Лек ўзин ёзгонларни бундинам пайпоғроқ.

1979 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 15

Аё шоир, ёзувни бас қилмағонингга қарсақлар,
Даҳолардин ўзингни паст билмағонингга қарсақлар.

Бировлар тўрт қилиб кўзни висол оқшомини кутгай,
Аёл зотин назарга кўп илмағонингга қарсақлар.

Текин майлар симирдинг гоҳ ўқиб майхонада ашъор,
Кўп ўқиб, кўп ичиб қўйғоч ўлмағонингга қарсақлар.

Боқиб оламга сўнг сархуш билмадинг тўйми бу, аза,
Офаринким тўкмадинг ёш, кулмағонингга қарсақлар.

Элинг сандин кўрмади наф, зиён ҳам етмағай асло,
Экмағонингга афсус, лек юлмағонингга қарсақлар.

Замонсозлиғ демай, Гулмат, амалдорларни ҳажв этдинг,
Авомдин жерканиб бағрин тилмағонингга қарсақлар.

1980 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 16

Кулиб омад ишларим бир юриб кетса, ажаб эрмас,
Мани нозир дебон хоқон амр этса, ажаб эрмас.

Ҳама мингбошилар бир-бир келиб савфо бериб бўлғоч,
Итимға бек хушомад-ла суяк тутса, ажаб эрмас.

Кийиб кўкракяланг кўйлак ва дарчамғо отиб олма,
Момиқ қизлар кўзин зимдан қисиб ўтса, ажаб эрмас.

Кавф қилсам уриб-судраб, уят сўзлар деган миршаб
Леғимдин ўпиб кафшим лойин ютса, ажаб эрмас.

¹ «Туркистон вилояти газети» шекилли.

Сарой шоирлари мандин кутиб эҳсон ила унвон,^{*}
Таҳорат қилғоним ҳақда ғазал битса, ажаб эрмас...

Аё Гулмат, чилим тортиб ки мастона ҳаёл сурма,
Хотин ўқлов олиб уйда сани кутса, ажаб эрмас.

1979 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 17

Аё фарзанд, аввало Сиз онони рози қилғайсиз,
Бир умрға ўзингизга отони қози қилғайсиз.

Кичиклардин туриб катта, кериб тенгдошга сал кўкрак,
Вале манга салом айлаб дуони орзу қилғайсиз.

Хушомадлар бажо этманг киши Сизга эса тобе,
Бироқ ўзини казоларга кўча таннози қилғайсиз.

Тулакзода жувонларга бўйин эгманг бўлиб лодон,
Наҳот дилни овчига Сиз газзанинг¹ ғози қилғайсиз?

Яна ҳушёр суриб даврон ғанимлардин туринг оғоҳ.
Кўзингизни мушук айлаб, бурунни този қилғайсиз.

Насиҳатлар битур Гулмат, савоб бизга насиб этсун,
Бу сўзлардин ясаб танбур юракнинг сози қилғайсиз.

1980 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 18

Бўш қолуб чиқдим бу кун қилғони ялло Ҳадрада,
Елкада янги чапон, бошимда салло Ҳадрада.

Тўғрию ҳам эғрию омукта эрди кўчада,
Фозилу девонаю нодон-ла мулло Ҳадрада.

Қўшхачир извошида ўтди амалдор ялпауб,
Билмаган дейдир: «Бу дам кезмоқда олло Ҳадрада».

Тўхтади кўнка² келиб, еприлди одам устма-уст,
Мамлакат тинчдир вале бошланди ғавғо Ҳадрада.

¹ Газаа — овчилар кўл бўйига қурадиган пистирма.

² Кўнка — трамвай.

Кўнкага чиққоч дедим: «Танга йўқ, қилгум дуо»,
Паттачи айди: «Бабо, ўтмайди ҳилло Ҳадрада».

Нос отиб Гулмат яёв Чорсуга юрдим ғозлануб,
Қолди бир жонон манго бўлғонча шайдо Ҳадрада.

1981 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 19

Ўлтирибман ошиёнда қандни чойга чўктириб,
Ки қорунни бўлка нонга, ўзни ғамга бўктириб.

Бол дудоғин ёшурғоч ул эмди қанд ҳам доридир,
Қувди бизни дафъатан ёр аввалига тек туриб.

Мулла Равшан Зулхуморға бўлди шайдо, топди шон,
Ман юрибман бир «хамак»ка обрўйимни тўктириб.

Эрса Лабзак ичра шод ул, ман Чилонзор ичра хор,
Боғда гулни ўзи ҳидлар бизга носни чектириб.

Қолса мансиэ кимни тонғай, бунча водон қурмағур?
Зора қайтса сал фаҳмдин калласига эктириб.

Ўзни манга этма душман, қийнама, э мочахар,
Ошна қилсанг Гулматингни, юрмагайдинг сўктириб.

1983 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 20

Хиргойи-ла бодани улфатга беринг, ҳов,
Ё бедасоч бир паритурхатга беринг, ҳов.

Маъшуқаю дўстга текин кулги улошиб,
Зардани бегонага қимматга беринг, ҳов.

Уйда хотун гарданига ортинг қаҳрини
Тил болини тўкмада суҳбатга беринг, ҳов.

Барча садоқатли жўра қолсин гурунгда,
Бебурдин оқлошшога хизматга беринг, ҳов.

Урламасин даврага пулдору димоғдор,
Шоирни топиб гапини шу сердардга беринг, ҳов.

Аҳли димоғдорға молу тахту сарой хўб,
Қатра маю қизларни Гулматга беринг, ҳов.

1984 йилда тикланди.

ҲАЗАЛ, РАҚАМ 21

Кеча майхонада тўрт дўст бажо қилдик айш тунги,
Фароғатга эдик ташна, кангуллар ғаш эди чунки.

Бобо Кайфий деган эркан: «Ўлиш йўқки — тўйиш
йўқдир»
Бўшатдик кўп қадаҳни, ҳар сафар деб: «Ушбуси —
сўнгги!»

Назарқул оштовоқ ушлаб бошлади дафъатан хониш,
Мов мушукнинг фиғонини эслатурди товуш мунги.

Қўшни қиз таърифин сўйлаб тўкурди кўз ёшин Ғаффор,
Сузарди май уза маҳзун мўйлабидин тушиб юнги.

Матқовул бир кўза майга алиш айлаб чопонини,
Баҳона сўнг топиб дерди: «Ўзи торроқ эди енги».

Харжладик сўм-тийинларни, сотиб ичдик кийимларни,
Ҳужрама илк саҳар Гулмат кириб келдим тутиб лунги.

1981 йилда тикланди.

ҲАЗАЛ, РАҚАМ 22

Эски Жўва қаторинда кичик дўкон очиб қўйдук,
Сотувга сўнг майиз-туршак, зира-зирка сочиб қўйдук.

Сартарошлик тегиб жонга, кечиб қайчи ва қайроқдин,
Дўконга бир қошиқ-ўлчов, иптарозу осиб қўйдук.

Ширин улфат келиб қолса, ўчоқда ёғ бўлур «жиз-биз»,
Чўзиб чандир яна юзлаб мижикларни ғажиб қўйдук.

«Фақирга ким солиқ солса онинг бўйни узулсин», деб
Пешайвонга йўғон-ўқлов ҳарфларда ёзиб қўйдук.

Бирон шабкўр харид қилмай ўтар бўлса, йиқитғони —
Дўкон олдиға уч-тўртта кичик ҳандақ қазиб қўйдук.

Кўрунг, Гулмат иши бешдир, дуруст кампир топини
эмди,
Мана тўйга бўлиб тайёр ишча ақча босиб қўйдук.

1983 йилда тикланди.

ҲАЗАЛ, РАҚАМ 23

Келибдур бир мулла ўғлон ёнимга илтимос айлаб,
Деди: «Сўйланг хотунни бошқарув ҳақда оғоз айлаб».

Уғитларни тўкиб бисёр дедим: «Бездир хотунни сан,
Бало орттирмағил бошга ўзингга ишқибоз айлаб».

Давом этдим: «Хато қилма яна айтиб ширин сўзлар,
Ақлли эр берур таълим муштини обжувоз айлаб».

Дедим сўнгра: «Хотун кўпдир, вафодори эса кам-кам,
Талоқни ҳеч дариг тутма бировга боқса ноз айлаб».

Ва уқтирдим: «Биродарлар аро сақлай десанг обрў,
Ўзингни шерпадар кўрсат, хотунни қўймижоз айлаб».

Дедим Гулмат: «Бориб эмди у нопокни танобин торт,
Хотундин кўп гапиртирдинг мани ҳам бенамоз айлаб».

1980 йилда тикланди.

ҲАЗАЛ, РАҚАМ 24

Полиззорим сори тунда ғалат ҳайвон босиб келмиш,
Не ҳайвонки, неча чақрим йироқдин ҳид сасиб келмиш.

Алимқулдин сўраб билсам онинг номи экан тўнгуз,
Таранг қопда гўштмидир ё ўрмаловчи ҳасиб келмиш?

Қорун тўйғоч секин қайтмай, ёриб борлиқ қовунларни,
Омоч тишлар билан бир-бир палакларни қазиб келмиш.

Яшар эркан тўқайларда ўзи асли титиб балчиқ,
Текин гурвак¹ тиқойин деб қорунни бўш осиб келмиш.

Эгам қўшди неча хар ва ҳачир ризқин таморқамга,
Ман ўргилдим худосидин, бу ҳам излаб насиб келмиш.

¹ Гурвак — қовун нави.

Сабр қилсанг бало ўтғай яна бир бор чида, Гулмат,
Бу тақдир кўп балоларни пешонангга ёзиб келмиш.

1980 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 26

Мақтағон оқпошшоси пол қилди мани,
Фармони ул қаддимни дол қилди мани.

Шош элидин ишга сўрабдур мардикор,
Мунча ювош онглади, мол қилди мани?

Ёшни олар эрмиш деса, хийла топиб —
Қўйдим соқол, ҳафтада чол қилди мани.

Пошшониям сўкдим қўшиб фармонига,
Болсўз эдим, қалбаки бол қилди мани.

Мушт кўтариб чиқсанг агар етмас кучинг,
Зўрлаб соқов, кўр ҳамда шол қилди мани.

Гулмат каби ҳақгўй ила олам гўзал,
Дунё — келин, лабига хол қилди мани.

1982 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 27

Чиқиб айвонга оҳ урсам Лабзагу Соғибон ўртар,
Ҳама қўшнум хотун топди, висол бизни ҳамон ўртар.

Мани гумдон қилур бу ишқ, бузоқни қатл этур қассоб,
Мани гулюз куюнтирғай, кучукни устихон ўртар.

Забун ҳолим бўлиб дoston ўқилғайдур хонақода,
Йиғлатибон сўфиларни юракни ҳар азон ўртар.

Юрак, буйрак, жигар, ўпкам куйиб тўрт сих кабоб
бўлди,

Жиғилдон истамай авқот, буёқда ошқозон ўртар.

Офати ишқ мани токай ёқур ўтда дема, Гулмат,
Бешинчи кун кетур бу дард вале тўрт кун ямон ўртар.

1984 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 28

Биродар, юр кетайлик тез, келур биз ён Сафар ифлос,
Тўқир «миш-миш», тўқир иғво ки шайтондин батар ифлос.

Қазонлардин қаро юқса, ямонлардин бало юққай,
Қўшилса у сану манга бўлурмиз уч нафар ифлос.

Бекор қолса ташийдир гап бобосидан момосига,
Қилиб гиж-гиж, тамошобин бўлодир, шу қадар ифлос.

Нафас олса — ҳаво айнир, сувин ичса — челақ макруҳ,
Ухласа ул — покланур тун, гар уйғонса — саҳар ифлос.

..Иироқ қочмоқ бўлиб ондин, секин дўстимни туртгонча —
Бурилғонимда, ортимдан сочиб қолди заҳар ифлос.

Деди: «Гулмат, ўл-а! Ўзга йигит-ла кетди севгонинг...»
Қўринг топган гапини, ҳатто у еткурған хабар ифлос.

1980 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 29

Бу дунёни иши чалкаш — гаҳи ойдин, гаҳи зулмат,
Азал ишни қилур расво гаҳи тақдир, гаҳи қисмат.

Чимилдиқдин туриб бойлар сани ҳайдар юмушларга,
Бу зўрлашнинг тузук номи гаҳи ишдир, гаҳи хизмат.

Эгилсанг ҳам қулингман деб, ишонмасдин кўюр айгоқ,
Талаб қилгай яна сандин гаҳи имзо, гаҳи тилхат.

Бориб дардинг баён этсанг ўзингдин айб топура қозий,
Сани қувлаб юрур сўнгра гаҳи иғво, гаҳи туҳмат.

Ялиасак-да яратгонга манго парво қилурсан, деб,
Вале иблис бўлур бизга гаҳи устоз, гаҳи улфат.

Китоботни ўқиб боз-боз пишит каллангини, эй фарзанд,
Ҳаётдин дарс берур санга гаҳи Сўқрот, гаҳи Гулмат.

1982 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 30

Шўрвабон шеърлар бас-е, эмди ман ош қилаюн,
Катта зўр шоирлиғимни дафъатан фош қилаюн.

Бошга дўст солди жафо, алдади қондош яна,
Воз қаламни дўст тутиб, қағозни қондош қилаюн.

Мулласи бермас салом, қозиси олмас алиқ,
Ман алар айбин очуб, қўш кўзин мош қилаюн.

Арз ила борсам эшикдин қўймади губернатўр,
Ҳажвиямни дарчасига оттали тош қилаюн.

Етмадим ёр васлиға, қалбиға сан ет, шеърим,
Тунда ул дўндуқчани санга болишдош қилаюн.

Кўп хато қилдим манго телба ҳис раҳбар ўлуб,
Эмди гўр туйғуга, Гулмат, ўзни ман бош қилаюн.

1981 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 31

Дардга излар эсанг чора они дарддош кишидин сўр,
Қизиқтирса сани олам, бозорни «миш-миш»идин сўр.

Упич истаб касаллансанг бориб ёрдин шифо сўргил,
Қўймаса гар уйчасига, эшикни тирқишидин сўр.

Овнинг юрмай мабодо сан. . . . .
. . . . . кўнгли бўшидин сўр.

Хазар этгил порахўрнинг қазонидин, чунончи ул —
Қанчалар ... егонини ўттиз икки тишидин сўр.

Дуруст ошно тилиб кўнглинг, бирон улфат топар бўлсанг,
Суриштирма онинг наслин, мансабидин — ишидин сўр.

Агар Гулмат океанни сан суҳбатиға эсанг мойил,
Нечунким ул бугун кунда яшарға қўрқишидин сўр.

1980 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 32

У танноздин ото безор, у безотға оно исроф,
Сулувдир лек ҳаёси йўқ, демак ҳамду сано исроф.

Мамат бойни қилиб жазман тақиб юрғай текин сирғо,
Ва афсус ул бетавфиққа бағри қонли хино исроф,

Қошлариға эсиз ўсма, қабоғига сурмалар ҳайф,
Юзига ҳафтада уч-тўрт қути сассиқ уло исроф.

Фаҳмсизлиқ, таманнолиқ ёмон дардки — давоси йўқ,
Ки бемори оғир ётса табиб қилғон шифо исроф.

Магар йўлдан тойибдурки, қабрида ҳам ўзин сотғай,
Ки хилватда тутиб олсанг, у маҳлуққа .... исроф.

Бориб Гулмат синаб кўрмоқ учун четдан имо қилдим,
Онингдек юз буриб бурнин жийирғонга имо исроф.

1981 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 33

Э, гўзал, ваъда бериб ваъдада турғонинг қане?
Йўл кутиб, кўз ўйнатиб Кўкчада юрғонинг қане?

Бир бузуқ имлаб эди, ман они «кишт-кишт»ладим,
Учраса шилқим санго, лабчани бурғонинг қане?

Кўп хотун топди онам, бермадим ройиш сира,
Бийдалаб ёт совчини кафшинг-ла урғонинг қане?

Тўйга деб бир эчкию арпахон қилдим харид,
Сомсалар ёпмоқ учун тандирни қурғонинг қане?

Ман куёв тахлид бўлиб мойладим маҳсимни хўп,
Сан келинлик қасдида сочингни ўрғонинг қане?

Ишқни сан Тоҳирдайин қурбонисан, Гулмат ғариб,
Зухрани суйдинг вале айшини сурғонинг қане?

1983 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 34

Юрар Дўмбирободда бир ғаламис лаланглаб,
Мугуз қилиб мўйловин, кал бошини яланглаб.

Дошқазонда қовуртиб еб қўйгудай тикилгай
Номи ўтгон аёлга ғилай қўзи жаланглаб.

Енг ичида бедона, қўлтиқда оч хўрози,
Белбоғида пичоғи тўппончадек саланглаб.

Иўлакда ул бемақон дайди ит-ла тўқнашиб,
Бир-бирига ғижинди бир-биридан безанглаб.

Бангилигин фош айлаб «пақир-пуқур» йўталғоч,
Дўкончамнинг ойнаси сиғиб тушди жаранглаб.

Ожизалар Гулматни суяр, лек бу сасқдин
Қочиб ўтар келинлар, қизлар ўтар мазанглаб.

1987 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 35

Қўш елкада қўш хоқон¹, мани жоним биттадур,
Қай бирига берай нон, мани жоним биттадур.

Серб ҳар хил амалдор: миршабу шайх, пристав,
Танобчию солиқбон... мани жоним биттадур.

«Таҳорат қил!», «Солиқ чўз!», «Итоат эт!», «Тўғри ёз!..»
Таъқиблагай мнинг фармон, мани жоним биттадур.

Учкор ўқир ҳажви ҳар бою ҳар муҳрдор,
Рақибларим — оломон, мани жоним биттадур.

Яна кундуз рўзғору тунда ашъор азоби,
Уламо ҳам беомон, мани жоним биттадур.

Шўрпешона Гулматнинг саботига бериб тан,
Шайдо юрур кўп жонон, мани жоним биттадур.

1984 йилда тикланди.

---

¹ Миллий буржуазия ва чорпам.

ҒАЗАЛ. РАҚАМ 36

Адо қилди хотунсизлиқ ризодирман кўмилмакка,
Вале шеърлар битиб вақт бор на ўлмак, на чўзилмакка.

Туним ўтғай эзиб ёстиқ, тошар икки кўзнмдин ёш,
Бири- -Апхор, бири—Бўзсув, келинг қизлар, чўмилмакка.

Ҳасан мингбошининг кенжа қизи бежо боқур тушда,
Ки уйғонгач дедим: «Ёшсан, бало борми сузилмакка?»

Онинг тўнғич оповси, аҳ, муносибдир манго наққос,
Пишибдир жавҳари лиму киби тапёр узилмакка.

Бироқ бўйнидағи маржонидин ҳам ошиғи кўпмиш,
Борайму ё шу маржонга чағир тошдек тизилмакка?

Биров дейдир: «Қириб дўппи бозорига жувон сайда»,
Ахир мавлоно Гулматман ва ҳаққим йўқ бузилмакка.

1984 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ. РАҚАМ 37

Инглиз отлиғ бир оролча тарқатибдур, қаранг, пидбўл¹,
Уйнар эрмиш эмди қўрқмай Рўсиё-ла Фаранг пидбўл.

Яраслўвда² сотиб пашмак тутилдим бу тамошшога,
Кангул очмоқ эди аҳдим мани қилди тажанг пидбўл.

Ки майдонни харибларға бўлиб берғон эканлар тенг,
Бир-бировин томорқосин босдилар, бўлди жанг пидбўл.

Бут шимин тиззадин қирқиб, кийибдур почага енгча,
Қўринг гулдек йигитларни айламиш ғирт мазанг пидбўл.

Соқчини чалғитиб кимдир равотга тепди чавгонни,
Ёғилғоч қийқируқ-хуштак тамом бўлди аранг пидбўл.

Тарқаса биз тарафларға қўрқаманки, аё Гулмат,
Ушга Шошни рақиб айлаб қилур элни гаранг пидбўл.

1984 йилда тикланди.

¹ Футбол.

² Ярославль шаҳри.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 38

Эмиш ёрим сог-саломат, соглиқлигиндин айнанай,
Они кўрмай дилим доғлиқ, доғлиқлигиндин айнанай.

Безиб аччиқ насиҳатдин аразлаброқ кетиб эрди,
Мақтасам-ку эрир мойдек, ёғлиқлигиндин айнанай.

Чамо қилгон киби ҳамённи гоҳ чўнтакка суқланғай,
Жаланг-жалпанг кўзларининг зоглиқлигиндин айнанай.

..... аста сўраб эрдим,
..... ни маҳкам боғлиқлигиндин айнанай.

Узим ўнглаб десам «ҳазил», мани қувди ямон қарғаб,
Ҳамон тинмас эмиш жоғи, жоғлиқлигиндин айнанай.

Сабр қилғил ётиб эмди овнинг юрмас эса, Гулмат,
Тўрингни ёр узиб қочди, балиқлигиндин айнанай.

1984 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 39

Темирларға кирибдур жон, ғаройиб бир замон бўлди,
Валекин кўнказининг, дўстлар, яралғони ямон бўлди.

Манам бир бор чиқиб эрдим биқинларға сдим тепки,
Дараксиз бўп қовуш кетди, дуруст якак тамом бўлди.

Неча чўнтаккесар ўтғай бошингдин то аёқ сийлаб,
Лаҳзада қоқлануб ҳамён, носим ҳатто талон бўлди.

Сўкинғонча сотур чипта бир давангир, кўзи бежо,
Шу дўппимни уриб қолгон деган маида гумон бўлди.

Бурунларга бурун найваст, қомати гоз турур букри,
Оноси ўпмагон қизлар .....

Ковуш, дўппи ила ҳамён дегил сатқай, вё Гулмат,
Кетса молиниг кетубдур лек шукр қил бош амон бўлди.

1980 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 40

Буюк ишдир магар чархда мани шоир топилғоним,
Бошимға лек жавр бўлди танилмоққа шошилғоним.

Ҳануз ёдда — қироат-ла ўқишни машқ қилиб оқшом,
Утовдин ким отиб милтиқ, бобовларга қопилғоним.

Қириб масчитга ман бода сафосини этиб ташвиқ,
Умар-Хайём ҳисобинда аёғимдин осилғоним.

Бориб майхонага сўйлаб бу гал динга фидоликдин,
Келиб тутғоч имонсизлар совуқ сойга отилғоним.

Қазоларнинг оросинда топай обрў дебон ул кун
Ўқиб инсоф ҳақинда шеър, ямоқ тўндек қоқилғоним.

Жасорат қил яна, Гулмат, ки оқпошшога гап отил,
Қолур Шошда бўлиб эртақ тирикликча ёқилғоним.

1980 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 41

Гўзал бир ён, газал бир ён, қалам вайрон ўртада,
Қағоз бир ён, намоз бир ён, мачит қурбон ўртада.

У кун бизни ёқиб жоно Тахтапулдин ўтдило,
Сулув бир ён, гулу бир ён, кезур шайтон ўртада.

Ўнг кўзим ёр юзин қўмсар, чапи қўмсайди белроқни,
У кўз бир ён, бу кўз бир ён, бурун ҳайрон ўртада.

Куйиб ишқдин бўлиб ҳофиз, куйласам тунлари гирё,
Дутор бир ён, сетор бир ён, чарм гармон ўртада.

Дуо қилдим гаҳи ёрни, қарғадим гаҳ раҳмсиз деб,
Ақл бир ён, жаҳл бир ён, фикр айрон ўртада.

Э, ука, Гулматий севмиш бир отинча навжувонни,
Отин бир ён, хотин бир ён, аканг сарсон ўртада.

1984 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 42

Манам бечораман ўзни кўп пирок этмагил, танноз,
Додлатиб, зўр авозимни хирқироқ этмагил, танноз.

У кеч рақсу мақом айлаб ғанимларға чилим тутдинг,
Биза қолғонда ўзни сан қурумсоқ этмагил, танноз.

Ямоқ маҳси ила юргоч санго балдоқ топай қайдин,
Олиб куммуш туморимни мани қоқ этмагил, танноз.

Сўзим ялғон эмас, асло вафо қилмас бу жазмонлар,
Босиб ғафлат аларни сан дилин чоғ этмагил, танноз.

Садоқатда бўлай якто, келу бахш айлагил ўзни,
Е бўғзумга уриб ханжар мани соғ этмагил, танноз.

Жафо ёғдирма Гулматга ки ортингдан сўкиб ўтмай,
Беандиша қилиб оғзим саримсоқ этмагил, танноз.

1982 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 43

Дўконимда касод бўлғон ҳама молни берай санга,
Ол-е, жонон, Чилонзору Қатортолни берай санга.

Самарқанду Бухоро лек сўғал холга кетур арзон,
Бу икки шахрима тегма, қаро холни берай санга.

Яна Фаргонаю Урганч, Денов, Жиззахларим бордур,
Қар бирин номидур ботмон, не мисқолни берай санга?

Тегма шоир, олимимга, сахий-содда деҳқонимга,
Барча қози, миршабу шайх ва боққолни берай санга.

Нонимни ол, тўнимни ол, қағозу дафтарим қолсун,
Давот тўла заҳар тутгил, ясаб болни берай санга.

Ки Гулматда қурук шеър деб, амал-унвонлига учсанг,
Куровпаткин — губернатур ва гинролни берай санга.

1987 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 44

Қорни очнинг дили таскин излабон рўза истайдир,
Қорни тўқлар қилиб шўхлик бўзали кўза истайдир.

Бировларға сқар булбул, бировға хуш келур қарға,
Биров қайтмас ҳаромдин ҳам, бири покиза истайдир.

Инонгайдир бу кун олим на маҳшарга, на Исора,
Вале банги чилим тортиб ҳануз мўъжиза истайдир.

Азал чалкаш экан дунё, тузатмоқлик экан душвор,
Бировға эр топилмайдир, биров оғиза истайдир.

Ажаббоки маҳалламда на тўйдин гап ва на аза,
Мани кўнглим шу фурсатда қазондин жизза истайдир.

Яна нафсим уриб тугён, яна маъюсланиб Гулмат,
Яна ғашлик чўкиб дилга, яна ҳомуза истайдир.

1980 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 45

Гандираклаб келур Эшмат, қимиз тортқонга ўхшайду,
Яланғочдир, яктагини яна сотқонга ўхшайду.

Ичишни ким қўйибдурки ўзинг ҳаммол эсанг, хумбош,
Ман ичсам сал ярашгайдир — савлатим хонга
ўхшайду.

Боши сархуш эмас чоғда ўтурди ул қилиб қуллуқ,
Ажаб энди ўзи шоҳу сўзи фармонга ўхшайду.

Арслондек уриб наъра йиқилди юзтубан ерга,
Тўкилгон носи гулгулга сочилгон донга ўхшайду.

Суяб эрдим, боқиб шодон юзимин хўп ялаб турди,
Оғиздин бир уфурди ҳид — тезак ютқонга ўхшайду.

Елкалаб ул гуноҳкорни сўкиб-судраб борур Гулмат,
Биров қасддан гўё манга ўлик ортқонга ўхшайду.

1983 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 46

Ғарчли ковушни йиғлатуб йўлда гўзал кевотти-я,
Икки пода ошиқлари ортда касал кевотти-я.

Э, подалар, сизга керак унвону зар, сўйгра хотун,
Манга тожу тахту қаср, ганжу амал кевотти-я.

Пўргаласам унга, биров «пашша бўлиб борма», деди,
Пашша эсам, қандоқ чидай — уч пуд асал кевотти-я.

Шоди-бурун «оҳ!» деб аёғига ўзин ташлаб эди,
Тоғдек бурундин сакрабон ўтди жадал, кевотти-я.

Ишқ йўлида энди манам арзон-гаров кетсам кетай,
Ёшуриниб бахмал паранжида ажал кевотти-я.

Гулмат, фидо қилмай тур-е ёрга улуғ бошингни сан,
Шу паллада бу каллага нодир ғазал кевотти-я.

1984 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 47

Ман шоирман, сан — хоқон, ман кимману сан кимсан,
Манда—онг, санда—аркон, ман кимману сан кимсан.

Ғазалларим, эй қози, шоҳга пайза ниқтагай,
Қонунинг — шоҳга қалқон, ман кимману сан кимсан.

Ман халқимга таянгон ўғулдирман, ҳей миршаб,
Санда — халқингга гумон, ман кимману сан кимсан.

Ўлжа бўлур ёғийга дур-гавҳаринг, ҳой мулкдор,
Шеърим — ёвга палахмон, ман кимману сан кимсан.

Ишқмас, ижод лаззатин мақбул билди Гулматий,
Кўз сузма, эй навжувон, ман кимману сан кимсан.

1986 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 48

Фаранглардин олиб таълим Шошга қайтмиш бир
олимча,
Бурун устинда айлангон бурақ сочи соқолимча.

Бошимни ирғасам ғайри лисонда ул деди «банжүр»¹,
Таваккалдин дедим «михлүш»² манам ўзимни ҳолимча.

Сўғин айни бўлуб Лукмон они қаттиқ синов қилдим,
Жавоби бўлмади оқил мани доно саволимча.

Десам яъни: «Фаранг бозорида чан пул ковуш-маҳси?»
Деди: «Бўлса тасодифон, тскин турғайди монимча».

Иўталмоқ ҳам бозорда пуллигини қайдин тушунгай ул,
Бошига шунча жун тўплаб ақл йиғмабди молимча.

Фаҳмсиз бойни ўғлидун нечук олим чпқур, Гулмат,
Отоси салладор золим, буям шапкада золимча.

1985 йилда тикланди.

ҲАЗАЛ, РАҚАМ 49

Айт-чи токай қонда ёндош мошга мош,
Тобакайки қозондошдир ошга ош?

Қари бўлсам ҳам йигитдекман, нигор,
Айнама, деб: «Тўғри келмас ёшга ёш».

Тошбағир сан, боши тошдин ман, ахир —
Ишқ ўти чақнайди тегса тошга тош.

Қўлларингга туташмасдин қўлларим
Қабоқ уйсам туташгайдир қошга қош.

Айрилиқда бўлмасин соб бу умр,
Ултирайлик қўюб бир зум бошга бош.

Сани Фаргонадан излаб топмадим,
Гулматийини ўзинг йўқлаб Шонга шон.

1985 йилда тикланди.

ҲАЗАЛ, РАҚАМ 50

Баҳор айёмида кўкнор эзилгон бир лаган бўлса,
Ёнингда нозанин сан-ла томоқни намлаган бўлса.

¹ Банжүр (французча саломлашиш).

² Бу сўзнинг асл маъносини аниқлай олмадик.

Нозанинки уполар чангитиб юзга, атир пуркаб,
Бураб гажжак, мўйчинакда қошин кўркамлаган бўлса.

Бошпигда тол тўкиб соя, тагингда тўлғонуб мапса,
Чечакларнинг бўйни еллар бурунға жамлаган бўлса.

Имо этсанг бирон бачча кавобдин сўнг палов тутса,
Ярмисин сан, ярмисин ёр нозлануб ямлаган бўлса.

Висол сайлин ўтқаруб соз ва ғавғосиз якун қилсанг,
Ширин сўзлар бўлиб кўпроқ, совуқ гап камлаган бўлса.

Ҳазал битдим замон шоирлари-ла тенг юройин деб,
Кечиргайсиз агар Гулмат пича илдамлаган бўлса.

1982 йилда тикланди.

ҲАЗАЛ, РАҚАМ 51

Келибдур хат велик ашъорнавис Кўзма Прутковдин¹,
Қағоздин сўз эмас гўё оқур жозиба тарновдин.

Паришондирму сархушму калом бошлабди сал чалкаш:
«Бунини ёзмоқдаман санга ё Тамбовдин, ё Псковдин...»

Сўғини дебдир: «Бўлайлик дўст ки шоирға куюр шоир,
Ману санбоп дурук чиқмас редактурдин ва гўрковдин».

Давом қилмиш: «Бўлиб ботир манингдек ғоз яша,
қўрқма —
Самодержовиё филлин отсаям бошга Оқтовдин».

Яна айтмиш: «Кузат зипрак, сани чалғонга кун берма,
Ошиноға қара бир бор, ўн сафар зоглануб ёвдин».

Адоғинда демиш Кўзма: «Ёзайлик басма-бас, Гулмат,
Жаҳонда қолмалди ўзга қизик шоир биз икковдин».

1985 йилда тикланди.

---

¹ Козьма Прутков — рус шоирлари латифа сифатида машҳур бўлган қаламқаш.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 52

Рўсиёлиқ буюк Кўзма ағога бул саломнома,
Манам туркий қавмларға эгам еткурғон аллома.

Вале алломаликдин биз рўшнолиқ кўрибмизму?
Беастар бир чопон манда, сандадир одми коржома.

Юрурдим тўқ — эдим усто, юпунлашдим бўлиб шоир,
Ҳар тўкисда мазахдурман — бурунли, кўзли ҳангома.

Бўлай пулдор манам — тўнкар шеърларим рўс
забониға,
Ғаҳи мўлроқ берур ҳосил қилинса токни парғома.

Яна мандин олу туршак, тулуп-шапко жўнотиб тур,
Биродарлиқ қолур мангу ҳалолроқ эрса шартнома.

Соғингай дийдоринг Гулмат, нетайки Ер бўлинғонда —
Манго ўлчаб берилмиш Шош, санго — олис Кастирўма¹.

1985 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 53

Келмоғоч ҳолим сўраб дўст, босди душмон пашшалар,
Бир нафар шоир бошинда мингта тарлон пашшалар.

Гоҳ ғувиллар, гоҳ қитиқлар нча кирғоч почадин,
Ҳасратимни ёзмоғимга бермас имкон пашшалар.

Биттаси бек сифат очкўз, мулладек серғаи бири,
Яна судхўру сур миршаб, қозию хон пашшалар.

Бошқаси тез шеърға қўнди, исқади ҳар мисрани,
Ё бировга эрди айғоқ нафси ўлқон пашшалар.

Кимки шоирни гашига тегса тушгай ҳажвига,
Оқибатким элга кулки бўлди лодон пашшалар...

Кирди қизлар, шеърни тўхтат, сурмани сот, Гулматий,
Ҳайдасам сур пашшаларни келди жонон пашшалар.

1984 йилда тикланди.

¹ Кастрома шаҳри

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 54

Қиз учун ёнма, э, шоир, юртга соғинг керак бўлғай,
Бургадек чақса бир танноз сўкма, жогинг керак бўлғай.

Гўзалдир деб қилурдинг мадҳ гулу булбулин, бўстонни,
Онгладинг сўнг — зоғу ботқоғу янтоғинг керак бўлғай.

Аёқни ўйламай бошингга қувондинг фикрчан деб,
Эсанг милтиқ, эмди билдингки қўндоғинг керак бўлғай.

Уйлануб озмагил ғамдин, элгаям, юртгаям куйма,
Гўрингда қурт-чаёнларга бу гўшт-ёғинг керак бўлғай.

Ғалвасиз юр қилиб ялло, вафолиқ кутма дўстлардин,
Қолса етғай чопон — охириги ўртоғинг, керак бўлғай.

...Ўтга ятак отма, Гулмат, бургага айлабон зарда,
Ки ятак чўнтағидоғи носқовогинг керак бўлғай.

1985 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 55

Забардастсан ки дардингга қаҳқаҳангни улар эрсанг,
Фалакдин шавқ тила аввал бирор ноёб тилар эрсанг.

Дилинг шавқдин эса маҳрум толай эзгулигин қайдин,
Қарогинг лоақал кулсуи ғариб бошин силар эрсанг.

Қовоқдору димоғдорлар — манману, жоҳилу худбин,
Ошиноға самимий кул, ёвга заққум кулар эрсанг.

Мазахлай билмаса ёвни, бу эл енгишниям билмас,
Элинг хандонлиғи-чун қил агар исён қилар эрсанг.

Азал кулгу билан эзгон эзармонни эзилгонлар,
Қўюб ғофил, кулиб юлғил ки юлғичдин юлар эрсанг.

Бадқовоқ бек, амалдорлар қилур тоқай азомни хун?
Масхара айлаб ўл, Гулмат, бул аламдин ўлар эрсанг.

1985 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 56

Қайси қиз лимубадан — юз касалининг коридур,
Кўз ёши — чипқонга эм, кулса — жигарга доридур.

Ярқ этиб боқса қиё — тўхтатур безгакли ҳам;
Кўкйўтал бўлгонга ноз — бир коса кўкноридур¹.

Тарқалур бош санчиги ва тугал сархушланур,
Ҳид олиб Шер бўзахўр мушк-атир беморидур.

Қош сузиб қилса имо — йўрғалар туғма чўлоқ,
Бир ўпич тутмоқлиги сил касал инкоридур.

Кафши гар «так-так»ласа очилур кўрнинг кўзи,
Қаргиши — «алҳамду»нинг кар учун такроридур.

Мандадур қирқ мингта дард, истарам қирқ минг табиб,
Гулматий бор хасталар ичра энг ночоридур.

1988 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 57

Сартарошхонама кирди сур волостной — семиз, сергап,
Деди: «Ишни бажар силлиқ бу гал кўпроқ совун
суркаб».

Ўзин кўзиға кўзгуда айладим афтини кўз-кўз,
Поралар ютқон томоғин бўйинсочиқ билан буркаб.

Ўстарамни қайроқ узра «Танаввор»га ўйнатиб сўнг,
Сочин ажриқ ўриш қилдим орқасиға қорин тиркаб.

Турна тумшук тараклатгон киби қайчи бўлиб
«шиқ-шиқ»,
Соқолин айладим кетмон, мўйлабини қошга чиркаб.

Бошиға бетёғи чаплаб, тараб бурнидағи юнғни,
Қулоғиға упо урдим, кўк кўзиға атир пуркаб.

Калласи қирқ ямоқ бўлди, яна мўйлаб узун-қисқа,
Пулин бермай, «тфу, чўрт» деб кетди Гулматни у тергаб.

1987 йилда тикланди.

¹ Кўкнор пчилса, йўтални вақтинча тўхтатади.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 58

Жавдаризор походидек дилда дард юз ғарам сандин,
Дарпаранг босмоғинг бекор, тузалғай бу ярам сандин.

Жазманинг нафақат шонр, сартарошу яна деҳқон,
Жўякдоғи карам мандин, юракдоғи карам сандин.

Мувашиаҳга ўраб кашинч жўнатдим санга ишқнома,
Хатинг махфий этиб зора келса нос бир ўрам сандин.

Юзимға юз ажин қўшди, мани йиғлатди қийноғинг,
Ажин — жилға, кўзимдин ёш оқодир юз тарам сандин.

Гуноҳим шул — ки ёшликда кийиб қочгон эдим
кафшинг,
Ўша кафшинг ҳануз уйда, манго кўпроқ қарам сандин.

Олимхон шеър ёзолмайдур, нечук қизлар юрур шайдо?
Аслида арзиғай, Гулмат, минг ўргулса ҳарам сандин.

1987 йилда тикланди.

ҒАЗАЛ, РАҚАМ 59

Сўзимдан куймасанг, юртдош, санго куйган дилим
сатқай,
Ениб битсам сани деб, сан билмас эрсанг, кулим
сатқай.

Топинмоққа худойинг йўқ эса шоирға қил сажда,
Топинсанг ўзга махлуққа, шу юрт — боғу чўлим
сатқай.

Саодат излабон санга илм эдим, чилим чекдим,
Саодатга чўзмасанг қўл, ўша илму чилим сатқай.

Ўзингдин ўрганиб тилни, муножот айладим санга,
Тушунмай лол боқар бўлсанг, бу хўрланғон тилим
сатқай.

Ки оқпошшоға эрк сотқон амалдорға дилинг сотсанг,
Сани эркака етаклай деб босиб ўтгон йўлим сатқай.

Бўлсаю бир ўзи номдор, кўрмаса доврағнинг Гулмат,
Санго шонсиз ҳаёт исроф, манго шонли ўлим сатқай.

1987 йилда тикланди.

ҲАЗАЛ, РАҚАМ 60

Бири камдур бу дунёнинг—донинг бўлса, элак йўқдур,
Тўнинг бўлса, каминг—белбоғ, қудуқ топсанг челақ
йўқдур.

Камбағаллик қуриб кетсун, зулмкорининг оти йитсун,
«Пешонамга қуёш битсун» десанг шамдин бўлак
йўқдур.

Ўшал шамға бўлиб мардум зимистонда кун ўткардим,
Десам: «Дўстга тўкай дардим», имонидин дарак
йўқдур.

Имонсизда вафо бўлмас, ютуқсизда хато бўлмас,
Меҳрсизда худо бўлмас, бемаслақда тилақ йўқдур.

Жигилдонга тиқилғай ғам, кўзингдин то тавонинг нам,
Бош олиб кетмақ эсанг ҳам бу зиндонда йўлак йўқдур.

Гулматий, ҳар сўзинг тилло, дадил ёз қўллабон хилло,
Бемиллат нонбу суллоҳ амалдорда юрак йўқдур.

1988 йилда тикланди.

ҲАЗАЛ, РАҚАМ 61

Олис саёҳатга чиқиб, қолдим тугал бўйдоқлашиб,
Чопгим келодир майсада итлар ила ўйноқлашиб.

Е бароқ бўлсам, тутиб олсам сулув мош-пошчани,
Тун бўйи «вағ-вағ»ласак том бошида қийноқлашиб.

Лоақал ҳанги эсам ки чорласа бир мочахар,
Дашт сари кетғай эдик шод исканиб, сўқмоқлашиб.

Майлига тўнғуз бўлай тўнғузтабиат ёр учун,
Бўсага қонсакки бас қўшмоқ бурун тўқмоқлашиб.

Пат ато айлаб эгам тикласа мандин хўроз,
Бир харам оппоқ товуқ турсин қатор «қоқ-қоқ»лашиб:

Э, гўзал, Гулмат агар одам бўлиб юрсин десанг,
Шу кеча ёнимға кел шайтон ила шарт боғлашиб.

1987 йилда тикланди.

ҲАЗАЛ, РАҚАМ 62

Кетиб даврон элимдин кир замонларга куним қолди,
Ҳама яхши бўлиб бадном, ямонларга куним қолди.

Ки аттордин чиқиб нозир, амалга минди даллоллар,
Носфуруш арбобу айрончи хонларга куним қолди.

Саройда тамагир шоир сўзин пуллаб топар обрў,
Сўзимни сотмадим, аммо гумонларга куним қолди.

Муҳрдорға айласанг арэ, туру сан, суйласин чўнтак,
Идора, маҳкама отлиғ дўконларга куним қолди.

Сатанг олимчалар маърузада туркийни тарк айлаб,
Юнонча тавбадин баттар лисонларга куним қолди.

Гулмато, соч оқарди, оҳ, қайда ул шеърға шайдо қиз?
Отоси қаргаган бадхулқ жувонларга куним қолди.

1988 йилда тикланди.

ҲАЗАЛ. РАҚАМ СУҒИНГИДИН ОЛДИНГИ

Урдак сўйиб қалам қилай қушпатдан,
Нодир калом қолсин биздек хушхатдан.

Юз йилда бир келур мандек нодирсўз,
Қўкка икки ой чиқмоғи — қўш бахтдан.

Мир Алишер табакай сўз хоқони,
Бизгаям жой топинг бирон бўш тахтдан.

Мир бобо лек бағри кенглик қилса-да,
Келиб Машраб-жунун айтур: «Пўшт баттан!»

Олов қалбли шоири-ла элда файз,
Қи оловсиз бўлур хуштаъм мош қаттан?

Гулматдек зот яралмаса юз йилда,
Унда ўзим туғиламан бошқатдан.

1987 йилда тикланди.

Мухаммаслар

МУХАММАС, РАҚАМ 1

*ёки бозордин ғоз олғоним, ажиб ҳангомалар кўрғоним,
бир жувон ишқинда ғоздин айрилғоним, ҳам мело-
дий 1884 да ўшал саргузашт ҳақинда ёзғоним*

Барра соқол болташакул қайчуланиб соз,
Ва яна афт-ангоримиз муллага таққос,
Ва яна тил остида беш-олти чўқим нос,
Эскишаҳар бозоридин олғоч семиз ғоз,
Раста кезиб юрдуқ лапанг ғозга қилиб мос.

Раста тиқин, шовқуни жон олғучи эрди,
Бунда биров киссага қўл солғучи эрди,
Анқов киши ҳамёнисиз қолғучи эрди,
Бир нашаванд четда дутөр чолғучи эрди,
Қопни очиб найни ҳазин пуфлади морбоз.

Сабзи-пиёз теграсида ёш-қари ғиз-ғиз,
Тўп ўқлари янглиғ уюм ҳар ерда тарвуз,
Бақлажони катта бурун сингари ёлғиз,
Йўлда қатор отқулоғу кашничу ялпиз,
Қўкни кўриб, бўлгинг келур бўрдоқи новвос.

Чопди «уруш чиқди», дея Шотўра мисгар,
Оч кишилар каппонга ё тортдиму лашкар?
Борсак, қаранг, шовқун солуб савдо қилур кар,
Каммиди бул, ихлос ила ҳангради бир хар,
Нинафуруш лўли момо — устида сарбоз.

Қоп кўтариб ҳаммол шу он келдию жайрон,
Босди челақни кўрмайин, ағнади айрон,
Айронфуруш тепди они тиллари сайрон,
Жанг янаким мой дўконин айлади вайрон,
Мўйлабима бердим ўшал мой ила пардоз.

Бир қиякуз танга йиғар сабзини тузлаб,
Ҳолвачи кетгонни сўкур, келгонни сизлаб,
Юрғай эди чўртан текин озуқа излаб,
Ул зўравон эмди ётур бўчкада музлаб,
Бўчкада ман бўлмагоним бахт эди қийғос.

Гарчи мани касбим эмас «емиш-миш»у «ков-ков»,
Пеша қилай оғзимни бир: расвоси — чайқов,
Шайтониниям айлар ўсал бундаги алдов,
Гўлга биров милтиқ дея пуллади тарнов,
Фойдасидин миршабгаям қистирди оз-моз.

Соғ бутига бир пой этик изласа маймоқ,
Мош пулига бўза ичур бошқа бир аҳмоқ,
Қотди бошим, мандин кўра ким яна соғроқ?
Келғоч дўкон сори, кийиб қўлига пайпоқ¹,
Патли чилопчин² танлади бошига тинноз.

Бойи сотур шоҳи рўмол, иштонун кўйлак,
Атторида сурма, зира, сиргаю ойнак.
Қамбағали мунда турур сотғали тўнғак,
Тўнғак оша ўтди кучук — оғзида сўнғак,
Қассоб они келди қувиб, ушлади шоввоз.

Кимса деди: «Кун бўйи ман мардикор ўлдим,
Нокка пулим етмай вале бунда хор ўлдим...»
Ман-да дилим очмоқ учун беқарор ўлдим:
«Ғозни олуб, ақча тугаб, тор-мор ўлдим,
Ҳали буям туғмай тухум қилса керак ноз».

Куйканадир қилса харид қайси киши бор,
Қимматчилик эрса бозор, заҳри-пиши бор,
Хону амалдор эса тўқ, нечоғ иши бор —
Оддий авомнинг ҳам ахир қорни, тиши бор,
Нарху наво элни хароб айлади паққос.

Тунги қароқчидин ямон бўлди бозори,
Тиф қадамай, бор-йўғимиз шилди бозори,
Кимки фақир, масхаралаб кулди бозори,
Аҳволимиз охири танг қилди бозори,
У истагон куйни чалур, биз эса раққос.

Бунда бири баззоз эса, бошқаси аллоп,
Битта ҳалол атрофида олтига қаллоб,

¹ Қўлқоп бўлса керак.

² Аёллар шляпаси.

«Бор барака!», «Жилла қўшинг!», «Энди жағинг ёп!»
Тинка қуриб, бардош ила ганжим бўлиб соб,
Хомуш эдим гўёки беомад қиморбоз.

Хомуш эдим, хушбўй жувон бўлдию пайдо,
Бизни Жунун дебми жияк тутди у Лайло,
Пул бутуни бордек дедим: «Йўқ эди майдо...»
Бошлаб эди иккита пок бандаси савдо,
Даллол ўлиб ўртага тез кирди бир ифлос.

Хушбўй жувон бизга карам кўрдию лозим,
Чимматини сая кўтариб, очдию оғзим,
Оқди сўлак, яктағима томдию носим,
Боз устига потради-ю, Гулмато, гозим,
Қўлдин чиқиб, Сағбон сари айлади парвоз!

1984 йилда тикланди.

МУХАММАС, РАҚАМ 2

*ёки чала олим ва чала шоир Макойил Мустафонинг
қалам ушлаб шуҳрат топмағони, фақирни кўролмай
устимдин губернатурга тўхматнома юборғони, ҳам
мелодий 1885 да ул ҳасадгўйга маним дегоним*

Азал зотинг чағир тошдин эса мармар бўлолмассан,
Қуруқ ялтиллағон бирла асл гавҳар бўлолмассан,
Бобонг асли эди пасткаш, санам сарвар бўлолмассан,
Ичинг кирдир ки эзгулик учун аскар бўлолмассан,
Ҳақиқат кемасин локин тўсиб лангар бўлолмассан.

Хато қилди отанг санга қалам бирла давот олғоч,
Бўлиб деҳқон, нафинг элга тегар эрди лопот¹ олғоч,
Саводхонлар ёни бўлдинг чала-чулпа савод олғоч,
Ошиб шарманда унвонинг вабо-тўхматчи ном олғоч —
Тугал расво бўлиб бўлдинг, яна баттар бўлолмассан.

Бузуқ қондин бу дардга сан қоринда муфтало бўлдинг,
Ижодкорларни бошига ёғилғон бир бало бўлдинг,
Очилмасдин-соғилмасдин, куйканиб сержафо бўлдинг,
На шоирсан, на фозилсан, чақимчи Мустафо бўлдинг,
Ватандошингни сотдингки, ватаппарвар бўлолмассан.

¹ Лопатка, яъни курак демоқчи.

Наъра урмоқ булурсан, лек мўърагандек оҳанг қолғай,
Бўлиб якка махов, охир на дўст-ёру оғанг қолғай,
Фақат ёнингда устодинг — кони бўхтон тоғанг қолғай,
Туртки ерсан ҳар тўкисда ва йиртилғон ёқанг қолғай,
Ўзингга на тўну яктак ва на шалвар бўлолмассан.

Ўшал Машраб осилғон дам сан айғоқдин қутилғондир,
Омон қолғон қалам аҳли «ков-ков»ингга тутилғондир,
Ҳаром тўштдин қорун қўйдинг, бошинг хумда

стилғондир,
Толеинг наст экан, шу ҳол манглайингга битилғондир:
Қутилмассан тезакликдин, мушки анбар бўлолмассан.

Биров ёзса демай носоз, ўзинг созроқ ёзиб кўргил,
Даста ғийбатлар ўрнига шеърин озроқ ёзиб кўргил,
Тийиб нафсингни, сўнг эл дардига мосроқ ёзиб кўргил,
Гулматийдин ўзингни сал тутиб пастроқ ёзиб кўргил,
Нурни сўндирмак истарсан, ўзинг анвар бўлолмассан.

1985 йилда тикланди.

МУХАММАС, РАҚАМ 3

*ёки расволарга қўйилиб пиёнчилик қилғоним ҳамда
мелодий 1885 да тазарру ила ёзғоним*

Уйдаги ёрдин кечиб, кўза белидин қучғали,
Қайтадин салла гаров, маҳси-ковушдин кечғали,
Ва яна яхши-ёмон зотларга игво бичғали,
Хомхаёл сархушланиб лайлакда ойга учғали
Бир пода улфат букун Дархонга бордик ичғали.

Асли бу дунё бузуқ, майхона лек обод дедик,
Зиндону донога Ер, бефаҳм озод дедик,
Тўлдириб шокосани ичганин биз Фарҳод дедик,
Пашшалар рақс айласа жонон билиб «Вой дод!» дедик,
Ўрмалар қўнғиз яна биз бирла кўпгил очғали.

Даврадин сунди файз жанжалу «Ур-ҳо!» билан,
Чеккада ағнаб ётур Шоди бўш бўчко билан,
Нор буқоқ балчиқ ялар баҳслашиб чўқчо билан,
Сайфининг иштони ҳўл — шилта бир сарпо билан,
Қолмоғоч нетсин ҳоли иштонин боғин ечғали.

Ман ярим тунда шақол бўлдим, эмаклаб увладим,
Йўлкада зўрдин қочиб, ожизни итдек қувладим,
Сўнг хўроз онглаб ўзум гўнг устида «қу-қу»ладим,
Ховлига етқоч, бошим суқдим челака, сувладим,
Шай эди уйда хотун энди бутунлай кўчгали.

Дод солиб ёрим кўзидин икки сой оқди, кўрунг,
Уйғониб саккиз болам тенг дарчадин боқди, кўрунг,
Теграда юз хонадон бир-бир чироқ ёқди, кўрунг,
Чикдию қўрс қўшнилари, пўстагим қоқди, кўрунг,
Ич яна, Гулмат, тугал одам сафиндин ўчгали.

1985 йилда тикланди.

МУХАММАС, РАҚАМ 4

*ёки рўсиёлиқ шоир дўстим Кузма Прутковнинг фақир-
ни йўқлаб келгани, баъзи оқибатинда сартарошхонам-
дин айрилганим. ҳам ул ҳақда доғу ҳасратла аштор
битганим*

Янги йилни ҳумоюнлаб дўконимга энё келди,
Рўсиёдин велик ашторнавис Кўзма ағо келди,
Қароқалпоқ Амир лаққи миниб лўк-лўк туё келди,
Тојигим мулла Мушфиқий десам «биё-биё», келди,
Яна жондош қазоқдин шумқилиқ Алдар кўсо келди.

Бўйинсочуқни дастархон айлабон ўртага ёздим,
Устарамда пиёз кертиб, қазон топмай челақ осдим,
Этик, валинкаю маҳси ўтин бўлғоч, ёқиб остин,
Қилиб картишкани «жиз-биз», ёғ ўрнига совун босдим,
Ки фақирга тўрт тарафдин тўрт лисонда дуо келди.

Мулла Мушфиқий тугундин бўзаю шўр наҳанг олди,
Туёсидин қимизли мешни Амирбек аранг олди,
Серкўпик ул қовурдоқни челақдин сўнг аканг олди,
Кўсо хуржунини кавлаб қўбизни сал таранг олди,
Офаринким Кўзма ёқдин шиша қадди расо келди.

Амир инграр, қимизни бўзага уйқаш ичиб эрди,
Қизиб ҳаммомчидек Мушфиқ, шолча тўндин кечиб эрди,
Кўса қўбиз чалиб «вағ-вағ» қилур, оғзи қичиб эрди,
Кўзма шишонн бўйнидун мис кишанни ечиб эрди,
Замбаракнинг хитобидек гумбаракли садо келди.

Дўкон бўлди қулоқ-оғиз бозори — хўб гурунг сотдик,
Туғаб бўза, қимиз, шампон, хумориға чилим тортдик,
Жушун янглиғ уруб қаҳ-қаҳ, бир-бировга мазах отдик,
Адашгон бир саёқ эчки дарчадин боқса донг қотдик,
Деди кимдир: «Қаранглар, ўв, соқолдор қорбобо келди!»

Хотун уйдин ҳайдагонин гапирсам, дил пирингларди,
Манго мўлт-мўлт боқиб Кўзма, ҳўнграғонича тингларди,
Кўсо ухлар вале қўлда қўбизи гоҳ дирингларди,
Шифтга боққонча Мушфиқий ўз-ўзича ҳирингларди,
Амир хуррак отиб, кўз ўнгима қассоб, буқо келди.

Тўрт ковушдек бўлиб тўртов сулайгонча қолибмиз денг,
Чилим чўғидин тўшакка ўт кетиб, дод солибмиз денг,
Ялангоёқ туриб чаққон дўкондин бош олибмиз денг,
Сўраб ёрдам, ёниб бўлғунча фарёддин толибмиз денг;
Одамзот шўриға, Гулмат, ичкилик бир бало келди.

1985 йилда тикланди.

МУХАММАС, РАҚАМ 5

*ёки Ғишмат исмли сарой мунаққиди бебош газалларим-
ни кундага судрағони ва бунга жавобан беройиш ка-
лималар айтғоним*

Чарх пшнн қодир эгам аввалда хуржун айлади,
Нур бериб бир паллага, бир паллани туи айлади,
Қумрини пайдо этиб, тўрт ённи қузғун айлади,
Гар тилин бурро қилиб шоирни дуркуш айлади,
Не учун Ғишматга ҳам сўйлашни мумкун айлади?

Шоир туғилгай онадин ҳақини ёзарға сўз бериб,
Ўзгага малҳам тутиб, юрдим ярамга туз бериб,
Учради Ғишмат сабил бирдан фалокат юз бериб,
Бошида тангрим ўзи шоирга ўткир кўз бериб,
Не сабаб айғоқларин бир четда дурбин айлади?

Шеърят гулли дарахт, деб эгам мазмунини,
Қўйди ўнг шохни безаб шоири мажнунини,
Во ажаб, чап шохга сўнг жойлади маймунини,
Гулни бу ҳидлар, у-чи — чайнагай қонунини,
Булбулни — гулга, баргга лек эчкини мафтун айлади.

Кашф этиб Фишмат совун, сўзни тупирмоқ ўргатур,
Биз ғилам турсак тўқиб, шолча сунурмоқ ўргатур,
Нос чека олмас ўзи, чексак тупурмоқ ўргатур,
Дил ясаб тангрим нечун дилни ўпирмоқ ўргатур,
Нега қўй барпо қилиб, қашқирни устун айлади?

Бир дуруст шоирга Фишмат сан кетимдин юр дебон,
Ғалли дард, ғавгоғамас, таъзимга кўпроқ бур дебон,
Кимда бор бўлса муҳр мақтов-минора қур дебон,
Исминини карнайда чалай давруғ-ла даврон сур дебон,
Номини осмондаю фаҳминни тургун айлади.

Чин буюк шоир азал кўрди ҳар қайда жабр,
Ҳожа қул Аҳмад қочиб лаҳм аро топди сабр,
Машрабо қувғин юриб кезди юз саҳро-Кабир,
Зўр ўрус шоирларини қилди оқпошшо Сибир,
Шум фалак Гулматни ҳам Фишматга сургун айлади.

1987 йилда тикланди.

Мустазодлар

МУСТАЗОД, РАҚАМ 1

Ғоздек оқиб Оқтепадин ўтди париваш,
балдоғи ял-ял,
Икки сочи кўйлагининг кўйига чирмаш,
нимчаси бахмал.
Чойхонадин боқди авом қўш кўзи бежо,
оғзи очилғон,
Барчани у айлади-ку фикрини чалкаш,
турқини ҳайкал.
Икки ковуш гижирласа тушди ўйинга
Ҳожн этикдўз,
Бошида ҳўл латта-ю, лек қалбига оташ
солди Ҳалил кал.
Сотти сатанг ҳайдаб эди икки хотунни,
уйда — учинчи,
Шай эди у уйдагисин қилғали алмаш,
қўллари чангал.
«Уст боши-ла сотиб олар эдим бу ҳурни
бўлсам амалдор» —
Ҳатто, Мадал девонанинг кўнгли бўлиб ғаш,
йиғлади сал-пал.

Бойни қизи бўлса бўлар, сан эса, Гулмат,
Шартта бориб эмди онинг пойига тирмаш,
шоири якто.
ушла таваккал!

1983 йилда тикланди.

МУСТАЗОД, РАҚАМ 2

Юздаги холингни яшир, солма момо қиз
бошима кулфат,
Кўргунча они порпираган дил эди фонус,
қоплади зулмат.
Икки юзинг бир-биридан нега аразлар,
мунча рақибдир?
Чунки йироқ турди холинг имласа чап юз,
ўнгига улфат.
Холки яна — мисли ётур чинни ликобда
бир дона кишмиш,
Кўп ялануб унга қўлим етмади ҳаргиз,
борига раҳмат.
Эрди юзинг гулшан аро худди садафгул,
хол эса — шона,
Ари бўлиб унга хаёл қатнади ғиз-ғиз,
сабрига ҳайрат.
Кафтга қўйиб юргай эдим манга ёр ўлсанг,
тилхат берайму?
Холингни олиб нуқта қилай, ўртада нон-туз,
ёзганда тилхат.
Ҳинду қаро хол ҳақида борки не ашъор —
санга муносиб,
Куйлади холингни куйиб форсийда Ҳофиз,
туркийда Гулмат.

1983 йилда тикланди.

Фалсафалар

ФАЛСАФА, РАҚАМ 1

Танграмнинг саховати бул қадарким, киссавурға ҳам
ризқ бериб, мижозларини трамбойға тахлаб қўйибдур.

ФАЛСАФА, РАҚАМ 2

Бу баччағар чумолилар бир ёқодин бош чиқариб донимни ташийдурлар. Ва афсуски, аларнинг оросига бир айғоқчию икки фитначи юбармакнинг имкони йўқ.

ФАЛСАФА, РАҚАМ 3

Ожизнинг бахти илжайса, зўрнинг замбараги эгасининг бошига қулагуси.

ФАЛСАФА, РАҚАМ 4

Бақаларга жўр бўлгондин ҳофиз чиқмас.

ФАЛСАФА, РАҚАМ 5

Савобнинг текинин қидирадур, гуноҳни пулга оладур.

ФАЛСАФА, РАҚАМ 6

Яхши бўри бир қуён ила икки бор учрашиб ўтирма-гай.

ФАЛСАФА, РАҚАМ 7

«Қаллангиз жойидами, э жанобим» десам, у бошини бир ушлаб кўриб, «ҳа» деди.

ФАЛСАФА, РАҚАМ 8

Эгам тилсимотларининг гаройиблиги кўпчилиги ақлдорни кал қилиб яратғонида эмас, барча калга ҳам ақл беравермағонида яққол кўринур.

ФАЛСАФА, РАҚАМ 9

Қонхўрга кўз ёшлагон — қудукқа қармоқ ташлагон.

ФАЛСАФА, РАҚАМ 10

Ул доно дебдур: «Камбағални урма-ю, тўнини йирт». Ман доно қўшимча айтдим: «Бойни ўлдирма-ю, душманига амал бер».

Яратгон янги нав тарвузинг билан керилма. Худойим яратгон тарвузга тан бергилким, устида сану ман от чоптириб юрибмиз.

Фалсафалар 1987 йилда тикланди.

Ишқий ҳангома

ёки оқпошиш фармони ила Қоровой подачининг Рўйсига боргони, ўрис қизни яхши кўриб қолгони, танишмоқ бўлгони ва каминанинг ул подачидан эшитиб сзгони

Издираска! Вай, скучна...
Танишайлу, пажалиска.
Бўлмоқчиман ман дружна,
Танишайлу, пажалиска.

Отинг нима, краёўтка,
Марускам ёки Лудка?
Ачавотдан келдим бўтка,
Танишайлу, пажалиска.

Ман подачи Қоровойман,
Маҳалламда залатўйман,
Хотини йўқ маладўйман,
Танишайлу, пажалиска.

Қанча-қанча баранчик мой,
Ман — начайлик, қўй — прастой,
Улоқ чопсам, отим первой,
Танишайлу, пажалиска.

Отдыхай эт, мана майса,
Ҳолна кушай бирон пайса,
Қилиб юрма испугайса,
Танишайлу, пажалиска.

Кўринишинг харўш жуда,
Бормоқчисан бугун куда?
Туда юрма, шагай суда,
Танишайлу, пажалиска.

Бозорларда бор маружна,
Олиб берай, десанг мўжна,
Гаплашиб сал астарўжна,
Танишайлу, пажалиска.

Ақчадан бор, яна куплу —
Зўр рўбошка, хиром туфлу,
Меравойсан, сани лублу,
Танишайлу, пажалиска.

Маржа бўлсанг, яшардик жам,
Кибиткамга ёқардинг шам,
Яхши кампир мамашкам ҳам,
Танишайлу, пажалиска.

Моя — Мажнун, твой — Лайли,
Братишканг бўлар қайни...
Дема дарров даспидайни,
Танишайлу, пажалиска.

1985 йилда тикланди.

Ўғитлар

ЎГИТ, РАҚАМ 1

Қарз олсанг соқовдин ол.

ЎГИТ, РАҚАМ 2

Янглишуб ет ковушни кийғонингда, ўзингники қўл-
тигингда бўлсун.

ЎГИТ, РАҚАМ 3

Текин ишлагонда секин ишла.

ЎГИТ, РАҚАМ 4

Сомсани доимо учинчи бурчагидан бошлабон егил.

ЎГИТ, РАҚАМ 5

Хатто, айғоқчи эрсанг-да, арилар суҳбатига бурун
тиқма.

УГИТ, РАҚАМ 6

Итга тош отсанг, чўлоғига от.

УГИТ, РАҚАМ 7

Йўқотган иймонингни ошқозонингдин ахтаргил.

УГИТ, РАҚАМ 8

Иштонинг эски бўлса бўлсун, иштонбоғинг мўрт бўлмасун.

УГИТ, РАҚАМ 9

Даставвал сутини ич, сўғин ем бер.

УГИТ, РАҚАМ 10

Ўзга маҳалла мулласига сатқайи саломинг кетсун.

УГИТ, РАҚАМ 11

Буқанинг олдида юрмагил, эшакнинг ортида турмагил.

УГИТ, РАҚАМ 12

Қўшнинг олма экса, деворингни пастроқ ур.

УГИТ, РАҚАМ 13

Қассобга гул берма, хотунга — пул.

УГИТ, РАҚАМ 14

Данаги бирла юта билмағон ўрик ўғирламас.

УГИТ, РАҚАМ 15

Дўстга сир айтиб, ул бечорадин сотқин ясамагил.

УГИТ, РАҚАМ 16

У бетингга ургоннинг бу бетини пачоқла.

ЎГИТ, РАҚАМ 17

Ошнонинг дардини аниқламай туриб, «дардингни слай» дема. Балки унинг дарди қоқиндиққина бир қиз-қур.

ЎГИТ, РАҚАМ 18

Тулки эсанг шерман дема, шерман десанг товук ема.

ЎГИТ, РАҚАМ 19

Ва ожизаларга алоҳинда насиҳатларим бор. Эй хотун! Эринг маош ила келса сандиқни оч, ғазаб ила келса сандиққа қоч.

ЎГИТ, РАҚАМ 20

Эй хотун! Эр деган жониворнинг уст-бошини кунда ювғил, токи ҳар куни бемалол чўнтак кавлаюрсан.

ЎГИТ, РАҚАМ 21

Эй хотун! Эринг маст келғонида яхши гапир, аччиқ чой дамла. Ичмай келғонида ҳам яхши гапир, вале чойни ўзи дамлаб олсун.

ЎГИТ, РАҚАМ 22

Эй хотун! Тушингда арқонга тирмашиб тоққа чиқмоқдин ўзингни тий. Ва яъни ёнингда тинч ухлайтурғон эрингнинг соқолига осилма.

Ўғитлар 1984 йилда тикланди.

Фардлар

ФАРД, РАҚАМ 1

Ҳуснинг кетур, жоно; боданг тугар, соқий,
Фақат маним ашъорларим қолур боқий.

ФАРД, РАҚАМ 2

Чечак сўлса, йиғлағон — оч шоир эрди,
Гўлнинг «оҳ»и ўз қорнига доир эрди.

ФАРД, РАҚАМ 3

Эшак қилиб яратса ҳам агар тангри,
Барибир ман бўлур эрдим шонр-ҳанги!

ФАРД, РАҚАМ 4

Бойни қизи дўмбоқ эса, манга нима, окоси?
Манга қошин қоқса агар, санга нима, окоси?

ФАРД, РАҚАМ 5

Қўре сигирни индирурга хашак келтир,
Тере жувоини эритурга безак келтир.

ФАРД, РАҚАМ 6

Эру хотин ярашдилар, вале бориб —
Яраштиргон фақир қайтди бурнин ёриб.

ФАРД, РАҚАМ 7

Хайда, хайда хайда — қўйингни қирга хайда,
Иложи бўлса, ошнам, хотунни бирга хайда.

ФАРД, РАҚАМ 8

«Келдим гуноҳ ювгали», десам бориб имомга,
Имом деди: «Мачитни айлантирма ҳаммомга».

ФАРД, РАҚАМ 9

Лол-маҳлиё боқдук «қулт-қулт» қуйилгон майга,
Бўлма илон сеҳрлангон каби сурнайга.

ФАРД, РАҚАМ 10

Замин ҳўкиз шоҳида қалтис туродир бешак,
Бирон маст ул ҳўкизга иргитмаса бас хашак.

ФАРД, РАҚАМ 11

Итни итга тишлатиб, вақти чоғдир итбоқар,
Бўлди мажруҳ икки ит, ўзи соғдир итбоқар.

ФАРД, РАҚАМ 12

Доно сўзим қолсаки бас сзмалануб,
Эртами-кеч тарқаладур босмалануб.

ФАРД, РАҚАМ 13

Э, дафтарим, дуо битдим сўнгги бетингга:
Назм тангриси омад берсин олду кетингга!

ФАРДЛАР 1984 йилда тикланди.

МУНДАРИЖА

Аламазон ва унинг ишдалари	9
Ялтироқ тугма	101
Камбағалбон Гулматий	233

Адабий-бадиий нашр

АНВАР ОБИДЖОН

АЛАМАЗОН ВА ГУЛМАТ

Ҳажвий қиссалар, шеърӣй ҳангомалар

Тошкент «Маънавият» 1998

Мухаррир С. Солиқов
Расмлар муҳаррир С. Аъзам
Техник муҳаррир Т. Золотилова
Мусаҳҳия С. Абдусаматова

Теринга берилди 19.10.98. Босишга рухсат этилди 26.11.98. Бичими 84×108¹/₂. Литературал гарнитураси. Юнори босма усулида босилди. Шартли б.т. 15,12. Шартли ир-отт. 15,54. Нашр т. 15,6. 10000 нусха. Буюртма № 148. Нархи шартнома асосида.

«Маънавият» нашриётн Тошкент, Шодлик кўчаси, 8. Шартнома 31—98.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот кўмитасининг Тошкент китоб-журнал фабрикасида chop этилди. Юнусобод даҳаси, Муродов кўчаси, 1-зи, 1998.